

КОН ИГЪЛДЪН

СИН ВЕТЕ

НА

СПАРТА

ИСТОРИЧЕСКИ РОМАН

В Древния свят съществува една войска,
от която се страхуват всички!

В Древния свят съществува една войска, от която се страхуват всички!

401 г. пр.н.е. Персийският цар Артаксеркс управлява империя, простираща се от Егейско море до Индия.

Повече от петдесет милиона души са негови поданици. Властта му е абсолютна.

Но синовете на Спарта изгарят от желание да играят играта на тронове...

Сраженията обаче могат да се печелят — или губят — с един-единствен удар. Владетелите падат. И когато прахта от междуособицата се сляга, спартанците се озовават в сърцето на вражеска империя — без подкрепа, без храна и без вода. Далеч от дома, заобиколен от врагове, на младия Ксенофонт се пада да поведе десет хиляди мъже през непозната територия, гъмжаща от врагове.

Основан на един от най-епичните разкази за приключения в историята, „Синовете на Спарта“ майсторски описва жестокостта, героизма и дивашките кръвопролития на Древния свят.

- [Кон Игълдън — Синовете на Спарта](#)

-

- [Пролог](#)

- [Първа част](#)

- [1](#)

- [2](#)

- [3](#)

- [4](#)

- [5](#)

- [6](#)

- [7](#)

- [8](#)

- [9](#)

- [10](#)

- [11](#)

- [12](#)

- [13](#)

- [14](#)

- [15](#)

- [16](#)

- [17](#)

- [18](#)

- [19](#)

- [Втора част](#)

-

- [20](#)
- [21](#)
- [22](#)
- [23](#)
- [24](#)
- [25](#)
- [26](#)
- [27](#)
- [28](#)
- [29](#)
- [30](#)
- [31](#)

- [Обработка: Shadow Queens, 2019](#)

- [***](#)

- [Исторически бележки](#)

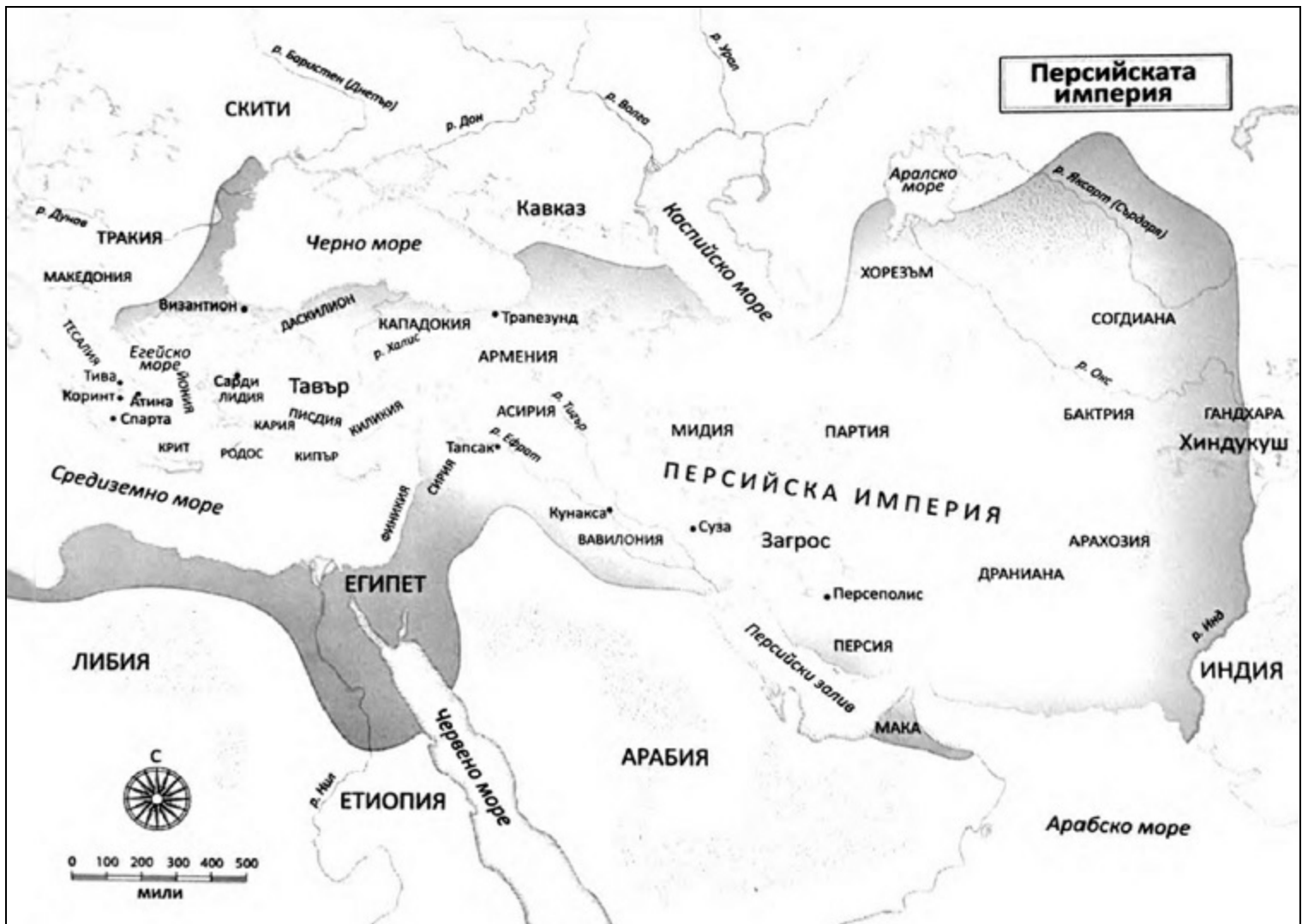
- [Информация за текста](#)

- [notes](#)

- [1](#)
  - [2](#)
  - [3](#)
  - [4](#)
  - [5](#)
  - [6](#)
  - [7](#)
-

Кон Игълдън — Синовете на Спарта

*На сина ми Камерън,
който дойде с мен в Спарта*

Скорците отваряха човки във вавилонската жега и показваха черните си езичета. Зад стените на огромния град слънцето се беше надвесило над работещите в полята и сякаш се опитваше да ги смаже.

Великият цар вървеше по средата на пътя и кожата му лъщеше — от масло или пот, синът му не можеше да каже. Брадата на баща му също проблясваше на ситни черни къдрици — толкова част от него, колкото ароматът на рози или дългата обшита с кожени плочки дреха, която носеше.

Във въздуха се носеше миризма на нагорещен камък и кипариси, щръкнали като копия към небето. Всички околни улици бяха опразнени. Нито едно дете, нито една старица, нито едно пиле не беше оставено да рови в пръстта — войниците бяха разчистили път на царя за разходката му. Тишината беше толкова тежка, че момчето можеше да чуе песента на птиците в далечината.

Улицата на Нингал^Ш беше покрита с дебел килим от меки палмови клонки, все още зелени. Никакви зловония не биваше да прекъсват разговора им или да отвличат вниманието на по-възрастния мъж в този момент на даване на заръки. Целта му беше самото оцеляване на династията му и той беше забранил на куртизанки и шпиони да се навъртат наоколо и да надават ухо. Капитаните му си мислеха, че заповедта да разчистят кварталите от двете страни малко преди изгрев-слънце е била просто царска прищявка. Истината беше, че някои думи не биваше да бъдат чувани от външни хора. Царят знаеше, че в двора му има много подслушвачи. Просто дребните сатрапи и владетели, чиито корони бяха смачкани под сандалите му, бяха твърде много. Деветдесет владетели плащаха на шпионите си да подслушват, а хиляда придворни се боричкаха да се наместят по-близо до него. Простото удоволствие да се разхожда сам със сина си, както би могъл да направи някой скромнен овчар, се бе превърнало в лукс като рубините и скъпо като дебелите златни монети, наричани „стрелци“, които разнасяха лика на цар Дарий из цялата империя.

Докато вървяха, момчето поглеждаше крадешком баща си. Обожаваше го и му вярваше във всичко. Младият Артаксеркс подражаваше на походката на царя, макар това да означаваше, че му се налага да подтичва от време на време, за да не изостане. Дарий сякаш не забелязваше, но Артаксеркс знаеше, че почти нищо не убягва от вниманието на баща му. Тайната на дългото му управление се криеше в мъдростта му. Ако някой се поинтересуваше от мнението на момчето, то би казало, че баща му никога не е допускал грешка.

В дните, в които заседаваше царският съд, владетелят приемаше своите най-могъщи управители и военачалници, чиито войски възлизаха на десетки хиляди и които управляваха богати на нефрит и слонова кост земи, далечни колкото луната. Дарий ги слушаше и гладеше брадата си, а пръстите му започваха да лъщят от маслото в нея. Потъркваше палец и показалец или вземаше грозде от златната купа, държана от коленичилиия в краката му роб. По този начин Дарий стигаше до сърцевината на даден проблем, докато съветниците му още спореха и преценяваха. Артаксеркс искаше да притежава същото необичайно проникновение и затова слушаше и се учеше добре.

Градът беше притихнал, както можеше да притихне само когато хиляда войници са опрели ножове в гърлата на хората. Началниците им знаеха, че царският гняв ще се стовари върху техните глави, ако го смутят — и затова баща и син вървяха, сякаш бяха единствените

живи същества на целия свят, докато прахта и жегата се уталожваха, слънцето залязваше и най-после идваше прохладата след непоносимо горещия ден.

— Някога Вавилон е бил сърцето на велика империя — каза цар Дарий. Гласът му беше мек, по-скоро глас на учител, отколкото на воин.

Синът му го погледна с блеснали очи.

— Но Персия е по-велика!

Баща му се усмихна на гордостта му.

— Разбира се. Във всички отношения. Персия е десет пъти по-голяма от стария Вавилон. Границите на империята ми не могат да се обходят за един човешки живот — нито за два или три. Но тя не ми е била дадена, момче. Когато баща ми беше убит, короната се падна на брат ми. Той я взе преди сълзите да изсъхнат на лицето му — и управлява само месец, преди също да бъде убит.

— И ти си отмъстил на убиеца му — каза Артаксеркс с желанието да му достави удоволствие.

— Така е. Когато слънцето изгря онзи ден, бяхме трима. Трима братя. А вечерта бях сам. Бях покрит с кръв. Но бях цар.

Дарий изпъчи гърди, от което кожените плочки на дрехата му изскърцаха над фината коприна под тях. Синът му също се изправи в съзнателно подражание. Артаксеркс не знаеше защо баща му го беше извикал този ден, нито защо дори прочутите Безсмъртни не се виждаха никъде. Говореше се, че баща му не се доверявал на никого, но въпреки това сега вървеше сам с най-големия си син и наследник. Това изпълваше четиринайсетгодишния Артаксеркс с гордост и щастие.

— Един цар се нуждае от повече от един син — продължи баща му. — Смъртта връхлита бързо, както пустинният вятър може да се надигне най-неочаквано. Може да те застигне, когато конят ти се препъне или ножът се изплъзне от ръката ти. Може да дойде от отрова или предателство, от развалено месо, от треска или зли духове във въздуха. В свят като този цар с единствен син е предизвикателство за боговете, както и за неприятелите си.

Дарий продължи напред с ръце зад гърба и момчето отново трябваше да подтичва, за да не изостане. Когато Артаксеркс го настигна, баща му продължи:

— А ако първородният син, ако най-обичаното момче доживее да стане мъж, започва друга игра. Ако той има оцелели през годините братя, те са единствените на света, които могат да му отнемат всичко.

— Кир? — изгърси Артаксеркс. Въпреки предпазливостта си, въпреки благоговението му към баща му, мисълта, че по-малкият му брат може някога да стане негов враг, накара очите му да проблеснат развеселено. — Татко, Кир никога не би ми направил нещо лошо.

Баща му спря и се обърна към него. Плочките на дрехата му се надигнаха като твърдите криле на бръмбар, който се готви да отлети.

— Ти си мой син и наследник. Ако смъртта те вземе, Кир ще бъде цар. Това е неговото... предназначение. — Царят се наведе и хвана ръката на момчето. — Ти ще носиш короната ми, да. Но Кир... той е роден боец. Само на тринайсет е, но язди като опитен воин. Виждал ли си как го гледат? Миналия месец го понесоха на ръце през двора на двореца, след като простреля птица в полет: — Царят пое дълбоко дъх. Искаше Артаксеркс да го разбере. — Синко, обичам и двамата ви, но когато легна на смъртното си ложе, когато империята притихне и потъне в скръб, в онзи последен ден ще го повикам при себе си — и ти ще трябва да го убиеш. Защото ако го оставиш да живее, той със сигурност ще убие теб.

Артаксеркс видя как в очите на баща му проблясват сълзи. За първи път виждаше у него такава проява на чувства и това го потресе.

— Татко, мисля, че грешиш, но ще запомня думите ти.

Царят се изправи и дрехата му изскърца. Беше се зачервил, макар че бе трудно да се каже дали от гняв, или от някакво друго чувство.

— Тогава запомни и това — рязко каза той. — След всичките ми усилия това да остане само между нас, кажеш ли една дума на Кир за разговора ни, все едно прерязваш собственото си гърло. Не днес или тази година, разбира се, докато двамата се смеете и си играете заедно. Той ще обещае, че ще ти бъде верен, и не се съмнявам, че ще го каже от цялото си сърце.

Но после ще дойде ден, в който ще се разделите, когато той разбере, че никога няма да има властта, която желае, докато е само втори син. В този ден той ще се обърне срещу теб и ще посегне към трона. И ако аз съм жив в този ден, ако след това дойде при мен, дори с твоята кръв по ръцете си... дори тогава ще го прегърна, защото няма да имам друг син. Разбираш ли ме, Артаксерксе?

— Да — отвърна синът му; чувстваше как и неговият гняв се надига. — Но щом му се възхищаваш толкова много, татко, защо не ме убиеш още тук и не оставиш него да вземе трона? — И преди баща му да успее да отговори, продължи: — Защото нямаш други синове и ще изложиш династията на риск. Наистина ли си толкова коравосърдечен? Наистина ли за теб няма значение кой от нас ще стане цар?

— Ако нямаше значение, нямаше да разчистя половината град, за да се разхождам насаме с теб. Да виждаш Кир наоколо? Ти беше детето, за което копнеехме, мое храбро момче. Не се съмнявам в ума ти, в мъдростта ти, Артаксерксе. Във вените ти тече моята кръв и от теб ще стане чудесен владетел.

Дарий протегна ръка и докосна бузата на сина си.

— Видях баща си сломен, когато се върна от Гърция. Цар Ксеркс победи спартанците при Термопилите, но после войските му бяха разбити при Платея. Точно както баща му е бил разбит при Маратон десет години по-рано. Е, този позор няма да продължи! Заклех се в това, когато станах цар. В Гърция проляхме наша кръв, достатъчна за хиляда години. Вместо да водя войни, аз запазах мира — и той ни донесе градини, вино, злато и невероятни познания. Неща, които в други времена биха изглеждали като магьосничество, днес са нещо обичайно. А с теб ще отидем още напред — Персия ще стане най-великата империя, позната на този свят. Ако начело на нея седиш ти. Ако боговете сложат на трона Кир, той несъмнено отново ще започне война. Прекалено много прилича на моя баща и на *неговия* баща.

— Аз също мога да се бия — каза Артаксеркс малко сърдито. — Знам, че не ми вярваш, но мога.

Царят се разсмя и го тупна по гърба. Прекалено много обичаше сина си, за да го нарани с несъгласието си.

— Разбира се. Макар че и всеки охранител на лихвар може да се бие. Ти си престолонаследник, Артаксерксе! Един ден ще бъдеш цар. Затова ти е нужно нещо повече от бърза усмивка и още по-бърз меч. Нужна ти е сила от друг вид. Започваш днес. Вече си достатъчно голям.

Царят огледа пустата улица. Нито едно лице не надничаше от прозорците наоколо.

— Запомни. В деня, в който станеш цар, трябва да сложиш край. Дотогава учи, язди, наслаждавай се на удоволствията на жените, момчетата и виното. Не казвай на никого за този разговор. Разбираш ли ме?

— Да, татко — каза Артаксеркс.

Сериозната му физиономия накара царя да се усмихне и цялото му поведение да се промени. Той протегна ръка и разроши косата на сина си.

— Благословен съм хилядократно.

Планината обгръщаше града като майка дете в скута си. Преди да изкачи стъпалата до просторното плато, Кир реши да поведе личната си гвардия до реката. Спартанците оставиха доспехите и оръжията си на брега, хвърлиха се във водата и радостно започнаха да отмиват прахта и потта от дългия четиристотин мили поход.

Яхнал бойния си кон, Кир се усмихна, докато ги гледаше как се плискат и прокарват пръсти през косите и брадите си. Походът на изток ги беше направил мършави като псета, бе потъмнил кожата им и бе опънал жилите на мускулите им. Не се бяха огънали, макар че някои от тях бяха оставили кървави дири по пътя.

— Господарю, няма ли да размислиш? — тихо попита Тисаферн.

Кир погледна стария си приятел и наставник. Тисаферн беше възседнал породист дорест кон, който пръхтеше и тръскаше глава. И гледаше с кисела физиономия към спартанците.

— Нима трябва сам да изкача стълбите? — отвърна Кир. — Да се прибера у дома като просяк? Кой съм аз, ако не син на баща си, царя? Те са моите гвардейци. Те са най-добрите.

Тисаферн сви устни, сякаш го мъчеше зъб. Синът на царя беше вече на двайсет и вече не бе млад и вятърничав. Наставникът ясно беше изразил резервите си, но ето че се намираха на брега на река Пулвар с мъже от Спарта, които се къпеха и лудуваха като коне във водата. Царският син беше довел стария враг в самото сърце на Персия. Тази мисъл накара Тисаферн да се намръщи. Беше виждал гръцки карти на света, от които личеше, че елините не знаят почти нищо за огромната империя на изток. Нямахше желание да помага на спартанците да научат местоположението на Персеполис и още по-малко на царските гробници покрай реката, само на половин ден поход от мястото, на което се намираха.

— Господарю, някои могат да възприемат като оскърбление довеждането на същите онези мъже, които се опълчиха на предците ти и отказаха да им отстъпят земя и море. Спартанци! В името на боговете! Тук, в сърцето на света! Ако баща ти беше по-млад и здрав...

— Щеше да ме поздрави, Тисаферне — рязко го прекъсна Кир с досада в гласа. — Тези мъже тичаха редом с мен. Не се огънаха и нито веднъж не поискаха почивка. Те са ми верни.

— Верни са на златото и среброто — промърмори под нос Тисаферн.

Кир стисна зъби и мускулите на челюстта му изпъкнаха.

— Те не притежават нищо. Дори оръжията им са дошли от техните бащи или чичовци, или са им били дарени за проява на доблест. Достатъчно. Повече няма да говорим за това, мой стари лъве.

Тисаферн прие укора и сведе глава.

Гърците приключиха с къпането и излязоха на брега, за да се изсушат на залязващото слънце. Местни перачки подвикваха при вида на толкова много голи мъже. Един-двама от воините им се усмихнаха в отговор, докато други се заеха да се упражняват. Спартанците не обичаха смеха и вятърничавите приказки.

Раздразнен от спътника си, Кир скочи от коня и с бързи движения свали шлема, бронираната дреха, туниката, гамашите, наметалото и сандалите си. Без да се смущава от голотата си, влезе във водата, като кимна на спартанския офицер Анакис, който го гледаше от брега.

Като видяха младия мъж, който имаше накъдрена по персийски брада и беше оставил

окичения си с пера шлем върху обшитото си със злато наметало, перачките спряха да подвикват. Може и да не знаеха кой е, но не посмяха да подвикват и на него.

Кир се изми с бавни движения, сякаш извършваше пречистващ ритуал, който отмива нещо повече от потта и миризмата на коне. Спартанците на брега се смълчаха в израз на уважение. Все пак принцът се прибираще у дома да оплаче баща си.

Вестта беше стигнала до Кир преди четиринасет дни и той наложи на спартанците почти непоносимо темпо, за да пристигне навреме. Сменяше коне в държавните странноприемници по големия Царски път или пресичаше напърно през засетите с пшеница и ечемик поля, но те не изостанаха, тичаха до него ден след ден, сякаш това не им струваше никакви усилия. Бяха невероятни мъже и Кир се гордееше с червените им наметала и реакцията на хората, когато разбираха кои са те. Репутацията им беше заслужена многократно.

Кир се чувстваше ободрен на това място, в приближаващата прохладна вечер. Персеполис изглеждаше притихнал, но не от публичните изблици на скръб. По улиците не бяха строени войници, нямаше траурни знамена и горящо сандалово дърво. Но въпреки това, докато минаваше през портата на платото над града, той не беше сигурен дали старецът още е жив. Мисълта го накара да се обърне и да погледне нагоре към планината, преобразена от баща му и дядо му, към величавата равнина, която се виждаше като ивица зелено и сиво в далечината. Соколи кръжаха лениво в топлия въздух и дебнеха за гълъби в овощките. На царската тераса бяха разположени дворци, казарми, театри и библиотеки. Павилионът на баща му се намираше в центъра на тучна градина, която наричаха „рай“, тайното зелено сърце на империята.

По бреговете на реката растяха ниски храсти, чиито корени бяха изгладени като скулптури. Цъфтеше бял жасмин, изпълващ въздуха с аромата си. Кир пое дълбоко дъх и затвори очи, както стоеше до кръста във водата. Беше си у дома.

Спартанците се подсушаваха бързо с наметалата си и прокарваха пръсти през косите си, които им държаха хладно въпреки слънцето. Кир също бе освежен и отново се облече грижливо. Стегна ремъците на бронята над туниката, но също и бронзовите спартански наколенници, които бяха идеално оформени по краката му така, че полираният метал маркираше мускулите и извивките на коленете му. Те бяха по-полезни на воините, които стояха на земята с щитове, отколкото на конници, но Кир обичаше да почита хората си по този начин. Разбира се, Тисаферн смяташе това за чуждопоклонничество, което беше под достойнството му.

Ако не идваше на смъртното легло на баща си, на младия Кир щеше да му стане весело от начина, по който жителите на града се събираха да зяпат чужденците. Бяха дошли търговци от пазара за плодове, а платените им охранители гледаха навъсено. Носещите червени наметала гърци бяха прочути дори тук, макар че цели страни и обширно море лежахме между Персеполис и долината на река Евротас — на три месеца път и на цял свят оттук. Освен легендарните наметала спартанците носеха и характерните си бронзови наколенници, които покриваха краката им от глезена до коляното. Бяха дошли тук готови за война, макар че само ескортираха Кир до дома му.

Преди да се хвърлят във водата, бяха струпали щитовете си на неохранявани купчини, сякаш не можеше и да им мине през ума, че някой би се опитал да ги открадне. От вътрешната страна на всеки щит беше изписано името на собственика му, а единствената буква от външната страна показваше на врага къде в Гърция се намира родината им —

ламбдата беше първата буква на областта Лакония, чийто главен град бе Лакедемон, или Спарта. Всеки щит беше полиран до блясък и за него се полагаха грижи като за любим.

Докато възсядаше коня си, Кир се запита дали някой от зяпачите има представа за Спарта като неговата. За майките, сочещи чужденците на децата си, тези воители бяха същите, които неведнъж бяха посрамвали Безсмъртните и се бяха превърнали в легенда. Тези мъже на Гърция бяха смазали войската на Дарий Велики при Маратон. Именно спартанците бяха повели гръцките воители срещу персийския цар Ксеркс при Термопилите, Платея и Микале. Персия беше покорила почти трийсет държави, но беше отблъсната от Гърция — и воилите с червени наметала.

Онези мрачни дни бяха далеч в миналото, макар че спомените оставаха. Кир извърна поглед, докато хората му се строяваха в две свършени редици в очакване на командата му. Крайната цел на спартанците беше да победят Атина и да завладеят цяла Гърция, но те се биеха за него, защото им беше платил — и защото разбираше честта им. Среброто и златото, които им беше дал, бяха отишли в родината им за построяване на храмове, казарми и оръжейни. Те не бяха спечелили нищо за себе си и той им се възхищаваше повече, отколкото на когото и да било друг — с изключение на баща си и брат си.

— Хайде, мой стари лъве — каза той на Тисаферн. — Достатъчно се забавих. Не бива да оклюмвам, макар че и сега не мога да повярвам, че не е някаква грешка. Баща ми е твърде силен, за да умре, нали?

Усмихна се, макар че болката му си личеше ясно. В отговор Тисаферн сграбчи рамото на младия мъж, за да го утеши.

— Бях слуга на баща ти преди трийсет години, преди още да се родиш. Тогава той държеше света в ръцете си. Но дори на царете им е отредено само кратко време под слънцето. Краят настъпва за всички ни, макар че твоите приятели философи се съмняват дори и в това, сигурен съм.

— Искан ми се да знаеше достатъчно гръцки, за да ги разбираш.

Тисаферн изсумтя презрително.

— Това е език на овчари. Какво ме е грижа за приказките на роби? Аз съм персиец.

Изрече го в непосредствена близост до спартанците, макар че те с нищо не показаха, че са го чули. Кир погледна водача им, Анаксис. Анаксис знаеше и двата езика и не пропускаше нищо, но пък отдавна беше отписал Тисаферн като безполезен персиец. За миг погледите им се срещнаха и Анаксис му намигна.

Тисаферн забеляза развеселеното изражение на Кир и рязко се обърна в седлото да види какво е причинило тази промяна в настроението, кой се е осмелил да се подиграе на достойнството му. Видя единствено, че спартанците отново са готови да продължат напред, поклати глава и замърмори нещо за селяни и чужденци.

При дългите преходи спартанците носеха щитовете си на гръб. Сега, макар да не се намираха в опасност. Кир нареди да се подредят като за парад. Докато маршируваха през някоя от трите столици на Персийската империя, те държаха дисковете златист бронз в левите си ръце и дългите копия в десните. На кръста си носеха къси мечове, а до тях — прословутите си мечове копие. Тези тежки извити оръжия бяха страховити и противниците им ги смятаха за нечестни. Спартанците се надсмиваха на подобни оплаквания.

Бронзовите им шлемове покриваха брадите им и дебелите плитки, които се спускаха до раменете им. Скриваха и умората и слабостта, оставяйки единствено студеното впечатление за статуи. Прикриването на чертите беше само едно от нещата, които ги правеха толкова

страшни. Репутацията означаваше повече. А носенето на оръжията и щита на баща или дядо означаваше още повече.

Кир и Тисаферн подкараха конете си по улиците. Множеството се разпръскваше пред тях, за да им направи път. Възцари се зловеща тишина — както сред жителите на града, така и сред мъжете, които крачеха през него.

— И все пак си мисля, че трябваше да оставиш наемниците — промърмори Тисаферн. — Какво ще каже брат ти, когато види, че си избрал гърци пред перси?

— Аз съм царски син и командващ войските на баща си. Ако брат ми каже нещо, то ще е, че достойнството ми е чест за дома ни. Спартанците са най-добрите на света. Кой друг би могъл да поддържа темпото ни през последните седмици? Да виждаш тук Безсмъртни? Или слугите ми? Един от робите ми *умря* по пътя, докато се опитваше да остане до мен. Другите изостанаха. Не, тези мъже си спечелиха мястото до мен, като останаха до мен.

Тисаферн сведе глава, сякаш се съгласява, макар че вътрешно кипеше от гняв. Кир се отнасяше към спартанците като към истински хора, а не като към бесни псета, каквито бяха. И без да се обръща, персийският военачалник знаеше, че някои от тях го наблюдават внимателно. Отнасяха се с недоверие към всеки, който се приближеше до господаря им, досущ като ръмжащи предупредително кучета. Е, това нямаше да продължи още дълго.

Двамата конници водеха спартанците нагоре по склона, към големите стъпала, които щяха да ги отведат още по-високо, до платото на персийския цар.

Големите стъпала бяха изсечени широки и ниски, така че царят да не слиза от коня си, когато се връща от лов. Кир и Тисаферн водеха, следвани от дрънчащите редици спартанци. Кир усещаше погледите на Безсмъртните на баща си върху себе си, докато приближаваше тясната порта на външната стена. Баща му беше изхарчил съкровищниците на цели държави за това плато, както за дооформянето му от планината, така и за целия лукс, който можеше да се намери тук. Макар да бе райската градина на империя, това място беше и крепост, с постоянна стража от две хиляди мъже.

Последното стъпало свършваше при портата, така че нямаше място за евентуалния враг да се събере и да я атакува. Кир почувства как притъмнява, когато персийските воители закриха слънцето над него, загледани надолу към групата му — към спартанците на стъпалата зад него, въоръжени с по четири оръжия на човек. Кир погледна невъзмутимо нагоре към позлатените от залязващото слънце стени.

— Аз съм Кир, син на цар Дарий, брат на принц Артаксеркс и командващ войските на Персия. В името на баща ми, отворете портата, за да го видя.

Забавиха се малко повече от очакваното и Кир започна да се ядосва. Надиганият се гняв утихна, когато чу дрънченето на вериги и вдигането на резета. Портата се отвори и се видя дългият двор. Кир преглътна, твърдо решен да не показва страх. В това отношение той и спартанците му си приличаха.

Кир и Тисаферн подкараха конете си през портата към осветения от слънцето двор. С приближаването на лятната вечер светлината беше омекнала. Кир знаеше, че най-сетне си е у дома, че би трябвало да се отпусне и да очаква с нетърпение да види баща си. Още не беше сигурен как ще реагира старецът на него, нито самият той на Великия цар. Чувстваше се неуверен пред лицето на загубата, стоварваща се устремно върху него. Никаква военна мощ не можеше да задържи баща му на този свят и един ден повече от онова, което му беше определено. Именно тази безпомощност караше Кир да трепери — а не опасният двор, в

който влизаше.

Защитата на платото не се изчерпваше единствено с мъжете по външните стени — евентуалните нападатели трябваше да минат през тесни проходи. Дори по някакъв начин да успееха да стигнат до стъпалата и да проникнат през портата, двете части на крепостта бяха отделени една от друга. Вражеските сили щяха да са разделени, докато не минат през два дълги тесни двора.

Без никакво колебание Кир и Тисаферн продължиха напред. Петдесетте редици от по шестима спартанци ги следваха в съвършен строй и дръжките на копията им опряха в прашната земя, когато спряха пред още по-голямата порта пред тях.

Зад тях външната порта вече беше затворена и залостена. Доста спартанци се намръщиха, че са се озовали на място, където не могат да маневрират. Покрай двора минаваха каменни первази, издигащи се на височина два човешки боя над земята. Предназначението им беше очевидно и спартанският офицер Анаксис стисна по-здраво копието си. Чувстваше враждебните погледи на персийските гвардейци, които бяха повече свикнали да изглеждат чудесно с полираните си доспехи, отколкото да влизат в истински бой.

Отпред Кир и Тисаферн се спогледаха и слязоха от конете. Анаксис се опита да види, без да проточва врат, кой е излязъл да ги посрещне, но гледката беше закрыта от конете. Това не му харесваше. Негов дълг беше да защитава Кир, а може би и дебелия старец с него. Нямаше обаче заповед да са нащрек и да се оглеждат за заплахи. Анаксис знаеше, че се намира в цитаделата на стария враг, но освен това беше и лична охрана на един от царските синове — човек, на когото се възхищаваше заради честността му и липсата на превземки. Кир определено си го биваше като за персиец. Не беше показал страх или нещо друго, освен загриженост за баща си. А ето че сега Анаксис гледаше каменните первази, подобни на дългите седалки на атински театър. Знаеше, че персите са горе-долу сносни стрелци. На спартанците не им харесваше мисълта, че някой може да ги гледа отвисоко, особено на това място.

Нито една от тези мисли не пролича на лицето му, което и без това беше скрито в сянката на шлема. Анаксис стоеше като бронзова статуя, докато отпред Кир и Тисаферн разговаряха тихо с някого. И остана доволен, когато единият кон се отмести и му позволи да види царския син.

Кир се обърна със сурово изражение назад към спартанците и каза:

— Брат ми заповядва да вляза в царските градини без вас.

Като че ли искаше да каже още нещо, но поклати глава.

Това почти не можеше да се изтълкува като знак, но сърцето на Анаксис се сви и той каза:

— Може би брат ти не би имал нищо против да дойда с теб.

Кир му се усмихна.

— Приятелю, ако става дума за предателство, един човек няма да промени нещата.

— Аз винаги променям нещата — напълно сериозно отвърна Анаксис.

— Така е, но трябва да се доверя на честта на брат си. Той е наследникът на трона и не съм му давал никакви основания да се съмнява в мен.

— Ще чакаме тук, докато се върнеш — каза Анаксис и се отпусна на коляно. Говореше, сякаш полага клетва, и Кир сведе глава, преди да му махне да се изправи.

— Благодаря. Оказваш ми чест със службата си.

После се обърна към Тисаферн, който гледаше с отвращение и му даваше знак да продължат през портата, водеща по-навътре в царското плато. След дългия двор се намираха първите градини, засадени в пръст, донесена от равнините и поддържана от хиляда роби. Дърветата образуваха сенчести алеи, мънички маймунки гонеха птици от клон на клон и въздухът беше изпълнен с аромата на зеленина и жасмин.

Кир не обърна внимание на дребния дворцов управител, който беше дошъл да го посрещне. Не беше съвсем сигурен дали постът на мъжа е оскърбление, или не. Брат му Артаксеркс, естествено, беше при баща им. Това, че беше пратил прост слуга да съпроводи Кир през градините, не означаваше нищо.

Тисаферн като че ли се беше отърсил от тревогите и умората от пътуването и сега вървеше с изправен гръб и вдишваше дълбоко добре познатите му благоухания. Познаваше Кир от самото му раждане и беше негов наставник и приятел през по-голямата част от живота му. Въпреки това двамата гледаха по много различен начин на света. Кир обичаше хората — нямаше друг начин да се опише това. Те бяха неговата страст и той събираше приятели така, както други се стремяха да събират пари. За разлика от Кир, Тисаферн почти не можеше да скрие отвращението си от тълпите и потните войници.

Вървяха дълго по пътеки, които толкова криволичеха, че външен човек би се изгубил из тях десетки пъти. Кир ги познаваше от детството си и следваше дворцовия управител, без да се замисля. Павилионът на баща му се намираше в другия край на платото, заобиколен от палми и роби, всички очакващи сетния му дъх. Кир усети как гърлото му се стяга, докато крачеше; слушваше се за риданията на жените на баща си.

Щом чу тътренето на сандал върху камък отгоре, Анаксис вдигна поглед. Спартанците стояха мълчаливо вече близо час, следвайки примера му. Анаксис изруга под нос, когато видя персийските войници да излизат по первазите от двете страни. Носеха пищни черни доспехи и лъкове с инкрустирани скъпоценни камъни, сякаш бяха стражи в театрална постановка или може би пред вратите на някой бордей. Приличаха му на деца, изгубили умовете си в царска съкровищница.

Персийският офицер имаше на шлема си пера в черно и бяло, които потрепваха на вятъра и бяха много по-великолепни от всичко, което Анаксис бе виждал в родината си. Кожата му лъщеше от масло, а ръцете му блестяха от скъпоценности. Не носеше лък, а само къс меч в златна ножница, която сигурно струваше колкото цял малък град. При тази мисъл Анаксис повдигна вежда. Това място беше пълно с плячка. А подобни неща си заслужаваше да се запомнят.

— Щитове в готовност — каза Анаксис.

Много от мъжете бяха метнали щитовете си на гръб или ги бяха подпрели на краката си. Вдигнаха ги отново и се намръщиха. Никой не се чувстваше удобно, когато над тях стояха стрелци, а те бяха натъпкани в тясното пространство долу.

Анаксис отново погледна каменните стени и забеляза колко са гладки. Над главата му от двете страни имаше по три редици персийски стрелци, може би толкова на брой, колкото онези, които гледаха намусено отдолу.

Офицерът с перата се спусна по тясна пътека в ъгъла. Сандалът му наполовина стърчеше над каменния ръб, така че Анаксис можеше да види нитовете по подметката.

Известно време никой не помръдваше. Въздухът бе напълно неподвижен, не подухваше никакъв ветрец, който да им даде облекчение. Сенките се бяха издължили, откакто царският

син и Тисаферн бяха влезли, но вечерната светлина като че ли не се беше променила. Макар да беше топло, Анаксис усети как скротумът му се стяга. Мъжете, гледащи надолу към спартанците, се усмихваха и опипваха оръжията си. Бяха опънали тетивите на лъковете си. Макар да носеха церемониалните доспехи на царския двор, бяха подредени за клане. Анаксис се почеса по брадата и се обърна към приятеля си Кинис.

— Колко трудно според теб е да се качиш на този корниз?

При по-нормални дни Кинис беше як мъж, който с право се гордееше със силата си. Четиринайсетте дни подтичване по пясъчни пътища го бяха направили по-строен и по-намусен. Той сви рамене.

— Ако двама души задържат един щит ето така — той вдигна своя за ръба, — трети може да бъде вдигнат достатъчно лесно. Мислиш, че ще ни нападнат ли?

— Да — отвърна Анаксис. И повиши глас към останалите: знаеше, че е малко вероятно някой от онези горе да разбира и дума на гръцки. — Изглежда, че са решили да ни ударят. Така. Готови да вдигнете щитовете над главите си. Застанете по тройки. Не правете нищо, освен ако не ни нападнат, но ако това стане, искам да метнете хора нагоре към тях. Това място ми харесва. Мисля, че трябва да го задържим, докато Кир се върне.

— Или да си пробием с бой път обратно до реката и да се махаме — промърмори Кинис.

Анаксис поклати глава. Беше дал думата си. Нямахше да допусне позора Кир да се върне и да открие, че е изоставил поста си. Кинис присви рамене в растящ гняв, когато видя как лъковете започват да се огъват.

Над главите им персийският офицер си пое дълбоко дъх да даде заповед. Кинис протегна щита си и краят му моментално беше хванат от негов другар. Двамата се спогледаха, вбесени от предателството.

Офицерът изкряска и персийските лъкове се опънаха максимално и тетивите им избръмчаха, запрашайки първите стрели надолу. След като те изсвистяха, Анаксис стъпи на един щит заедно с още десетина спартанци и всички полетяха нагоре към изумените стрелци. Анаксис се озова сред тях с копието и гадния копис в ръце, като се смееше на паниката им.

Кир спря на широката пътека между лимоновите дървчета. Тисаферн продължи няколко крачки, преди да спре и да се върне при него.

— Какво има? — попита възрастният мъж.

— Стори ми се... А, от много време не съм бил у дома. Било е крясък на птици или плач на роби. Империята скърби, стари ми лъве. Сърцето ми плаче и ми се стори, че чувам гласа ѝ. Баща ми сътвори света около себе си. Виж това място! Истинско чудо е да стоиш така високо над равнината, да усещаш вятъра и да познаваш сянката на дърветата, като в същото време знаеш, че цялото плато е изсечено от планинския склон. Царете постигат повече от обикновените хора, ако имат въображение.

— Баща ти винаги е бил човек на волята — каза Тисаферн. — Макар че невинаги беше прав, той вземаше решение и действаше според него. Повечето хора намират подобно нещо за изтощително, но баща ти ставаше по-силен и по-уверен с всяка изминала година.

— И с все по-малко съмнения.

— Съмненията са за децата и старците. Тогава виждаме твърде много възможности и затова е по-трудно те да бъдат сведени до едно действие. А когато сме в разцвета на силите си, орязваме слабите избори и посягаме към меча, лопатата или жената.

Кир погледна мъжа, когото беше познавал през целия си живот, и го видя изгубен в спомени.

— Познаваш го отпреди да стане цар, разбира се — иронично подхвърли той.

Тисаферн вдигна очи към вечерното небе.

— Подиграваш ми се. Да, казвал съм ти го неведнъж, но още тогава видях величие в него. Брат му беше цар — и твоят баща прие това и му се закле във вярност. Просна се на пода и всички разбраха, че ще следва царя си.

— Знаем историята — каза Кир, който изведнъж се почувства уморен. Тисаферн обаче продължи, сякаш не го е чул:

— Другият брат обаче не беше така велик духовно. Не, принц Согдиан не беше в състояние да постави честта пред собственото си желание да управлява. Само шест седмици след коронацията Согдиан се промъкна в царската спалня с меден нож. По изгрев-слънце застана пред двора, макар че ръцете му бяха червени и омазани с царска кръв, макар че беше оставил след себе си диря, сякаш се перчеше с нея. Каза на всички, че той е царят, и нито един не надигна глас да възрази. Тогава баща ти пристъпи напред от тълпата.

— Знаем, стари лъве. Бил е верен на първия си брат, но отмъстил на втория. Дворът приветствал бурно храбростта и правото му. Той спечелил трона за себе си.

— Обичаше и двамата, но беше мъж с желязна вярност — каза Тисаферн и кимна.

— Както и аз.

— Както и ти — незабавно се съгласи Тисаферн. — Мисля, че имаш бащиното си сърце. Макар че той никога не беше толкова търпим към гърците като теб.

Сега беше ред на Кир да вдигне очи към небето и да измърмори неодобрително.

— Аз спечелих верността им.

— *Купи* верността им — изсумтя Тисаферн.

— Не. Не ги познаваш. На целия свят няма достатъчно злато, което да купи службата на спартанците, ако те не са решили да я дадат.

— Кир, скъпо мое момче, на целия свят няма достатъчно злато да купиш каквото и да било.

Младият мъж поклати глава, но в същия миг и двамата видяха между дърветата огромния павилион. Гвардейци ги наблюдаваха от пътя и те се смълчаха в очакване да видят умиращия цар.

Кир усети как стегнатият възел в него отчасти се отпуска, когато брат му Артаксеркс излезе да го посрещне. Една година по-голям от него, той беше толкова различен от брат си, колкото беше възможно, и в същото време във вените на двамата течеше една кръв. Артаксеркс открай време беше ученият. Двамата се обучаваха заедно под строгото око на баща си, но Артаксеркс бе онзи, който се препъваше в собственото си копие. Кир пък се упражняваше с майсторите на оръжията и подскачаше като мряна, надавайки радостни викове. По-малкият брат отначало не разбираше лошото настроение и мрачните погледи, които му се отправяха. Дори когато порасна достатъчно, за да си обясни неприязънта на брат си, тя не го безпокоеше. Кир знаеше, че е роден верен; знаеше също, че никога няма да бъде цар. Всички умения, които бе придобил, просто отразяваха славата на бащиния им трон. Дори когато царят го избра да командва войските и го изпрати да се учи при най-великите пълководци, младежът си бе мислил единствено че това ще го направи само по-полезен и по-ценен за баща му.

Артаксеркс беше подбуждан от успеха на брат си и от собствените си амбиции. Бе продължил упражненията с меч и това си личеше ясно от широките му рамене и силната хватка, когато прегърна брат си и го целуна по двете бузи и по устните. Задържа главата на Кир в ръцете си и проблясващите сълзи в очите му извикаха сълзите и на по-малкия брат. Страхът завладя Кир и когато се опита да заговори, от устата му излезе само сух шепот.

— Той...? — Не успя да продължи. Да попита дали баща му е жив означаваше да предположи, че не е. Все едно да пита дали планините са рухнали, дали реките са пресъхнали.

— Не, макар че не му остава много. Зовеше те, братко. Мислех си, че никога няма да дойдеш.

— Искам да го видя — каза Кир, поглеждайки над рамото на брат си.

— В този вид? Дрехите ти са пропити с пот. Няма ли да го оскърбиш така?

— Нареди да ми донесат нови дрехи, ако това те притеснява! Изкъпах се в реката и съм чист. А сега, братко, пусни ме да вляза. Не ме карай да те моля отново.

В гласа на по-младия брат се долови желязна нотка. Артаксеркс се поколеба, но после отстъпи назад и посочи отворената врата. Кир прекрачи прага, без да се обръща да види как ще постъпи Тисаферн.

Павилионът беше огромен и се простираше на стотици крачки във всички посоки от входа. Вътре имаше езерца и градини, помещения за пиршества и десетки лични роби на баща му, които се грижеха за него. Безмълвни младежи със спретнати туники се завгекоха да поемат наметалото на Кир, преди той да е направил и една крачка. Той обаче не спря. Отново беше момче, тичащо при татко си.

Зад него, застанал на входа на огромния павилион, Артаксеркс вдигна ръка към приближаващия Тисаферн. Възрастният мъж падна на колене и се просна пред него. Наследникът на империята се наведе да го изправи и прошепна в ухото му.

— Той говореше ли нещо против трона и против мен?

Тисаферн поклати глава.

— Нито дума, господарю. Кълна се в честта на рода си.

Артаксеркс замръзна, потънал в мисли.

— Ти беше приятел на баща ми. Верен на царя още от младостта си. Ще бъдеш ли верен и на мен?

Тисаферн се просна отново в краката му и притисна чело и устни към земята. Остана така, докато Артаксеркс го докосна леко по бузата, с което му даваше разрешение да се изправи. По кожата на Тисаферн имаше камъчета и песъчинки, залепнали от потта му.

— Верността ми е към твоето семейство, господарю — каза Тисаферн. — Към трона на Персия, към рода на Дарий Велики, през Ксеркс, през баща ти — и до теб. Аз съм верен до смърт и отвъд нея. Призови ме от отвъдното и ще дойда при теб.

Артаксеркс кимна доволен. Ласкателствата никога не му омръзваха. Те бяха нещо напълно естествено и очаквано за него.

— А брат ми? Познаваш го добре, откакто се е родил.

За първи път Тисаферн се поколеба.

— Кир е достоен за възхищение, господарю. Обичам го, както обичам собствените си синове. Но не той ще наследи империята, която ни прави велики. Това е по-важно и от моя живот, и от неговия.

Артаксеркс леко се отпусна, разчувстван от думите му.

— Влез тогава, стари приятелю. Изкъпи се и се преоблечи в чиста коприна. Баща ми проспива по-голямата част от деня, но ще иска да разбере, че най-сетне си дошъл. Мислех си, че ще закъснеете. Благодарен съм, че не се оказах прав.

— Брат ти... доведе отряд от триста души — каза Тисаферн. — Мъже от Спарта, изключителни воители.

Артаксеркс се намръщи и погледна назад към пътеката, по която бе дошъл Тисаферн.

— Знам, че им се възхищава.

— Чух да се говори, че легендата за тях е силно преувеличена, господарю. Аз... не смятам, че е така. Те са умели воители. Брат ти настоя да ги доведе въпреки бедите, които може да причини това. — Замълча, за да подбере внимателно думите си, и ги изрече с известно наблягане върху колебанието си. — Господарю, лично аз не бих позволил да бродят свободно из земите ни.

Артаксеркс го тупна по рамото.

— Няма да бродят. Погрижих се за това.

Анаксис тичаше по по-ниското стъпало, като убиваше всеки изпречил се пред него. Очите му горяха диво заради предателството и той вилнееше като някакъв демон на смъртта сред персите, които продължаваха да пускат стрелите си с цялата скорост, на която бяха способни. През първите мигове Анаксис бе изблъскал петима-шестима от корнизата — знаеше, че онези долу ще ги убият по-бързо, отколкото би го направил той. Изгуби копието си в рамото на един — пусна го, за да не падне през ръба. Ухили се на следващия ужасен персиец, който се озова пред него, показа му кописа си и в същия миг замахна към стрелеца на горното стъпало. Отби хвърлилия се към него противник, като го използва, за да осуети атаката на друг. Отсече китката на един, докато той се опитваше да опъне лъка си.

Не беше обхванат от паника, макар да изпитваше известно съжаление. Знаеше, че се бие за последен път в живота си, и беше много спокоен. Персите бяха очаквали клане — и щяха да го получат, макар че нямаше да му се насладят толкова, колкото си бяха мислили.

На двора долу гърците бяха вдигнали щитовете над главите си, приковани на място и неспособни да маневрират. Десетки бяха хвърлили копията си по противника или ги използваха, за да пронизват и срязват прасците на стрелците. Земята беше покрита с тела в доспехи, сред които спартанците бяха все още малко. Гърците стояха на стегнати групи, щитовете им се припокриваха и те надничаха през пролуките, но не се огъваха. През кратките мигове, когато можеше да ги погледне, Анаксис виждаше, че Кинис удържа строя и набелязва целите.

Установи, че се усмихва, докато правеше лъжливо движение, за да извади от равновесие човека пред себе си, озъбен стрелец с огромна брада и широки рамене. Мъжът рязко се отдръпна, за да избегне удар, който така и не последва, и в този момент на слабост Анаксис го дръпна рязко за ръкава и го прати през ръба върху спартанците долу. Те му завикаха гневно да внимава какво прави. Анаксис се изсмя в отговор и продължи да сече, същински вихър, разпръскващ около себе си кръв и люспи от персийски доспехи.

Толкова много стрелци бяха изпадали в дългия двор, че някои гърци бяха взели лъковете и колчаните им. Повечето бяха стреляли по зайци като момчета и трудно можеха да пропуснат персите, които стояха без щитовете на височина само два човешки боя над тях. Шестима, после осмина започнаха да им връщат дългите стрели. Персите трепнаха, изправени срещу собствените си оръжия, и започнаха да отстъпват на групички, вместо да продължават клането.

Анаксис събра трима от хората си при себе си. Онези долу им бяха хвърлили щитовете и бе облекчение отново да са зад тях и стрелите да отскачат от бронза и дървото. И тримата бяха ранени. От гърдите на двама стърчаха пречупени стрели, но те не показваха признаци на тревога, макар че дишаха трудно и кръвта капеше от раните им заедно с все по-малко оставащите им сили. От голям разрез на гърдите на третия се виждаха бели ребра. Той сви рамене, когато Анаксис му посочи раната.

— После ще я превържа.

— Аз ще ти я зашия — каза Анаксис. — И не забравяй. Гледай Кинис да не те доближава.

— Няма да забравя — каза мъжът. Двамата бяха стари приятели и нямаше нужда да казват повече.^[2]

Анаксис изпъшка от болка, когато една стрела мина през пролука между щитовете и се заби в хълбока му. Той погледна перата, но не посмя да я извади. От раната му прилоша и светът около него се люшна.

— Искам да ни запомнят — каза Анаксис. — Стига да сте си починали, разбира се.

— Мислех си, че *ти* си почиваш — възмутено отвърна един от спартанците.

Анаксис се ухили. Кописът му отсече бързо черната стрела и той изпъшка, когато нещо в него се преобърна.

В паническото си отстъпление стрелците бяха освободили пространство, което им вършеше чудесна работа. Персийците отчаяно се мъчеха да не позволяват на малцината спартанци горе да ги доближат, нито на други да скочат отдолу и да се присъединят към другарите си.

Анаксис и останалите се хвърлиха към тях с вдигнати щитовете. От това разстояние щитът се превръщаше в оръжие — ръбът му вършеше работа като копие в ръцете на човек, обучен да борави с него. Персите изпаднаха в паника и заотстъпваха безразборно. Долу в двора останалите живи спартанци запяха пеан, бойния химн на смъртта.

Анаксис успя да се добере до най-високото стъпало, преди да избият кописа от ръката му. Видя редици персийски воители да излизат от вратите от двете страни — безкраен поток мъже, въоръжени с лъкове, мечове и копия. Копията бяха по-подходящи за убиване на онези, които не можеха да излязат от капана, помисли си Анаксис. Самият той би наредил да атакуват с тях, ако беше персийски офицер. Убиване със стрели бе оскърбление и между мъже нямаше място за подобна низост. Светът около него започна да помръква и той отдаде душата си на Хадес и Хермес. Щеше да е удоволствие да се срещне с цар Леонид, който се беше изправил срещу персите при Термопилите. Леонид бе познавал добре персийското коварство. Анаксис се надяваше да вдигне чаша червено с него още тази вечер — ако успееше да прекоси реката навреме.

Долу в двора Кинис гледаше как подхвърлените горе падат един по един и отнасят със себе си и последната надежда. Копията бяха изчезнали и колчаните бяха празни, макар че навсякъде сред трупове имаше счупени стрели.

Персийските стрелци вече не се смееха подигравателно. Десетки облечени в черно мъже лежах мъртви в двора, кръвта на други покриваше стъпалата от двете страни. Спартанците обаче бяха изгубили само половината от своите и най-добрият им шанс да се измъкнат от клопката се бе провалил. Един-двама още се опитваха да повдигнат другари горе, но стрелците вече знаеха какво да правят: съсредоточаваха стрелбата си върху всеки подобен опит и мъжете падаха долу с щръкнали от тях стрели.

Кинис извика на всички да вземат оръжията на мъртвите и да ги хвърлят. Макар и приковани на колене към земята, спартанците започнаха да изпълняват заповедта с убийствена точност. Кописи и къси мечове засвистяха във въздуха. Последваха ги един-два щита, които пометоха изпречилите им се перси. Неколцина от тях паднаха в двора и бяха накълцани на мига, но дъждът от стрели се засили.

Кинис държеше хората си на все по-малки и по-малки групи, които се прикриваха зад щитовете си и можеха да се движат, да събират паднали оръжия и да ги пращат обратно към противника. Нови и нови перси продължаваха да излизат на стъпалата, ужасени от броя на падналите им другари. Вадеха мечове или опъваха лъкове и последното, което виждаха някои, беше летящо към тях копие.

Спартанците продължиха да се сражават, докато не останаха само четирима. Всички бяха покрити с кръв и тежко ранени, толкова изтощени, че едва държаха щитовете си, докато стрелите продължаваха да се сипят върху тях. Лъскавият доскоро кован бронз сега приличаше на недооскубан фазан — целите щитове бяха в дупки и счупените стрели, които стърчаха от тях, бяха толкова много, че щитовете натежаваха и се вдигаха трудно.

— Спрете! — чу се заповед отгоре.

Някои от спартанците разбираха персийските команди, но не обърнаха внимание. Стрелците горе обаче се подчиниха и отстъпиха задъхани назад. Първият персийски офицер лежеше мъртъв на земята. Заместникът му пристъпи до ръба и погледна надолу към тях, като клатеше глава в изумление.

— Аз съм Хазар Заоша — каза той на завален гръцки. — Тъб... офицер на Жаядан. Разбирате ли? Безсмъртните. Не можете да победите. Ще се предадете ли, мъже на Спарта? Вие сте малко, а ние сме много. Питам дали...

Кинис хвърли меча си по него и мъжът отскочи настрана, извика от ужас, стъпи във въздуха и падна в двора. Вдигна очи към четиримата окървавени спартанци, които се извисяваха над него и го гледаха с жив интерес.

— Убийте ги! — изрева Заоша. — Убийте...

Кинис го накара да млъкне със съсичащ удар с кописа си, след което се строполи върху него и изпъшка. От гърба му стърчаха стрели. Кинис издиша в лицето на персийския офицер, докато двамата умираха, макар че гъркът се усмихваше, за да скрие яростта си. Достатъчно лошо беше, че бяха предадени от стария враг. Още по-лошо беше обаче, че никой нямаше да отнесе вестта в Спарта и да каже на ефорите, че са загинали добре и без срам.

Павилионът се разхлаждаше от вятъра, който се спускаше всяка вечер от планината — чудо, носещо наслада на царя и двора му, на роби и благородници. Когато лятната жега в равнините ставаше нетърпима, това място нямаше равно на себе си. Кир усети как потта по лицето му изсъхва и вдиша дълбоко, забравил за момент мъката си. Стори му се, че може да долови аромата на канела във въздуха, макар че не беше съвсем сигурен. От години не беше виждал баща си. За него лекият ветрец означаваше детство и дом.

Не му беше нужно да пита къде лежи баща му. Броят на робите се увеличаваше, докато навлизаше по-навътре в павилиона. Те се скупчваха около леглото на баща му като пчели, готови да изпълнят и най-малкото му желание. Огромни стражи стояха неподвижни от четирите страни на умиращия цар, обърнати навън към всяка възможна заплаха. Кир вече виждаше лежащия мъж, повдигнат на дълги възглавници. Една жена бършеше челото му с кърпа, потопена в купа вода с някакви цветове в нея. Кир пристъпи към леглото. Ароматът на рози беше противно сладък.

Един от робите прошепна нещо на царя и той завъртя глава. Затърси сина си с очи и Кир пристъпи още крачка напред и спря, когато един страж вдигна ръка.

— Принце, мечът.

Кир разкопча колана си и му го даде. Стражите се дръпнаха и той мина между тях и спря на една ръка разстояние от мъжа, който бе контролирал живота му от самото му раждане.

Усмихна се, по-скоро от болка, отколкото от радост от срещата. Старецът беше буквално изпит от някаква болест. Ръцете, които някога държаха царския меч, сега бяха болезнено тънки, кожата бе опъната върху костите, покрита тук-там със синини и черни петна.

— Тук съм, татко — каза Кир и седна на донесения му стол. — Тръгнах веднага щом научих и дойдох колкото мога по-бързо.

— Толкова те чаках, синко — каза баща му. Гласът му бе едва доловим шепот и Кир трябваше да се наведе, за да го чуе. — Не можех да умра, докато не узная, че си дошъл. Най-сетне.

Кир видя как по лицето на баща му пробягва странно изражение, което можеше да се изтълкува и като яд, и като ликуване. Очите на царя се затвориха и бръчките на челото му се изгладиха. Кир импулсивно се пресегна и хвана ръката, която го бе първала хиляди пъти като момче. Почувства се неловко, докато търсеше думите.

— Благодаря ти за всичко, татко. Искан да се гордееш с мен.

Отговор не последва и Кир положи ръката върху чаршафа, погали я леко и се отдръпна. Робинята с купата розова вода се наведе и отново избърса лицето на баща му. Ветрецът появяваше, макар че сега не изглеждаше нежен, а приличаше по-скоро на свирепите есенни ветрове — горещи, непрекъснати и подлудяващи хората.

— Татко? — каза Кир малко по-високо. Стана от стола и загледа безпомощно, докато някакъв непознат мъж приближи и преслуша дишането и сърцето на царя, като кимаше.

— Още малко остава, господарю. Може и да ни чува. Може и да се събуди — или не. Много пъти те призоваваше. Радвам се, че накрая все пак дойде.

Ето го отново — злобното подмятане. При това от човек, който при други обстоятелства не би се осмелил на подобно нещо. В целия павилион се долавяше някакво негодувание към Кир — той го усещаше навсякъде около себе си.

И в този момент му дойде до гуша. Беше изминавал по повече от десет парасанги ^[3] на ден в продължение на две седмици, за да стигне до стареца. Единствено спартанците бяха устояли на темпото му и дори те се бяха изтощили. Каза си да намери утеха във факта, че не е закъснял, но му беше трудно. Не беше получил нито една благодарна дума или израз на задоволство от стареца, а само онази странна горчивина, сякаш всички са очаквали единствено него.

Докато отстъпваше от смъртното ложе, се почувства странно изпразнен и объркан. Дни наред се беше страхувал, че ще закъснее. В нетърпението си беше мислил за бащината усмивка, за прегръдката, която никога не бе получавал. И изведнъж всичко се бе сринало, скъпоценностите от въображението му се бяха оказали от стъкло. Никога не беше успявал да накара царя да се гордее с него. Каквото и да постигаше той, Артаксеркс беше единственият, който имаше значение за баща му.

Кир протегна ръка за мечата си. Стражът, който го държеше, го гледаше с широко отворени очи, притиснал инкрустираните с камъни ножница и колан към гърдите си.

— Дай ми онова, което е мое — бавно каза Кир.

Вече си мислеше, че денят няма как да е по-странен... но чу и видя как брат му се приближава заедно с Тисаферн. И двамата изглеждаха спокойни и освежени. Тисаферн бе сменил робата си със свободно падаща коприна и бе намерил време да се изкъпе — косата му беше все още мокра. По-изненадваща гледка бяха въоръжените стражи, които ги следваха и се разпръснаха, докато приближаваха през градините. Намерението им нямаше как да се изтълкува погрешно и Кир наведе глава, обмисляйки положението.

Преди слугата да успее да изквичи, той грабна мечата от ръцете му и закопча колана на кръста си.

— Така е по-добре — каза сухо. — Е, братко? Каква заплаха води въоръжени мъже в павилиона по това време?

— Ти — отвърна Артаксеркс. И се усмихна, докато стражите пристъпваха напред и обкръжаваха брат му. Виждаше, че Кир обмисля да окаже съпротива, но баща им умираше само на няколко крачки от тях. Артаксеркс видя как брат му сведе глава и стисна зъби.

— Арестуван си, Кир. По заповед на баща ни. Ще бъдеш екзекутиран.

Кир се канеше да атакува. Беше си набелязал мъжа, когото да съсече, за да разкъса кръга, и щеше да го направи, ако не бяха тези думи. Вместо това се обърна изумен. Видя, че баща му го гледа и че на лицето му е изписан покой. И докато Кир проумяваше, че старецът знае всичко, очите на Дарий се затвориха отново.

Отнеха му мечата. Личната гвардия на брат му го поведе през павилиона обратно към райските градини и пътеките им. Артаксеркс и Тисаферн вървяха зад него и Кир се обърна, макар че стражите го сръгаха да продължи напред.

— Защо правиш това, братко? Винаги съм бил верен. Нито веднъж не съм ти давал причина да се съмняваш в мен. Нито веднъж през целия ми живот!

Артаксеркс сви устни и стисна зъби, за да не отговори. Когато Кир се обърна към Тисаферн, старецът поклати глава и заби поглед в камъните на пътеката, за да не го гледа в

очите.

Кир седеше на войнишко походно легло. Вратата беше заключена. Все пак се намираше в малката стая на офицер от гвардията на баща си, а не в затворническа килия. Където и да се намираше в момента предишният ѝ обитател, очевидно се беше радвал на различни масла и пудри, египетски ножици — при това две, пили за нокти и гребен за брада, както и на фино украсени пръчици от слонова кост за почистване на носа и ушите. Всички тези принадлежности още бяха подредени грижливо до умивалника в ъгъла.

Навсякъде около него се чуваха звуците на казарма, резки заповеди и груб смях. Кир седеше и чакаше, без да откъсва поглед от вратата. Все още не разбираше какво става, но познаваше добре Артаксеркс и не мислеше, че ще бъде замъкнат на дръвника, без да му се даде възможност да говори. Брат му щеше да иска да злорадства, да го обвинява или нещо подобно. Кир го знаеше със сигурност — все пак бяха израснали заедно. Познаваше Артаксеркс. Или поне се надяваше, че го познава. Много дълго беше отсъствал от дома.

С напредването на нощта лунният сърп изгря в безоблачното небе и засия ярко над платото. Кир си мислеше, че няма да може да мигне, но въпреки това се обърна към стената и затвори очи. Мислите бушуваха в главата му като водовъртеж.

Внезапно се събуди, изгубил напълно представа за времето. Скочи от леглото и за момент остана неподвижен, примигваше объркано към утринната светлина. Беше изтощен от дългото пътуване, от напрежението от ареста и мъката за баща си. За свой срам беше заспал като дете и се беше събудил свеж и много по-бдителен. И животът му висеше на косъм! Прокара ръка по лицето си и се намръщи от гъстите къдрици. Предпочиташе да бъде гладко избръснат, но това изискваше труд и най-добрите бръснари. При умивалника на офицера нямаше бръснар. Очевидно той подкъсяваше брадата си с ножиците или я сплиташе с помощта на конци.

Резето изстърга и влезе Тисаферн. Застана неловко пред Кир. Малкото помещение се изпълни почти изцяло. Стражите надничаха отвън, но нямаше начин да влязат след Тисаферн, за да го пазят. Оставаше им само да гледат свирепо, докато Кир чакаше възрастният мъж му каже какво всъщност се случва.

Тисаферн седна на леглото и то изскърца под тежестта му. Кир остана прав до стената. Един от стражите стоеше на вратата и ги гледаше бдително.

Кир само повдигна вежди.

Мина сякаш цяла вечност преди Тисаферн да въздъхне.

— Съжалявам, че се стигна дотук. Бих могъл да отклоня меча от всяка друга ръка, естествено. Но не и от ръката на баща ти. — Старият му наставник изглеждаше измъчен, сякаш беше прекарал безсънна нощ. — Тук съм, за да ти кажа, че смъртната страна на царя умря през нощта. Съжалявам. От тази сутрин брат ти е Великият цар, богът господар на Персия, благословен да бъде от Митра, Ахура Мазда и всички добри духове. Да бъде приет радушно сред предците си.

Въпреки шокиращата новина Кир усети как внезапно го изпълва надежда.

— Ако съм тук по заповед на баща ми, както и да се е стигнало до нея, Артаксеркс ще ме освободи — каза той с облекчение. — Мислех, че дух или демон е обладал баща ми в края на живота му, промъкнал се може би в момент на слабост или когато го е измъчвала болка. Поне сега той е неподвластен на влиянието им. Мога да...

Тисаферн поклати глава.

— Господарю, брат ти потвърди заповедта. Разбира се, това ме изпълва с печал, но още тази сутрин ще бъдеш екзекутиран. — Мъжът, който беше неговият наставник от детството му, прокара длан по брадата си и докосна конуса на края ѝ. Кир виждаше, че е нервен. — Аз... трябва да те отведа още сега на плаца. Няма да има церемония или свидетели, освен неколцина стражи. Събери достойнството си, момчето ми. Предай душата си на бога и се приготви за съда му.

Кир го зяпна. Не попита за спартанците, които беше довел тук. Нямахше полза да научава съдбата им, а и не можеше да я промени по никакъв начин. От тях обаче се беше научил как да запазва спокойствие в моментите, които са наистина от значение. Остави лицето си да се отпусне, докато мислеше. Нямахше оръжия, макар че можеше да изтръгне оръжие от някой страж. Това означаваше, че животът му щеше да приключи няколко крачки по-рано, отколкото ако отиде при дръвника и коленичи в очакване на бравата на палача. Не виждаше никакъв знак за подкрепа от страна на Тисаферн, но старият учител не беше единственият му съюзник.

— Искам преди края да видя майка си — каза Кир. — Да се сбогувам с нея. — Наблюдаваше внимателно Тисаферн и скри усмивката си от начина, по който той се намръщи. — Тя не знае ли? Аз съм неин син в края на краищата.

— Мисля, че подобно решение следва да се вземе от Великия цар — съдържано рече Тисаферн.

Отвън се надигна врява и двамата вдигнаха глави. На лицата им се изписаха различни чувства, когато чуха женския глас, който рязко даваше заповеди с абсолютната увереност, че те ще бъдат изпълнени.

Очите на Кир блеснаха.

— Няма да забравя ролята ти в това, Тисаферне.

Тисаферн скочи на крака като кукла на конци.

— Господарю, аз просто се подчиних на баща ти и брат ти — каза той и се огледа нервно в очакване да зърне царица Парисатида.

— Махайте се от пътя ми! — разнесе се познатият на всички глас като буря, връхлитаща изневиделица. Тисаферн трепна, когато гласът прогърмя отново. — Изведете сина ми, където и да сте го скрили! Кир? Къде е *синът* ми?

Стражът на прага се обърна да я пресрещне. Кир си помисли дали да не го удуши изотзад или може би да счупи врата на Тисаферн, докато той се опитваше да се поклони в тясното помещение.

Царица Парисатида беше облечена в траурно тъмносиньо, макар че не беше нахълтала в казармата, преди да си сложи златни гривни, които дрънчаха при всяко нейно движение. Косата ѝ бе прибрана назад и се поддържаше от златна мрежа на тила. Макар и над четирийсет, тя беше все още красива и се движеше с гъвкавостта на младо момиче. Миризмата ѝ я изпревари — лъх на розово масло към мъжете, които стояха като зашеметени телета.

— Кир? Тук ли си? Този с теб Тисаферн ли е? Елате и двамата при мен. Няма да вляза в стаята на някакъв потен войник. *Веднага*, Кир!

Принцът установи, че се смее от облекчение след преживяния ужас. Тисаферн приличаше на буреносен облак, докато следваше стража през тясната врата в коридора.

— Господарке, синът ти цар Артаксеркс заповяда... — започна той.

Царица Парисатида се обърна към стража и сложи длан върху голата кожа на ръката му.

— Ако този човек ме заговори отново, без да ми се е поклонил преди това, му отрежи главата.

Стражът не показва с нищо, че е чул, но Тисаферн все пак предпочете предпазливостта пред внезапната смърт. Отпусна се сковано на едно коляно, после и на другото, и се поклони, докато челото му не докосна пода. Кир със задоволство забеляза, че той не е особено чист. Когато старецът се изправи, по челото му имаше полепнали миши испражнения.

— Дадох ли ти разрешение да се изправяш? — попита царица Парисатида.

Лицето на Тисаферн потъмня още повече от унижението, но той отново избра да не подлага на изпитание авторитета на господарката на двореца. Беше живял достатъчно години в царския двор и знаеше, че някои проблеми се решават с кръв — и едва по-късно с извинения. Притисна отново чело в пода и остана така.

— Кир — каза царицата.

Младият мъж хвана ръката ѝ и също коленичи.

— Майко — отвърна той. — Благодарен съм ти. Тисаферн като че ли смята, че смъртта ми е наредена.

Царицата махна с ръка, сякаш пропъждаше досадна муха.

— Ще разбере цялата истина, бъди сигурен. Но не тук, сред простите хора. Няма да обсъждаме *лични* въпроси пред слуги и войници. Ела с мен. Дрехите ти са пропити с пот. Държали са те затворен като животно.

Преди Кир да успее да отговори, майка му вдигна крак и го заби в гърба на Тисаферн, който изпъшка от болка.

— Тези хора прекалиха с наглостта си — заяви царицата. — Но аз ще оправя нещата. Да, ще ги оправя. Ела.

Тя се обърна и Кир погледна към началника на стражата. Физиономията му беше добра преструвка на безпрекословно подчинение, но в очите му се четеше страх. Той знаеше, че животът му е изложен на риск, ако новият цар дойде и попита защо затворникът е бил пуснат да излезе. Не можеше обаче да се противопостави на царицата, която се държеше така, сякаш изобщо не ѝ хрумва, че някой може да не ѝ се подчини. През кратките мигове, в които началникът би могъл да възрази, царица Парисатида мина покрай него. Кир я последва; усещаше, че волята на капитана ще се разколебае. Въпреки това, докато вървеше по коридора на казармата и виждаше Безсмъртните изумени, се боеше, че всеки момент ще чуе зад себе си вик и ще ги спрат.

Майка му вървеше енергично, макар че дрехата ѝ пречеше да прави големи крачки — тя всъщност ситнеше пред сина си, олюлявайки бедра. Много от войниците, които бяха излезли да видят какво става, не можеха да откъснат поглед от царицата. Кир мислено се усмихна на ефекта, който тя все още оказваше върху мъжете.

— *Няма* да позволя да се държат със сина ми като с долен престъпник — заяви майка му високо, та да я чуят всички. В гласа ѝ звънеше възмущение и някои от излезлите зяпачи забиха поглед в краката си, сякаш са ги хванали да правят нещо срамно.

Кир си помисли, че ако Парисатида се бе поколебала или бе поискала разрешение, това щеше да развали магията и някои от войниците, може би старши офицер, би им попречил да се измъкнат. Авторитетът ѝ обаче се задържа неизвестно как до самия изход.

Казармата бе недалеч от ръба на платото. Дори с царицата до себе си Кир беше напрегнат и очакваше всеки момент да чуе вик или нечия ръка да падне на рамото му.

Заслуша се в дрънчането на брони и усети как по ребрата му се стича студена пот. Беше дошъл като агне при вълци и знаеше, че още не се е измъкнал. Докато беше затворен, бе имал време да премисли всичко, което беше видял и чул. Заключение то бе колкото неизбежно, толкова и болезнено. Нямаше грешка в издадената заповед.

С наведена глава той последва майка си до робите, които тя беше оставила да чакат отвън. Те лежаха проснати на земята и Кир предположи, че изобщо не са помръднали. Скочиха на крака веднага щом тя се качи в откритата си носилка и потупа възглавниците до себе си. Кир също се качи и прътите на носачите изскърцаха под тежестта му.

— Майко... — започна той.

Тя поклати глава.

— Не сега, Кир. Баща ти беше инат и ще трябва да поговоря с брат ти, преди тази нелепа история да остане зад гърба ни. Да не би да сме египтяни, че да убиваме своите? Още преди Артаксеркс да се сдобие с наследник? В това отношение баща ти прояви неразумност.

Кир бавно примигна.

— Аз... не ми беше хрумвало, че ще заповяда да ме убият.

Майка му вдигна глава и докосна коляното му. Робите вече вдигаха носилката.

— Баща ти беше цар, Кир. Слагаше царството пред всички нас. Не очаквам да му простиш сега, докато всичко това е прясно, но след време ще видиш, че той беше човек с огромна чест. Той виждаше кой си — какъв си станал. И взе решение да те премахне. От негова гледна точка това е голямо признание.

— Направил е грешка — възрази Кир. — Винаги съм бил верен. Ценя високо верността у хората си, както и моята. Аз съм царски син, който няма да бъде цар. Винаги съм го знаел. Никога не съм бил заплаха за Артаксеркс!

— Скъпо момче, цар е онзи, който премахва заплахата, преди тя да е осъзнала, че е заплаха. Царството носи мир и благоденствие на милиони хора. Какво е животът на един човек в сравнение с уверената ръка, която управлява царството? С това не оневинявам баща ти, Кир. Той няма да ми отнеме любимото ми момче в предсмъртните си спазми. Забранявам го. След време ще му простиш.

От думите ѝ Кир се почувства като намусено момче. Потисна желанието си да спори с майка си, която го беше спасила от сигурна смърт. Докато носачите вървяха през платото покрай овощни градини, поливани от роби и пазени с мрежи от слънцето, осъзна, че в този момент щеше да е мъртъв, ако майка му не беше дошла в казармата. Кръвта му щеше вече да се просмуква в пясъка на двора. Мисълта за това беше смразяваща. В известен смисъл тази сутрин беше първата от един нов живот, нов направен избор.

— Къде са хората ми, майко? — попита след малко.

— Всички са мъртви. Брат ти заповяда да ги убият.

Майка му го наблюдаваше внимателно и видя проблясъка на гнева, който Кир не успя да скрие.

— Можеш ли да го виниш за това, Кир? Ти доведе спартанци в сърцето на бащината си столица. Нима трябваше просто да ги пусне да се върнат у дома? Кой знае какво са си мислели онези диваци? Не, в това отношение той беше прав, въпреки ужасяващата цена. Брат ти нямаше да се справи дори с това без... е, вече няма значение. Артаксеркс е цар, макар че царуването му започна зле. Дава заповед да бъдеш убит и се проваля. Праща стрелци да избият хората ти и половин полк намира смъртта си, включително един царски братовчед и двама висши благородници.

Кир се усмихна мрачно. Знаеше, че спартанците биха искали да се разчуе как са загинали. За тях начинът, по който умира човек, бе точно толкова важен, колкото начина, по който е живял. Прошепна кратка молитва на гръцките им богове за тях, за да бъдат посрещнати добре в Хадес. Майка му се обърна и го погледна.

— Доколкото познавам брат ти, той ще е склонен да забрави за вчера. Беше лош ден — и сега кой може да каже, че се е случил? Живи сме и това е важното. Вярвам, че мога да го убедя да отмени заповедта за екзекуцията ти и да те върне като командващ на войските. Артаксеркс се нуждае от теб, Кир! Кой друг е бил толкова верен като теб? Кой друг разбира войската и наполовина колкото теб? Враговете ни бягат, защото се страхуват от теб. Би бил глупак да те изгуби — и ще му го кажа.

Кир се откъсна от мислите си и видя, че вече са при външната казарма, където бе стигнал с коня си предишния ден. Обърна се към майка си и повдигна вежда, а тя въздъхна.

— Остави ме да се застъпя за теб. Не искам да карам брат ти да отстъпва през първия си ден като цар. Ако го принудя да преглътне гордостта си, ще негодува и ще се гневи месеци наред. Не се съмнявам, че Тисаферн вече шепне в ухото му.

— Тисаферн ще му каже, че съм верен — отвърна Кир, макар ясно да осъзнаваше, че не вярва в собствените си думи.

Майка му поклати глава.

— Тисаферн е негов човек. Винаги е бил. Той не ти е приятел.

Кир се намръщи. Предателството го болеше като скъсан мускул. Той беше царски син. Нелепо бе да си мисли, че има приятели в двора, а не хора, които кроят интриги, за да спечелят влияние и власт. Отново закопня за спартанците. Анаксис му беше приятел, както и Кинис. Трудно беше да повярва, че някой може да победи тях двамата, както и останалите. Изпита жестока радост при мисълта, че са си отишли на такава висока цена. Неговите спартанци носеха легенда на раменете си. И биха искали да направят своя принос към нея. Нещо повече, те разбираха верността. А понякога изглеждаше, че никой друг не я разбира.

Слезе от носилката и протегна ръка на майка си. Парисатида я пое и тръгна заедно със сина си към портата. Кир знаеше, че бе оставил Анаксис и спартанците в двора зад нея. Когато портата се откряна и светлината нахлу през отвора, не знаеше какво да очаква. Пусна ръката на майка си и огледа окървавените стени.

Телата ги нямаше, но въздухът бе пълен с мухи и воня на смърт запари очите му. Като момче Кир бе ходил в кланици с баща си, за да гледа как убиват говеда и им източват кръвта. Догади му се, когато вдиша същата миризма, смес от кръв и воня на черва.

— Няма да продължа нататък с теб, синко — каза майка му. — Нека поговоря с Артаксеркс.

Бе пребледняла от вонята. Кир видя как погледът ѝ скача от едно кафяво петно към друго, без да се задържа никъде; личеше си, че се опитва да не си представя насилието, вилняло тук само преди часове.

— Кажи му, че съм верен, майко. Че винаги съм бил верен. Никога не съм му давал повод да се съмнява в мен. Кажи го и на Тисаферн.

— Разбира се, че ще му кажа. — Майка му вдигна ръце и го привлече в прегръдка. — Той знае колко си ценен, сине. Ще му напомня всичко, което направи. А сега се връщай към работата си и не се бой от убийци. Ще ти пиша, когато съм сигурна.

Кир кимна, целуна я по устните и закрачи по пясъка, който вече бе нагорещен под сандалите му. Беше влязъл тук с гвардия от триста души, с Тисаферн до себе си и яхнал

любимия си кон. А щеше да си тръгне единствено с живота си.

Не погледна назад към майка си или към мъжете, които затваряха портата след него, и онези, които отваряха другата отпред. Можеше само да се надява, че авторитетът ѝ ще го защити, макар че на всяка крачка, която правеше в този вонящ на кръв двор, се страхуваше от стрела в гърба. Върхове на стрели проблясваха в пясъка редом с трески от копия и люспи бронз, приличащи на златни монети. Кир скърбеше за онези, които се бяха доверили на думата му. Беше сигурен в едно, когато портата се отвори и той погледна към изсеченото в скалата огромно стълбище, водещо към равнините. Той беше верен — на баща си, на брат си. А в замяна те му бяха посегнали. И бяха пропуснали. В крайна сметка нещо в него може би беше умряло.

Заслиза по стъпалата, които бе изкачил с такава лекота на гърба на коня. Град Персеполис се простираше в равнината, но отвъд него се намираше цял свят. Кир беше известен в империята като командващ всички войски на баща си. Затова за известно време щеше да напусне бащината си столица, за да посети далечни полкове и офицерите, които ги командваха — офицери, които бяха коленичили пред него, за да му се закълнат.

Озъби се и се запуска все по-бързо и по-бързо, за да остави зад себе си погледите на стражите, вонята на кръв и предателството. Щеше да се върне. Закле се, че ще види отново Тисаферн и скъпия си брат. Щеше да събере войска, ако се наложеше. Царският пратеник го беше застигнал в Суза, където започваше Царският път до Сарди. Онова, което изглеждаше край, като нищо можеше и да е начало. В края на краищата това беше едно ново утро.

Кир залиташе към крепостта, издигаща се встрани от пътя, водещ на запад. Целият беше покрит с прах и очите му бяха зачервени от пясъка и стичащата се от челото му пот. Пътуваше вече два дни, без храна и само с малък мях вода. Беше се научил на издръжливост от спартанците, които му бяха показали докъде може да стигне човек само със силата на волята си, стига да е достатъчно твърдо решен — или просто да легне и да умре, ако не го знае.

В този район на кафяви хълмове и суха земя нямаше реки. Самата крепост бе построена от кирпич около кладенец, сякаш беше пораснала от земята като стара кост. Кир си помисли, че може да е едно от местата, на които бе почивал със спартанците, но не можеше да е сигурен. Боеше се, че ще я намери изоставена, че кладенецът е пресъхнал, а войниците са избягали при своите племена по хълмовете. Едва не се разплака, когато видя движение на високата стена при портата.

— Отворете — каза той. Гласът му излезе като дрезгав шепот и той си спомни, че е запазил глътка вода, за да разкваси устата си за този момент. Вдигна меха, но той бе празен. Беше изпил и последните капки някъде по пътя.

Войникът го гледаше свирепо отгоре.

— Махай се, просяко — каза мъжът. — Че ще сляза и ще те пребия. Не ме карай да се моря в тази жегга. Махай се!

— Вода... — изграчи Кир.

Войникът се намръщи. Всички по тези места знаеха що е жажда — и колко е скъпоценна водата тук. Реките бяха вените на живота и всички живееха покрай тях. Ако пресъхнеха в горещия сезон, загиваха реколти, цели села се превръщаха в кости и прашна кожа, потънали в мъртвешка тишина. Без да каже нито дума повече, той изчезна от поглед.

След малко в портата се отвори малка врата. Стражът излезе с меч в ръка и подозрителни очи. Подхвърли на Кир наполовина пълен мях вода, топла като кръв, и огледа околните хълмове.

Кир загълта жадно. Благословената течност го изпълни с живот и целенасоченост. Усещаше как волята му се завръща и си помисли за цветята, които бе видял да поливат пред очите му. Водата беше живот и той бе отчаяно благодарен на войника.

— Благодаря — каза той. — Ще те наградя за добрината ти към един непознат.

— Няма нужда — отвърна мъжът и протегна ръка за меха. На Кир му бе трудно да му го върне, но не показа с нищо вътрешната си борба.

— Аз съм Кир Ахменидски, синът на цар Дарий. И казвам, че има нужда. Ти спаси живота ми. Как се каваш?

Човекът замръзна смаян. По лицето му си личеше, че е повярвал на думите му.

— Аз... виждал съм те — с почуда рече той. — Когато мина оттук с онези мъже, които тичаха като хрътки. Виждал съм те! — Падна на колене и опря чело в прашната земя. — Господарю. Прости ми. Не те познах.

— Стани, дарителю на вода — рече Кир. — Още не си ми казал името си.

— Парвиз, господарю. Но що за злощастие те е сполетяло, че идваш сам? Дори без меч? Разбойници ли са те нападнали? Тук сме само четирийсет души и командирът често е в града. Господарю, да не си дошъл да го освободиш от поста му? Той е мързелив глупак и

подобно решение няма да е лошо.

Кир се засмя на бързината, с която човекът беше започнал да прокарва интересите си.

— Щом знаеш кой съм, значи знаеш и че се намираш под мое командване, Парвиз.

Мъжът понечи да падне отново на колене, но Кир го хвана за ръката и той остана прав.

Трепереше.

— Разбира се, господарю.

— Имате ли коне?

— Шест великолепни коня, господарю, макар че единият е куц. Съжалявам. Ако знаехме, че...

— Ще взема петте, които стават за яздене. Трябва да стигна до Суза, откъдето започва Царският път. Твой дълг е да ми помагаш, нали? Чувал ли си за Суза?

Човекът поклати глава и Кир потисна въздишката си. Самият той беше свикнал да препуска през нощта на бързи коне, но почти всички поданици на баща му живееха и умираха на не повече от един ден път от мястото, на което са се родили. За тях далечните земи като Индия, Египет и Тракия бяха само имена, ако изобщо им говореха нещо.

— Намира се на запад, на повече от десет дни път с кон. Така че събери и въоръжи трима от най-добрите ти хора. Ти ще си четвъртият и ще яздиш до мен. Намери ми меч и копие, Парвиз.

— Господарю, тук нямаме нищо, което би носил един царски син.

— Не ми трябват скъпоценни камъни — отвърна Кир. — Донеси ми ловджийско копие и войнишки меч. Искам да ловувам, да препускам бързо и да оставя този прахоляк зад себе си. Искам да видя отново реки и зелени гори.

— Слушам, господарю.

Парвиз отвори малката врата и се втурна през нея да изпълни заповедта. Кир затвори очи и вдигна лице към слънцето.

В Суза Кир остави Парвиз и хората му да чакат с конете и се отби при един лихвар на царската улица. Навсякъде наоколо имаше фонтани и дворове, построени в прослава на баща му и дядо му, чиито образи го гледаха, изсечени в белия камък. При лихваря се подписа и сложи печата си под нареждането за сто златни стрелци, след което хвърли кесията на Парвиз. Най-новият му слуга се опули при вида ѝ и не можа да се сдържи да не надникне вътре и да опипа монетите. Докато Парвиз разменяше половината за сребро, Кир си позволи един ден, за да се изкъпе и да се остави на масажистите да разтрият мускулите му. В царския дворец шивачите му взеха мярка за дрехи, а местният управител му докара най-добрите коне, които можеха да се намерят. Кир се нахрани добре и настани хората си в странноприемница до градските стени. След като изпълни отговорностите си към тях, тръгна към царската казарма и мястото за тренировки.

Беше облечен в коприна и злато и офицерите, които лично бе издигнал и обучил, веднага го познаха и тутакси се втурнаха да изпълнят всяка негова заповед. Прашният просяк от пустинните пътища беше изчезнал и Кир бе благодарен за това. През годините се гордеше, че рядко му се случва да прекара две поредни нощи в едно и също легло, за да може да посети всеки командир и офицер в западната част на империята — от онези, които охраняваха градските стени на Сарди, до разположените в затънтени планини отряди, охраняващи малки светилища. Лицето му беше познато навсякъде.

Казармата в Суза се намираше на края на града, където някога земята била смятана за

безполезна. Персийското злато я бе превърнало в обширна площ от зелена трева и бели постройките, напоявана и поддържана от роби. Във всеки момент тук тренираха по хиляда войници. Кир нареди да се строят пред него, за да направи преглед. Парвиз го следваше.

След прегледа му предложиха разхладителни напитки и го настаниха на сянка. Роби му вееха с ветрила. На вечерята всички говореха непринудено, макар че го наблюдаваха и чакаха заповедите му; питаха се какво го е довело тук.

След като се нахрани, Кир избърса уста с кърпа, облегна се назад и се обърна към полемарха, старшия командващ.

— Полемарх Берое, ще ми трябва лична гвардия, разбира се. От онова, което видях, хората ти ще свършат отлична работа. Поздравления за работата ти. Избери... триста от най-добрите, които да ме съпровождат утре. — Наведе се напред, когато командващият кимна над парчето агнешко. — И между другото, някои командири се изкушават да отпращат онези, които не харесват. Мързеливите, мрънкащите, хората с лош характер. Ще разбера, ако случаят е такъв.

— Ще получиш най-добрите ми хора, господарю. Кълна се. Не мога да направя по-малко за син на баща ти.

Кир се вгледа в него. Не беше сигурен дали новината за смъртта на баща му е стигнала дотук. Беше малко вероятно, макар че вестта щеше да го следва по петите. Веднъж беше чул разказ за затъмнение, при което слънцето било закрито от огромна сянка. Старецът, който го описваше на младите царски синове, беше астролог, доведен от хиляди мили, за да ги обучава. Онова, което се беше запечатало в ума на Кир, бе изпълнението с благоговение спомен на човека за сянката, която се носела от хоризонта към него по-бързо от галопиращ кон и покривала целия свят. Новината за смъртта на баща му щеше да е като онази сянка. Човек не можеше да я спре или да ѝ избяга. Тя щеше да покрие всички и да остави след себе си едно променено царство.

Полемарх Берое от царската казарма като че ли се чувстваше неудобно от мълчанието около масата и затова продължи да дрънка, докато Кир отпиваше червено вино.

— Право да си кажа, господарю, мислех си, че си дошъл заради историята с онзи спартански изменник. Кълна се, че ще го прогоним от империята веднага щом пристигнат подкрепленията.

Кир отпи дълга глътка, преди да отговори. Баща му винаги бе предпочитал да води важните разговори по време на хранене заради възможностите за протакане, които това предлагаше.

— Каж ми какво според теб е право — каза най-сетне той.

Берое се изчерви, но се овладя, готов да докладва на началника си.

— Той командва към две хиляди гърци, господарю. Казаха, че били спартанска войска, изпратена да защитава гръцки градове в Тракия на север от някакво дребно въстание. Спартанецът пратил вест у дома да му пратят хора и те пристигнали при него и минали под негово командване. Но той е безмилостен тиран, както е добре известно. Току-що написах писмата, за да поискам подкрепления.

— Как е името му? — попита Кир.

— Клеарх, господарю. Жителите на Тракия също пращат писма в Гърция и питат защо на този човек, който изклал едно село без никаква причина, му се дава войска, с която да върши още по-големи злини.

— Знам за него — каза Кир.

Клеарх беше прословутият управител на Византион, назначен по времето на управлението на Трийсетте тирани в Атина^[4]. След падането им той също бе низвергнат. Вярно беше, че му се носеше славата на човек, който не вижда място за милост и състрадание. Точно в момента Кир с радост би приел до себе си хора като него. Почувства растящото вълнение в гърдите и стомаха си, сякаш виното беше по-силно, отколкото си бе давал сметка.

— И къде сега е този спартански тиран, Берое? На път към дома ли?

— Господарю, мислех си, че затова си дошъл при нас. Разположил се е на лагер сред хълмовете на няма и три дни път от града. Готови сме да отбраняваме стените, ако дойде, бди сигурен.

— И има две хиляди спартанци? — попита Кир.

— Заловихме един от съгледвачите му, господарю, който се промъкваше покрай стените на Суза. Каза, че били повече, макар че гърците винаги лъжат.

Кир се усмихна.

— Да. Никога не съм срещал хора, които се наслаждават повече от тях на лъжите. Съгледвачът жив ли е още?

Берое кимна и Кир стана, избърса си устата и пусна кърпата да падне на масата.

— Добре. Покажи ми къде го държите. И намери бърз кон.

Кир пое дълбоко дъх и се насили да се успокои, като призова спомените си за спартанците, които беше познавал, и се помоли наум за тяхната благословия и помощ. Анаксис щеше да го укори заради начина, по който трепереха ръцете му, макар това се дължеше повече на липсата на сън и тревогите, отколкото на нещо друго.

Не беше бездействал през дните в Суза, докато очакваше пристигането на спартанския военачалник. Беше се молил в храмовете и се бе къпал по два пъти на ден, след което се оставяше да подредят и парфюмират косата му. Бе тренирал с меч и щит като прост войник, макар че успя да намери само неколцина, способни да се изправят срещу него. Останалите бяха прекалено сащисани от сана му или се отнасяха с прекалено презрение към тежката физическа работа. Постоянните упражнения и дисциплината, на които се беше научил от спартанците, го изпълваха с раздражение към разглезените войници на Суза. Те сякаш прекарваха прекалено много време в маршируване в красиви униформи и твърде малко в работа с оръжията си. Вечер Кир четеше в дворцовата библиотека, но не намираше покой. Сънят му беше накъсан, ако изобщо го спохождаше. Баща му беше мъртъв; брат му управляваше империята. Светът се бе променил. Имаше моменти, в които си мислеше, че единствено той си спомня какво е било преди.

Мина достатъчно време сянката на бащината му смърт да достигне до Суза. Кир беше видял пристигащите от пустинята ездачи и сега градът започваше период на траур и всички извърщаха очи от него. Може би майка му се беше наложила над Артаксеркс — нямаше как да разбере. За всеки случай Кир спеше, стиснал седефената дръжка на кама, макар да се съмняваше, че би чул промъквач се убиец, преди да е станало твърде късно. От тази мисъл от стомаха му се надигнаха киселини и той се оригна. Тази вечер се чувстваше неудобно, по-неуверен в себе си от обичайното в присъствието на спартанеца.

Клеарх седна така, сякаш беше готов на мига да скочи и да се хвърли в бой. Беше широкоплещест, с покрити с белези ръце и носеше червено наметало, бронзов нагръдник, кожена пола и наколенници. Прасците му бяха голи и мускулести като на борец. Излегна се

като котарак на слънце, напълно уверен в собствената си сила. Не се беше пазарил за условията за примирието, а просто беше дошъл в Суза да се срещне с Кир, съпровождан само от двама души, които бе оставил отвън. В края на краищата не бяха във война.

Кир усещаше натрапчиво напрежение, може би защото някаква част от ума му знаеше, че Клеарх е заплаха и трябва да си отваря очите на четири в негово присъствие. Но по някакъв начин тази заплаха бе честна. Това беше едно от нещата, което Кир оценяваше у войниците от онзи далечен град. Атиняните можеха да спорят с всекиго заради самия спор. Трудните въпроси и тежките морални избори сякаш им доставяха удоволствие. Персите приличаха повече на тях, отколкото бяха готови да си признаят. Кир беше виждал със собствените си очи как търговците на пазара зарязват цяла опашка жадни за стоките им купувачи, за да се пазарят с единствения, опитал се да оспори цената.

В сравнение с тях спартанците носеха гордостта си открито, макар че враговете им наричаха това арогантност. Те предпочитаха простотата във всичко, което означаваше, че за тях казването на истината и откритостта са въпрос на лична чест. Ако човек не искаше да получи честен отговор от спартанец, най-добре беше да не задава въпроса. Кир откри, че се усмихва от тази мисъл, макар да знаеше, че Клеарх наблюдава внимателно изражението му.

— Искаш твърде много — рече Клеарх. — За човек, който вече е изгубил триста от сънародниците ми.

Гневът на Кир пламна от тези думи, от намека, че случилото се е било по негова вина. Въпреки това се облегна назад в стола си и си заповяда да се отпусне.

— Вече го обясних. Освен това изпратих заплатите им на ефорите в Спарта до деня на смъртта им.

— Значи си гледал на Анакис като на наемник — каза Клеарх.

— Той беше наемник — отвърна Кир. — Дори да ме е наричал приятел или аз него, това беше между нас. Аз изпълних задълженията си. И ти напомням, че подкрепата на баща ми и златото на семейството ми ти помагаше във всичките ти кампании. Щеше ли Спарта да сложи на власт Съвета на трийсетте в Атина, ако не бях аз?

— Не говоря от името на Спарта. Особено сега, когато съм наричан тиран от глупаците у дома. Не. За всяко нещо си има време — каза Клеарх. — Дори в този момент атиняните крещат отново на своята агора и твърдят, че са спасили демокрацията си от нашите ръце. Честни военачалници биват избивани от роби и добри мъже остават без чест, лишени от власт от онези, които никога не са знаели какво е заповед. — Въздъхна и се потърка по носа. — Ако атиняните отново вземат властта в Атина, за какво сме се били? Какво се е променило?

— Това е аргумент за бездействие — отвърна Кир, който подозираше, че Клеарх го изпробва. Много добре, той също можеше да бъде не по-малко пряк. — Животът на всички ни е кратък. Защо да правим нещо, вместо да спим и да се припичаме на слънце? Така или иначе краят е един и същи. Но ако имаме гордост, се бием до последния си дъх. Познавам те много добре, Клеарх. Както и ти мен. Важно е спартанското оръжие и спартанските закони да управляват цяла Гърция за известно време. Нека малките кучета да си лаят и да се хвалят, че са победители. Някои от нас помним как беше. Трийсет спартанци управляваха в Атина и три хиляди атиняни им се подчиняваха. Ти им позволи да зърнат величието. И те няма да го забравят толкова лесно.

Клеарх се засмя.

— Виждам, че още ти харесва да спориш. В това отношение си почти грък. — Ухили се,

когато видя промененото изражение на Кир. — Повярвай, това беше похвала. Виж, не искам да отрека дълга на честта. Ти беше мой приятел, приятел на Спарта и на цяла Гърция. Просто исках да съм сигурен, че не си пропилял напразно хората, които отидоха с теб. Познавах добре Анаксис. Скърбя за загубата му.

— Ще го видиш отново — каза Кир.

— Така е — каза спартанецът с абсолютна увереност. Очите му бяха тъмни, лицето почерняло от слънцето. — Няма да се отдалечи много от реката, независимо колко дълго го накарам да чака. Ще му кажа, че си пратил вестта до Спарта, че името му е отбелязано на бялата стена — и че парите му ще изхранят спартанските синове и дъщери. И ще му кажа, разбира се, че си дошъл при мен, за да търсиш помощ в отмъщението си — и че аз съм откликнал.

— Ще трябва да излъжа мнозина от онези, които ще застанат до мен — сериозно каза Кир. — Разбираш ли го? Искам да знаеш истината за това какво се каня да направя.

— Значи преценката ти е била правилна. Не бих простил лъжа от теб — отвърна Клеарх. — Ти купуваш услугите ми и печелиш приятелството ми. Няма да те разочаровам, но и няма да лъжа заради теб. Ако хората ми ме попитат защо събираш войски за поход в пустините на империята ти, ще им кажа да питат теб. И че аз съм само прост войник, който застава там, където са му казали, и убива, когато му заповядат да убива.

Кир примигна от силата на мъжа, който седеше пред него. Клеарх беше като лъв, който е прибрал ноктите си, но много добре знае колко е силен.

— Ще наредя да ти дадат кон — каза Кир, та да спечели време да събере мислите си. — Не е подобаващо един водач да върви пеша редом с хората си.

— В Спарта е — отвърна Клеарх. — Предпочитам да вървя пеш. — И се размърда неловко. — Честно казано, не харесвам конете. Зяпат ме.

— Нима се страхуваш от коне? — изумено попита Кир, без да се замисля.

Спартанският генерал замръзна, сякаш времето беше спряло. Кир преглътна.

— Не се *страхувам* от нищо — отвърна Клеарх. — Не *обичам* коне. Различно е.

Кир откри, че е затаил дъх, и издиша бавно.

— Да, разбира се. Различно е.

Клеарх го гледа известно време. И като че ли остана удовлетворен от видяното. После каза:

— Няма да е зле да обсъдим заплащането.

Кир го погледна в очите.

— Ще ми служиш ли?

— За един златен дарик ^[5] месечно на човек или за двайсет и шест сребърни драхми, да. Един и половина дарика за битка или за периоди на особено трудна служба. Разполагам с две хиляди спартанци, около осемстотин роби илоти и малко периоки — воители от по-долна класа. За периоките предлагам сумата да е двойно по-ниска. За илотите, разбира се, е достатъчна само храна и екипировка.

— Разбира се — съгласи се Кир. Условиата бяха честни и не повече от онова, което беше плащал преди, макар да усещаше, че генералът смята, че това не е особено важно.

— Ще сложа печата си под заповед за десет хиляди дарика. Това достатъчно ли е?

Сумата беше огромна и Клеарх едва не се задави с виното. Избърса брадичка.

— Да, достатъчно е. За такава сума ще бъдеш почитан — и враговете ти ще се страхуват от теб.

— Описваш единствените неща, които имат стойност на този свят — рече Кир. — Нима златото и среброто са толкова важни в сравнение с тях?

За негова изненада Клеарх се разсмя.

— Думи на човек, който никога не е зарязвал дете през зимата, защото храната не достига. Разбира се, че са важни. С твоето злато спартанците ще тренират и народът ни ще оцелее и ще живее в мир в долината Евротас. От шестстотин години, откакто предците ни са открили Лакония, нито една чужда войска не е стъпвала в нея. — Замълча за момент, загледал в събеседника си. — Макар че персите я доближиха най-много.

Кир кимна — приемаше направения комплимент.

— Имах предвид за теб самия. Заради златото ли служиш?

Клеарх се наведе напред и опря ръце на коленете си.

— Всеки един от хората ми е на възраст между двайсет и шейсет. Ние маршируваме и се бием за Спарта четирийсет години, защото тя е... вода, излята върху горещ камък, наш дом. Тя винаги трябва да се обновява, иначе ще изчезне, сякаш никога не я е имало.

— А когато се приберете, след като сте отслужили, тогава какво?

— Когато се приберем, ще ни дават храна и ще ни оставят да живеем в мир, макар че младите момчета се подиграват на старите войници, докато те спят. Открай време е било така. Всички момчета са глупаци. — Той се усмихна. — Още не съм намерил по-добър начин на живеене от нашия, принце. Да, твоето злато купува службата ми, но и още нещо — ще имаш удоволствието да видиш спартанци в битка. Това е рядък дар, който струва повече от няколко монети. В края на краищата повечето мъже я виждат само веднъж в живота си.

Той се облегна назад и Кир също се усмихна и нареди на слугите:

— Донесете вино. Да вдигнем чаши за редкия дар.

После се обърна към спартанеца и лицето му стана сериозно.

— Благодаря ти. Като те слушам как говориш, Анаксис започва да ми липсва още повече.

— Бий се добре и може би един ден сам ще му го кажеш — отвърна Клеарх.

— Аз съм персийски царски син, макар че в този момент положението ми е може би несигурно.

— В Хадес има царски синове, господарю. Лично съм пратил там един-двама.

— Сега се забавляваш за моя сметка — отбеляза Кир.

— Така е. — Спартанецът отпи от чашата си и млясна с удоволствие. — Познавам това вино. От родината е.

Кир се усмихна, доволен, че жестът му не е останал незабелязан.

— Родено от слънцето, пръстта и лозата. — Вдигна чашата си и спартанецът също вдигна своята.

— За онези, които са си отишли преди нас. Дано ги видим отново — каза Клеарх.

Без нито дума повече двамата се чукнаха и пиха до дъно.

Ксенофонт прекрачи прага, затръшна вратата и опря гръб в нея. Бе зачервен и гневен, по хитона и наметалото му имаше тъмни петна. Докато дишаше тежко, нещо мокро и гадно се плъзна от подгъва и падна на каменния под.

Атинянинът, който бе собственик на малката къща, вдигна очи от масата, на която имаше десетки зелени стебла и листа, както и няколко скумрии, които обезкостяваше с нож. Беше дребен и набит, с бяла коса и плешиво теме, кафяво и покрито с лунички като стара обработена кожа. Въпреки възрастта си създаваше впечатление за сила — имаше яки ръце и гърди, а под масата се виждаха леко кривите му голи крака.

— Ксенофонте! — радостно извика Сократ, докато заобикаляше масата и бършеше ръце в престилката си, преди да ги протегне за поздрав. — Да ни гостуваш на вечеря ли си дошъл? Имам една критска рецепта с дафинов лист. И зрели смокини за десерт.

Преди младият мъж да успее да отговори, Сократ го прегърна с огромен ентузиазъм и едва не го повдигна от земята. Въпреки яда си Ксенофонт откри, че настроението му започва да се подобрява.

— Ксантипо! — изрева Сократ през рамо. — Имаме гост за вечеря! — Замръзна за момент, като се вслушваше. — Къде се е дянало това момиче? Толкова ли не може да дойде да поздрави госта ми? Заровил съм се до лакти в риба. Наметалото ти е мокро. Да не би да вали? Не, сяк да чуя. Сяк да го усетя — покривът протече отново, заради което аз съм виновен, естествено. Така че не е от дъжд. А, вече виждам усмивката ти, докато се мъча да разбере тайните ти, но преди малко не се усмихваше. Значи са били онези деца, шайките политикани.

— Те не са деца, Сократе. Стават все по-дръзки и жестоки всеки път, когато ме видят на улицата. Живеят и се плодят като плъхове.

— По-добре да те замерят с плодове, отколкото с камъни, приятелю.

— Замеряха ме както с плодове, така и с камъни — отвърна Ксенофонт и отметна изцапаното си наметало, за да покаже спартанския копис на кръста си.

Сократ подсвирна.

— Това не е оръжие за атинските улици. Изтеглиш ли спартански меч в сянката на Акропола, какво ще правиш с него?

— Те са бясна тълпа! Следят ме, пращат вест и се събират навсякъде, където отида. Чувам сандалите им по алеите, а после се появяват, крещят ми, плюят ме! Да не би да искаш да вървя през дъжд от камъни и крещящи младоци невъоръжен? — остро попита Ксенофонт. После наведе глава, отново намусен и раздражен. — Когато бях в съвета, имах право да нося оръжие. То не ми беше отнето, както ми отнеха много други неща. Нима искаш да ходя беззащитен?

Без да каже нито дума, Сократ го хвана под ръка и го поведе навътре в къщата. До спалнята горе се стигаше по паянтова стълба. Ксенофонт приклезна и се размина на косъм с една греда, в която си беше удрял главата неведнъж. Намръщи се и приятелят му се засмя.

— Виждаш ли колко по-добре е да си нисък?

— Нямах този проблем в старата ти къща — отвърна Ксенофонт. — Там поне можех да стоя изправен.

— Ама какъв беше наемът! Онази старица ме изстискваше като смокиня.

Сократ взе две смокини от масата и демонстрира, от което Ксенофонт трепна. Домакинът въздъхна.

— Когато бях зидар, се хранех и спях като цар. Дори когато бях войник. Не ме познаваш от онова време, когато силата и уменията с меч бяха единствените неща, които познавах. Участвал съм в три кампании, Ксенофонте. Три пъти излизах на арената на Арес за господарите си — и спасих живота на Алкивиад!

— Наистина ли? Никога не си ми го споменавал — иронично подхвърли Ксенофонт.

Сократ го тупна по рамото, от което младежът се олюля.

— Знам, че съм ти го казвал много пъти, но добрата история е произведение на изкуството, също като една статуя. Полировката е толкова важна, колкото и камъкът.

— Тоест лъжите.

— Не, не е същото. Полировката. Но да се върнем на твоите беди, приятелю. Всеки ден търпиш тези подигравки и обиди към честта ти. Казваш, че става по-лошо. Показваш ми спартански копис, сякаш може да ти се наложи да го използваш, макар че враговете ти са прекалено млади, за да ги нападнеш с чест. Нима ще се нахвърлиш да убиваш деца?

— Те не са деца — отвърна Ксенофонт.

— Значи са мъже, така ли? Брадати и обучени? Въоръжени за война?

Ксенофонт поклати глава и си спомни парцаливата шайка, която се бе втурнала да го преследва. Видя, че Сократ чака отговора му, и въздъхна.

— Не, не бяха мъже.

Сократ кимна и вдигна пръст, за да подчертае тезата си.

— Да заплашваш с меч, който няма да използваш, е постъпка на слаб човек. А ти, приятелю, не си слаб. Нима това е намерението ти? Да им размахаш парче остро желязо и да ги накараш да се разтреперят от страх и да ти се поклонят?

— Не — с неохота отвърна Ксенофонт. — Макар че си помислих, че може и да ми се наложи да го направя.

— Винаги съм смятал, че не е зле да обмислиш нещата, преди да те арестуват за нараняване или убийство. Ето, нарежи това колкото се може по-ситно. Не дафиновите листа, те са само подправка. Ах, зеленината — тя е пълнежът на живота! Жизнеността на киселеца и копривата, на амаранта и секирчето, на цикорията и черното кучешко грозде.

— Това последното не е ли отрова? — попита Ксенофонт, докато вземаше ножа и започваше да реже.

— Кучешкото грозде ли? Не и ако си го набрал зряло и си го сварил, както направих аз. Нима бих застрашил живота на момчетата ми? Или на благородния си гост? Не. Целият свят е килер с провизии за човек, който има очи да вижда и добри ръце, които да намерят добрите листа сред обикновената трева. Питай ме колко струва тази вечеря, Ксенофонте, тази храна, която ще засити жена ми, синовете ми, госта ми и ще уталожить собствения ми апетит, който прекалено често ми е господар и никога роб?

Ксенофонт погледна скумриите. На масата бяха подредени повече от десет. Познаваше обаче добре философа, така че каза:

— Нито една монета.

— Нито една монета! — като ехо повтори Сократ. — Ах, ти си същински оракул! Старият Анатолий на пристанището ми даде рибата в замяна на това, че му помогнах да си закърпи мрежата. Възлите са много интереси и си тръгнах с ново умение, което струва повече от няколко риби. А той си мислеше, че ми плаща за труда. — Сократ се наведе към

него и продължи със заговорнически тон: — Честно казано, аз трябваше да му платя. Нали? — И тупна доволно по масата със силната си ръка, от което цялата стая се разтресе.

Ксенофонт чу тропане над тях и погледна натам. Искаше му се старият му учител да приеме дар или дори заем, за да се настани в по-добро жилище в Атина, но Сократ не искаше и да чуе подобно предложение. У съседите от другата страна на стената избухна спор, който се чуваше ясно, а Сократ продължи:

— Но ти ме разсея, Ксенофонте. С всичките ти приказки за треви и рибари. Да се върнем на твоя проблем. Не обичам да те виждам гневен. И тъй... щом няма да нападнеш голобрадите младоци, щом няма да ги заплашваш като старица, би ли ги събрал, за да им обясниш, че не бива да се подиграват и да хвърлят камъни?

— Не мисля, че бих го направил. Достойнството ми не би го понесло.

— Така е. Момчетата често са груби, все още си го спомням. Все се подиграват на добрия. И все пак... не бива да си суров. Би ли използвал пръчка? Или ритници? По-добре от копие, ако питаш мен.

— Бих — със задоволство отвърна Ксенофонт, като си представи сцената. Режеше дивите растения с бързи и уверени движения и ги сипваше в огромната купа.

— Донесе ли вино? — попита Сократ. Ксенофонт поклати засрамено глава. Философът сви рамене, бръкна под масата, извади стар мях и го отпусти. — Няма значение, тук има малко. Мъжете на словото не могат да говорят със суха уста. Да не би да съм диво магаре или козел, че да пия вода? Не, човекът пие вино, за да стопли кръвта си, за да излезе извън себе си и да погледне назад безпристрастно. Този „екстаз“, който излиза, е тайната на добрия живот, приятелю. Не можем винаги да бъдем себе си. Прекалено е уморително.

Ксенофонт усети, че се усмихва, докато по-възрастният мъж слагаше две чаши на масата и ги пълнеше с вино.

— Скъпата ми Ксантипа не вижда достойнствата на виното така, както ги виждам аз. Тя... — Сократ реши да замълчи, когато жена му се появи на стълбата. — Моето скъпоценно цвете Ксантипа благоволи да се присъедини към нас на вечеря. Не ме ли чу, че те викам?

— Чух — отсечено отвърна Ксантипа. Изглеждаше раздразнена и Ксенофонт се извърна, все едно не ги чува. — Момчетата пак са се покатерили на покрива на съседа!

— Любима, имаме гост. А момчетата се катерят. В природата им е.

— Хм. Когато ги окуражават, може би. Добре дошъл си в дома ни, съветнико. Доколкото това тук може да се нарече дом — каза Ксантипа.

Ксенофонт ѝ се поклонил и докосна бузите ѝ, макар че ръцете му бяха покрити с парченца нарязани треви.

— Благодаря — каза той. — Макар че за съжаление вече няма съвет. Съпругът ти ми помага с един проблем.

— О, да, много го бива да решава проблемите на другите — изсумтя тя.

— Моя скъпа сладка смокиньо, отворих последното вино — каза Сократ. — Би ли отишла до магазинчето на Делиос за още?

— Бих, ако имаше с какво да го платиш — отвърна тя.

— Той е приятел, любов моя. Кажи му, че ще му платя другата седмица.

— Той каза, че трябва да му платиш за миналия месец, иначе няма да ти дава още.

— И все пак — настоя Сократ. — Кажи му, че ми е дошъл стар приятел на вечеря. Ще разбере.

Ксенофонт посегна за кесията си, но ръката му бе сграбчена от пръсти, които бяха

работили от най-ранна възраст с чук и длето.

— Ти си мой гост — каза Сократ. — Не вади парите си в тази къща.

— Трябваше да се сетя да донеса вино.

— Положението е такова, каквото е. — Сократ сви рамене.

— Остави ми гордостта, глупавата ми суета. От миналата седмица имам трима нови ученици.

— По-добре ги учи как да дялат камък — каза Ксантипа. — Или как да боравят с копие и щит. Поне за това биха ти плащали. А не за всичките ти въпроси. Не плащат за нещо, което им даваш просто така.

— Ще донесеш ли виното, нар мой? — попита Сократ и този път в гласа му се доловиха твърди нотки.

Ксантипа реши, че е на път да прекали, и излезе на улицата, като все пак затръшна вратата.

— Тя е... огнена жена — каза Сократ и погледна вратата с обожание. — Наистина не я заслужавам.

— Наистина ли философията ти носи толкова малко пари? — попита Ксенофонт. — Мога да ти плащам като твой ученик, стига да ми позволиш. Казах ти го още когато напусна предишния си дом.

— Аз съм горд човек — отвърна Сократ. — Всички атиняни сме горди. Не обичам да вървя с протегнати ръце и да хленча „нахранете ме“, „облечете ме“. Не. Аз проправям собствен път. Разчитам на съобразителността си. Изхранвам момчетата и жена си и ако има дългове и трудни дни, какво от това? Отреденото ни време е толкова малко, Ксенофонте! Нима трябва да пропилявам цял ден в тревоги? Какво ми гарантира, че като си легна довечера, няма да си отида в съня си? Скъпата ми Ксантипа може да ме намери изстинал утре сутринта. Жена ми ще е съкрушена, синовете ми ще са принудени да станат роби или да умрат от глад. Но бих могъл да умра в съня си и като зидар, и резултатът ще е същият. Бих могъл да умра на бойното поле и те пак ще страдат не по-малко. Вместо това задавам въпросите си и понякога хората съзират истини, които не са виждали дотогава. Това може да е само по себе си награда, Ксенофонте...

— Питай тогава — мрачно рече Ксенофонт.

— Ти вече знаеш истината. Моето желание е само да я извадя наяве, да те накарам да я задържиш пред очите си и наистина да я видиш. Някои не могат да понесат тази светлина и стават странно гневни, когато я видят. Критий беше един от тях — и гневът накрая го погуби. Дано душата му намери покой.

Ксенофонт сведе глава в памет на споменатия. Сократ кимна, сякаш се съгласяваше със самия себе си.

— Мисля, че ти си замесен от по-добро тесто. Добре.

Двамата се гледаха един друг през масата, напълно забравили за рибата и нарязаните зеленчуци.

— Защо младежите на улицата те замерят с камъни и развалени плодове?

— Защото им се позволява да подивяват. Защото това е бедна част на града. Тук няма никакъв ред.

— По всеки минаващ ли хвърлят камъни?

Последва мълчание. Накрая Ксенофонт поклати глава.

— Тогава защо по теб, приятелю?

— Много добре знаеш защо.

— И въпреки това искам да чуя.

— Виждали са ме много пъти на това място. Знаят името ми.

— Значи мразят името ти, така ли? Явно хвърлят камъните по него.

— Виждат в мен предател — измърмори Ксенофонт и се изчерви.

— Значи не мразят името ти, а онова, което си направил?

— Не съм направил нищо лошо. Нищо!

— Тогава какво основание имат да смятат, че си предател?

Ксенофонт вдигна ръце.

— Дойдох при теб като приятел, не като ученик. Тази вечер не съм в настроение за това.

Я налей последното вино или ми позволи да купя още. Можем да говорим за всичко друго. Нека оставя това на улицата, в канавката.

Сократ сложи нарязаните зеленчуци и рибата в купата и добави парчета бяло сирене. Сипа зехтин, докато всичко не заблестя, след което стри между пръстите си бучка сол.

— По-добре да го направя, докато любимата ми не е вкъщи. Твърди, че слагам прекалено много сол, и е вярно, но какво е животът без нея? И, приятелю, не си идвал при мен от цял месец, макар че целият град кипи. Днес дойде тук за отговори, може би за съвет. И тъй, да потърсим сърцевината, както правят продавачите на охлюви с техните малки костени пръчици.

Вратата се отвори и жената на философа се появи на прага. Изглежда свирепо огромната купа и двамата мъже и сложи на масата помежду им две амфори вино.

— Делиос каза, че трябва да му се плати, или няма да има повече. Каза, че не бил лихвар. Че можеш да го докараш до просешка тояга, ако ти позволи.

— Делиос е скъп приятел и герой сред хората — със задоволство рече Сократ. Махна капачките от глина и кожа и подуши с наслада. — Нови, сурови и млади, любов моя. Като първите седмици на брак, нови приятели, нова любов, нови триумфи!

Жена му изсумтя, но не се задърпа, когато той я прегърна. Ксенофонт никога не беше харесвал начина, по който тя се държи със Сократ. Ксантипа сякаш не можеше да понася мъжа си, но двамата бяха отгледали трима синове. Макар че в поведението ѝ се долавяше истинска горчивина, тя почти се потушаваше от любовта ѝ към якия мъж, който я целуваше така звучно в момента.

— Извикай момчетата, прескъпа моя — рече Сократ. — Съветникът ми обясняваше гнева си.

— Съветът беше разпуснат — предпазливо каза Ксенофонт. — Вече нямам пост. — Знаеше, че ще бъде засипан с въпроси, и все още не беше склонен да задълбава повече, но Сократ като че ли беше забравил възражението му.

— А градът нуждае ли се от Съвет? Нима в Атина не са останали добри мъже, които да поемат обществените работи?

Сократ му даде чаша от новото вино и Ксенофонт отпи, докато се настаняваше на масата. Ксантипа изкрещя на синовете си да идват и сложи чинии, лъжици и ножове за всички. После запали маслена лампа и стаята се окъпа в златиста светлина.

— Защо трябва да казвам нещо, което вече ти е известно? — попита Ксенофонт.

— Защо трябва да се съпротивляваш? Не виждаш ли, че го правиш?

Ксенофонт стисна зъби. Настроението му помръкна толкова, колкото стаята се беше изпълнила със светлина.

— Добре. Съветът беше разпуснат, когато властта на спартанците беше съборена. Това ли искаше да чуеш? Трийсетте бяха заловени и повечето от тях бяха избити на улицата от тълпата. Собственият ти спартански ученик Критий беше обесен. Затова няма Съвет.

— А ти, приятелю? — меко попита Сократ. Докато говореше, тримата му синове слязоха шумно по стълбата, като се бутаха и се смееха, но заеха местата си мълчаливо, когато видяха баща си и госта му.

— Какво аз?

— Как така си жив? Как оцеля в бунта, който свали спартанските знамена?

— Беше ми простено, както и на други три хиляди.

Ксенофонт стисна юмрук, докато говореше, и Сократ се пресегна и потупа треперещата му ръка. Храната беше сервирана и Ксантипа благодари на богиня Деметра и морските нимфи за нея. Две от момчетата бяха високи и слаби като клечки, а третото спокойно можеше да мине за по-млада версия на баща си, макар и с гъста черна коса. И тримата се нахвърлиха върху храната като прегладнели кучета, като отопиха и последните капки зехтин с корички сух хляб.

— Щом си бил опростен, защо се държат така с теб на улицата? — попита Сократ. — Защо те замерят с камъни и плодове?

Ксенофонт наведе глава.

— Бащите на някои от тях умряха по заповед на Трийсетте. И те обвиняват онези, които им помагаха, макар че ние искахме единствено ред и добри условия за живот. Какво ни донесе демокрацията, освен унищожение? Колко атиняни изгубихме при Сиракуза? На три пъти спартанците се обръщаха към нас и казваха: „Всички сме гърци. Да сложим край на войната помежду ни“. И на три пъти демократичният глас на Атина отхвърли благородния жест. Дори когато губехме, те дойдоха и предложиха мир. И ние отказахме.

— И ти им се разгневи? Защото смяташе, че спартанците се по-благородни?

— Да, защото са. Това не е лично мнение. Атина даде глас на тълпата. А какво друго иска тълпата, освен да живее, без да работи, да се излежава на слънце и да получава онова, което не е заслужила! Разбира се, че се присъединих към Трийсетте в делото им. И бях прав.

— А сега? Атиняните простиха ли ти?

— Не. Измъчват ме. След всичко, което направих за тях, те ме възприемат като враг! Държахме властта само за една година в дългата история на Атина, Сократе. И през това време имаше хляб и се организираха чудесни игри. Месеци наред в града нямаше бунтове. На никой престъпник не му се разрешаваше да избира как да умре! Онези, които застрашаваха реда, бяха убити — и в резултат имаше мир.

— Значи насилието е спряло? — почти шепнешком попита Сократ. — След като престъпниците били екзекутирани?

Ксенофонт издиша и наведе глава. Дори момчетата бяха спрели да се хранят, за да чуят отговора му.

— Ставаше все по-лошо. Ден след ден, месец след месец. Мислехме си, че ако убием водачите, останалите ще се укротят и ще се подчинят на закона, но те продължаваха да се появяват. Първо бяха синовете и чичовците на подстрекателите, после започнаха да растат като главите на Хидра. На всяка улица хора, за които не знаехме нищо, се изправяха да говорят на тълпите. Казвахме им да се разпръснат — и не пипахме меко. Наложихме вечерен час за целия град и обесихме още смутители на реда.

— И накрая настана ли мир? — попита Сократ.

— Не. Надигнаха се с факли и оръжия. Изпълниха всички улици, избиваха Трийсетте в леглата им, мародерстваха, грабеха и... — Ксенофонт тръсна глава, за да пропъди спомените.

— Но после са ти простили? Колко мина оттогава, близо година? Трябва да са оставили онези мрачни дни в миналото, нали? И сигурно са възстановили стените, съборени от спартанците, за да покажат на цяла Гърция, че сме покорени?

Ксенофонт ги огледа — жената със суровото лице, тримата сина, които го гледаха като омагьосани, докато обираха с пръсти почти празната купа, без да пропускат нито едно парче риба. Поклати глава.

— Стените си останаха в развалини, камъните отидоха за строежа на нови къщи. И не, не са ми простили. Сега има оратори, които призовават за нови наказания на онези, които са помагали на Трийсетте, и за отмяна на всички опрощения. Твърдят, че са постъпили прекалено снизходително.

Никой не прекъсна последвалото мълчание, докато Ксенофонт не заговори отново.

— Не знам какво да правя. Не мога да избягам, но ако остана, нещата едва ли ще свършат добре.

— Нямаш нито жена, нито деца, Ксенофонте. Животът ти е единствено твой. На колко си, на трийсет?

— На двайсет и шест! — отвърна той.

Сократ се засмя.

— Някой ден трябва да поговорим за суетата, приятелю. Дотогава гледай живота си такъв, какъвто е. Какво ще правиш? Ще продължаваш по същия начин ли? Какви промени можеш да направиш?

Ксенофонт изправи гръб и взе поредната чаша вино, макар че то вече леко го беше опиянило. Опита се да се отдръпне от самия себе си и да погледне живота си, сякаш наблюдава непознат. Силата на виното постигаше точно онова, което се опитваше да направи Сократ — довеждаше до откровения онези, на които не им стигаше смелост да отговорят честно.

— Трябва да напусна Атина — каза той. — Макар да ми е дом, трябва да се махна.

Изрече думите почти замаяно. Сократ му се усмихна и стисна ръката му през масата.

— Не завинаги. Дори атиняните накрая забравят и прощават. Ти си млад, Ксенофонте, а тъпчеш на място, понесъл тревоги и страхове на раменете си. Захвърли ги! Виж света. След време ще се върнеш. Те ще са забравили всички смутни времена, гарантирам ти. Просто хората са такива. Замини някъде далеч и живей. Върни се с истории, с които да забавляваш любимата ми жена.

Ксенофонт стана и го прегърна.

— Единственото, което съм искал, е да се науча как да живея най-добре — рече той. — Ти винаги си знаел онова, което аз мога само да зърна. Ти би трябвало да ги поведеш, Сократе. Така Атина би станала отново велика.

— Ах, момко, та тя е велика сега! Иска ми се да можеше да го видиш. Ако вярваш на преценката ми дотук, трябва да цениш гласа на хората мъничко повече. Критий беше същият. Утре ще дойде един младеж, който твърди, че човек трябва да си има пазител, както овцата трябва да си има пастир. Как така всичките ми най-добри ученици не виждат стойността в атинските спорове, в непрестанните ни въпроси? Останалият свят е пълен с тирани и пазители на хора. Царете са многобройни като пчели! Единствено в Атина даваме глас на младите, на бедните, на умните. На грозници като мен, които нямат нито богатство, нито

покровители. Момчето ми, това, което имаме тук, е цвете под обедното слънце, по-крехко и от стъкло.

— Боговете ни съветват и управляват — сериозно рече Ксенофонт. — По същия начин, по който бащата обучава синовете си. Царете и водачите са просто природата на човека, която повтаря този ред. Или предпочиташ да видиш властта у онези, които крещат най-силно? Би ли позволил на най-гласовитите да заглушат с воя си мъдрите и святите?

— Предизвиквал съм боговете да ме поразят — каза Сократ. — Те...

Жена му се пресегна през масата да събере чиниите и закри Сократ от погледа на Ксенофонт. Той чу как двамата си изсъскаха нещо, но се направи, че не е забелязал. Някои неща не бяха за ушите на деца или за арбитрите на обществения морал. Не всеки в Атина би оценил страстта на Сократ да спори и да подлага на съмнение всичко дори с цената на собственото си унищожение. Тази мисъл беше странна и Ксенофонт се зачуди върху нея, докато чашите се пълнеха с още вино и на масата се появи дъска със сирене, хляб и грозде. Момчетата поискаха разрешение да излязат и се втурнаха навън веднага щом го получиха.

— Знаеш ли, Сократе — ти обучавахте спартанеца Критий, който беше един от Трийсетте и управляваше Атина преди тълпата да се разправи с него. Как така мен ме преследват по улиците и ме заплашват заради ролята ми, а теб никой не те закача?

— Мен ме обичат — отвърна Сократ. Жена му, която миеше чиниите, изсумтя и той ѝ се ухили. — Всъщност знаят, че аз ги обичам. Не ме виждат да се държа така, сякаш съм нещо повече от обикновените хора. Що за безумие би било да го правя! Аз съм атинянин. Аз съм грък. Аз съм зидар, войник и човек, който пита. Вървя бос сред тях и те виждат как младежите се събират да ме слушат. Не съм заплаха за тях.

— Наричат те най-мъдрият човек в Атина — иронично подхвърли Ксенофонт.

— Направил ли съм нещо, което да струва колкото чаша хубаво вино? Когато дялах камъка, него го имаше — ново нещо на този свят. Когато стоях с другарите си в строя, познавах болката и виждах кръвта, от мен се страхуваха. А сега единственото, което правя, е да задавам въпроси на пазара.

— Алкивиад каза, че си го накарал да разбере, че целият му живот е бил живот на роб — тихо каза Ксенофонт. — Има хора, които оценяват проникновения като това.

— Алкивиад е велик човек. Радвам се, че спасих живота му, макар че след това той никога повече не отиде на война. Колкото до останалото, аз съм почти на седемдесет. Вървя през пазара, облечен в кърпена дреха и понесъл пастирска тояга. Никой не се бои от мен. Но ти, Ксенофонте. Когато повдигнеш вежда към тях, когато започваш да се държиш като баща си, като онези, които си мислят, че разбират най-добре, може би не правиш най-умното.

Известно време Ксенофонт не каза нищо, макар че се бяха справили с първата амфора и започваха втората. Накрая кимна.

— Ще помисля върху думите ти. Ще ида на пазара, при набиращите наемници. Докато виното е още в кръвта ми. И ще оставя боговете да начертаят пътя ми.

— Ти си чудесен човек, син на Атина — каза Сократ. — Ако можеш да върна годините назад, щях да дойда с теб. — Погледна назад към жена си. — Но тъй като младостта ми отмина и съм женен, вече невинаги съм господар на времето си. Желая ти успех.

Прегърнаха се още веднъж и Ксенофонт излезе с малко несигурна стъпка, но с вперен някъде в далечината поглед. Когато се върна на масата, Сократ намери кесията сребърни монети, която Ксенофонт бе скрил под една обърната купа. Погледа ги малко, после сви рамене и прати Ксантипа за още вино, за да отпразнуват неочаквания късмет.

Град Сарди се намираше в западния край на царството, южно от Византион. В Сарди хората смятаха, че столицата на Персия е Суза. Персеполис, където планината бе превърната в плато, не беше дори място от легенда.

Богати гърци обикаляха с телохраниелите си пазарите на Сарди и избираха стоки и подправки за пазарите в родината си или за самите себе си. В града за огромни суми можеха да се намерят руси роби от Галия и коприна от Китай, но истинското богатство не беше изложено пред погледа на простолудието. Високи стени скриваха именията на благородниците, така че никой от минавачите нямаше представа, че от другата им страна има огромни градини, невиджани по тези места.

Царският дворец в сърцето на града беше поддържан в пълна готовност, макар че повече от десет години в него не беше стъпвал представител на царското семейство. Цяла армия слуги и роби неуморно почистваха, боядисваха и подрязваха храсти. Те се държаха на разстояние от Кир, така че той и тримата му спътници сякаш се разхождаха в пуста градина. Подобно на много други неща, уединението беше само илюзия.

Кир беше облякъл лека роба заради жегата и на кръста си носеше извит меч, чиято дръжка бе обсипана с рубини. Златен пръстен украсяваше лявата му ръка — единственият друг признак на богатство и власт. Спартанецът Клеарх вървеше до него с голи крака и червено наметало, което се развяваше на лекия ветрец.

— Мислех си, че познаваш тази част от Анатолия, господарю — каза един от мъжете.

Проксен не можеше да си позволи да нарече царския син лъжец особено на това място, но на изсеченото му лице беше изписано съмнение. Всички гръцки бойци бяха стегнати и почернели от слънцето — резултат от професията им. Беотиецът Проксен пък изглеждаше като изваян от кост. Челото засенчваше очите му, а огромният му нос пореше въздуха пред него като носа на кораб. Клеарх го харесваше, но разбираше, че присъства на игра на царе, в която честността може да убие човек още преди да се е превърнал в заплаха.

— Не можеш да познаваш всяко племе от хълмовете, Проксене — отвърна Кир и го тупна по гърба. — Цяла Анатолия е част от империята на брат ми, дори бунтовният юг — а аз командвам войските му. Да не би да искаш да поведе няколко хиляди перси от Изтока към онези хълмове? Мъже, които никога не са стъпвали по онези земи? Не, според мен за тази работа ще ми трябват гръцки войници. Клеарх препоръча теб — а и аз съм чувал да те споменават като отличен водач.

— Ласкаеш ме, господарю — отвърна Проксен и коленичи, след което се изправи.

— Не повече, отколкото заслужаваш. Съгласен ли си? Можеш ли да ми намериш две хиляди добри хоплити? Обучени и опитни мъже, които няма да побягнат от диви племена?

— Мисля, че мога. Познавам хора, които със сигурност имат списъци на мъжете, които са обучавали. Разбира се, някои от тях сигурно са на поход или пък вече не ходят на походи. Две хиляди не е кой знае колко много.

И погледна принца, а после Клеарх. Имаше нещо странно, макар че Проксен не можеше да каже какво точно. Гръцките войници се ценяха по целия свят заради уменията си. Продаваха услугите си като наемници на висока цена. Въпреки това Проксен усещаше, че нещо не е наред. Инстинктът му подсказваше да откаже предложението, но от друга страна, Кир му беше предложил цяло състояние.

— Само за една година ли искаш хората ми? Колкото да разчистят хълмовете от племената?

— Така, сякаш никога не ги е имало — отвърна Кир.

Клеарх забеляза, че очите му са широко отворени. Кир като че ли желаше Проксен да приеме.

Той потърка четината по изсечената си брадичка и каза:

— Разбира се, ще трябва да им платя предварително като израз на добра воля.

— Както желаш — отвърна Кир. — Ще те запозная с помощника ми Парвиз. Той ще уреди първото плащане и всичко друго, което трябва. Подготви добре хората си. Направи ги като бръснар, способен да обръсне космите на ръката ми, и ще съм ти благодарен.

— И после ще потеглим срещу онези писиди? На юг?

— И после ще ми докладваш, че сте готови! Може да поискам да видя хората ти строени пред мен, преди да потеглят на поход, дълъг хиляда мили.

— Разбирам. За мен е чест, че ми се доверяваш. И че Клеарх ме е препоръчал, макар да не сме се виждали от десет години. Няма да ви разочаровам. От този момент нататък служа на трона на Персия.

— Служиш на Кир — каза Клеарх.

Гръцкият генерал — тъкмо коленичеше — попита:

— Не е ли едно и също?

Кир се разсмя, макар че в момента му идеше да удуши спартанеца.

— Брат ми е царят! — каза той. — От осем години командвам всеки негов войник от Сарди до Индия. Разбира се, че е едно и също.

Коленичилият мъж се изправи преди да е получил разрешение и Кир се намръщи. Гърците никога не показваха подобаващо покорството си и не се просваха пред него на земята. Разбираше, че са си просто такива, но като човек, израснал в дворците на Персия, поведението им го дразнеше.

След като Проксен си отиде, Кир се обърна към другия мъж, който не бе казал нито дума досега, а само гледаше.

— Малко съм уморен — каза Кир, без да се обръща към никого.

На мига се появи колона слуги: донесоха маса и столове и наредиха чаши. Поднесоха и храна. Кир посегна към маслините и печения чесън, докато седеше, без изобщо да обръща внимание на слугата, който слагаше стола под него.

Софенет от Стимфал не се сдържа и се обърна, за да се увери, че зад него също чака слуга. Поднесоха му чаша и той отпи от разхлаждащия сок.

— Господарю, не съм свикнал с подобни неща — каза Софенет.

— Може би ще свикнеш, ако служиш добре — каза Клеарх, преди принцът да успее да отговори.

— Софенет, така ли? — каза Кир.

В отговор мъжът сведе глава.

— Чу какво казах на Проксен — продължи Кир. — Предполагам знаеш, че съм се срещал с много като него през последните няколко седмици.

— Явно мразиш с рядка страст писидите — отбеляза Софенет.

Наслаждаваше се на ветреца в градината. Предполагаше, че Клеарх не одобрява подобна демонстрация на лукс. Несъмнено спартанецът поддържаше обичайното си намръщено настроение с коприва или тръни. Софенет така и не можеше да разбере подобен мироглед —

та светът беше място на нежни ветрове и полегати хълмове, на красива плът и проблясващи очи. Следеше внимателно и двамата, но най-вече царския син. В града се говореше, че Кир почти не спял напоследък, че събирал всеки войник в радиус от хиляда стадия. Златото определено течеше от него като река.

Софенет чакаше отговор, но и двамата мълчаха. Забеляза, че изражението на спартанеца е станало сковано, а погледът му — отсъстващ. Въздъхна.

— Господарю, двайсет години служих редом със спартанци, коринтяни, тиванци и атиняни. Изградих си авторитет и спечелих доверието на хората си и те изпълняват заповедите ми безпрекословно, каквото и да им струва това. Участвал съм в три големи кампании и десетина по-малки, като излязох от всички тях без нито една драскотина или сериозна рана. На четирийсетия ми рожден ден един кон ме настъпи по крака и ми потроши костите. Половин година не можех да работя и...ами, средствата привършват. Така че не мога да кажа, че парите не ме интересуват, особено тези, които предлагаш. Можеш да купиш услугите ми — и подчинението ми. Ако кажеш „Софенет, не искам да обсъждам истинските ми цели“, ще те разбере. Познавам поне хиляда и двеста мъже от Коринт, готови да скочат от брачните си ложета, за да потеглят на поход срещу добро заплащане. Твоето име буди уважение и хората говорят добре за теб. Мога да събера хиляда и двеста души, които не отстъпват по нищо на спартанците.

Клеарх изсумтя и Софенет го изгледа иронично.

— Познавам Клеарх от много години. Достатъчно добре, за да кажа, че е честен и държи на думата си. Мисля, че и ти си такъв. Предполагам, че и двамата имате някаква причина да премълчавате някои неща, и нямам нищо против. Но все пак не сме вчерашни, нали? Така че нека зарежем приказките за опасни племена по хълмовете, когато сме само тримата. — Засмя се и отпи от плодовия сок. — Доколкото чух, Клеарх командва две хиляди спартанци. Макар че не може да направи разлика между доброто вино и оцета, на света едва ли има диво племе, което би могло да му създаде неприятности, независимо колко много се плоди и на колко високи чукари живее.

Погледна Кир, за да види как приема думите му, и се учуди, като видя, че Кир се смее.

— Смешен ли ти се виждам? — попита Софенет.

— В никакъв случай — отвърна Кир. — Клеарх ми каза, че няма да се хванеш на историята, която избрахме. Както сам каза, имам други причини да събирам войска. Ако тези причини започнат да се обсъждат на пазара, това няма да е добре за мен. — Отпи от чашата си и изгледа преценяващо Софенет.

— Разбирам, естествено. Както казах, златото ти купува услугите ми. Аз съм просто скромнен инструмент. Бравата на дърваря не пита кое дърво ще отсече.

Клеарх се изсмя, което накара и двамата да се обърнат към него.

— Софенет изобщо не е скромнен. Досега обаче не съм го чувал да клюкарства.

Софенет се усмихна сдържано.

— Може пък скромната брадва да се запита дали ще се изправи срещу конници, или срещу стрелци с прашки. Или дали ще се бие по вода, или по суша. Разбира се, господарю, изборът е твой.

Лицето на Кир изведнъж стана сериозно и той се огледа да не би слугите да ги подслушват. Направи знак на стимфалеца и той се наведе напред, докато не усети дъха на Кир в ухото си. Клеарх гледаше дали изражението на Софенет ще се промени.

Но Софенет се справи добре — лицето му не изразяваше почти нищо.

— Разбирам. Значи писидите — каза той, когато принцът се дръпна. — Възхищавам се на хората, които не издават намеренията си.

Изправиха се заедно и Клеарх тупна стимфалския военачалник по гърба като стар приятел. Дойдоха слуги, които да изпратят гърка до портата, и Кир и Клеарх останаха сами.

— Каза ли му? — попита Клеарх.

— Да — отвърна Кир. — Ако искам да имам някаква надежда, трябва да разполагам с най-добрите хора. А ако имам някакъв талант, той е в намирането на такива хора.

— Оказваш ми чест и в същото време хвалиш и себе си — каза Клеарх.

— Точно така.

Когато чу зад себе си някой да извиква името му на оживената улица, Ксенофонт се намръщи.

От векове Атина беше най-богатият град в Гърция. Бедните винаги бяха идвали тук да търсят късмета си, а други строяха бойните кораби на атинския флот и харчеха спечелените пари по таверните на пристанището. Някои предпочитаха да крадат, рискувайки да бъдат бичувани публично или прогонени. Ксенофонт се отвращаваше от младежи, които можеха да станат наемници, а вместо това безделничеха, наливаха се с кисело вино и понякога дори протягаха ръка за просия.

Беше опознал някои от тях, докато със Сократ обикаляха по улиците, увлечени в разговори. Разбира се, грозният мъж, който ходеше бос в дреха, цялата в кръпки като на най-бедния просяк, привличаше внимание. Ксенофонт си спомни първия път, когато бе седнал в краката на философа на агората — тогава Сократ беше извикал един младеж, Хефест, да седне до него. Момъкът беше водач на местна банда. Беше се приближил наперено, докато приятелите му подвикваха, че дъртият пръч щял да го такова отзад. Ксенофонт се беше подразнил, а пък Сократ бе засипал Хефест с цял порой въпроси и бе успял да понесе подигравките му и грубите му отговори, за да намери истинската му същност. И успя. Защото когато един от приятелите на Хефест направи някакъв подигравателен коментар, той го цапардоса по главата така силно, че момчето падна и после се омете с подвита опашка.

Оттогава Ксенофонт беше виждал стотици подобни случаи. И въпреки това Сократ твърдеше, че не знае нищичко, че само задава въпроси, докато хората не разберат в какво всъщност вярват. За някои това беше откровение като изгряващото над хълмовете слънце. За други познанието се оказваше непосилно и те се намразваха — или по-често намразваха човека, който ги беше накарал да видят какви са в действителност и в какво вярват.

Ксенофонт погледна през рамо и стисна юмруци, когато видя бръснатата глава на Хефест. Младежът беше крадец и грубиян, а тълпата наоколо тъкмо излизаше от театъра на Дионис. Хората вървяха и обсъждаха какво са гледали, изгубени в измислени светове, докато такива като Хефест се промъкваха сред тях и отмъкваха кесии и всичко, до което можеха да се доберат. Бандите издебваха онези, които бяха твърде слаби, за да се защитят, и Ксенофонт се отвращаваше от тях. Може би Хефест долавяше у него точно тази неприязън. Макар че следваше Сократ като телохранител всеки път, когато философът излизаше, Хефест изпитваше рядка ненавист към Ксенофонт. Беше само на осемнайсет и беше повече кости, отколкото плът, но не бе достатъчно глупав, за да предизвика пряко Ксенофонт. Вместо това подтикваше мършавите си събратя да го замерват с камъни, развалени яйца и гнили плодове.

Отначало Ксенофонт чувстваше яростта си като броня и се втурваше към тях всеки път, когато го доближаваха или когато нещо гадно го удареше в лицето или врата. Момчетата се

разбягваха, като дюдюкаха и сипеха обиди. Ако вървеше със Сократ, само гледаха и му се хилеха, но когато беше сам, се подиграваха с тънките си гласове на „благородника“ или „конника“.

Този ден викаха името му просто по навик — имаха по-богата плячка в тълпата. Ксенофонт беше вървял покрай големия градски театър, където всяка година се събираха хиляди по време на фестивала на драмата, за да гледат трагедии и комедии. Дори Сократ беше подиграван от сатирите вътре, макар че старецът така ревна от смях при вида на актьора, който го представляваше, че напълно развали търсения ефект.

Ксенофонт откри, че краката му са го отдалечили от обществената конюшня, където го чакаше конят му. Родовото му имение се намираше извън града и напоследък той идваше тук колкото се може по-рядко. Нямаше жена или човек, който да се нуждае от него. Родителите му му бяха оставили достатъчно средства, за да живее, без да се налага да работи до края на живота си, но тази перспектива очертаваше безрадостни години пред него. Той погледна редицата набиращи наемници и опънатите им сенници, заредени със стомни студена вода и вино. Те усетиха интереса му като ястреби и загледаха с блеснали очи високия млад мъж в разцвета на силите си.

Той се замисли за момент, без да отговаря на поканите им, докато тълпата от театъра се пръсна и Хефест и мърлявите му крадци изчезнаха, може би в търсене на някакво друго порочно занимание. В Атина не беше останало нищо за него, поне за тази година. Ксенофонт беше познал властта като администратор на Трийсетте. Трийсетте тирана, както ги наричаха тогава, макар че Ксенофонт ги познаваше като почтени и безжалостни мъже. Те определено не биха допуснали улични банди да вилнеят безнаказано из града! Публичните екзекуции обаче бяха подпалили огън под града, докато накрая той не избухна в една нощ на насилие. Тогава животът му се бе променил и сега той не виждаше как ще познае отново покоя.

Пристъпи към първия набиращ — спартанец, ако можеше да се съди по дрехата му. Мъжът го погледна и кимна удовлетворено. Ксенофонт неведнъж беше виждал това изражение.

— Остави знака си тук, момче — рече той. — И в замяна ще те направим истински мъж. Собствената ти майка няма да те познае, когато се върнеш у дома. И момичетата ще закичват с цветя косите ти, когато те видят. Те обичат войниците.

— Добре — каза Ксенофонт. Усети изненадата на мъжа, когато написа името си на плочата, вместо да сложи само инициал или въсърчен печат.

— Имаш ли някакви специални умения, момко? Освен писането?

— Конче — отвърна Ксенофонт. Чувстваше се някак замаян, сякаш всичко това се случваше на друг човек. — Разбирам от коне.

Спартанецът повдигна вежди.

— Знатен атинянин, значи? От баща си ли бягаш? Или от дългове?

— Аз... служих на Трийсетте — каза Ксенофонт. — Трябва ми ново начало.

На лицето на мъжа се изписа нещо като съчувствие. Като спартанец той беше наясно с омразата на атиняните.

— А. В такъв случай трябва да ти благодаря за службата. Те винаги забравят, че им дадохме три шанса за сключване на мир. Отказаха и трите пъти, така че се наложи да съборим стените им.

— И аз казвах същото — призна Ксенофонт. Умът му се проясняваше и той откри, че старите му тревоги избледняват, докато мисли за бъдещето.

— Къде ще бъда изпратен? — попита след малко.

— Повечето питат първо за заплащането, но щом си благородник, едва ли си закъсал за пари. Заминаваме за Южна Анатолия, момко, да се бием с писидите. Гадни кучи синове с копия. Ще им покажем какво означава гръцко военно обучение, ще донесем няколко дивашки глави, ще се позабавляваме с жените им и до следващата пролет ще сме се прибрали у дома. Ще имаш един-два белега за момите и няколко хубави истории за синовете си. Честно казано, като се замисля, ти трябва да ми плащаш.

Връчи на Ксенофонт една каменна плочка и посочи към един писар, който седеше зад маса, наобиколен от неколцина мъже.

— Виждаш ли онзи дребния там? Той ще ти запише името и останалите подробности — и заплатата ти започва да тече от днес, макар че още не можем да говорим за точна сума.

— Кога заминаваме? — попита Ксенофонт.

— Това се казва дух, момко. Добре. След ден-два най-много. Ще отплаваме на изток и ще се съберем в Сарди. Направи правилния избор, синко. Ще заминеш като момче и ще се върнеш мъж, гарантирам ти го.

Междувременно се беше появил друг потенциален наборник и Ксенофонт видя, че вниманието на спартанеца се насочва към него. Почти не можеше да повярва какво е направил, но му се струваше правилно. Наистина разбираше от коне, а също и от хора. Каквото друго му трябваше, със сигурност щеше да го научи при похода до Сарди. Да. Чувстваше се по-леко, докато вървеше обратно през града към конюшната. Беше взел правилното решение. Питаше се само дали да не плати за няколко урока с меч, преди да замине.

Тисаферн се просна на черния мраморен под в Царската зала в Персеполис. Беше се научил да не се изправя, преди да му бъде казано — пресните ивици по гърба му бяха свидетелство за това. Артаксеркс не прощаваше нито една простъпка, нито една обида.

Младият цар седеше на трона си и приемаше данъците на владетели и васали, сякаш всички хора му бяха роби. Тисаферн беше забелязал мрачните лица на благородниците, докато излизаха, принудени да се откажат от достойнството си. Всички дващест и осем народа на империята бяха пратили свои синове и големци за погребението на Дарий. Четирийсет дни империята бе оплаквала загубата му, хиляди роби припяваха молитви към Ахура Мазда на всеки час, за да помогнат на душата му да стигне до небето. Пищната гробница беше покрита със злато, а стражите бяха избрани колкото заради уменията си да боравят с оръжие, толкова и заради красотата си. Всеки се беше изправил с готовност, за да бъде убит с един-единствен удар в гърдите. Телата им бяха поставени на златни тронове, обърнати към входа на гробницата, за да охраняват царството на мъртвия. Имената им щяха да бъдат записани до това на царя, а семействата им щяха да бъдат обсипани с почести.

През онзи последен ден в гробницата Тисаферн бе изпитал чувството, че планината е рухнала около него и го е оставила в пълен мрак, ако не се броеше трептящата светлина на факлите от двете му страни. Артаксеркс беше влязъл в гробната камера да се прости с баща си, като плачеше и шепнеше някакви тайни в ухото на трупа. След като излязоха, дървената стълба, използвана от каменоделците и работниците, беше махната. Гробницата остана недостъпна, високо в отвесната стена на царските скали, подобно на изсечен в камъка прозорец.

Тисаферн усети как някакъв мускул на гърба му се опъва от напрежение, докато чакаше бившия си ученик да забележи присъствието му. Беше вече над шейсетте и позата му създаваше неудобства, но той разбираше нуждата на младия мъж да наложи авторитета си в двора. Говореше се, че всички слуги в двореца ходят по вълнени терлици, защото знаят, че и най-малкото неодобрение от страна на царя заплашва главите им да се търкулнат по полирания под. Всеки нов цар се вглеждаше за мързел у онези, които му служеха — и наказваше бързо и безмилостно и най-малката простъпка.

Тисаферн погледна нагоре към една факла. Хвана ръката на слугата, който му помогна да се изправи, и го последва през тронната зала. Стражи бяха подредени покрай широката колкото улица пътека с полирани гранитни колони, докарани с кораби от Египет преди повече от век. Капителите и постаментите им бяха покрити със злато — богатството на империята, стекло се в дворците и храмовете на нейните владетели.

В другия край на залата Артаксеркс се беше разположил удобно и отпиваше от златна купа нещо, от което очите му се бяха изцъклили. Вдигна купата с рязко движение и течността остави червени петна по ъгълчетата на устата му. Когато Тисаферн приближи и понечи да падне отново на колене, царят подхвърли купата на един роб и се изправи. Две млади робини бързо се дръпнаха, за да му направят път. Тисаферн видя как едната гневно ощипа другата, макар че Артаксеркс не забеляза. Огледа ги тайно с окото на ценител. Когато две млади жени се избират от множество кандидатки и бъдат обучени да доставят удоволствие на цар, красотата им е очаквано поразителна. Онази, която ощипа другата, беше с късо подстригана черна коса, разкриваща шията ѝ. Точно тя привлече вниманието му, тъй като лицето ѝ бе

живо и изразително. Другата приличаше по-скоро на свършена кукла.

— Приятелю — топло рече Артаксеркс. — Мисля, че можеш само да се поклониш. Може би трябва да ти дам правото да се кланяш всеки път, когато те извикам. Като знак на моето уважение към годините и опита ти.

Тази идея много допаднаше на Тисаферн, но отговорът му се диктуваше от обичая.

— Стига да мога да ти отдавам почит, велики царю, възрастта ми няма никакво значение.

Артаксеркс се намръщи замислено, отстъпи назад и свали протегнатата си ръка.

— Добре тогава, стари приятелю. Можеш да останеш проснат. Традицията оковава всички ни, като се замисля. Дори аз съм зависим от нея.

— Разбира се, велики царю — отвърна Тисаферн и се просна на пода. Поне беше чист.

Изправи се и откри, че намусената робиня го гледа. Забеляза, че устните ѝ са тъмни и пълни. Знаеше, че ако бъде хванат да я зяпа, ще плати не само с живота си, затова отмести поглед. Когато се изправи, видя, че вниманието ѝ се е насочило към медальона му. Махна я от мислите си. Артаксеркс си беше седнал на мястото и отново се опитваше да копира строгия поглед на баща си, но с далеч по-малко авторитет.

— Велики царю, получих доклади за брат ти Кир. Не мога да ги обясня.

Тисаферн направи пауза. Познаваше царя достатъчно добре, за да хвърли стръвта и да го чака да я лапне цялата. И наистина, при споменаването на името на Кир вялата атмосфера се изпари. Артаксеркс не беше говорил за брат си от унижението от намесата на майка им. За известно време Кир сякаш изобщо не се бе появявал тук. Империята продължаваше напред и от всичките ѝ двайсет и осем провинции пристигаха вести. Действията на Кир на запад, на границата с Гърция, се докладваха винаги, но без особено наблюдаване върху тях. Повърхността на езерото изглеждаше напълно неподвижна, но Тисаферн познаваше прекалено добре синовете на Дарий, за да повярва на това.

— Какво те тревожи? — попита Артаксеркс. Погледна нервно към множеството роби и слуги, които можеха да чуят личните семейни проблеми, но пък, от друга страна, беше цар и бе в тронната зала на столицата си. Махна с ръка, за да пропъди тези дребнави мисли.

— Царю, знаещ, че обучавах Кир, когато беше момче. Ето тези ръце го напляскаха, когато остави черна кобра в стаята ми.

— И един щраус — отвърна Артаксеркс и се засмя. — Да, помня.

Тисаферн определено не споделяше веселбата на царя от спомена.

— Познавам го добре, царю. Достатъчно добре, за да подозирам, че не би простил с лекота загубата на спартанските си гвардейци, нито как за малко щеше да изгуби главата си. Ако не беше намесата на майка ти...

— Да — отвърна царят. — Макар че смъртта му щеше да ни остави слаби. Народите се надяват на нас за стабилно управление, Тисаферне. Кир познава войските ни по-добре от всеки друг човек на тази земя. Може би след време ще го заместя с друг, но както каза майка ми, да се направи това толкова скоро след смъртта на баща ни ще означава пълен хаос. — Признанието като че ли стегна гърлото му. — Пощадяването на живота на брат ми беше мъдро решение.

Артаксеркс се наведе напред. Робинята беше опряла бедро в голия му крак. На Тисаферн му се стори, че чува шепота на кожата ѝ, докато се плъзгаше по царската. Не смееше да сведе поглед, не и докато Артаксеркс го гледаше така напрегнато като кобрата, която момчетата бяха сложили в стаята му преди толкова много години. Тисаферн открай време изпитваше

ужас от змии. Тогава беше пищял като жена, след което чу как двамата царски синове едва не се задушават от смях.

— Освен ако нямаш никакви нови сведения, Тисаферне...? Какво съобщават шпионите ти? Брат ми верен ли е?

— Кой може да каже какви са тайните на сърцето, велики царю? Научих обаче, че от хазната се теглят огромни суми. Шейсет, осемдесет хиляди дарика, че и повече.

— Какво от това? Може би строи нови казарми или обучава повече мъже. Войската е силната ръка на империята, Тисаферне. Не си даваш сметка каква е цената за поддържането ѝ. Мисля, че всяка година за изхранването на войниците отиват половината пари от хазната, ако не и повече. Ами конете, доспехите, стрелите! Помня гордостта на баща ми от огромния брой мъже, който можем да изкараме на бойното поле. Разбираш ли? Баща ми не се оплакваше от цената, а ѝ се наслаждаваше! Кой друг би могъл да си позволи подобно множество на множествата? Кой друг, ако не моето семейство? Тисаферне, ако това е всичко, с което разполагаш, разочарова ме.

Тисаферн кимна. Царят го слушаше внимателно, напълно забравил за робините си. Време беше да дръпне въдицата.

— Може би си прав, велики царю, макар че сумите, изисквани от принца, са два пъти по-високи, отколкото миналата година. Загрижен съм обаче от броя гръцки войници, които е наел.

— Като помощни войски ли? Знаем, че харесва онези наемници, и най-вече спартанците. Какво от това? Няколко хиляди тук-там, които да тренират и вдъхновяват нашите Безсмъртни. Тисаферне, брат ми командва войските от години. Каквито и... разногласия да имаме по някои въпроси, той не би изложил на опасност империята, дори ако му се дадат милион спартанци.

— Царю, имам сведения за много хиляди. Изпраща ги на север и на изток. Тренира някои в Тракия, други на Крит. И в същото време всичките са му подръка. Някой по-подозрителен би казал, че прилича на завоевателна войска, царю. Не зная колко гръци е привлякъл, но е свикал под прякото си командване трийсет или четирийсет хиляди персийски войници, всичките от западните градове. Може би вече са дори повече.

Артаксеркс понечи да отговори, но се спря и се замисли. Тисаферн не го прекъсна, но зачака с повдигнати вежди. Имаше още един последен камък, който да сложи на дъската.

— Велики царю, знаещ, че не бих отправил просто така празни обвинения. От години поддържам из цялата империя по няколко зорки очи и писари. Някои от тях са в близост до Кир. Никога не са споменавали нито дума, че се съмняват в мотивите му. Никога.

— И сега това се е променило ли? — попита Артаксеркс, а чертите на лицето му сякаш се вгвърдиха.

— Не, царю. Сега те не казват нищо. Птичките вече не ми пеят. И се питам какво ли може да се случва на западната ни граница.

Артаксеркс погали косата на седящата до коляното му робиня, сякаш беше любимата му хрътка. Тисаферн рискува да я погледне крадешком и откри, че тя го гледа сърдито, с почти презрително изражение. Той се изчерви и отмести поглед.

— Добре, Тисаферне. Познавам достатъчно брат си, за да уважа предчувствията ти. Щом казваш, че във въздуха витае нещо, трябва да съм глупак, за да не ти обърна внимание. Иди на запад лично. Вземи само неколцина души, но се срещни с брат ми. Прецени дали ми е все още верен.

Тисаферн се размърда притеснено; мислеше си за месеците, които трябваше да прекара по пътищата.

— Царю, последния път, когато видях брат ти, беше когато трябваше да го изведе за екзекуция. Той няма да ме погледне с добро око, независимо на кого е верен. Може би...

— Изпълнявай каквото ти казах — прекъсна го Артаксеркс. — Позволих на брат ми да си върне старите титли и власт. Отмених заповедите, които дадох в момент на мъка от смъртта на баща ми. Ако те убие, ще разбере, че е все още ядосан. Виждаш ли? — Артаксеркс се усмихна и белите му зъби лъснаха. — Дори със смъртта си можеш да ми бъдеш полезен.

Тисаферн благоразумно реши да не възразява повече и се просна в краката на царя.

— Оказваш ми огромна чест, велики царю. Ще замина и ще се върна при теб с истината. Или ще умра. Така или иначе, ще служа на империята.

Ксенофонт стоеше на слънцето и гледаше как вбесеният гръцки моряк напряга всичките си сили, за да удържи един уплашен кон. Човекът се беше показал достатъчно вещ в морето, но докато останалите новобранци стояха подредени на кея, Ксенофонт можеше само да го зяпа как се мъчи да подчини цвилещото животно. Конят беше облещил очи и морякът ругаеше люто и го шибаше с ремък — сякаш яростта и болката щяха да накарат коня да дойде при него! Той беше запънал крака на мостчето от палубата към кея и теглеше назад с цялата си тежест. В обратната посока теглеше само разяреният моряк и изглеждаше, че животното ще си остане на мостчето до вечерта.

Двеста млади мъже от гръцките градове все още слизаха по второ мостче на кея, за да се присъединят към няколкото десетки, които вече бяха стъпили на земята на чуждоземното пристанище и чакаха някой да им каже какво да правят. Ксенофонт стисна зъби и се огледа за офицерите, които трябваше да са тук. За съжаление, те не бяха от същия сой като онзи, при когото се беше записал. Ксенофонт беше разочарован, че не бе видял отново онзи човек. Вместо това беше предаден на грижите на двама дърти пияници с трийсет години служба и карти на пътуванията им, изрисувани с вените на бузите и носовете им. Веднага щом корабът пристана, двамата слязоха, без да погледнат назад, и се запиляха нанякъде, най-вероятно към любимата си пивница. Младите гърци, които бяха дошли да се бият за принц Кир, бяха оставени да се оправят сами.

Пристанището беше оживено, безброй кораби разтоварваха и товареха стоки. Ксенофонт бръкна под новия си кожен нагръдник в опит да се почеше. Беше видял как някои войници пхат камъчета между нагръдника и туниката под него и сега, когато сърбежът го разсейваше, разбра защо го правят. Опитните мъже знаеха къде да се намажат със зехтин, как да опушват дрехите си, за да прогонят бълхите, и колко е важно да си носиш вода. Ксенофонт не знаеше нито едно от хилядите малки неща, от които зависеше разликата между несгодите и удобството. Учеше се с цялата бързина, на която беше способен, но... Изруга под нос.

Морякът съвсем беше излязъл от кожата си и закрепя на коня, когато започна да се събира тълпа зяпачи. Ксенофонт тръгна към него и стигна навреме да види как конят тръсна силно глава и подметна мъжа, сякаш беше перце. Веднага щом възстанови равновесието си, морякът отново вдигна ремъка.

Ксенофонт рязко му го изтръгна от ръката и го захвърли настрани.

— Плашиш животно, което е по-силно от теб. Да не искаш да ти счупи крака на кея?

Морякът беше така погълнат от яростта си, че му идеше да удари изпречилия му се млад мъж. Ксенофонт го виждаше в очите му, после видя подтикът да избледнява. Морякът нямаше

представа кой е той, но знаеше, че ще си изпати жестоко, ако удари или оскърби офицер. Това беше достатъчно да го накара да спре за момент и Ксенофонт взе повода от ръката му, без да срещне съпротива.

— Хайде първо да го успокоим, а? — каза Ксенофонт по-меко: колкото за коня, толкова и за моряка.

Мъжът измърмори под нос някаква псувня, която Ксенофонт пусна покрай ушите си. Всъщност си личеше, че морякът изпитва облекчение от намесата му, макар че остана наблизо със скръстени на гърдите ръце и подигравателна физиономия. Ксенофонт разбра, че ще чака, за да съди усилията му, както бяха съдили неговите. Разликата беше, че на Ксенофонт не му пукаше какво е мнението на моряка за него.

Конят беше наблюдавал с облепени очи предаването на повода. Много пъти Ксенофонт се бе питал доколко разбират тези животни. Подозираше, че конете са достатъчно интелигентни, за да бъдат зловни и дори да го показват.

— Така. Я да те огледаме, а? — предложи той. — Каква чудесна козина.

Държеше повода здраво, но не дърпаше и не хвърляше тежестта си върху жребеца, който беше способен да влачи човек мили наред. Докато говореше, се обърна настрани, сякаш се канеше да си тръгне.

Конят остана като закован на мостчето. С крайчеца на окото си Ксенофонт видя, че морякът се е ухилил. После се наведе да каже нещо на стоящия до него. Ксенофонт ги погледна и се намръщи, когато позна Хефест.

Младежът се беше записал същия ден като него и при същия набиращ. Несъмнено спартанецът си беше спечелил бонус. Ксенофонт беше зърнал Хефест на пристанището в Атина, когато се събираха, и още не беше сигурен какво да мисли. Двамата не бяха приятели, това беше сигурно. Не бяха разменили нито дума по време на пътуването, макар че и двамата си даваха сметка за присъствието на другия.

Ксенофонт още се питаше дали Сократ не е убедил Хефест да постъпи във войската вместо да пропилява живота си по улиците. По-смущаващата мисъл бе дали старецът не е подбудил Ксенофонт да се запише, за да наглежда Хефест. Сократ винаги бе казвал, че войнишките му години били относително щастливи в живота му. Съвсем в стила му би било да ти препоръча няколко сезона походи и битки, за да погледнеш на живота и тревогите си от различна гледна точка.

— Хайде, Хипос^[6] — обърна се Ксенофонт към коня. — Не искаш да стоиш тук цял ден, нали? Зад теб има и други.

Вниманието на Ксенофонт беше съсредоточено върху коня и той не видя кога Хефест застана до него.

— Каж ми какво да правя — рече младежът.

Ксенофонт повдигна изненадано вежди, но после кимна.

— Добре. Ще говорим спокойно, за да му покажем, че няма нищо опасно. Мисля, че е все още малко напрегнат от плаването. Конете не могат да повръщат, Хефесте. Те се разболяват — и понякога стават нервни. Иди и го потупай по шията, но внимавай да не се опита да те ухапе. Очите му са още малко диви.

Ксенофонт гледеше как младият атинянин с бръсната глава протяга ръка и докосва кон за първи път в живота си. Шията на животното потръпна, сякаш го бяха накацали мухи, но жребецът не щракна със зъби към Хефест, който започна да се смее тихо от удоволствието от допира.

— Виждам вените му — рече той с почуда.

Ксенофонт се усмихна.

— Да, но мисля, че огромното му сърце вече бие по-бавно. Те реагират на докосване. Продължавай да го галиш. Хайде, стари друже. Мисля, че можеш да се махнеш от тази дъска, нали? Сигурно е било ужасно да вървиш по нея, докато се тресе и подскача под теб, нали? Да, мога да си представя. Хайде.

Ксенофонт се обърна и конят го последва надолу, като почти не показваше доскорошния си страх. Ксенофонт го поведе по кея с Хефест, който не се откъсваше от животното и го потупваше, или просто държеше ръката си на хълбока му. От докосването мускулите под кожата заиграваха, но Ксенофонт виждаше, че животното се успокоява и започва да отпуска глава.

— Имаш усет — каза той.

Хефест го погледна изненадано, абсолютно уязвим в този момент, след което извърна поглед и каза:

— Благодаря. Искан ми се да можех да яздя. Винаги съм искал да се науча.

Гледащият ги моряк махна отвратно с ръка и се качи обратно по моста за следващия кон. Двамата офицери се връщаха, освежени и разквасили уста, готови отново да поемат командването. Видяха стоящите с коня Ксенофонт и Хефест и ги повикаха.

— Значи ти си онзи, който разбира от коне? — попита по-старият.

Ксенофонт кимна. Нямаше представа какво е отбелязано срещу името му, но знаеше, че конете могат да изглеждат плашещи за онези, които не са израснали около тях.

— Да. Баща ми отглеждаше коне.

— Добре. Момчета, които знаят какво правят, могат да се окажат ценни тук, повярвай ми. До Сарди има сто мили — четири или пет дни марш в жегата. Ако вие двамата се грижите за всички коне, може да откриете, че дажбите ви са по-добри. А в Сарди ще има и истинска конница. С добри коне, а не като тези стари кранти.

Ксенофонт видя как Хефест закрива с длан ухото на коня, сякаш за да му попречи да чуе коментара. Действието беше толкова нелепо, че Ксенофонт се усмихна. Сократ му беше обещал нови изживявания. Старецът, който твърдеше, че не знае нищо, беше по-мъдър, отколкото си даваше сметка.

Вятърът духаше постоянно, но Кир почти не го усещаше, докато яздеше в тръс великолепен си жребец по края на равнината, която се простираше чак до сините планини в далечината. От изгрев-слънце бе наблюдавал тренировките с Парвиз, който го следваше неотлъчно. Мъжът, който пръв бе дал вода на принца, се беше превърнал в негов верен слуга и направо не можеше да повярва на късмета си и на високото положение, на което се беше издигнал. Парвиз рядко не беше около Кир и той откри, че харесва енергичността и пренебрежителното му отношение към проблемите. Всяка стена може да бъде изкатерена, беше казал Парвиз, което бе странно мото за един крепостен страж.

Шестстотин коринтски хоплити маршируваха по равнината на Сарди, спираха и се разделяха по линии, които Кир не можеше да види, след което се атакуваха в едва ли не ритуален хаос. Това беше война като театър, може би. Кир беше чувал, че гърците обичат зрелища, показващи големи трагедии, на които плачат или се смеят и накрая излизат освежени. Самият той не проявяваше интерес към такива неща, макар да се питаше дали войниците не играят роли в тренировките. При отсъствието на враг той почти не виждаше разлика между силите от гръцките градове и родните войски. Персите също можеха да маршируват, да се въртят и да се строят в различни формации.

И все пак, когато прозвучаваха тръбите, когато мечовете се вадеха от ножниците за кръв и зверства, гърците минаваха през персийските редици като огромен железен сърп и ги помитаха. Това беше загадка. Дори полковете на Безсмъртните не се справяха добре, особено срещу спартанците. Кир знаеше, че за гърците е важно, че носят щитовете на бащите си, мечовете на братята си или шлемовете на чичовците си. Понякога ги носеха, за да почетат целия си род в битката. Въпреки че можеха да бъдат убити, те не можеха да бъдат накарани да побягнат, когато ги гледаха душите на по-храбри от тях мъже.

Софенет Стимфалеца беше удържал на думата си. Беше обучил нови войници и бе разположил сред тях по-стари, създавайки отличен отряд от хиляда и двеста души. Заедно със спартанците те ставаха един час преди зазоряване и тичаха по хълмовете около планината часове наред, преди да се върнат да закусят и да започнат тренировката с оръжията си. Трудно беше да не ги сравнява човек с персийските офицери. Те живееха като благородници, каквито и бяха — ставаха късно, оставяха се на грижите на роби и рядко се изпотяваха. Софенет — Нет, както вече му казваха, Клеарх, Проксен и другите тичаха заедно с хората си, без да виждат в това никакъв срам. В това имаше уроци за научаване.

Кир забеляза двама конници да галопират с главоломна скорост през равнината и се намръщи. Не беше необходимо да рискуват живота си и дори от това разстояние виждаше, че конете им са чудесни. Макар че земята бе равна, винаги можеше да се намери някой камък или дупка, в която да стъпи копито. Мъжете бяха метнали леопардови кожи върху гърбовете на конете и яздеха, стиснали с колене хълбоците на конете. Единият яздеше великолепно и поддържаше равновесие като акробат. Другият се бе вкопчил в гривата на коня, сякаш всеки момент щеше да падне.

Кир обичаше конете и гледката беше рядка, макар и безумна. Видя, че препускащите животни се носят право към маршируващите редици на хоплитите. Те също бяха забелязали конниците и спряха, когато им бе дадена заповед. Мъжете застанаха в плътни редици, вдигнали щитовете си като стена, която блестеше като златна на слънцето. Копията стърчаха

като черни прътове. Маневрата беше направена добре, но двамата конници не забавиха ход, а продължиха да се носят към редиците като пуснати стрели.

Пред очите на изумените хоплити единият конник шибна коня си и рязко зави, след което се наклони под такъв ъгъл, че насмалко да падне, посегна надолу и хвана изпуснатия повод на другия кон, чийто ездач беше абсолютно безпомощен.

Увил ремъка около ръката си, младият мъж умело обърна конете и ги спря. Кир подкара собствения си кон, за да изрази изумлението си от онова, което беше видял. Появата му обаче не остана незабелязана и Нет моментално заповяда на своите шестстотин да застанат мирно като за преглед. Войниците изтропаха едновременно с крак и замръзнаха рамо до рамо.

Младият ездач беше скочил на земята да огледа краката на конете. Вдигна глава, когато Нет даде команда на хората си, но когато другарят му се опита да сложи ръка на рамото му, гневно я махна. Дватама се обърнаха, когато Кир се приближи и скочи на земята. Израженията им се смениха от гняв и срам в ококорена изненада, когато го познаха. Онзи, който не се беше справил с коня си, само се поклони. Другият се отпусна на коляно. Това събуди интереса на принца и той попита коленичилият:

— Как се казваш?

— Ксенофонт, господарю.

— Постъпи много храбро, Ксенофонте. Рисува живота си, за да спасиш другаря си.

— За да спася коня, принце. Той е един от най-добрите. Хефест не биваше да се опитва да го язди, преди да е станал по-опитен.

— Разбирам. Изправи се. Срещал съм мнозина гърци, които само ми се покланят или коленичат съвсем за кратко, сякаш земята под тях е нагорещена. Значи нямаш нищо против да покажеш уважение?

Ксенофонт се изправи в целия си ръст. Беше потен, със зачервено от ездата лице. Сви рамене.

— Не се чувствам унижен да почета друг мъж, господарю. Когато ти отдавам чест, не губя своята собствена. В края на краищата аз очаквам подчинение от Хефест например. Очаквам да уважава опита и положението ми. Той не го прави, естествено, но въпреки това го изисквам от него.

Кир примигна изненадано, когато видя как другият поклати леко глава в знак на несъгласие.

— Вие гърците ме изумявате. Сякаш мислите за всичко. Не ви ли се случва просто да действате, без да гледате на действието като на главоблъсканица?

— Дойдох да се бия с писидите — отвърна Ксенофонт. — Представях си другарство и изпитания за смелостта. Искях да изпитам себе си, ако ме разбираш. А вместо това стоя тук месец след месец, обучавам другите и мен също ме обучават. Може би трябваше да обмисля решението си по-добре.

Кир откри, че се забавлява от видимо лошото му настроение, съчетано с мрачния хумор, който се долавяше в подигравателния му тон.

— Предполагам, че с начина ти на говорене си си спечелил доста приятели, Ксенофонте — рече той.

Гъркът инатливо издаде челюст напред. Вдигна глава, сякаш отправя предизвикателство, и Кир се разсмя и вдигна ръце.

— Моля те. Не искам да те обидя, а да разбера. В градовете на баща ми... — Той се поколеба и по лицето му премина сянка. — В градовете на брат ми хората знаят точно своето

място. Знаят го било от семейства и произход, от опит, от издигане, от близките и роднините си — но го знаят съвсем точно, до последното зрънце на везната. Ние не прекарваме живота си в такива трескави мисли за възможности, в тази несигурност. Човек знае, че трябва да се просне на земята пред господар и да изисква раболепие от онези, които са по-долу от него.

— Това изглежда... подредено и спокойно — рече Ксенофонт, но честността му го накара да продължи: — Но честно казано, струва ми се... — Гласът му замря неуверено.

Кир вдигна ръка с дланта напред.

— Кълна се, че докато си на служба при мен, нищо казано от теб няма да ме оскърби. Искам да чувам единствено истината.

Ксенофонт си позволи леко да се усмихне. Харесваше персийския военачалник, който беше събрал половината свят в Сарди да тренира.

— Господарю, когато описваш система от господари и слуги, аз ѝ се възхищавам — защото моментално си се представям като господар. А един господар би се възхищавал на система, от която има полза, естествено. Но ако се видя като някой, принуден да се трепе на слънцето, може би за човек, който според мен не заслужава да стои по-високо от мен... тогава бих изпитал негодувание. Ако коленича пред теб, това е защото отдавам почит на традицията и защото смятам, че човек трябва да знае мястото си в живота. Ти обаче се обърна любезно към мен. Ако беше проявил високомерие или ме беше обидил, нямаше да бъда толкова склонен да подгъна коляно. Така или иначе, аз съм свободен грък, атинянин. Заклел съм се да ти служа срещу среброто ти. Клетвата ме обвързва, но когато се изправя пред боговете, пак ще мога да кажа, че изборът е бил мой.

Кир се засмя, развеселен от сериозния млад мъж, който изобщо не се колебаеше да диспутира с него по такъв начин. Не изпитваше раздразнение, както не би се раздразнил и на кутре, опитващо се да го ухапе по пръста. Това бе предизвикателство без истински зъби, което не го нараняваше. Запита се обаче дали не прекарва твърде много време сред гърци.

Вместо да спори, Кир погали крака на чудесния жребец, който бе яздил Ксенофонт.

— Великолепно животно. Мисля, че може да се сравнява и със собствения ми Пасакас.

Ксенофонт хвърли професионален поглед към коня на принца и кимна в знак на съгласие.

— Твоят Пасакас е мъничко по-висок, но да. Баща ми четирийсет години отглеждаше коне. Плащаше цели състояния за персийските.

— Най-добрите на света — каза Кир, знаейки, че това е самата истина.

Ксенофонт се усмихна в отговор. Червенината на лицето му беше изчезнала и Кир осъзна, че би следвало да освободи двамата млади мъже да продължат със задълженията си. Затърси начин да продължи разговора — щеше да го повтори на спартанския генерал по-късно, когато седнат да вечерят.

— Ти си атинянин, който мисли като персиец, Ксенофонте. Понякога си мисля, че аз съм персиец, който мисли като атинянин.

Ксенофонт се засмя и хвана поводите на двата коня. Не обърна внимание на унилия Хефест, който чакаше, без дори да сведе глава, и местеше поглед от единия към другия. Ксенофонт още се чудеше дали Сократ не стои зад това, че двамата са постъпили в един и същи ден във войската. Мисълта повдигна духа му още повече.

— Искане ми се приятелят ми Сократ да можеше да те чуе, господарю — рече той. — Ако някога ти се удаде възможност, потърси го в Атина и му кажи тези неща. Страшно ще му харесат.

Кир поклати глава.

— Не мисля, че ще посетя отново Гърция в близкото бъдеще. Делата ми ще ме отведат на изток, навътре в пустините.

— Съжалявам да го чуя. За мен беше чест, господарю — каза Ксенофонт и отново се отпусна на коляно, макар че го направи с усмивка. Съвсем импулсивно Кир му се поклони, което накара и двамата да се ухият, докато яхваха конете си. Ксенофонт поведе двата коня на дълъг повод, докато изпадналият в немилост Хефест подтичваше в прахта след тях.

Кир ги гледаше как се отдалечават и усмивката му се стопи. Беше минала почти година от смъртта на баща му. Той се бе върнал към живота си като командващ персийските войски, нищо не се беше променило, докато действителността беше точно обратната. Беше свикал под знамената си гърци и сега ги тренираше до съвършенство под командването на най-добрите военачалници. Разполагаше с може би дванайсет хиляди хоплити, но това не беше достатъчно. Брат му можеше да изкара на бойното поле шестстотин хиляди мъже — Кир знаеше числата по-добре от всеки друг на този свят. Разбираше, че му трябва повече персийски полкове. Не можеше да победи само с дванайсет хиляди гърци, не и срещу толкова многоброен противник! И в същото време колкото повече персийски сили привличаше около Сарди, толкова повече се увеличаваше опасността. Някои от гръцките военачалници вече виждаха недостатъка. На света имаше малко врагове, които да изискват такава голяма войска. И докато тя нарастваше месец след месец, ставаше очевидно, че врагът всъщност е само един.

Кир прехапа устна и задъвка парченце откъсната кожичка. Беше събрал войска, но персийската част от нея беше дошла, защото той бе царски син и брат и командир на войниците на държавата. Беше подбрал внимателно офицерите — хора, които беше издигнал лично и които му вярваха и му се възхищаваха. Можеше обаче да се стигне до момент, когато полковете да разберат накъде са тръгнали. И ако се разбунтуваха, той щеше да бъде унищожен.

Би било немислимо да тръгне срещу баща си — подобно начинание щеше да бъде обречено още в зародиша си. Срещу брат си Артаксеркс обаче се надяваше, че има шанс. За персийските полкове Кир беше принцът, когото познаваха, дясната ръка на новия цар. Може би щяха да останат с него. Той бе заложил на живота си, че ще го направят, когато моментът настъпи.

Помисли си за младите атиняни, които бяха препускали като вятър. Двамата очевидно не бяха приятели, но въпреки това единият, онзи Ксенофонт, беше рискувал живота си, за да спаси другия. Трудно беше да не се възхищаваш на такива хора. Кир открай време знаеше къде му е мястото в семейството и в двора на Персия. И в същото време разбираше, че това може и да е един вид смърт, неизживян живот. Е, беше решил да захвърли всичко. Щеше да успее или да се провали, но никой нямаше да може да каже, че е знаел мястото си. Усмихна се. Мисълта беше ободряваща.

Кир стоеше с якия беотиец Проксен, който изглеждаше мизерно в дъжда. Клеарх бе скръстил ръце на гърдите си и се беше увил в спартанското си наметало, макар че беше вирвода. Кир беше чул Проксен да подсмърча и да кашля през ноцта в шатрата си. Както можеше да се очаква, не беше споменал нито думичка за състоянието си. Кир беше забелязал как другите гърци внимават да не се оплакват, когато наоколо има спартанци. Отнасяха се към тях с рядко уважение. Разбира се, Клеарх като че ли не го забелязваше, макар че Кир си мислеше, че вътрешно е доволен.

Планините в северната част на Фригия бяха покрити с гъсти гори и цели армии можеха да тренират по тези места далеч от зорки очи или врагове. Шестдневният поход на север от Сарди осигуряваше достатъчно уединение, за да събере за първи път персийски и гръцки полкове. Клеарх беше настоял за това. Една от ироничните страни в положението на Кир беше, че персийските му офицери още не знаеха каква огромна войска е събрал, докато спартанецът беше наясно — както и че поне някои от останалите гръцки командири подозират, че не са тръгнали да преследват племена по хълмовете.

Клеарх беше пожелал да види качеството на персийските полкове, които ще командва в битка. Съгласяването с това искане беше нещо съвсем разумно, но сега, след почти два месеца тренировъчни битки и упражнения, Кир съжаляваше за решението си. Тази сутрин беше видял как коринтяни, въоръжени само с пръчки и сопи, бяха попилели цял персийски полк и го бяха гонили сред дърветата. Персийският полемарх чакаше до коня си на десетина крачки от тях и се взираше за някакъв знак, че Кир ще го повика.

Кир вътрешно кипеше. Достатъчно лошо беше, че гръцките войници отново и отново пробиваха персийския строй. Хора като Проксен и Клеарх сякаш бяха в състояние да измислят нови планове от нищото и после да накарат хоплитите си да ги изпълнят — при това бързо и с лекота. Това караше персийските полкове да изглеждат тромави и бавни. Те неведнъж се оказваха в положение да продължат да настъпват по дадена заповед, докато гръцките „врагове“ вече се бяха изтеглили настрани и ги гледаха, подхвърляйки подигравки. Кир се надяваше, че тези недостатъци ще бъдат изгладени с времето и с подходящите офицери. Погледна наляво и въздъхна при вида на полемарха. Реши да не протака и му направи знак. Мъжът моментално мина между стражите, изпъчил гърди като петел.

Клеарх и Проксен гледаха как персиецът се просна по очи в калта. Поне в това отношение маниерите му бяха съвършени. Кир сигурно щеше да оцени жеста още повече, ако полемарх Ераз Тиразис не беше позволил хората му на три пъти да претърпят пълно поражение тази сутрин.

— Господарю, оказваш ми огромна чест — сковано рече офицерът. — Не съм достоен да се явя пред теб. Отдели ми само миг от деня си и ще бъде хиляди пъти повече, отколкото заслужавам.

Кир си помисли, че на полемарха му липсва откровената прямота на гърците.

— Искаше да говориш с мен. Ако времето ми е толкова ценно, може би ще е по-добре да пестиш думите си или да говориш по-бързо.

— Да, господарю. Искан само да кажа колко съм разочарован от хората си тази сутрин.

— От хората? — повтори Кир и повдигна вежда.

— Полковете, които ми бяха дадени, са съставени от селяци, повечето мидийци. Не са

от най-опитните. Влачат се като говеда. Когато им се каже да спрат, спират, но си остават на място без никаква мисъл. Наказах стотици от тях с бичуване за нахалството им, но от това с всеки ден те сякаш стават все по-намусени и тъпи.

— Какво искаш, полемарх Ераз? Да се върнеш у дома ли? Това може да се уреди.

— Не, господарю, не! — Персиецът изглеждаше истински засегнат. — Моля само да ми бъде дадена някоя от персийските бойни части. Може би мидийците ми ще са по-щастливи, ако са с хора, които говорят езика им по-добре.

— Мидийците не те разбират ли? — подметна Кир.

Персиецът поклати гневно глава.

— Те са глупаци и селяни, господарю. Селянци. Обучен съм в Персеполис заедно с най-добрите офицери. Родът ми може да се проследи назад четирийсет и три поколения. Да не би да съм овчар, че да се грижа за подобни хора? — И се засмя на собственото си остроумие. — Мисля, че ме разбираш, господарю.

— Да — рече Кир. — Макар че разбирането на проблем не е същото като да знаеш как да го решиш. Теб бих могъл да заповядам да те бият. Да ти отрежат ушите или да дамгосат дясната ти ръка заради провалите ти. Бих могъл да те пратя у дома или просто да ти дам въже и да ти заповядам да се обесиш. Имам обаче стотици офицери като теб, които не виждат вината в себе си, когато хората им биват разбивани и обръщани в бягство отново, отново и *отново!*

Кир изрева последната дума и пристъпи към Ераз Тиразис.

В отговор мъжът се просна отново на земята и покри главата си с ръце.

— Стражи! Отведете този глупак и го съблечете. Ударете му четирийсет камшика пред хората му.

Полемархът изплака от ужас, когато разбра какво го очаква.

— Господарю, с какво съм заслужил това наказание? Моля те! Позволи ми да се обеся, преди да бъда подложен на такова обезчестяване. Какво съм направил? Моля те, не разбирам...

Помъкнаха го, а той продължаваше да се оплаква и да умолява.

Зад него Кир вдигна глава към дъжда, който сякаш галеше със студени пръсти врата му. Проксен кихна и Кир рязко се извъртя към него, все още бесен от собствената си безпомощност. Гъркът вдигна ръце, сякаш се предава, прекалено окаян, за да направи каквото и да било освен да издуха носа си в кърпа.

Спартанецът също се прокашля и Кир го погледна.

— Имаш да добавиш нещо ли, Клеарх?

— Ако мога да го направя, без да наредиш да бъда бичуван, може би да.

Кир се овладя и бавно кимна. Едното ъгълче на устните му потрепваше.

— Не бих бичувал грък, дори да ми дадеш причина. Знаеш не по-зле от мен, че твоята служба не е робство. Трябва да разбереш, че персийските ми офицери очакват подобни неща от мен. Другите ще видят как бичуват Ераз Тиразис пред хората му и ще разберат, че той е бил поне отчасти виновен за лошото представяне тази сутрин. Ще прекара няколко дни под грижите на лекарите. Ако има достатъчно разум да понесе бича мъжки, хората му могат дори да започнат да го уважават повече, отколкото в момента. Може да му пратя учител, който да го научи да дава заповеди на мидийски, докато се възстановява. Да, това си заслужава да се направи.

Клеарх кимна, макар че забеляза, че Кир свива и отпуска юмрук, докато говори.

— Радвам се, че не би дал подобна заповед. Рядкост е владетел да знае какви са границите, още по-рядко — да ги спазва.

Кир стрелна с поглед човека, който му казваше, че не би търпял да го наказват — човек, който му служеше. Усети как гневът му се надига и лицето му се зачервява. Клеарх пък гледаше опитите на принца да овладее гнева си с известен интерес.

— Съжалявам за поведението си — каза Кир. — Днес виждам единствено проблеми. Твоите хора са... превъзходни. Мислех си, че зная легендата за спартанците, но да ви видя как тренирате в условия, близки до бойни... истината е невероятна. Всеки спартанец сякаш мисли като военачалник и в същото време изпълнява заповеди като войник. Как го правите, Клеарх? Ако имах десет хиляди мъже като твоите, останалите изобщо нямаше да ми трябват. Бих могъл да завоювам целия свят само с тях.

— Те са възпитани да мислят самостоятелно — каза Клеарх, — но в свободата няма особен смисъл, ако не можеш да преценяваш. Господарю, всичките ми хора са тренирали и са се били рамо до рамо години наред, още от момчешките казарми у дома. Те следват заповеди, разбира се, но ако видят пробив или слабост, могат да решат да развалят строя и да атакуват. Никой офицер не вижда цялата битка, войниците също не я виждат. Затова ти седиш на висок кон и затова ние пращаме съгледвачи напред и по фланговете. Но независимо колко добре се подготвяме, идва момент, когато някой хоплит прегазва двама по-слаби противници и се оказва пред останалите, може би на един хвърлей от дупка в стената или от вражески генерал. Ако чака заповеди, този момент може да бъде изгубен. Ако се втурне напред без мисъл, собствените му редици могат да се нарушат и да бъдат разбити. Това е въпрос на наистина много добра преценка. Когато такива хора вземат правилното решение, ние ги повишаваме. Правим ги офицери. Дори ги награждаваме с венци и къщи. Но ако докара унищожение на редиците си, всички плюят, когато чуят за онзи ден, и вече никое дете не се кръщава с името му. — Клеарх сви рамене. — Както казвам, всичко е въпрос на равновесие.

Клеарх се загледа за момент в далечината, обмисляйки думите си. Кир го разбра и му даде знак да продължи.

— Мисля, че офицерът, когото прати да бичуват, е прекалено глупав за водач. Той не обича хората си, не оценява техните умения и храброст. Видях неговите мидийци. Те са яки мъже, които не се дават лесно. Разбира се, че не искат да маршируват нагоре-надолу по склона, докато спартанците и коринтяните вият като вълци покрай фланговете им! И на всичкото отгоре да бъдат тормозени от подобен човек... честно казано, изненадан съм, че не са го убили. Бойният им дух трябва да е наистина много нисък.

— И какво биха направили спартанците с такъв човек? — отчаяно попита Кир. — Имам няколко десетки, които не са по-добри от него. И неколцина значително по-лоши.

— Като начало бихме си поговорили насаме с него — отвърна Клеарх. — Петима-шестима от нас ще му обяснят къде е сгрешил, ако случайно не знае. Ще се погрижим да разбере. Когато излезе отново, ще следим дали се е поучил. Някои хора се пречупват от преживяното. Други гледат на него като на изпитание и стават по-силни. Ако не се справи, ще бъде хвърлен на вълците. Ние не позволяваме слабост, но... нашият начин не е за всички. Всъщност нашият начин би пречупил някой от полковете ти. Също както ежедневното биене на кон или куче ще го направи кротко или свирепо, но не и по-добро отпреди.

Кир изруга и удари юмрук в бронята си с такава сила, че кокалчетата на пръстите му се разкървавиха. Клеарх го гледаше спокойно.

— Ако мога да кажа, понякога ми приличаш на човек, погълнат от ярост. За обучаването

на всяка войска е нужно време. Виждал съм как тълпи и отрепки се превръщат в отлични полкове. Вие, персийците, не сте в по-лоша форма или по-недисциплинирани от някои, които съм срещал. И въпреки това ти се навиваш все повече и повече, като тетива от конски косъм. Това ли е всичко на този свят за теб?

— Значи тронът на баща ми е просто дрънкулка? — горчиво отвърна Кир. — Значи според теб той не си заслужава борбата?

— В никакъв случай! Не мога да си представя по-голяма награда на света от тази, към която се стремиш. — Спартанският генерал пристъпи смутено от крак на крак и хвърли поглед към Проксен, който беше приближил, за да слуша. — Но... живот, изпълнен единствено с воюване, не е щастлив. Когато не мисли за нищо друго месеци или години наред, човек губи нещо жизненоважно. Мисля, че с отмъщението е същото, ако му се позволи да се превърне в пещ, която поглъща всичко. Човек може да бъде унищожен от собствената си ярост. Виждал съм го. Преценката му може да бъде замъглена, ако преди това сърцето му не се пръсне или лицето му не се отпусне като стопен восък. Мисля, че ако у дома нямах жена, синове и дъщери, нямаше да работя толкова здраво. Когато съм у дома, аз се грижа в мир за малко парче земя. Отглеждам маслини и лук. Мисля за онова малко място и съм напълно глух и сляп за звъна на метал и миризмата на смърт.

Клеарх забеляза, че Проксен го гледа изненадано, и се изчерви. Не беше от хората, които си падат по дълги речи, но въпреки това се беше разприказвал пред Кир. Изглежда, Кир беше от хората, които лесно се харесват. Клеарх пропъди тази мисъл. Макар да водеше полкове и войски, той не беше неподвластен на желанието, което се таеше и шепнеше у всички тях — да следват достоен човек. Знаеше, че за такъв хората му ще са готови да влязат и в огъня. Самият той би го направил.

— Господарю, понякога... ми е трудно да пазя в сърцето си Спарта. Отдал съм й живота си, кръвта си, потта си и цялата си младост, но е трудно да мисля за нея в дъжда, когато ремъците ме жулят и съм уморен. По-лесно ми е да мисля за моята Каландра.

— Познавам голямата любов — призна Кир. — Само една. Но тя се омъжи за друг.

— Може би ще размисли, ако успееш с това начинание — каза Клеарх.

Проксен изпръхтя и двамата се обърнаха и го видяха да се хили, докато бърше зачервения си нос.

— Бих се вслушал в съвета на спартанец по въпросите на войната, господарю. Но не и в съветите му за любовта. Те избират жените си от онези, които печелят състезания.

— Не е вярно — каза Клеарх. Кир го погледна изумено и той сви рамене. — Добре де, понякога е вярно. Бързите жени раждат силни синове.

— Бързи жени с чудни копринени мустаци — обади се Проксен.

Клеарх го изгледа спокойно и Проксен заби поглед в краката си, явно съжалявайки за думите си. После спартанецът рязко се изсмя и тупна подсмърчащия Проксен по рамото с такава сила, че той залитна.

— Събрал си добри мъже, господарю — каза Клеарх. — Ако ми дадеш една година, ще ги превърна във войска, която ще може да разтресе света. Не мога да направя от персийските ти полкове спартанци. Мога обаче да ги направя коринтяни или атиняни. Може би дори беотийци. Това ще е достатъчно.

Проксен замахна към него и Клеарх се приведе със смях. Дъждът се засили, но настроението им се беше подобрило под пороя. Тримата — вече в по-добро разположение на духа — се обърнаха и видяха някакъв вестоносец да се подхлъзва в калта, докато тича нагоре

по склона. Беше персиец, още момче. Постла на земята килимче, просна се на него и подаде на Кир кутия за свитъци от полиран камък. Той се намръщи, докато чупеше печата и вадеше пергамента. Дъждът забарабани по него и размаза мастилото. Устните на Кир се свиха.

— Не мисля, че разполагаме с нужната ти година, Клеарх — каза Кир. — Брат ми изпраща стар приятел да прегледа войските на запад. Тисаферн е пристигнал в Сарди и моли незабавно да се срещнем.

Кир нави съобщението, макар че пергаментът беше прекалено подгизнал, за да го върне в кутията. Прекърши свитъка на коляно и нареди да доведат коня му. Скочи и го възседна, без да използва подставка, на която да стъпи. Докато хващаше юздите, Проксен и Клеарх докоснаха левите си рамене и сведоха глави.

— Клеарх, Проксен, мнението ви е важно за мен в Сарди. Ще ми е интересно да чуя какви са ви впечатленията от този персийски велможа. Да наредя ли да ви оседлаят коне?

— Ако заповядаш, разбира се — каза Проксен, преди Клеарх да е успял да откаже. — В края на краищата сме се заклели да ти служим.

Клеарх изгледа кръвнишки беотицеца — вече не можеше да каже, че би предпочел да измине разстоянието пеша. Кир изобщо не се поколеба — вече мислеше за срещата с човека, когото по-скоро би убил, отколкото пуснал да си тръгне свободен.

— Така ще е по-бързо, Клеарх.

— Можеш да се качиш зад мен, ако искаш — предложи Проксен.

— Без тия — отвърна Клеарх, сведе глава и отново чукна с юмрук лявото си рамо. — Разбира се, господарю, както заповядаш.

Обработка: Shadow Queens, 2019

Тисаферн беше прекарал в двореца в Сарди цяла седмица, когато Кир най-сетне пристигна, следван само от четирийсет души. Персийският велможа беше дошъл с лична гвардия от шестстотин души. Кир предполагаше, че въпреки това му е била нужна немалко смелост да дойде тук след онова, което се беше случило между двамата на платото. Когато влезе в открития двор и скочи от коня, се озова пред безмълвните редици на Безсмъртните, облечени в черни униформи без нито едно петънце по тях. Нямаше как да не се запита колко ли от тях са били в Персеполис, когато животът му беше висял на косъм.

Спътниците на Кир вдигнаха облак прах, докато скачаха от конете и хвърляха поводите на конярчетата роби. Прахта се понесе към войниците на Тисаферн като петно във въздуха.

Кир усети как сърцето му се разтуптява. Не беше сигурен дали брат му не е заповядал да го убият. Беше мислил дали да не дойде с няколко хиляди, но подобна демонстрация щеше да издаде намеренията му. Трябваше да се държи така, сякаш всичко помежду им е простено, сякаш Тисаферн и Артаксеркс не са негови врагове. Трябваше да изиграе ролята, та дори това да костваше живота му.

Затова тръгна напред, без да дава признак, че долавя как напрежението в редиците на Безсмъртните нараства. Усмихна се и протегна ръце, прегърна възрастния мъж и го целуна официално по бузите и устата. Докато го правеше, си спомни една стара гръцка история за човек, който намерил замръзнала в снега усойница. Съжалил умиращото създание и го сложил в пазвата си, за да го стопли. Когато се съживила, усойницата забила зъби в него и отнела живота му. Кир беше държал усойница в пазвата си, когато бе гледал на Тисаферн

като на приятел. Нямахте да направи същата грешка отново.

Освен Проксен и Клеарх с принца беше дошъл и Нет Стимфалеца. Той също пристъпи да поздрави персиеца, макар че Тисаферн сбърчи нос от миризмата на пот и коне, която лъхаше от мъжете като горещ полъх, когато те се събраха, за да се представят. Личната му охрана вдигна ръка да попречи на гръцкия военачалник да приближава твърде много и Нет изви пръстите му така рязко, че онзи изкрещя от изненада. Тисаферн се обърна към офицера си, погледна го отровно и нареди:

— По-добре иди да провериш дали кухните са готови.

Офицерът се изчерви от гняв и изгледа стимфалеца кръвнишки. Нет се направи, че изобщо не го забелязва, а Кир изпита задоволство, че намисленото от Тисаферн представление беше развалено. Достатъчно лошо беше, че се среща с враг — а да бъде посрещнат сякаш той е гостът, а Тисаферн — домакинът, беше направо нагло.

Така че се усмихна и прегърна Тисаферн през раменете. Знаеше, че той никак не обича физическата близост, и затова го притисна към себе си, докато влизаха вътре.

— Толкова се радвам да видя познато лице в този дворец, стари лъве. Липсваше ми. Мислех си, че още си ми ядосан за... — махна неопределено с ръка, — за всичко, което се случи в Персеполис. Може и да си въобразявам, но реших, че е най-добре да остана за няколко години настрана, далече на запад, докато брат ми свикне с ролята си на Велик цар и бог-император.

— Разбирам — каза Тисаферн, хвърли изпълнен със съмнение поглед към тримата гръцки военачалници, които вървяха след тях, и се запита дали някой от тях разбира царския език. — Макар че виждам, че продължаваш да се обграждаш с гърци.

За негова изненада Кир му размаха пръст, сякаш гълчеше нахално дете.

— Е, заради теб изгубих спартанската си гвардия. Трябваше да поднеса извиненията си, когато се върнах по тези места. И парите, които трябваше да изплатя на семействата им! Ти ми струваше толкова злато, че с него бих могъл да екипирам цял полк — и за какво? Винаги съм бил верен, както сам го каза. Цял живот съм служил на трона и на баща си — и съм готов да прекарам живота си в служба и на скъпия си брат. Познаваш ме, стари приятелю. Обърнах гръб на всички неприятности. Мога само да се извиня и да оставя случилото се в миналото. Как иначе?

Тисаферн откри, че се отпуска под пороя думи, съпроводени с притискането на ръката на някогашния му ученик върху раменете му. Все още не можеше да се сдържи да играе ролята на домакин, докато навлизаха навътре в коридорите на двореца, оставяйки след себе си жегата и слънцето.

Освен гвардията си Тисаферн беше довел цяло домакинство слуги, сред които убийци, готвачи, отровители, коняри и всякакви други, които бе сметнал, че могат да му потрябват. Всеки от спътниците на Кир беше хванат за ръка и отведен да бъде изкъпан и масажиран преди угощението, което им беше подготвил Тисаферн. Той не видя и намек за недоволство у Кир.

— Вечерята ще бъде поднесена по залез-слънце, господарю — каза Тисаферн. — Главният ми готвач се приготвя за нея от дни.

Макар да не му се искаше да го признае, като че ли щеше да му се наложи да докладва добри новини на цар Артаксеркс. Тисаферн не беше пропилял седмицата в града. Беше пуснал тримата си най-добри шпиони да съберат всяка налична информация. Всеки град имаше мрежа царски шпиони, които докладваха на господарите си. Беше само въпрос на

време Тисаферн да научи за всяка стъпка на Кир през последните шест месеца, за всеки разговор, всяко действие и решение. Шпионите записваха всичко и съставяха картина, която можеше да разгледа. Нещо по-важно, щеше да вечеря с Кир и да го наблюдава дни наред. Познаваше го от най-ранното му детство и ако той криеше нещо, Тисаферн със сигурност щеше да го разбере. Старият наставник изправи рамене и гърдите му се изпъчиха гордо от доверието, което му се оказваше. Неговата преценка беше в буквалния смисъл въпрос на живот и смърт — цели войски очакваха думата му.

Тисаферн даде знак на две млади робини да го последват. Обичаше да го къпят и след това беше в отлично настроение.

В края на краищата той беше дясната ръка на Великия цар, кинжалът в царския дом. Това му доставяше удоволствие.

Вечерята мина в дружеска обстановка. Макар да беше довел достатъчно хора, за да изпълнят всички коридори и ъгълчета в двореца, Тисаферн допусна само шестима, които да застанат покрай стените на помещението. Самият той беше облечен в тъмна златотъкана роба, която му държеше хлад, макар да бе натрупал доста тлъстини, откакто Кир го беше видял за последен път.

Прозорците в залата бяха разположени високо. Именно тук навремето Дарий беше посрещнал сатрапа на Индия и беше скрил рубини в купа сливи, които подхвърляше на децата му като лакомства. През помещението полъхваше прохладен ветрец, вкарван вътре благодарение на отворите в покрития с керемиди покрив, гениално решение на архитекта на сградата.

Масата беше от зелен мрамор, толкова добре полиран, че отразяваше гредите на тавана между съдовете и лицата на слугите, когато се навеждаха да поднесат храната. Кир седеше начело, а Тисаферн беше от дясната му страна. Клеарх седеше отляво, а до него се бяха настанили Проксен и Нет Стимфалеца.

Тисаферн продължи да играе ролята на домакин и да препоръчва едно или друго ястие. Следеше внимателно дали Кир няма да прояви колебание към храната, но дори да се страхуваше от отравяне, той не го показаше с нищо. Тисаферн трябваше да си признае, че тази липса на подозрение е обещаваща. Един предател би могъл да очаква предателство у другите. Кир обаче късаше хляба с ръце и пиеше големи глътки червено вино напълно спокойно и с видимо удоволствие.

— Тези гърци, принце. Те знаят ли нашия език? — попита Тисаферн.

За негова изненада Проксен и спартанецът Клеарх кимнаха, макар че Проксен протегна ръка и я завъртя насам-натам, за да покаже, че не владее съвършено езика. Нет гледаше напълно неразбиращо, сякаш пред него си лаеха кучета. По леко грубата му реакция ясно си личеше, че не се преструва. Гъркът не възприемаше звуците като истински език и затова ги приемаше като цвърчене на птици — нещо, което може да се игнорира напълно.

— Както виждаш, стари лъве, персийският е езикът на търговията и войната, поне сред онези, които си изкарват хляба, като търгуват бойните си умения. — Кир говореше с лекота, сякаш още бяха приятели.

— Разбирам. Ще внимавам да не бъда недискретен, господарю. Макар че брат ти ме помоли да преценя готовността на войските ни тук. Задачата ми е да се поинтересувам за силите, които са под наше командване. Знаеш ли бройката им?

— Разбира се — отвърна Кир, докато добавяше лъжица мънички бели яйца към хляба и

рибата си. — Ще наредя на секретаря си да ти представи цифрите. Ти си ме научил да водя сметки, Тисаферне. Ще се засрамя, ако сега намериш някаква грешка в тях.

Тисаферн се разсмя, допи виното си и даде знак да му наляят отново. Изпълни го приятна топлина и той се усмихна на принца. Може би по-младият син на Дарий беше по-добър и по-прощаващ, отколкото бе предполагал.

— Храната е много добра — каза Клеарх на гръцки.

Тисаферн се намръщи на лошите му маниери, макар че Кир побърза да преведе. Лицето на Нет пък грейна — това бяха първите думи, които разбираше.

— А. Доведох със себе си личния си готвач — отвърна Тисаферн. — Честно казано, на моята възраст никъде не пътувам без него. Нищо не ми понася, освен ако не е приготвено от неговата ръка. — Той потупа тъжно корема си. — Внимавай с киселините на старини, господарю.

За момент Кир се усмихна, сякаш наистина бяха онези стари приятели, каквито бяха навремето. Напомни си, че човекът до него го беше предал, за да му отсекаат главата. У тлъстия стар наставник, нагъващ смляно месо с портокали, нямаше нищо, което би могло да се нарече приятелско или добронамерено. Беше достатъчен един поглед към стражите покрай стените, за да се разбере, че са там, за да защитят господаря си. Те гледаха на Кир като на враг и му напомняха, че наистина е такъв. Въпреки това угощението беше чудесно и Проксен изстена, когато станаха от масата. Бяха вкусили над десет блюда и вина, като Тисаферн коментираше оживено всяко от тях и възхваляваше готвача си, докато на Кир не му се прииска да го удуши. Забеляза, че гръците се хранят пестеливо, макар че може би следваха примера на Клеарх, който само опитваше всяко блюдо, сякаш го проверяваше за отрова. И разбира се, може би правеше тъкмо това.

В здрача след дългия ден на Кир му беше трудно да сдържи прозявката си. Той отметна глава назад и закри устата си с длан.

— Утре, стари лъве, ще наредя някои от най-добрите ми полкове да минат на парад пред теб. Цели състояния отидоха за тях, но мисля, че ще съгласиш, че парите не са били пропилены напразно.

— Надявам, се, че не, господарю — отвърна Тисаферн с леко предупредителна нотка.

Думите му бяха посрещнати с мълчание и Тисаферн забеляза как Кир повдига вежда. Осъзна, че очаква от него да се просне в краката му. Не му се виждаше съвсем правилно да го прави — не и пред човека, когото бе дошъл да преценява. Така че само се поклони сковано.

И когато се изправи видя, че Кир го гледа.

Тисаферн опита да се усмихне.

— Настъпи нова епоха, принце...

И за своя изненада видя как чертите на Кир се втвърдяват.

— Не, Тисаферне. Аз съм син на баща си. Аз съм брат на Великия цар Артаксеркс. Нима възнамеряваш да покажеш неуважение към семейството ми? Към царския дом?

Може би беше дребнаво, но Кир беше изтърпял цяла вечер с човек, когото не можеше да понася, като преценяваше всяка своя дума и онова, което може да разкрие тя. Сграбчи момента и отказа да го пусне. Гледаше стареца в очите.

Накрая Тисаферн се изчерви, отпусна се тежко на колене и след това легна на пода по очи.

— Важно е да не се забравя кой от двама ни е домакин и кой гост — тихо каза Кир. После се насили да продължи по-приповдигнато, докато протягаше ръка и помагаше на

Тисаферн да се изправи. — Така. Тези гърци като че ли не разбират колко е важно да се покаже уважение към един царски син и брат. Като те гледам да го правиш така добре, Тисаферне, се изпълвам с носталгия по дома.

— Благодаря, господарю. Оказваш ми голяма част — отвърна Тисаферн, макар че в гласа му имаше недоволство, което накара Проксен да изпръхти и да се изсекне, за да прикрие смеха си.

Точният статут на Тисаферн като гост не можеше да се определи. Във вените му не течеше нито капка благородническа кръв, но той носеше държавните печати, които му даваха властта да действа от името на царя — и очевидно вярваше, че е дошъл да инспектира западната част на империята. Нищо в държането му не говореше за подчинено положение, докато стоеше на коня си на полето за паради в Сарди. Местният управител също се беше самопоканил на събитието, както и всяко богато семейство, способно да уреди присъствието си на парада с подкупи, ласкателства или заплахи.

Слънцето напичаше свирепо огромното зелено тренировъчно поле. Тисаферн гледеше как полковете маршируват и маневрират. Дватамата с Кир бяха защитени от жегата от големи ветрила от бамбук и бял лен, размахвани от роби. Кир се опита да се отпусне и да се наслади на зрелището, но мисълта, че то ще бъде докладвано на брат му, му вгорчаваше деня.

В по-невинни времена Кир щеше да се радва да покаже, най-добрите си мъже и най-сложните маневри на стария си учител. Тогава щеше да се надява, че новините за успеха му ще стигнат до ушите на баща му в Персеполис. Този следобед не можеше да покаже помалко, след като беше събрал огромен брой мъже и ги бе обучавал месеци наред. Хиляди гърци и още повече перси маршируваха през полето в сложни формации и демонстрираха показни сблъсъци. Кир беше планирал за кулминация показна атака, с която да впечатли Тисаферн. В миналото би го направил с лекота, но сега му се виждаше прекалено. Беше плувнал в пот, въпреки че им носеха разхлаждащи напитки.

Кир и Тисаферн бяха единствените на огромното поле, които бяха яхнали коне; всички останали гости и зрители се бяха наредили на белите извити пейки около тях, сякаш гледаха пиеса в гръцки театър. Настроението беше приповдигнато, търговците и благородниците се наслаждаваха на хубавото време. Не един и двама бяха довели неомъжените си дъщери и те се опитваха да привлекат вниманието на Кир, който, изглежда, отбягваше с презрение пиршествата и игрите и рядко се появяваше сред обществото.

Кир се запита дали има някакъв слух, който да не е достигнал до ушите на Тисаферн и през него до брат му. Съмняваше се. Докато Артаксеркс не се сдобиеше със син, Кир беше единственият пряк наследник на трона. Любовните му връзки или липсата на такива бяха сериозна грижа за короната. Наруга се, че не се беше явявал по-често в обществото през последните месеци. Беше хвърлил цялата си енергия и време да събира полк по полк огромната си войска. Не му беше хрумвало, че брат му може да прати човек, който да попита съвсем невинно дали той ухажва жени от знатни семейства. Двете му гръцки любовници не влизаха в сметките.

Усети как капка пот се стича по бузата му и осъзна, че е много напрегнат. Мразеше да лъже и напрежението от преструвките го изморяваше. Помнеше разказа на майка си за един свят мъж, който бил прочут със самоконтрола си и никой никога не го бил виждал ядосан. След като си отишъл плъзнали подозрения, че е бил отровен, и разрязали тялото му, за да разберат причината за смъртта. Открили, че мускулите му са целите на възли след дългите години съдържане на гнева.

Кир се чувстваше като онзи свят човек всеки път, когато Тисаферн се обърнеше към него и коментираше един или друг аспект от парада, който му беше харесал. Можеше единствено да свежда глава и да се усмихва — а страховете му само растяха. Всички знаеха, че баща му

беше държал шпиони из цялата империя — дори самите шпиони не бяха наясно с размерите на мрежата му. Кир се беше опитвал да се държи така, сякаш го наблюдават, сякаш всяка изречена от него дума може да бъде подслушана от най-големия му враг. Това трябваше да е най-безопасният курс, след като не знаеше на кого да се довери. Лесно беше обаче да забрави за предпазливостта през топлите вечери с хубава храна, хубаво вино и приятели. Можеше да пропилее целия си живот само с няколко думи.

Когато четиристотин спартанци излязоха на полето през една порта и се насочиха на бегом в пресечен курс към персийския полк, строен в другия край, тълпата се надигна. Жените си вееха с ветрила, докато гледаха как воините тичат в свършени редици и червените им наметала се развяват зад тях. Когато ставаше дума за наметалата, сред самите спартанци имаше различни мнения. Някои командири нареждаха на хората си да ги свалят преди битка, тъй като ги смятаха за по-подходящи за зимните нощи или за паради, но твърде неподходящи на бойното поле, където врагът лесно можеше да ги сграбчи и да извади война от равновесие. Други като Клеарх ги използваша, за да уловят оръжието на противника или да го заслепят с рязкото развяване на плата, след което да забият меч през него. Всичко беше въпрос на личен избор за мъжете, чийто живот зависеше от бойните им умения, но Кир трябваше да признае, че воините наистина изглеждаха добре. Бутафорната битка, която бяха замислили с Клеарх, щеше да остави доволни персийските зрители, макар не и гърците. Самите спартанци просто бяха свили рамене, докато репетираха маневрите. Те знаеха, че са най-добрите, независимо какво иска някакъв си персийски царски син да покаже на стария си наставник.

На няма и четирийсет крачки от Тисаферн и Кир спартанците свалиха щитовете от гърбовете си и промушиха ръце през ремъците им. В същото време бавно наведоха дългите си копия напред. Бяха готови за нападение за мигове и Кир преглътна при мисълта, че може да се изправи срещу такива мъже на бойното поле. Всички други части бяха спрели, за да наблюдават представлението. Дори птиците и зрителите замлъкнаха.

Кир се замоли наум персийският полк да не побегне. Беше добавил към него осемстотин стрелци, които носеха стрели без върхове. Не можеше да направи същото със спартанските копия, без те да станат безполезни. Клеарх беше отказал да унищожи оръжията на бащите им заради някаква си демонстрация. Спартанците щяха да изтърпят дъжда от стрели и да внимават в отговор да не разкъсат персите.

Двете войски заподтичваха една към друга. Кир откри, че е стиснал юмрук, когато персийските редици спряха на двеста крачки от противника. Стрелците опънаха лъкове и пуснаха стрелите. Първо се чу бръмченето на тетиви и виковете на стрелците, последвани от резове от спартанската страна. Щитове се вдигнаха и се припокриха, създавайки огромна костенурка от блестящ бронз, дърво и кожа, върху които се изсипа същински порой от стрели. Всеки от осемстотинте стрелци носеше колчан с дванайсет стрели — почти десет хиляди, които се посипаха върху щитовете. От това разстояние представлението беше чудесно след дългите часове тренировки в точна стрелба на групи. Само отделни стрели не намериха целта си и Кир забеляза, че Тисаферн гледа с интерес. Старецът плесна гладката кожа на седлото си, аплодирайки атаката.

Спартанците на полето бавно се изправиха. Тълпата, която досега се смееше и коментираше доволно, отново се смълча. Зрителите усетиха убийствения поглед, който отправиха спартанците към персийския полк. Бронзовите шлемове се завъртяха бавно към смеещите се персийски стрелци. Кир видя, че спартанците се пресягат да отчупят стрелите

от щитовете си, и преглътна, когато осъзна, че някои от тях не са били обезопасени. Не знаеше дали става въпрос за обикновена грешка, или това е резултат от яда на персийските офицери, надяващи се може би да оставят неколцина мъртви гърци на полето за тренировки. Видя, че спартанците обсъждат как да атакуват. Можеше само да гледа и да се надява, че не обмислят възмездие. Мъжете с червени наметала стояха в предизвикателни пози, крещяха оскърбления към противника си, навеждаха се напред като вързани кучета. Като че ли нямаше ранени. Мрачните им погледи обаче не се откъсваха от стрелците. Кир си спомни думите, които казал цар Леонид на Термопилите. Когато персите му казали, че ако не се предаде, ще загъмнят небето със стрелите си, той свил рамене и отговорил, че ще се бият на сянка.

Тисаферн се смееше на онова, което си мислеше, че вижда, когато спартанските офицери наредиха на навъсените си хора да застанат мирно. Дългите копия се вдигнаха и щитовете бяха метнати отново на гръб като за марш. Изправени срещу тях на полето, персийските стрелци още се тупаха един друг по гръбовете и стояха в разкъсан строй, сякаш бяха на сватба или някакъв друг празник. Кир ги гледаше и вътрешно кипеше. Щеше да се посрами пред Тисаферн, но много му се искаше да види как спартанците нападат, за да дадат урок на хората му никога да не свалят гарда си. Щяха да са като лисици, пуснати сред пилета. Дори като урок щеше да се лее кръв.

Тисаферн като че ли не забелязваше глупостта на персийските стрелци. Представлението беше свършило и двамата с Кир слязоха от конете и ги оставиха на грижите на слугите. Тисаферн се протегна и се прозя, като се усмихваше лукаво, и даде знак да му донесат още една ледена напитка — четвъртата му, макар че всяка струваше цял златен дарик, колкото месечна заплата. Ледът се доставяше на огромни блокове от планински езера и се съхраняваше дълбоко под земята за летните месеци. В чашата от синьо стъкло се събираше самата същност на богатството и цивилизацията. Тисаферн беше пристрастен към сладките сокове с фини ледени кубчета. Още повече беше пристрастен към богатството и властта, която му носеше то.

— Великолепно представление — каза той, отпи и въздъхна с наслада. — Хубаво е тези чужденци да познаят поражението, особено от персийски войници. Не бих искал да докладвам на брат ти, че гърците си въобразяват, че са нещо повече. — Погледна към стоящите редици и се намръщи. — Не виждам белези от бичове по гръбовете на спартанците. Питам се дали си достатъчно строг с тях.

Каза последното като въпрос и Кир едва потисна отговора, който му дойде най-напред. Все пак беше главнокомандващ на всички войски в Персия и Тисаферн със сигурност знаеше, че е много по-опитен от него по тези въпроси. Нещо повече, старецът изглеждаше твърдо решен да го предизвиква и да намеква, че статутът му е по-висок, отколкото при предишната им среща, сякаш се ползваше с одобрението и доверието на цар Артаксеркс. Кир нямаше откъде да разбере дали това е истина: не можеше да го попита направо или да прати пратеник при брат си. В резултат му се налагаше да търпи заядливи подигравки и забулени заплахи, без да показва никакво негодувание. Като нищо Тисаферн можеше да има заповед да го изпита — и той правеше точно това.

— Като цяло оставям спартанските офицери да се занимават с дисциплината им — каза Кир. — Например, ако някой от тях е мързелив или яде прекалено много, бива наказван с изумителна жестокост с довода, че застрашава живота на всички. Те приемат подобни въпроси много сериозно, като посегателство върху честта им — и върху честта и репутацията

на родния им град.

— Ама че претенции — изпръхтя Тисаферн. — Сякаш такива като тях могат да имат истинска чест или дори да проумеят идеята за чест. Сигурен съм, че на брат ти не би му харесало да чуе, че им се възхищаваш. Или ще отречеш?

Кир усети как гневът му се надига отново и му беше трудно да отговори спокойно, а не разгорещено.

— Няма да го отрека. Както не бих отрекъл, че небето е синьо. Възхищавам се на добрите воители. Спартанците нямат равни на себе си.

— Значи смяташ, че са по-добри от нашите Безсмъртни? — продължи да го притиска Тисаферн.

— Термопилите казват, че са. Платея казва, че са. Ако искам да запазя границите на брат си силни, трябва да разполагам с най-добрите, които да обучават нашите полкове.

Тисаферн сякаш не знаеше какво да отговори и отдели известно време на питието си, преди да каже:

— Някои биха предпочели да не споменават Платея, принце, където спартанците попиляха пехотата ни и после изклаха онези, които бяха останали в лагера. Онова беше наистина черен ден. А ето, че сега ти възхваляваш синовете и внуците на същите онези диваци и негодници. Виж ги само как гледат! Ако беше добър господар, щеше да заповядаш някой от офицерите им да бъде бичуван заради безочието на хората му. Трябва да кажа, че се питам какво ще си помисли брат ти...

— Артаксеркс ще разбере, че империята е в мир — прекъсна го Кир — и че мирът се печели със силни братя и обучени войски, готови да потеглят по всяко време на поход. Събрах най-добрите, които да направят нашите персийски полкове по-добри. Да бъдат точилото, което ги наточва. Това е единственото, което е от значение за него. — Прехапа устни, за да спре да излива гнева си. Не можеше да каже дали Тисаферн е наистина възмутен от арогантността на спартанците, или се мъчи да го провокира към откровение, което да го унищожи. — Така или иначе, това е моя грижа.

Тисаферн се обърна към един от офицерите, които беше довел със себе си.

— Полемарх Бехкас, виждаш ли онзи спартански офицер? Дето е с леопардова кожа на раменете. Да, онзи там, с перата на шлема. Извикай го да дойде.

Ченето на Кир увисна от изненада. Той не се опита да отмени заповедта, тъй като знаеше, че собственото му достойнство няма да го понесе. Тисаферн беше довел офицера. Несъмнено мъжът беше верен само на един господар.

— Смяташ да раздаваш заповеди в моята казарма ли? — каза вместо това.

Тисаферн се обърна и го погледна. За свое изумление Кир видя, че ръката на стареца се намира много близо до дръжката на камата, затъкната в пояса му, сякаш си мисли дали да не я изтегли. Денят внезапно бе тръгнал към лошо. Кир откри, че е изгубил дар слово, докато генерал Клеарх приближаваше на бегот към двамата конници, спираше и сваляше с плавно движение шлема си. Спартанецът стоеше леко разкрячен и изглеждаше спокоен. Ако не друго, изглеждаше така, сякаш очаква похвала. Повдигна вежди, когато Тисаферн го посочи гневно.

— Арогантността на този човек не ми харесва — заяви Тисаферн. — Като представител и пълномощник на цар Артаксеркс, благословено да е името му и дълъг да е животът му, заповядвам той да бъде бичуван като пример за останалите. Полемарх Бехкас, избери някой по-силен от хората си да изпълни заповедта. Съблечете спартанеца до кръста и го задръжте

за земята. Аз ще броя ударите.

— Няма да го направиш — рязко заяви Кир, чието изумление беше отстъпило пред гнева. — Нямаш подобна власт тук. — Обърна се към офицера, който вече посягаше да задържи Клеарх. — Стой назад от този човек. Проснете се незабавно!

Почти изрева последните думи и полемархът се подчини. За изненада на Кир Тисаферн остана прав, макар че бе пребледнял и трепереше.

— Твоят брат, царят — с напрегнат глас каза Тисаферн, — пожела да няма никакви недоразумения. Аз говоря с неговия глас, което означава с авторитета на самия висок трон, поне в тази дупка, така отдалечена от истинския свят. Ако наредиш да ми донесат нещата, имам неговия личен печат — неговата свещена дума, вплътена в злато. Сигурен съм, че не желаеш да не се подчиниш на пряка заповед от самия трон.

— Ти не си тронът и не даваш заповеди тук — отсече Кир. Презрението буквално капеше от гласа му. — Аз командвам войските на империята. Аз сам. Какво разбираш ти от военно дело? Виждаш ли онези спартанци на полето с техните копия, къси мечове и дългите ножове на кръста? Докоснеш ли водача им, те няма да стоят и да гледат. Тръгнеш ли да го бичуваш, няма да съм в състояние да спася от гнева им нито теб, нито хората ти.

— Разбирам — каза Тисаферн. Устните му бяха побелели от растящото напрежение и той престана да се преструва на развеселено търпелив. — Значи те плашат и теб с дивацината си! Колко интересно. Чудя се кой ли е истинският господар тук, щом дивите псета могат така лесно да се освободят от каиша ти.

— Ако позволите — обади се Клеарх, с което изненада и двамата. — Негово височество Кир не е съвсем точен в изказването си. Моите спартанци няма да се намесят, ако им заповядам.

Говореше на отличен дворцов персийски с акцент, който можеше да се чуе в Суза. Тисаферн го погледна раздражено, но спартанецът не му обърна внимание, а се поклони на Кир.

— Господарю, ако хората ми са подразнили представителя на брат ти, ще изтърпя камшика, разбира се. Това не подлежи на съмнение. Те няма да извадят оръжията си в отговор. Ние разбираме от дисциплина — и от справедливост. Мисля, че това ще е отличен урок за тях.

И Клеарх зачака. Гледаше Кир, без да мигне, докато той обмисляше думите му. В присъствието на Тисаферн и двамата трябваше да се досетят за намеренията на другия, без да показват и най-малък признак пред наблюдаващия ги, че си сътрудничат.

След дълго мълчание Кир кимна.

— Добре тогава. Вярно е, че Тисаферн намери в поведението на хората ти нещо, което не му хареса. Ако свалиш нагръдника и наметалото си, ще бъдеш бичуван като пример.

Спартанецът се отпусна на коляно и наведе глава, след което се изправи и свали дрехите си. Кир знаеше, че Клеарх предпочита да се покланя вместо да опира коляно в земята. Това беше знак, че е направил правилния избор. Опита се да скрие облекчението си. Бяха минали само няколко дни, откакто Клеарх му бе казал, че няма властта да заповяда да го бичуват, а ето докъде бяха стигнали.

Когато остана само по кожена поличка и сандали, Клеарх сякаш стана невъзможно поедър. Сякаш беше издялан от огромни трупи тъмно дърво. Мускулите, изковани върху металния му нагръдник, бяха всъщност по-малко впечатляващи от онези под бронята.

На полето шлемовете на спартанците все още скриваха чертите им и те гледаха хладно,

но не помръдваха. Всички бяха видели как Клеарх се съблича до кръста. Той с нищо не показа, че знае, че го наблюдават, докато отиваше до пейките за зрители и опря ръце в боядисаната в бяло ограда. Тисаферн изглеждаше вкиснат от демонстрацията на спартански мускули, но стисна устни и отново даде знак на човека си да донесе бич, твърдо решен да изпълни решението си докрай.

Усещаше, че е изгубил кулминацията, която бе възнамерявал да постигне, но все още искаше да чуе как гъркът вика. Идеята да накара един спартанец да крещи или плаче щеше да е компенсация за този иначе безрадостен ден.

Докато офицерът развиваше камшика, Кир гледаше как спартанците застават мирно. Клеарх погледна към небето и измърмори нещо, но принцът не беше достатъчно близо, за да го чуе. Чу обаче свистенето на ремъците, в чиито краища имаше оловни топчета.

Първият удар се стовари върху стари белези, оставяйки след себе си червени линии, от които потече светлочервена кръв, докато офицерът замахваше отново.

— Един — каза Тисаферн и ъгълчето на устата му се повдигна в лека усмивка. Собственият му гръб започна да го боли от това, че е принуден да стои прав. Докато камшикът изсвистяваше за втори път, Тисаферн прошепна нещо на един слуга и той му донесе стол.

— Две — каза Тисаферн и седна. — Или беше три? Да започнем ли отначало?

— Беше две — каза Кир. — Аз ще броя до четирийсет. Моля, почерпи се с още един сок с лед.

Успя да го каже така, че да прозвучи като обида, и Тисаферн се изчерви. Кир се зачуди как не е забелязвал досега злобата на този човек. Винаги ли я бе имало, или се беше появила със смяната на владетеля на трона? Дълги години Кир го беше наричал приятел, но може би това беше по времето, когато той беше вторият царски син, а Тисаферн — беден офицер от войската и учител. Издигането на единия и падането на другия сякаш беше извело на преден план у Тисаферн някаква горчивина или слабост, която дотогава бе оставала скрита.

Кир гледаше как Клеарх търпи удар след удар. Камшикът бе от десетина ремъка. Всеки удар разкъсваше кожата на линии, които се кръстосваха и образуваха белези се ромбове, под които се показваше плът. Спартанецът продължаваше да държи ръце на оградата и Кир го видя как в един момент я стиска с все сили. След това издиша и отпусна хватката си; стоеше с леко подгънати крака.

Трудно беше да прецени ритъма на бичуването. Ако камшикът удареше, докато Клеарх поемаше дъх, ударът му изкарваше въздуха. Кир виждаше, че спартанецът се опитва да нагласи дишането си така, че ударите да попадат между вдишванията, но персиецът с камшика беше майстор в работата и ударите бяха неравномерни. Неведнъж той спираше сякаш за цяла вечност, за да прекара пръсти през ремъците и да ги разплете.

Когато преброи до трийсет, Кир видя, че спартанецът е плувнал в пот и мускулестото му тяло лъщи. Ремъците на камшика разпръскваха кръвта му и той беше заобиколен от ореол от червени петънца. Мнозина от околните зрители бяха опръскани с капки кръв. Една млада жена погледна една капка на пръста си с изражение на ужас — но и на удоволствие.

Още два пъти Клеарх трябваше да направи усилие да отпусне хватката си върху дървото, като всеки път го правеше видимо по-трудно от предишния. Не издаде нито звук, ако не се броеше пъшкането, когато камшикът му изкарваше въздуха. Когато четирийсетият удар се стовари върху разкъсаната му плът, тълпата вече гледаше с благоговение. Този ден присъстващите бяха научили нещо за Спарта и от намръщената физиономия на Тисаферн

Кир разбираше, че наученото изобщо не се харесва на пратеника на брат му.

Клеарх се обърна към принца с лека усмивка.

— Надявам се кръвта ми да изплати безчестието, господарю. Благодаря за доверието ти в мен и в моите хора. Оказваш ни огромна чест.

— Забравено е — каза Кир, макар и двамата да знаеха, че не е. — Върни се при хората си. Кажи им, че смелостта ти ме е впечатлила.

Спартанският военачалник се отпусна на коляно. Движеше се сковано, докато вземаше дрехите и шлема си от опуления персиец, който ги държеше. Върна се при хората си и всички тръгнаха с маршова стъпка през полето, без да кажат нито дума.

Тисаферн гледаше с кисела физиономия как се отдалечават.

— Питам се дали си заслужават реката от злато, която похарчи за тях — каза той.

— Мисля, че да — отвърна Кир и поклати невярващо глава от онова, на което беше станал свидетел.

— Хм. Уморих се от толкова стоене на слънце. Имам нови търговски предприятия в града, дар от брат ти като награда за дългите години служба. Ще ги посетя утре, преди да се върна при него.

— Като старо семейно куче — отвърна Кир. — Беззъбо, сляпо и със скърцащи стави, но по някакво чудо все още живо.

— О, не е сляпо — каза Тисаферн и се изчерви. — Изобщо не е сляпо.

С голяма показност старецът се просна на земята и изчака неподвижно, докато Кир не му каза да стане. Никой от двамата не изглеждаше доволен от разменените думи, докато се разделяха.

Събралата се тълпа започна да се разпръсква, като си шепнеше.

Тисаферн и свитата му влязоха в центъра на града, когато слънцето се издигаше в безоблачното синьо небе. Имаше толкова много тръби, барабани и развети знамена, че сякаш беше дошъл самият цар. Цели квартали на Сарди спряха работа, за да видят големия господар, благоволил да дойде при тях.

Чул възгласите, Кир излезе на балкона на покоите си в двореца. Успя да зърне Тисаферн в далечината малко преди той да изчезне от поглед. Персиецът яздеше сив кон и бе заповядал на робите си да хвърлят сребърни монети на тълпата, а Безсмъртните маршируваха в униформи, по които нямаше никаква следа от битки. Кир стисна зъби и те изскърцаха, докато слагаше ръце на каменния парапет и вдишваше прохладния въздух. Вече не се съмняваше, че го следят шпиони, но въпреки това отиде със слугата си Парвиз до конюшните, където звуците на града и радостните викове на тълпата бяха по-приглушени. Яхна коня си, излезе през портите и с удоволствие зави наляво към казармите в другия край на града, по-далече от Тисаферн.

В тази част на Сарди настроението беше много по-различно. Стражите при портата му направиха път мълчаливо и Кир влезе в почти безмълвния лагер. Само неколцина млади воители се упражняваха на двора, но спряха и го загледаха как слиза от коня. Парвиз долавяше заплахата във въздуха, но се беше заклел да защитава Кир и започна да гледа войнствено като наперен петел, макар че никой от младоците не носеше меч си.

Кир посрещна враждебното им отношение с високо вдигната глава. Дори да го предизвикваха с позите и погледите си, той си припомни онова, което му беше казал Клеарх — че всички младежи са глупаци. Ако извадеха късмет, може би щяха да доживеят до четирийсет или петдесет и да им се иска да могат да разменят цялата си мъдрост и опит само за един ден от някогашната си славна и безразсъдна младост.

Влезе в сумрачното помещение и спря, докато очите му свикнат. Стените бяха варосани, така че казармата изглеждаше светла. Беше чиста и миришеше на слама и на онези мехлеми, с които гърците мажеха натъртвания и рани. Чу стон от стаята пред себе си и се обърна към двамата спартанци, които седяха на една каменна маса. Те държаха малки чаши и Кир видя на масата зарове и купчини медни монети. Никой от двамата не понечи да стане. Просто го гледаха. Кир усети как десният му юмрук се свива. Някакъв импулс го накара да спре и да се наведе над масата.

— Вече не отдавате ли чест? Какво би казал Клеарх, ако види подобно безочие?

Двамата се спогледаха и станаха, забравили играта. Кир мина покрай тях, докато те коленичеха.

Спря на прага на следващата стая, когато видя една млада жена да шие гърба на Клеарх. Кожата му изглеждаше намачкана като плат. Жената вече беше направила десетина спретнати черни шева, които пълзяха по плътта като червеи.

Клеарх се обърна да го погледне. Движението го накара да изсъска през зъби.

— Мислех си, че спартанците не изпитват болка — каза Кир, докато пристъпваше вътре. Клеарх изстена и почеса четината по брадичката си.

— Кой ти е казал това? Да не би да сме направени от камък *показваме*? Разбира се, че изпитваме болка! Просто не го. Поне не пред враговете ни.

Кир откри, че е доволен, че не го възприемат като враг. Усмихна се и Клеарх се изкиска,

макар че после затвори очи. Изглеждаше уморен.

— Паниеа работи цяла нощ по закърпването ми. Надявам се приятелят ти да е останал доволен.

— Тисаферн не ми е приятел — сериозно каза Кир. — Съмнявам се, че изобщо ми е бил някога. Виж, дойдох да ти благодаря. Не знам дали просто искаше да ме оскърби, или да ми демонстрира новото си положение. Навремето ни беше просто учител, на мен и на брат ми. Сега е довереник на Великия цар. В същото време аз съм низвергнат и ми е позволено да запазя живота и работата си, но нищо друго. Тисаферн искаше да разбере, че везните са се наклонили не в моя полза. Ако ти беше отказал...

Кир погледна към младата жена и видя само мълчалива съсредоточеност. Клеарх забеляза погледа му и поклати глава.

— Паниеа е глуха. Не може да те чуе. Това обаче не ѝ пречи да е много добра с иглата и конеца.

— Мисля, че въпреки това ще ѝ прережа гърлото — каза Кир и извади ножа си.

Младата жена не реагира и Кир прибра ножа. Клеарх повдигна вежди и Кир въздъхна, отиде да затвори вратата и седна на един стол.

— Ти ми спечели няколко дни, Клеарх. Не мисля обаче, че разполагаме с годината, която искаше. Тисаферн заминава утре — и не знам какво ще докладва.

— Уреди да падне от балкона си — предложи Клеарх.

— Той вече е изпратил доклади по птици, донесени от Персеполис. При тези разстояния никой не може да каже дали ще стигнат до целта си. Не мога обаче и да съм сигурен, че няма да стигнат. Така или иначе, не знам как ще реагира брат ми, докато Тисаферн не се върне при него. Поради лични причини много ми се иска да видя как старият глупак пада от голяма височина, но се нуждая дори от трите месеца, които ще са му необходими да се върне в... — Усети се и млькна. Сърцето на империята не беше познато на запад и трябваше да положи усилие да спомене столицата на брат си пред чужденец. — В Персеполис. Трябва да съм благодарен, че не е млад. Ще пътува бавно по Царския път.

Жената потупа Клеарх по рамото и му показа със знаци, че трябва да легне по корем. Кир я гледаше как излива червено вино върху шевовете и почиства засъхналата кръв. После взе парче плат и го наложи върху черните линии, след което потупа Клеарх като любимо куче. Той ѝ се усмихна и Кир се запита дали двамата не са любовници. Знаеше, че спартанците са отворени за такива неща и познават поне няколко вида любов. В това отношение те силно се различаваха от персите с всички техни забрани, които Кир беше възприел заедно с майчиното си мляко.

Клеарх се надигна, провери доколко са свободни движенията му, после кимна на Паниеа и ѝ даде един златен дарик.

— Добре — каза ѝ високо, като я гледаше в очите.

Тя като че ли остана много доволна и се поклони дълбоко. И Кир, и Клеарх се възползваха от възможността да огледат гърдите ѝ, които се разкриха от движението.

Когато останаха сами, Кир каза:

— Тисаферн е мой враг. Ако не бях сигурен преди, сега съм. Независимо какво си мисли, че правя тук, дори да не е заподозрял нищо за плана ми, сигурно пак ще шепне в ухото на брат ми, че трябва да бъде сменен. Може би от самия него или от някой от фаворитите му.

— В такъв случай изборът ти е прост — каза Клеарх. — Можеш да се откажеш от всичко

това и да започнеш по-прост живот в Атина или на Крит например, или на друго място, отдалечено от персийско влияние. Или да поведеш по-рано полковете, които вече си събрал. Ако си прав за Тисаферн и ако искаш всичко да приключи, ще трябва да изстискаш здравата хората си. Брат ти командва огромни сили. Смятам, че можем да го победим, но бих предпочел да не разбират, че идваме. Изненадата струва колкото десет хиляди мъже.

Кир се умълча и потъна в размисъл. Когато вдигна очи, на Клеарх не му трябваше да го пита кое решение е взел.

— Казвал ли съм ти, че баща ми не е бил най-големият син?

— Мисля, че си го споменавал. Поне три пъти.

— Не е бил дори втори син. Вторият убил първия — и после баща ми излязъл от тълпата с бронзов меч в ръка и отмъстил. Точно това искам и аз, Клеарх. Справедливост и отмъщение.

И трона. Не мисля, че е прекалено много.

— Много добре, принце. Ще наредя на всеки стрелец и соколар около Сарди да сваля всички птици, които Тисаферн може да е оставил за шпионите си. Ще претърся всяка стая в града и ще намеря кафезите им. И междуременно ще съберем войските, които свикахме в твое име. Гръцки и персийски, от всички градове на Гърция, от Лидия и Египет — всички ще се качат на кораби, за да се присъединят към теб.

Клеарх млъкна и по лицето му премина сянка.

— Какво има? — попита го Кир.

Клеарх поклати глава.

— Мисля, че когато казваш, че ти имат доверие, това означава, че те познават отпреди. Аз те познавам достатъчно, за да съм сигурен, че си прав. Те ще жертват живота си за теб, защото ти искаш това от тях, но и заради това, което си. Ти командваш отчасти защото си царски син, верен син на семейството си. — Замълча и пое дълбоко дъх. — Когато поискаш такива хора да се изправят срещу самия трон, някои от тях ще се разбунтуват. Бъди сигурен в това. Мога да се подготвя за този момент. Мога да поставя в полковете доверени ми офицери, които лично са положили клетва пред теб. Мога дори да разпространя историята как баща ти е взел трона от по-големия си брат. Ще дойде обаче ден, когато те ще разберат, че *не става дума* за писиди и други племена по хълмовете — а че врагът е тронът и самият Артаксеркс, командващ огромно множество свои хора. Можем да изгубим всичко преди да е изстреляна и една стрела, преди да е изтеглен и един меч. Такъв е залогът. Може би не е зле да се замислиш хубаво дали да не се оттеглиш в някое хубаво имение и да отглеждаш коне и синове. Това не е толкова лошо. Повечето мъже не биха се замислили, преди да поемат по този път, който ще им донесе спокойствие.

Кир се усмихна малко тъжно. Стаята с бели стени отначало му се беше сторила хладна, но сега, когато вратата беше затворена, в нея ставаше задушно.

— Аз не съм повечето мъже, Клеарх. Аз съм от рода на Ахеменидите. И нещо по-важно — брат ми ме предаде. Бях му верен през целия си живот. Но вече не. Ще го сваля. Аз съм царят по право. Това е решението ми.

— Добре — отвърна Клеарх. — В такъв случай ще събера войските ти.

Тисаферн се беше разположил удобно в личния кабинет на най-богатия лихвар в Сарди. Двама огромни имперски войници стояха от двете му страни, докато той оправяше дрехата на коляното си и изглаждаше една гънка.

Човекът пред него беше далечен братовчед, женен за член на царската фамилия. Тисаферн никога досега не беше срещал Ямшид, но смяташе, че познава този тип хора. Ямшид използваше връзките си с трона, за да изгради търговска империя, която се простираше от Индия до Египет. Ползвайки се с доверието на короната, беше натрупал огромно богатство само от възнагражденията по държавни поръчки. Всяка сделка, от корабите със зърно до сеченето на самите златни монети, му носеше доход. Беше вече на шейсет и рядко въртеше сам делата си. Обикновено ги оставяше на някой от шестимата си синове и племенници, но новината за пристигането на Тисаферн в кантората му беше стигнала до него и той бе побързал да дойде, за да посрещне човека, който говореше от името на царя.

Царският печат лежеше на масата помежду им, като привличаше погледите и светлината, от която сякаш сияеше. Символът върху него беше съчетание от благородник на кон и орела на царската фамилия. Дори Ямшид да имаше някакво съмнение, присъствието на Безсмъртните от Персеполис бе достатъчно доказателство за царското благоволение. Ямшид едва сдържаше вълнението си при мисълта каква ли сделка изисква личното посещение на Тисаферн. Наложил се да изчака, докато слугите донесоха вино за госта, а за него чаша топла напитка, която изпълни стаята със силен аромат.

Тисаферн взе златния бокал червено вино и го даде на единия от Безсмъртните да го опита. Лихварят се престори, че не забелязва, макар че усети оскърблението като жило. Много добре знаеше, че това е човекът, наредил бичуването на спартанския генерал — целият град говореше за това. Този персиец определено беше нещо като оса.

За да скрие неудобството си, Ямшид посочи собствената си вдигаща пара чаша.

— Билки за храносмилането ми. Напоследък е много лошо. От китайската провинция Юнан пристигна пратка лечебни растения и четирийсет топа червена коприна, подобаваща дори за самия цар.

— Много щедро от твоя страна, Ямшид — любезно отвърна Тисаферн и се усмихна, когато търговецът не успя да скрие смайването си от изтърваната грешка. — Негово величество цар Артаксеркс ще остане изключително доволен от такъв дар.

— Разбира се — отвърна Ямшид. Определено беше оса, при това с какво жило! Търговецът отпи от чашата си и тихо изсъска, когато откри, че напитката е вряла. Загледа как Тисаферн пресушава виното си и дава знак да му наляят отново от същата кана. Двамата мъже седяха и се усмихваха, като се наблюдаваха внимателно.

— По пазарите се говори, че утре се връщаш на изток — каза Ямшид.

Тисаферн бавно кимна.

— Мъдростта на пазара е... рядко е погрешна.

— Надявах се да ме удостоиш с честта да ме посетиш по-рано, господарю Тисаферн. Позволи ми да кажа, че за мен е огромно удоволствие да работя с представители на цар Артаксеркс. Сметките са напълно изрядни, дълговете и лихвите са изплатени до последната монета. Светът отново е подреден след трагедията около загубата на обичания му баща, дано царува в небето хиляда години.

— Тези дългове... — каза Тисаферн, като потриваше с пръст двойната си гуша. — Предполагам, че си отпускарал злато и сребро на господаря Кир през последните няколко месеца. Едва ли има търговска или лихварска къща, които да не са го правили.

Тисаферн гледаше как кръвта се оттича от лицето на търговеца наред с лукавата му самоувереност. Човек като него се нуждаеше само от намек, за да побегне към хълмовете

заедно с всичките си роби и торби с пари.

— Господарю, ако има нещо, което трябва да чуя, умолявам те, кажи го ясно — каза Ямшид. — От личните си средства дадох повече от деветдесет хиляди стрелци на господаря Кир. Никога не бих го направил за някой друг, но той е главнокомандващ персийската войска. Кредитът му открай време е неограничен. Всички заеми са били изплащани в миналото, всичките до един! Кажи, моля те, чул ли си нещо? Ще спечелиш благодарността на моя дом и на всички лихвари в Сарди.

Тисаферн се облегна назад и отпи от виното.

— Ахеменидите винаги са плащали дълговете си, разбира се — каза след малко. — Времената обаче се променят като годишните сезони и все някога свършват. Едни хора се издигат, други се провалят. Това е напълно естествено, също като удължаването на деня през лятото и това, че младите остаряват.

Видя объркването на лицето на Ямшид и въздъхна престорено.

— Ако трябва да говоря направо, има хора, които смятат, че Кир разчита прекалено много на гръцки наемници за сметка на собствените ни персийски войници. Царят няма вече да плаща огромни средства, които отиват направо в гръцките хазни. Да не би те да са ни роби или подчинени държави? Не. Защо тогава да пълним устите им със злато? Моят съвет към теб, Ямшид, а и към всичките ти събратья по занаят, е да не посягате по-далече, отколкото можете да стигнете. Ето. Вече казах прекалено много.

Търговецът примигна, после бавно се изправи и се поклони над масата, като опря чело в полираното дърво. Трепереше.

— Благодаря, господарю Тисаферн. Ти си приятел на този дом, за да дойдеш с подобно предупреждение. Хиляди благодарности.

— Ти си верен поддръжник на короната, Ямшид — отвърна Тисаферн и взе царския печат. — За службата ти — и за мълчанието ти — можеш да направиш гипсово копие на този печат и да го сложиш над вратата си. Всички ще знаят, че се ползваш с покровителството на цар Артаксеркс и благословията на царския дом.

Тисаферн излезе, като остави Ямшид и хората му проснати, плачещи и тупаци по пода от радост. Посети още един лихвар в града, за когото му беше казано, че няма да бъде предупреден от Ямшид, защото двамата се ненавиждали. Всички останали търговци и лихвари щяха да научат новината преди слънцето да е залязло. Тисаферн съжаляваше само, че няма да е тук, за да види първите настоявания за плащане и как първите товари храна не излизат от дворовете им. На наемниците трябваше да се плаща. Нямахше да мине много време преди Кир да бъде принуден да отпрати гръците си.

Тисаферн се изкиска, докато му помагаша да се качи на коня си — слугата пъшкаше, докато го поддържаше отдолу. Решението му на проблема с Кир беше майсторско. Показваше неодобрение, без да предизвиква открит конфликт. Щом научеше, че потокът злато от хазната е секнал, Кир щеше да се принуди да се върне в двора на брат си и да чуе новото си положение. Вече нямаше да има прояви на арогантност и язвителни коментари от страна на по-малкия син. Лицето на Тисаферн грееше, докато той гледаше как имперските гвардейци се строят около него. Огледа ги внимателно. Подобно на него, те представляваха трона.

— Към столицата — нареди той и поклати глава от удоволствие, когато си представи как разказва за пътуването си на царя. Знаеше поговорката: че има повече от един начин да направиш кучето покорно.

Вечерта след заминаването на Тисаферн Кир влезе в нефритената трапезария на двореца, където го очакваха навъсените му хора. Тук бяха Проксен и Нет Стимфалеца. Клеарх също бе тук заедно със слугата на Кир Парвиз, който притискаше увит в кожа свитък към гърдите си и помръдваше нервно на стола си. Тесалиецът Менон беше от онези, които Кир беше наел през предишните месеци — човек, който не задаваше много въпроси, но пък беше довел хиляда гръцки хоплити и в допълнение още осемдесет пелтасти. Без друга броня освен лек щит, въоръжените с копия за хвърляне воини бяха млади, в отлична форма и изключително бързи. Кир бе възхитен — един добър отряд пелтасти беше в състояние да съсипе атаката на противника.

Доколкото знаеше, нито Менон, нито сиракузецът Созис, който седеше до него, имаха представа за истинските му намерения. Двамата бяха събрали и обучаваха хора за среброто и златото му. Кир си помисли, че май почти всички прочути военачалници в Гърция тази година са на служба при него.

Погледът му се спря върху двамата перси на масата, които видимо се чувстваха неудобно от разговора, воден несъмнено на гръцки преди идването му. Оронт беше най-старшият в персийската част от войската, която Кир тренираше през последните месеци. Макар че беше по-тъмнокож от останалите и с по-стройно телосложение, ако числата означаваха нещо, Оронт би трябвало да бъде най-старшият тук, тъй като командваше много повече мъже от гърците. Реалността обаче беше различна, както забеляза Кир. Оронт стоеше малко настрана от останалите, така че спартанецът Клеарх беше човекът, който очевидно бе начело на групата.

Другият персиец, Арией, беше спираща вниманието фигура. Кир бе научил за него първо от репутацията му като конник — говореше се, че почти нямал равен на себе си. На Кир му се искаше да може да работи с него, а не с намусения Оронт. Арией носеше косата си дълга до раменете и физически не отстъпваше на никой спартанец с широките си рамене и мощни крака. Носеше се мълва, че си падал по компанията на младежи и вечер съчинявал стихове за красотата им. Гърците определено предпочитаха него пред Оронт. Но бе само на трийсет, по-младият от двамата, а и родът му беше една степен по-долу от рода на Оронт. Когато и да предпочиташе Кир, Оронт си беше старшият персийски офицер.

Щом Кир влезе, всички станаха. Гърците се поклониха. Арией последва примера им, сякаш в това няма нищо странно. Оронт го изгледа накриво и понечи да се просне на пода, но се отказа. Все пак направи по-дълбок поклон от останалите, след което застана мирно, докато Кир не им направи знак да си седнат по местата. Гръцките навици се разпространяваха като болест сред персийските редици. От друга страна, ако с тях вървеше и същият кураж, Кир не би имал нищо против.

Слугите поднесоха вдигащи пара ястия. Всички бяха гладни, но Кир виждаше, че се споглеждат, докато се чудят как най-добре да му кажат нещо, което не би искал да чуе. Парвиз изглеждаше така, сякаш всеки момент ще избухне в сълзи.

— Достатъчно мълчание и скришни погледи! — нареди Кир. — Какво има? Някой няма ли да ми каже?

— Изглежда, че господарят Тисаферн е оставил прощален подарък — рече Клеарх. — Кредитът ти е спрян. Не можем да вземем и една сребърна драхма в Сарди. Не е нужно да ми казваш, че имаш дванайсет хиляди наемници, на които трябва да им се плаща в първия ден на всеки месец — а вече сме осмият.

— А за останалите нямаме достатъчно храна — каза Парвиз и извади свитъка, сякаш

Кир можеше да види колоните числа през масата. — Имаме пари да изкараме може би още една седмица, но без заплаги уговорките с наемниците отпадат, а без храна хората ни ще започнат да гладуват. Оронт ни запозна с количествата зърно и месо, необходими за осемдесет хиляди мъже. Направо е... невъзможно. Не можем да платим подобни сметки. Мълвата се е разпространила и в Сарди няма нито един скотовъдец или продавач на плодове, който да е склонен да продължи кредита ни и с един ден.

Кир беше взел нож, за да забодне мръвка от блюдото си, но го хвърли на масата и се изправи.

— Тисаферн замина тази сутрин. Лихварите на Сарди може да са затворили вратите си за нас, но колко дълго пътуват новините? Мога ли да ги изпреваря? Злато има във Византион, на четири дни здраво препускане на север. Името и печатът ми все още ще важат там. От колко се нуждаем?

Мъжете около масата го зяпнаха. Пръв заговори Оронт.

— Господарю, ако направиш още дългове от името на короната, те *няма* да бъдат зачетени. Не само ще докараш лихварите от Византион до просешка тояга, но и ще навредиш на репутацията на царския дом! Моля те! Трябва да има друг начин.

Кир присви очи. Поклати глава, когато си напомни, че Оронт не знае истинската му цел и не разбира заплахите, пред които е изправен. Въпреки това му беше трудно да е любезен с него.

— Оронт, Тисаферн злоупотреби с доверието, оказано му от брат ми цар Артаксеркс. Каквито и да са решенията им, трябва да имам злато, за да платя на хората си. По-голямо безчестие ще е да разпусна войска от наемници, които да разнесат вестта, че Персия не може да си плаща дълговете! Не. Трябват ми... — той спря, за да пресметне, — още деветдесет хиляди стрелци за онова, което съм наумил. Дори два пъти повече, ако мога да ги намеря. Подобна сума ще ми даде възможност и достатъчно време да се обърна към брат си и да се погрижа въпросът да бъде решен. Разбираш ли ме?

Персиецът премисли предишното си решение да се поклони и се дръпна от масата, за да се просне в краката на Кир. Арией го гледаше леко развеселено.

— Съжалявам, господарю, не съобразих. Сега те разбирам и ти служа.

— За което съм ти благодарен — иронично отвърна Кир, който си даваше сметка, че гърците следят сцената. — Клеарх? Ще ми трябва официална гвардия. Не мога да вляза сам в лихварска къща във Византион. Но като се има предвид гърбът ти, не мога да...

— Гърбът ми ще заздравее, докато яздя, принце — отвърна Клеарх. — Не бих пропуснал подобно пътуване.

— Добре. Избери дузина от хората си. Парвиз! Ти също. Тичай в конюшните и се погрижи конете да са готови. Ако е било пратено съобщение, трябва да го изпреварим, в противен случай губим всичко.

— Господарю? Мога ли да дойда с теб? — попита Оронт с приглушен глас.

Кир погледна надолу и поклати глава.

— Не. Ще взема Арией. А ти подготви хората си да са готови за тръгване веднага щом се върна.

Лицето на Арией грейна от решението на принца. Той хвърли на Оронт съжалителен поглед, който Кир забеляза.

Не каза нищо, но в този момент му беше дошло до гуша от собствените му офицери. Някои тях бяха загрижени повече за дребнавите си вражди, отколкото за службата си при

Четири дни здраво препускане се отразиха на всички, но най-вече на Клеарх. Въпреки легендарната издръжливост на спартанците шевовете му започнаха да сълзят само след няколко мили друсане върху животно, което той не харесваше и почти не знаеше как да контролира. Всеки ден завършваше със спиране привечер до крайпътен хан и чакане на Клеарх да ги настигне по малките часове. Честта и личната отговорност не позволяваше на Кир да тръгне, докато Клеарх не ги настигне. Закъсненията на спартанеца ставаха все по-дълги с всеки ден, а самият той ставаше все по-блед и гърбът му кървеше през превръзките. Обаче не се оплака нито веднъж, дори сутрин, когато болката беше най-лоша.

Най-после стигнаха Византион. Кир вече се ядосваше за всеки изгубен час и беше готов да се отправи направо към най-богатия лихвар в града. Всички останаха изненадани, когато зад стените Парвиз се пресегна, хвана поводата на господаря си и спря коня му. Когато принцът го погледна слисано, Парвиз пусна поводата и се поклонил толкова дълбоко в седлото, че рискуваше да се озове на земята. Въпреки това се осмели да проговори.

— Господарю, целият си в прах и пот. Прости ми, но... отчаянието е изписано върху теб и всеки може да го види. Извинявай за грубостта ми, но стигна дотук и няма да видя как губиш всичко заради проява на безразсъдство. Моля те, господарю. Баща ти има... имаше чудесно имение в града. Там ще можеш да се изкъпеш и да се преоблечеш в дрехи, подобаващи на титлите и семейството ти.

— И ако новината от Сарди ме изпревари, докато се къпя? — изсумтя Кир. — Цялото това диво препускане ще се обезсмисли.

Слугата му можеше само да сведе глава и Кир взе поводата, прокара палец по богатата му украса и каза:

— Извинявай, Парвиз. Прав си, разбира се. И все пак да побързаме.

Само два часа по-късно принцът скочи леко от коня си пред градската къща на търговеца Шастер, облечен в изящна бронирана горна дреха и копринена туника и измит от пътния прахоляк. Докато се привеждаше в приличен вид, беше изпратил Парвиз да оповести идването му и сега портите се отвориха пред него. Вътрешно принцът беше доволен, че е отделил време да се преоблече. Влезе изправен, с обсипана със скъпоценности ножница на кръста си, която сама по себе си можеше да се продаде за пет хиляди дарика. Подобна показност беше важна.

Досега не беше срещал Шастер, но бе чувал името му неведнъж през годините. От всички търговци и лихвари във Византион Шастер беше най-способният да оцелее след загубата, която щеше да понесе, когато короната не изплатеше заема. Говореше се, че бил богат като Крез, някогашния цар на Лидия.

Лицето на Кир грейна и той протегна ръце, когато видя господаря на къщата, пристъпи напред и спря опита му да се просне в краката му.

— Моля те, Шастер, идвам като гост. По спешна работа на царството. Благодарен съм, че те намирам в града, докато минавах оттук. Византион е перлата на Запада. Не ми се искаше да чакам да свърша делата си в Сарди.

Наблюдаваше внимателно домакина, докато изричаше името на града. С Клеарх се бяха разбрали да го използват, за да видят реакцията му. Търговецът само целуна ръката му, докосвайки с устни кокалчетата на пръстите. Кир се съмняваше, че е подстригвал брадата си,

откакто му е пораснала. Тя покриваше изцяло лицето на Шастер с изключение на носа, челото и очите. В невероятно дългите ѝ косми бяха вплетени амулети и скъпоценни камъни, които подрънкваха при всяко движение.

— За мен е чест, господарю. От толкова години се надявах да се срещна с теб. Жена ми ще е във възторг, когато ѝ кажа, че си дошъл най-напред при мен, при нас.

Кир изпита вина, когато си спомни думите на Оронт. Трудно беше да гледаш човек в очите и да го съсипваш, но въпреки това той се насили да се усмихне още по-широко. Каузата му беше справедлива. Когато станеше цар, щеше да поправи нещата. Вкопчи се в тази мисъл, но въпреки това тихият гласец на вината продължи да стене в сърцето му.

— Много съжалявам, че не мога да остана да се срещна със семейството ти, но получих вест за голямо въстание в Тракия. Имам под свое командване дванайсет хиляди наемници, най-добрите в Гърция. На тези хора трябва да се плаща. Брат ми цар Артаксеркс ще изплати дълга, разбира се. Ще го гарантирам с пръстена си. Имаш ли деветдесет хиляди? Доведох хора, които да носят сандъците.

За негова тревога Шастер започна да навива косми от брадата си около пръста си, видимо разтревожен. Щеше да се просне отново на пода, ако Кир не беше протегнал ръка да го задържи.

— Господарю, съжалявам, но такава сума... Имам трийсет хиляди в злато. Ако ми дадеш само два дни, ще доставя останалото в дома ти или дори ще наредя да ти го донесат, докато пътуваш. Господарю, съжалявам. Ако ме беше предупредил мъничко по-рано, щях да съм подготвен.

Кир се опита да не показва раздражението си и потупа Шастер по рамото.

— Няма значение. Трийсет хиляди ще свършат работа. Донеси ми восък и писец. Ще се подпиша в счетоводната ти книга.

— Да, господарю, разбира се. Толкова съжалявам...

— Не мога да се бавя. Бързам — напомни му Кир.

Търговецът се изнесе от стаята, сякаш бяха подпалили брадата му, без изобщо да осъзнава, че се е спасил от разорение.

Трийсетте хиляди монети се побраха в две каруци, които напуснаха града под изгряващата луна, охранявани от спартанци на коне. Останалите четири бяха ненужни и бяха изоставени на пътя. Кир вътрешно кипеше. Не беше сигурен дали причината е в това, че е бил принуден да излъже и да вземе заем, който няма да изплати, или защото се беше сдобил само с една трета от онова, което му трябваше.

По изгрев-слънце на следващия ден срещнаха по пътя ездач, който препускаше откъм Сарди. Тази част на империята беше мирна, но въпреки това човекът застана нащрек при вида на въоръжен отряд. Забеляза ги рано и предпочете да ги заобиколи отдалеч. Клеарх и спартанците хвърлиха погледи на кожената му чанта и се запитаха какво ли съобщение има в нея.

— Искаш ли да се погрижим за него? — попита Клеарх.

— Не. Оставете го да си върви по пътя — отвърна Кир. — Каквито и вести да носи, вече няма значение. Пътят ми е начертан и вече няма връщане.

През следващите дни войските започнаха да се събират в Сарди. Равнините около града се покриха с хиляди отходни ровове, палатки и лагерни огньове. Ниви със зелена пшеница и овес бяха стъпкани, годишната реколта беше унищожена. Гръцките хоплити дойдоха с

огромни кораби, а от постове в пустинята пристигна персийска пехота, чиито командири поздравяваха Кир с благоговение. Радостта им, че са се срещнали с първия военачалник на империята, не продължи дълго, когато се присъединиха към растящото множество. Кир поддържаеше вътрешния си кръг колкото се може по-малък, но както го беше предупредил Клеарх, нямаше начин да скрие истинската цел на подобно море от въоръжени мъже. Всеки притежаващ очи можеше да си даде сметка, че на света няма планински племена, които биха могли да създадат неприятности на такава войска. Цели държави бяха завладявани или губени от по-малки сили от тази, която се събираше около Сарди.

Кир спеше само по няколко часа — строполяваше се върху сламеника, когато изтощението вземеше връх, и ставаше, когато Парвиз докосваше рамото му. Вечер приемаше персийските си офицери на групи от по десетина, за да прецени настроенятия им. Клеарх, Проксен и Нет Стимфалеца присъстваха на всички тези срещи и наблюдаваха персийските си колеги с обезпокоително внимание. Имаше въпроси, които не можеха да се избегнат, и всеки път, когато му ги задаваха, Кир губеше все повече търпение. Не, няма да нападнат свободните гръцки градове. Не, няма да назове врага, срещу когото ще се изправят, докато не му дойде времето.

Клеарх се беше оправил от раните си. Едното му рамо беше забрало и той го бе налагал с гъша мас и клисав хляб, които изтеглиха гнойта. Предлагаше да покаже белезите на някои перси, но те сдържано отказваха, смутени от откровеността на странните гърци. Клеарх оставаше последен всяка вечер, когато другите гости се оттеглят. Ако бяха от онези, които не си тръгваха, докато домакините не се оттегляха. Кир събираше най-доверените си хора в друга стая веднага щом дворецът утихваше и слугите заспиваха.

— С нас ли са, или не? — всяка нощ питаше Кир.

Дори да бяха поласкани, че преценката им се приема сериозно, гърците не го показваха и се споглеждаха начумерено, преди да отговорят.

— Онзи тип цялата вечер не те погледна в очите — каза Клеарх. — Нито мен, когато се опитах да завържа разговор с него. Да предполагам ли, че не е назначен от теб?

— Прав си — отвърна Кир. — Той е отпреди моето време, издигнат на поста си от баща ми. Но е опитен офицер и имам нужда от него. Проксене? Какво е твоето мнение?

— Не ми хареса. Научил съм се да се доверявам на инстинктите си, така че не бих разчитал на него за нищо. — Гъркът завърши думите си със свиване на рамене, което беше като раздвижване на планини. — Не беше като онзи весел дребосък от снощи. Ти си герой за мнозина от хората си, но не за всички. Смятам, че днешният полемарх, този Арас или Араз, както и да е името му, трябва да бъде оставен тук или да бъде изпратен по някаква маловажна задача. Не мисля, че ще ти е верен.

— Не мога да отпратя всеки, който изглежда намусен или нелоялен — отвърна Кир. — Ако искам да успея, трябва да знам, че мога да разчитам на тях, на опита и знанията им. — Тръсна глава, сякаш обзет от гняв. — Не мога да успея, без да се доверявам на офицерите си, а всички те ще ме последват само защото говоря от името на царя. Кажете ми тогава как да ги поведем в битка срещу брат си? Възможно ли е изобщо?

Огледа мъжете, събрали се в негово име. Истината беше, че се доверяваше много повече на гърците, на които плащаше всеки месец, отколкото на персите, които бяха дошли като войници на империята. Гърците искаха да победят и това беше от значение. Нещо повече, те като че ли изпитваха лична неприязън към Тисаферн и всичко, което представляваше той. Подхождаха с почти непрофесионален ентузиазъм към работата си, след като въпросният

персиец беше наредил да бичуват един от тях, без значение колко достойно беше понесъл унижението Клеарх.

Нет Стимфалеца прочисти гърлото си. На този напреднал етап Кир беше приел, че гърците трябва да знаят плана му. Дори да негодуваше, че трябва да държи на тъмно собствените си хора, поне можеше да обсъжда проблемите с най-доверените си наемници, без да му се налага да играе игрички или да ги лъже. Погледна Нет и си спомни как се бяха разхождали в градините на Сарди и бяха обсъждали ужасната заплаха, каквато представляваха писидите. Софенет не беше повярвал нито за момент на историята, което поне предполагаше, че преценката му е добра.

— Мислех си за проблема от известно време. Струва ми се, че нямаш правото да седиш на трона вместо брат си — каза Стимфалеца.

— Внимавай, Нет — промърмори Клеарх, без да вдига очи.

— Имам предвид, че персийските ти полкове няма да поискат да се изправят — и не биха го направили — срещу истинския цар за никой друг на света, освен за теб. В края на краищата ти си наследникът на трона. Ако се сблъскаме с цар Артаксеркс в битка и той падне, ако конят му например се спъне и той си счупи врата, прав ли ще бъда, ако кажа, че ти ще бъдеш царят в мига, в който той умре?

— Напълно — отвърна Кир.

Нет кимна.

— В такъв случай може би имаш правото да го предизвикаш. Вместо да водиш войска, която граби и опустошава, ти ще търсиш лично отмъщение срещу брат си за нещо, което ти е причинил. Целта на войската ти е просто да го принуди да приеме предизвикателството и да те пази, докато не получиш правосъдието, което ти е било отказано. Доколкото знам, личната ти гвардия е била избита, бил си затворен и те е очаквала екзекуция. Ти си онзи, с когото са се отнесли несправедливо. Ако твоите перси окажат съпротива, ако се осмелят да заплашат с бунт, бих им казал точно това.

След думите му в помещението се възцари продължителна тишина. Клеарх беше вдигнал вежди толкова високо, че едва не изчезваха в косата му.

— Ама че хитра лисица си бил, Нет — каза Проксен. — Точно така трябва да се изиграе. Командирите ти ще разберат, ако въпросът е личен, господарю. Въпрос на родова чест и разплата. Може и да подейства.

— Сигурен съм обаче, че някои все пак няма да се съгласят — продължи Нет. — Но ще се заемем с този проблем когато или ако се появи. Можем да окастрим някои от най-мърморещите преди да излезем на бойното поле. — Жилавият грък се ухили и дори се засмя, когато Клеарх го тупна по гърба.

— Добре — каза Кир. — Реших да не чакам малцината, които още не са пристигнали. Вече изгубихме седмици в събирането на войската. Тисаферн все още пътува, но трябва да потеглим скоро, ако искаме изобщо да го направим. — Видя, че генералите се споглеждат. — Има ли нещо друго?

— Остава въпросът за заплащането на хората — каза Клеарх. — Трийсетте хиляди дарика от Византион се стопиха. Отидоха за запаси и каруци, достатъчни да изхранят войската за един месец на пътя или за месец и половина, ако дажбите се намалят с една трета. Това е... недостатъчно.

За изненада на всички Кир махна с ръка, показвайки онази безгрижна самоувереност, която не бяха виждали от близо година.

— Помислих по този въпрос и изпратих съобщение до един-двама от най-старите ми и най-богати съюзници. Преди да сме стигнали дотам да караме на жито и вода, ще разполагам с всичко, от което имаме нужда. Не мога да кажа, че няма да има трудности, но коя кампания може да обещае подобно нещо? Едно нещо е сигурно. Обещавам, че ако ме направите цар през трупа на брат ми, никога вече няма да изпитвате нужда от каквото и да било. Това достатъчно ли е? Кълна се в честта си и ще го покажа, като стисна ръката на всеки от вас, ако сте съгласни.

Един по един гърците пристъпиха и стиснаха ръката му. В очите на Кир нямаше колебание. Клеарх не беше сигурен дали това е за добро или лошо, като се имаше предвид какво им предстои.

Когато огромната колона се строи за поход, лятото беше доста напреднало. Гръцкият контингент щеше да се изгуби в множеството персийски пехотинци, ако Клеарх не бе настоял неговите спартанци да застанат в авангарда: посочи, че колоната ще се движи по-бързо, ако хората му налагат темпото, макар че останалите гърци замърмориха, че спартанецът за пореден път се поставя пред всички тях.

Персийският контингент се състоеше от малко повече от сто хиляди пехотинци. Не им достигаха стрелци и прашкари — първите бяха само няколко хиляди. Имаха и малка конница: Кир беше видял, че атинянинът Ксенофонт се грижи за животните и ги поддържа в добра форма. Младият грък си беше намерил роля и изглеждаше доволен, когато Кир препусна покрай него. Като цяло войската не беше точно онова, което принцът възнамеряваше да изправи срещу брат си и огромните ресурси на империята. Не можеше да се освободи от чувството, че цялото начинание е прибързано. Събирането на войска, имаща и най-малък шанс да победи персийския цар, поначало беше почти невъзможно. Хората не бяха толкова добре обучени, колкото му се искаше, макар че Клеарх обеща да продължи работата по време на похода — и формата им със сигурност щеше да се подобрява с всеки ден. Сто и дващест хиляди войници щяха да потеглят на югоизток в пустините, далеч от Царския път и зорките очи. Кир откри, че се гордее отчаяно, почти болезнено с всички тях.

Първите съгледвачи и пелтасти потеглиха един ден преди основната част на групи по дузина, а на всеки шест часа след това потегляше по още една група. Задачата на основната колона щеше да е да се опитва да настигне лековъоръжените воители. Офицерите знаеха, че тази игра ще повдига духа през дългите преходи през еднообразните терени, и не я забраниха. Перспективата да зърнат група съгледвачи държеше всички войници нащрек и ставаше повод за бързи залагания между полковете и, разбира се, между самите съгледвачи.

Кир не им беше казал накъде тръгват, но бе оповестил, че не бива да се помайват. Макар че щяха да минат през по-диви земи, отколкото Тисаферн, крайната им дестинация трябваше да е място, на което да принуди Артаксеркс да излезе срещу тях. Самата мисъл за огромните разстояния бе плашеща, още повече че трябваше да носят със себе си всичко, от което се нуждаят.

Кир стисна раздражено зъби при мисълта за множеството, което следваше войската. Беше превърнал Сарди в своя база за близо осем месеца, като плащаше на наемниците си със злато, докато персите получаваха възнаграждението си в сребро от полковите интенданци. През цялото това време градът беше домакин на хиляди войници, имащи пари за харчене. Търговията бе процъфтяла — от ковачи и кожари до майстори на качествени оръжия, брони и, разбира се, интимни партньори от двата пола, които се бяха стекли в Сарди, за да си

изкарват хляба от очакващите да тръгнат на война мъже. Някои от тях се бяха сближили с гърци и перси. Други предпочитаха временни връзки или се възползваха от онова, което им паднеше. Резултатът беше още дванайсетина хиляди души, които нямаше да играят никаква роля в бъдещите битки, но въпреки това трябваше да бъдат хранени, обличани и пазени по пътя.

Кир прищипа нос с палец и показалец и прокле Тисаферн. Изобщо не беше очаквал да потегли това лято, в разгара на жеги, способни да убият човек. Нещо по-лошо, отнемането на възможността му да плаща беше сериозен удар, който спокойно можеше да се дължи на дребнава отмъстителност, а не защото Тисаферн се съмнява във верността му. През целия му живот на Кир никога не му се беше налагало да мисли за трудностите при организирането на кампания, без да разчита на неограничените богатства на царската хазна. Все едно да погледнеш към океана и да откриеш, че е изчезнал — сякаш светът се е преобърнал. Трябваше да се учи да се пазари с доставчици и гневът му пораждаше таланти в пазаренето, които изненадваха колкото него, толкова и тях. Откри, че му харесва да договаря по-ниски цени. Това беше упражнение на сила, която никога досега не беше разбирал, форма на конфликт без кръвопролития. Мисълта беше странна за един царски син. Кир знаеше, че войската, която се мъкнеше в колона след него, е повече негова, отколкото би могла да бъде без този недостиг на време и пари. Гордееше се с тях, дори със следващите ги проститутки и мъжете, за които си мислеше, че накрая ще го предадат.

Те се бяха отзовали на призива му, независимо дали причините им бяха благородни, или не. Множеството перси и гърци беше като океан върху голата земя, колона, която беше дълга толкова много мили, че онези в края ѝ бяха на един ден път от онези в началото. От самата мисъл за това му се завиваше свят и пораждаше тъпа болка зад очите му.

Когато бяха готови, стотици пентекости изреваха на отрядите си от по петдесет души да запазят тишина, строени в огромни карета едно зад друго. Кир и Клеарх отидоха в челото на колоната, където два бели бика бяха завързани за железни колове, забити дълбоко в земята. Спартанецът се беше съгласил да изчака последната група хоплити, които идваха от Крит. Беше отказал предложението му кон, като посочи, че последната езда му е била достатъчна. Въпреки това се беше заклел тържествено, че ще доведе хората.

Кир вдиша дълбоко носещия се във въздуха аромат на лимон, мента и въглини. Гадателите бяха готови да гледат и да тълкуват начина, по който ще се разплиска кръвта; всички офицери знаеха, че довечера ще получат големи парчета месо и гледаха с очакване вързаните животни. Кир вдигна ръка и за момент се възцари пълна тишина, нарушавана единствено от вятъра, който развяваше наметалата като криле.

Когато отпусна ръка, гадателите прерязаха гърлата на биковете и кръвта им плисна на земята. Всички щяха да минат през локвите, оставяйки червени следи през следващата една миля или повече. Това нямаше значение. Кръвта беше причината да са тук. Никой не събираше подобна войска за мир.

Рев на тръби разцепи утрото. Навсякъде по колоната и каретата се развяха знамена и заплюяха на вятъра. Полковите барабанисти, които вървяха с инструменти на рамо, подеха ритъм, който да определи темпото на марша.

Кир отправи молитва към синьото небе за добър късмет и златната корона. Река Меандър беше на три дни път през зелените земи на Лидия, а един ден по-нататък се намираше град Колоса. Там щеше да изчака Клеарх да доведе закъснелите.

Гледаше отстрани как спартанците потеглят мълчаливо, стъпваха като един. Тези първи

дни на похода несъмнено щяха да разкрият слабости — грешки в планирането, безбройните неща, които бяха забравени и пропуснати. В същото време щяха да покажат и срещу какво се изправят — и онези, които стигнеха благополучно до мястото за почивка при Колоса, щяха да са научили, че са готови за задачата. Кир знаеше, че трябва да събере хора от къде ли не и да ги превърне в едно острие, стъпка по стъпка. Затова се усмихна, докато обръщаше коня си и го смущаваше с пети. Единствено спартанският военачалник и десетина от хората му останаха зад колоната. Кир видя как Клеарх си прави сянка на очите и си помисли, че може да усети погледа му. Кимна му и видя, че Клеарх направи същото. Пътят пред тях беше открит, без значение къде ще ги отведе.

Огромната колона стигна до река Меандър с добро темпо. Отначало походът беше малко хаотичен — хората, които не бяха свикнали да вървят в редици шест или седем часа без прекъсване, се препъваха и разваляха редиците зад тях. Но все пак в началото на дългия поход никой не беше пострадал сериозно и без причина. Всяка вечер имаше нови пришки за превързване, макар че повечето от получените ги последваха съвета на спартанците, че е по-добре да оставят кожата им да загрубее на открит въздух, отколкото да я превързват и да рискуват да гнояса.

Пресякоха реката на импровизиран понтон от седем рибарски гемии, завързани една за друга, което стана причина за голяма веселба. Повечето перси не можеха да плуват и се вкопчваха в бордовете с побелели пръсти, като се пускаха само колкото да се хванат за следващия. Спартанците се чувстваха като у дома си във водата и някои от тях се къпеха, ловяха риба и се разхлаждаха, докато чакаха останалите.

След като продължиха още един дълъг ден, хората започнаха да показват някакви признаци на закаляване. Вярно беше, че имаше навяхвания и наранявания — беше невъзможно да прекараш толкова хора и оръжия през страната без изкълчени колене и изпуснати мечове, които причиняваха изумителни рани. И все пак преживяването беше споделено. Кир се надяваше да изгради войската си около тази обща история, така че когато видят врага, персийските му полкове да изберат своя главнокомандващ пред наблягащия на книгите цар. Да изберат човека, когото познаваха, който се бе сблъсквал с изпитания и бе яздил с тях месеци наред, а не някакъв непознат.

Началото едва ли можеше да е по-леко. Кир остави хората си да почиват седем дни при Колоса, докато самият той ловуваше в царските паркове. От Клеарх нямаше и следа, но пък тесалиецът Менон се появи с още четиристотин души и вест, че спартанецът щял да ги настигне при Келене и че нямало нужда да го чакат. Кир избра за себе си дузина расови коне от царските конюшни и ги предаде на грижите на Ксенофонт. Конниците му все още бяха прекалено малко, но принцът не можеше да призове кавалерия от нищото и нямаше средства, за да си позволи да наеме още. Като се изключеше собствената му конна гвардия от шестстотин души, той разбираше преимуществото от бързи вестители. Можеше да качи на коне всички съгледвачи, ако разполагаше с достатъчно животни. Без тях гледаше на огромната войска като на бавно тътреща се тълпа, уязвима за внезапен удар или засада.

Когато потеглиха от Колоса, пришките бяха заздравили и измъчените мускули бяха заякнали. Поеха отново с пружинираща стъпка, ревът на тръбите караше конете да цвилят, докато препускаха покрай колоната. Гвардейците му представляваха чудесна гледка, възседнали конете си върху метнати на гърбовете им кожи от леопард или газела.

Кир се наслаждаваше на ежедневната езда с хората си. Следваха пътищата и пътеките, но през повечето дни пътуваха през открити поля и долини към далечни ориентири на хоризонта, които не изпускаха независимо какво срещаха пред себе си.

Кир усещаше, че формата му се подобрява, макар да се разтревожи, когато огромната му колона заприлича на джудже в сравнение с планините, които приближаваха, и с боровата гора, която ги погълна. Изпрати хора обратно по пътя да следят за Клеарх, но от него още нямаше следа. Сарди беше останал далече зад тях и Кир осъзна до каква степен е започнал да се доверява на спартанеца. Без солидното му присъствие и увереност всичко изглеждаше

куху, сякаш беше само представление.

От всички тук Кир познаваше най-добре войските на брат си на изток — по-добре дори от Артаксеркс. Ако решише, че Кир представлява истинска заплаха, и свикаше всеки намиращ се под командването му полк, брат му можеше да изкара на бойното поле половин милион души. Това беше число, което стряскаше Кир в съня му. Още по-лошото бе, че брат му разполагаше с богатството на двацет и осем покорени държави и царската хазна. Великият цар нямаше да страда от недостиг на храна или дърва. Артаксеркс щеше да пие вино вместо вода всяка вечер, докато води войници, многобройни колкото звездите в небето.

Крепостта Келене се намираще само на три дни път от Колоса, на бреговете на река Марсий. Кир зачака там Клеарх с последните войници, като съжаляваше, че изобщо се е съгласил да го остави назад. Всяка вечер виждаше озадачените погледи на останалите и най-вече на персите. Те не намираха особена причина да чакат един спартанец, колкото и висок да бе постът му. Кир обаче продължаваше да чака и дните се проточиха въпреки цялото бързане досега. Вълнението от началото бавно започна да избледнява, когато хората свикнаха с лагера и започнаха да търсят забавления в града. Кир така и не научи за онези, които трябваше да бъдат обесени, нито за масовото сбиване между хората на Стимфалеца и отряд Безсмъртни. Подобни неща му бяха спестявани.

На четиринайсетия ден Клеарх се появи, спокоен като пролетен ветрец. Водеше осемстотин хоплити от различни градове, двеста пелтасти с техните копия и четирийсет критски стрелци. При вида им Кир тутакси прости забавянето му, макар че Клеарх се извини и коленичи пред него пред очите на новопристигналите.

— Тези са последните — и са изкарали късмет, че са оживели, когато корабът им бил застигнат от буря по пътя от Крит. Имат да разказват хиляди истории и не се съмнявам, че ще ги чуеш всичките, докато пътуваме. Отсега нататък сме само ние. Никой не е останал зад нас. — Спартанецът погледна в далечината като надушила дивеч хрътка и ноздрите му се разшириха.

— По едно време си помислих, че няма да дойдеш — каза Кир.

Клеарх го погледна спокойно.

— Дадох ти думата си. Ще трябва да ме убият, за да ме отделят от теб. — Докато Кир се усмихваше, Клеарх продължи: — Разбира се, това спокойно може да се случи.

Полковете потеглиха отново с повишено, почти празнично настроение. Известно време пътуваха по добре поддържаните пътища на сатрапията. Мъжете с удоволствие маршируваха по плоските камъни и дори в бъдеще да ги очакваше битка, тя изглеждаше толкова далечна, че се превръщаше в проблем, който засега можеха да пренебрегнат.

Командирите не споделяха доброто настроение на войниците си. Клеарх започна да отговаря рязко на небрежно подхвърляни коментари. Гледаше на занаята си сериозно и усещаше как напрежението от предстоящите изпитания бавно се засилва. Кир също се уедини и мълчеше по цели дни, докато маршируваха или яздеха по пътищата на империята. Нямаше как да не мисли за Тисаферн по Царския път и се питаше дали са успели да изпреварят стареца, или той все още е пред тях. По същите тези камъни беше минал първият цар Дарий, когато потеглил да покори Гърция. Синът му Ксеркс също бе тръгнал по великия път на запад, без да подозира, че войската му ще бъде избита, а флотът му — пръснат от ветровете. Кир пък беше принуден да се движи по маршрут южно от него, далеч от царските вестители, които щяха да препуснат към дома веднага щом зърнат хората му.

Подобни мисли натежаваха върху Кир през дългите часове, докато се печеше под слънцето. Той изгуби представата за войската си като за пъргава бойна сила, когато осъзна, че му е нужен половин ден за едно хранене. Те бяха цял пътуващ град и това особено си личеше, когато каруците спираха за обедната почивка. Навсякъде се чуваше тракането на гърнета, събираха се дърва за огньовете. Възцаряваше се настроение като на летен празник дотам, че дори се разпъваха палатки, пред които хората се редяха на опашки, за да купуват предлагани дреболии. Всичко това се проточваше цяла вечност и Кир можеше само да се тормози и да поглежда към слънцето, като заслоняваше очи от ярката му светлина.

Войниците се нахвърляха като скакалци върху изпречилите им се странноприемници, без значение колко малки и западнали бяха те. Кир знаеше, че по Царския път тези заведения са построени по един и същи план по заповед на царя. Всички удоволствия на цивилизацията очакваха уморените пътници подобно на мъниста в огърлица по целия път до Суза.

Лишени от подобен лукс, войниците на Кир опоскваха цели села от всичко, което селяните не успяваха да скрият навреме. Без тези допълнителни дажби войската щеше да гладува, но Кир осъзнаваше, че последните монети изтичат като вода между пръстите му още докато ги брои. Когато му останаха толкова малко пари, че можеше да ги носи с една ръка, поведе колоната шейсет мили през страната до град Тириеон в малкото царство Киликия. Там спря да почине в едно имение, което познаваше добре от детството си.

Както очакваше, след два дни пълководците избраха Клеарх да говори с него. Нито гръцките, нито персийските полкове бяха получили парите си. Кир — седеше на маса на терасата и ядеше фурми и меко сирене — каза:

— Знаех си, че ще те пратят. Заповядай, седни и хапни. Това са най-хубавите фурми и най-хубавото сирене на света.

Клеарх изглеждаше точно като при първата им среща, сякаш времето нямаше власт над него. От своя страна, той видя млад мъж, изтощен от прекалено големите отговорности, струпани на плещите му.

— Благодаря — каза той. Взе една фурма, сдъвка я и изплю костилката в шепа. — Много са добри.

Последва мълчание и Кир зачака, развеселен, че може да изпита решимостта си срещу тази на един спартанец. Довършиха фурмите и един слуга донесе поднос тънко нарязано месо и печен чесън върху легло от малки бели яйца. Клеарх обичаше чесън и си взе няколко скилидки и ги захруска.

— Та значи... — почна той, след като беше изминала сякаш цяла вечност.

Кир се засмя и го прекъсна:

— Ти си добър човек, Клеарх. Въпреки че не понасяш подобни неща, си се съгласил да бъдеш онзи, който да ме попита за плащането. Нали ти казах, че съм изпратил пратеници? Точно затова се отклонихме толкова много от пътя си. Имам приятел в Киликия, който ще ни помогне.

— Царя ли познаваш? — попита Клеарх и се оригна в юмрука си. Вдигна чашата си към боговете и отпи дълга глътка вино, за да махне дъха на чесън. Докато го правеше, забеляза как лицето на Кир става мрачно.

— С него... не сме приятели. Познавах го, когато и двамата бяхме много млади, но после се скарахме и оттогава отношенията ни не са добри.

— Той ли ти я отне, или ти на него? — попита Клеарх.

Кир изпръхтя в чашата си и разля вино на масата.

— Трябва ли да си толкова... спартанец? Толкова прям?

Клеарх сви рамене.

— Открил съм, че подобни неща обикновено са по-прости, отколкото си представяме, че са.

— Е, в този случай да, и двамата обичахме една жена. И тя обичаше мен, но се омъжи за него! Колко просто може да е това? Тук няма чудни приказки за млади влюбени, спартанецо! Тя избра погрешния мъж. — Въздъхна при спомена. Очите му изглеждаха съвсем черни на вечерното слънце. — Още ми липсва.

Клеарх се поизправи в стола си, макар че беше пресушил отново чашата си и почти не забеляза слугата, който дойде да му налее още.

— Някои хора могат да са дребнави дори в победата си. Ти обаче доведе войска в земите му — войска, срещу която той едва ли може да се изправи. Значи става въпрос за завоевание? Ще го убиеш ли?

Кир го изгледа продължително. Потърка дланта си, усещайки мазолите, образували се от дългото държане на юздите всеки ден.

— Ако можех някак да го накарам да падне от коня си и да умре, щях да го направя — бавно каза той. — Но тя го обича и му е родила две деца. Знам, че обича и мен, но избра него. Няма връщане назад от подобно решение, Клеарх. Никога.

— Жени — отвърна Клеарх и вдигна чашата си. — Загадка за всеки мъж.

Чукнаха се и пиха до дъно. Вече усещаха въздействието на виното.

— Обичам я — каза Кир. — Винаги съм я обичал. — Оригна се. — Намираме се на ръба на Киликия, на самата граница. Пратих й вести, че съм тук. И тя отговори. Не зная дали ще ми помогне, Клеарх, но освен нея нямам никой друг.

— Тя ли ще дойде при теб? Или да изпратя коне да я доведат?

— Пратеникът каза, че тя ще дойде. Утре. Следобед.

— А споменава ли съпруга си... поне мимоходом? — попита Клеарх.

Кир поклати глава и Клеарх повдигна вежди.

— Е, това изглежда обещаващо.

— Не. Тя обичаше двама ни, но избра него — нещастно каза Кир и отново отпи. Зъбите му бяха почервенели от виното и очите му бяха леко изцъклени. Клеарх рязко стовари длан върху масата и го изтръгна от унеса му.

— Тогава ще й покажем какво е изпуснала! Ще подготвя хората си за чудно представление. Нека да види енергичния млад мъж, военачалника. Съпругът й някой тиран ли е? Жесток, стар, грозен, дребен?

— Не. — Кир махна с ръка. — Той е просто човек като всички останали. Не мога да видя достойнствата му, но както казах, тя...

— Избра него, да — довърши Клеарх. — Остави на мен, принце. И не пий повече, защото няма да си в добра форма утре. С твое позволение, ще се върна при хората си.

Кир му махна и се облегна. Вдигна чаша да му я напълнят отново, макар че очите му останаха затворени. Клеарх се засмя и се запита дали и той на младини е държал толкова малко на пиене. Реши, че не е. Тръгна си, замислен за онова, което трябва да се направи.

Кир се събуди по зазоряване и повърна цял поток жълта киселина. В имението имаше езеро и той поплува в него, после хапна яйца и сирене, за да успокои стомаха си. Когато успя

да се облече и слугите му помогнаха да се качи на коня си с помощта на подставка, беше късна сутрин, слънцето се беше издигнало високо в синия небесен купол и грееше безмилостно. Главата го цепеше. Намери известно облекчение, като държеше лявото си око затворено, докато приближаваше лагера и му викаха да се представи. Стражите му направиха почтително път, след като изпълниха ритуала, макар че го бяха познали още отдалече. Той чу как един от тях подхвърли хаплива забележка за махмурлуците, но нямаше нито воля, нито желание да го скастри.

Започна да си дава сметка за суматохата около себе си и предположи, че спартанският генерал изобщо не е спал. Всички полкове бяха заети да чистят и лъскаг екипировката си, за да са колкото се може по-неестествено спретнати. Кир се зачуди. Да не би да беше дал заповед за преглед? Не можеше да си спомни. Някои подробности от предишната вечер му се губеха или се връщаха на епизоди, които го караха да трепва от срам. Да говори за любовта си със спартанеца Клеарх! Плесна се по челото.

— Господарю? — разнесе се глас.

Кир погледна надолу и видя младия началник на конете. Атинянина. Докато се взираше нефокусирано в него, Ксенофонт продължи — изглеждаше отвратително здрав и в добро настроение:

— Господарю, ако благоволиш да слезеш от Пасакас за малко, мога да го почистя и да сплета гривата и опашката му за прегледа.

— За прегледа ли? — бавно повтори Кир. Нишката на спомена се върна и по гърба му се стече струйка пот. Погледна към слънцето и преглътна, когато видя колко е късно. Цялата сутрин му беше толкова зле, че можеше само да се поти и да стене. Едва сега се сети да докосне брадичката си и тихо изруга, когато усети наболата четина.

— Ксенофонте, трябва ми Парвиз, слугата ми. — Той почти се свлече от коня и залитна към атинянина. — Трябва да се избърсна и да се преоблека. Викни Парвиз. Колкото се може по-скоро.

Ксенофонт се отдалечи тичешком, хванал юздите на Пасакас. Кир примижа към слънцето. Закле се, че никога повече няма да пие. Просто цената беше прекалено висока.

— Господарю, ето ме! — разнесе се гласът на Парвиз.

Мъжът, който навремето бе стоял на пост в пустинна крепост, беше влязъл в новата си роля с гордост и неизчерпаема енергия. Носеше стъваем стол и Кир се отпусна с благодарност на него. Дойдоха слуги с купи, кърпи и масла. Парвиз започна да точи бръснач в кожен ремък, после в груб плат и накрая едва ли не на самия вятър. Не позволяваше на никой друг да докосва принца и бръсненето се беше превърнало в нещо като ритуал и за двамата. Кир затвори очи.

— Сянка! — извика Парвиз до ухото му. — Донесете сенник за господаря Кир. И чисти дрехи. Това да не е пазар? Донесете параван и го сложете около господаря.

Истинско облекчение бе да остави нещата на Парвиз. Пъхнаха някаква чаша в ръката му и Кир погледна съдържанието ѝ и видя, че е мляко. Усмихна се.

— Благодаря. Искам още, Парвиз. Всъщност доведи направо кравата.

Слънцето започна бавно да се спуска към хоризонта, но полковете оставаха строени на карета в безупречни редици. Всеки мъж стоеше с леко разкрачени крака в очакване на прегледа на царлицата. От обоза бяха дошли хора с носилки, тъй като всеки момент някой можеше да припадне от жегата. Винаги имаше подобни случаи и тъй като хората рухваха като

дървета, нараняванията понякога можеше да са ужасни. Останалият лагер трябваше да се изнесе на три мили назад, така че на царицата да не ѝ се налага да вижда блудници и дечурлига.

Кир откри, че не го свърта на едно място. Разхождаше Пасакас напред-назад пред първата редица, докато чакаше пристигането на царицата. От шест години не беше виждал Епиакса. За това време се беше превърнал в мъж на мястото на момчето, така самоуверено и толкова сигурно, че тя ще избере него. Стомахът му се беше успокоил и главоболието бе почти отминало.

— Ето я. Идва — каза стоящият до него Парвиз.

Кир вдигна очи и видя колесница, теглена от два черни коня и заобиколена от тичащи войници с тъмни доспехи и кожени полички. Поне осемдесет души тичаха до господарката си и гледката отново припомни на Кир, че тя е жена на друг и царица. Той отпусна ръце на лъка на седлото и зачака приближаващата колесница, като се питаше дали тя изглежда по същия начин и какво ли ще види тя, когато го погледне.

Зареваха тръби, които оповестяваха пристигането на гостенката.

Колесницата направи широк кръг, обръщайки се почти в посоката, от която беше дошла, и се насочи към Кир.

Царица Епиакса прие протегнатата ръка на колесничаря и слезе. Кир изпита стягане в гърдите, което нямаше нищо общо с изпитото снощи вино. Тъмната ѝ коса беше сплетена на плитка, която се полюшна, когато царицата стъпи на земята.

Изглеждаше съвсем същата, недокосната от времето. Принцът слезе от коня и загледа как тя подгъва коляно пред него. Докато се взираше в тила ѝ, се запита дали гърците разбират значението на този жест. Империята включваше двайсет и осем страни — и техните царе и царици се кланяха или коленичиха пред член на императорското семейство. Когато правеха същото, вместо да се проснат на земята, гърците се държаха като членове на тези царски фамилии.

Кир примигна и осъзна, че не ѝ е разрешил да се изправи. Забеляза, че вратът ѝ леко почервеня. Тя си мислеше, че той още ѝ е ядосан.

— Моля те, изправи се, Епиакса. Бях поразен колко малко си се променила. Сякаш съм се върнал в миналото. — Докато говореше, хвана ръката ѝ, но я пусна, когато колесничарят ѝ се размърда неловко. Стражите ѝ не бяха свикнали да виждат някой да докосва господарката им.

— А — каза им тя и се усмихна. — Господарят Кир е стар приятел. Тук не съм в опасност. Капитан Рауш, доведе ме безопасно и можеш да си вървиш. Ще пратя да ти съобщят, когато съм готова.

Капитанът моментално се просна в прахта, обърнат мъничко повече към господарката си, отколкото към Кир, макар че жестът му беше отправен и към двамата. Колесничарят се качи отново на дъската си и хвана юздите. Кир погледна със завист превозното средство и заговори преди колесничарят да е развил дългия си камшик:

— Подготвил съм преглед на хората си. Ако наредиш на колесничаря ти да се върне с останалите, за мен ще е чест да заема мястото му.

Царицата кимна и колесничарят остави камшика и юздите без никакво възражение, макар да погледна сърдито, докато Кир ги вземаше. Епиакса отвори малката вратичка и се качи, като се излегна на тапицираната седалка отзад, вместо да седне.

Кир се ухили, плесна с юздите и колесницата се понесе напред, принуждавайки

стражите на царицата да се пръснат пред нея, за да не бъдат прегазени.

— Извинявайте, просто не съм свикнал... — извика им Кир през рамо.

Пътничката му правилно си помисли, че го е направил нарочно. Кир плесна отново с юздите и двата коня препуснаха в галоп. Царицата чу как принцът им подвиква да тичат все по-бързо и по-бързо, далеч от войската, която беше събрал, за да я впечатли. Скоростта беше ужасяваща и опияняваща едновременно и събуждаше спомени за Кир и приятеля му, надпреварващи се покрай бреговете на една голяма река. Беше си същият, помисли си тя. И докато летяха и разчиташе на уменията и силата му, Епиакса гледаше гърба му и си спомняше как играеха мускулите на ръцете му, когато я прегръщаше. Очите ѝ се напълниха със сълзи, но не можеше да каже дали са породени от спомена за изгубената младост, за изгубената любов или просто от вятъра и прахта.

След като върна царицата от дивото препускане през полето, Кир подкара колесницата с по-умерена скорост покрай чакащите полкове. Дори спираше от време на време, за да може младата царица да слезе и да говори със старшите му офицери. Епиакса, изглежда, се забавляваше от присъствието както на перси, така и на гърци. Кир видя как поведението на Клеарх стана почти бащинско — широките гърди на спартанеца се изпъчиха още повече, докато отговаряше на въпросите на царицата. Оронт се изчерви като младеж, когато тя хвана ръката му. Епиакса ги потупа и се усмихна, при което и двамата се отпуснаха. Кир стоеше до нея, сякаш я беше изобретил, изключително доволен, че денят, който бе започнал така зле, завършва толкова добре. Неволно се замисли колко ли различен щеше да е животът му, ако тя беше дошла при него онзи последен път, докато я чакаше в кипарисовата горичка. Това бе най-дългата нощ в живота му и когато се зазори, той беше яхнал коня си и си бе тръгнал.

Сякаш цяла вечност останаха на слънце без никаква сянка. Някои от войниците наистина припаднаха и бяха дискретно вдигнати и изнесени.

Кир и царицата се чувстваха странно уморени, когато се върнаха в павилиона, издигнат от Парвиз за вечерята. Полковете бяха разпуснати, за да изминат трите мили до лагера. Там щяха да се нахранят и да почиват след прекарания на слънце ден. Всички бяха изтощени и потни, но се усмихваха на принца, който очевидно обожаваше младата жена до себе си. Мнозина правеха мръсни знаци, докато минаваха, но не и когато ги наблюдаваше офицер, който можеше да ги накаже сурово.

Оронт, Арией и Клеарх седнаха с останалите началници на дългата маса, скована специално за вечерята. Кир и Епиакса се настаниха в противоположните краища, далече един от друг. Клеарх забеляза, че между ястията Кир слага дясната си ръка на покривката с дланта нагоре, сякаш умолява. Спартанецът не можеше да определи дали Епиакса отговаря нарочно, но тя отпусна лявата си ръка на масата, все едно я протягаше към него. Клеарх се усмихна.

Оронт проявяваше видим интерес към храната. Кир беше предложил най-доброто за гостенката си и персите въздишаха при вида на ястия, стотвени с шафран, кардамон и розови листенца — подправки, които бяха твърде скъпи, за да се добавят към обикновеното месо и хляб, давани на войниците.

На масата имаше и други гърци. Проксен ревниво пазеше една стомна вино, която определено бе обявил за своя собствена, макар че слугите се суетяха около масата като пчели. Нет Стимфалеца се разсмя гръмогласно с тесалиеца Менон, след което двамата погледнаха стреснато, когато откриха, че са станали център на вниманието. Виното се лееше, а болезките и изгарянията от деня отслабваха, макар че половината от събралите се още имаха чувството, че кожата им излъчва горещина, сякаш вътре в тях гори огън. Всички бяха опитни мъже и Клеарх не беше единственият, който забеляза небрежното поставяне на ръцете върху масата. Затова поведоха неангажиращ разговор, хранеха се бързо и отказаха допълнително. Един по един офицерите допиваха чашите си, както бе обичаят, избърсваха ножовете си в покривката и се изправяха да си тръгнат, като се поклоняха на Кир и царицата.

Тази вечер Кир изобщо не пи вино: обясни, че стомахът му нямало да понесе второ подобно издевателство. Когато и последният гост се оттегли, в павилиона влязоха музиканти по терлици и го изпълниха с нежна песен под звуците на лира. Кир импулсивно стана,

тръгна покрай масата и седна до Епиакса.

— Така е по-добре — каза той. — Не можеш да те чуя от музиката. Благодаря, че дойде. Денят беше чудесен, истинска скъпоценност във време на несгоди. Видя войската, хората. Понякога са доста груба компания. Това обаче... ме кара да копнея за разговорите, които водехме навремето. Спомняш ли си?

— Разбира се — отвърна тя.

Той взе отпуснатата ѝ на покривката ръка. Откри, че тя трепери. Внезапната близост му позволи да говори за други неща, които бяха по-важни.

— Чаках цялата нощ, преди да се уверя, че няма да дойдеш. Дълго време си казвах, че е все още тъмно, докато не започнах да виждам цялата горичка и зелените хълмове зад нея.

— Трябваше да ти пратя вест — тихо каза тя. — Съжалявам.

— Не, ти направи избора си. Беше по-добре да си тръгнеш и да продължиш с живота си.

— Ти не се ожени — каза тя и се наведе към него.

Той сви рамене, макар че думите ѝ го срязаха като нож. Засмя се малко насила.

— Не успях да намеря друга... която да може да се сравни с теб. Не е ли нелепо?

— Не — каза тя. — Много пъти съм се питала...

Той видя, че тя се колебае.

— Какво си се питала? Тук сме само двамата, Епиакса.

— Питам се какъв ли щеше да е животът ми, ако бях дошла при теб онази нощ. — Тя завъртя ръката си в дланта му като птица, която си прави гнездо, но не я дръпна. — Сиенезис е студен човек. Сигурно не би го познал. Дни, а понякога и седмици наред не ми проговаря нито дума. И в същото време ако не бях отишла при него, а при теб, нямаше да имам синовете си. Много е объркващо. Мисля, че ако не бяха те...

Тя поклати глава и затвори очи. Между гримираните ѝ мигли се процеди сълза и се търкулна по бузата ѝ, оставяйки след себе си черна следа. Кир бавно вдигна ръката ѝ към устните си и я целуна. Усети как през нея премина тръпка.

— Мисля си за теб всяка вечер, когато слънцето залязва — каза той.

— Моля те. Стига толкова приказки. Отпрати слугите — прошепна тя.

* * *

На сутринта Клеарх извървя трите мили от лагера до павилиона и завари Кир и Епиакса да закусят на открито под изгриващото слънце. Денят беше прохладен и по тревата имаше роса, макар че тя щеше да се изпари скоро.

— Надявам се, че ще се присъединиш към нас — каза Кир.

Клеарх се поклонил на двамата и поздрави любезно царицата, докато седеше. Поднесоха му резени пъпеш, смокини и сирене. В тази компания Клеарх определено нямаше намерение да споменава за липсата на пари или за онова, което подозираше, че се случва между Кир и Епиакса. Просто се хранеше мълчаливо и наблюдаваше как двамата се гледат един друг.

— Кир, ако ме отведеш у дома, ще наредя да ти пратят колесницата и каруците по-късно сутринта — каза Епиакса. — Както... се разбрахме.

Той докосна ръката ѝ, сякаш това беше най-естественото нещо на света. Епиакса се изчерви заради присъствието на спартанеца, макар че Клеарх точно в този момент беше намерил чинията си за особено интересна.

Кир се изправи и ѝ протегна ръка. Очите му бяха потъмнели от всички разговори през изминалата нощ, които Клеарх не беше чул.

— Ела, любов моя. Ще те върна при съпруга ти и синовете ти.

Очите ѝ блестяха, докато се изправяше, може би от сълзи.

Клеарх ги гледаше как се отдалечават и дъвчеше замислено парче пъпеш. Надяваше се чутото да означава, че царицата ще осигури парите, които им бяха нужни. Харесваше Кир, но един водач трябва да плаща на наемниците си — или да се оправя без тях. Един-два месеца без заплащане бяха допустими, но след това всички договорки отпадаха и наемниците щяха да дезертират. Гърците знаеха цената си, а персите бяха свикнали да им се плаща редовно всеки месец. Кир отговаряше за всички тях. Клеарх се запита какво ли е трябвало да направи, за да си осигури парите, макар че Кир изглеждаше доста доволен. И определено по-спокоен и отпуснат от всеки друг път, откакто спартанецът го познаваше. Интересно беше да се замисли за двете метреси, които Кир беше взел със себе си и в похода на изток. Едната много приличаше на царицата на Киликия.

Клеарх си помисли за собствената си жена и синове. Бракът му не беше по любов, поне отначало, макар че изпитваше силна привързаност към своята Каландра. Всеки спартанец трябваше задължително да създаде деца, преди да поеме по пътя на наемника. Това беше напълно разумно, като се имаха предвид рисковете на войната. Въздъхна. Беше познавал любовта един-два пъти през годините си като наемник. Сега тя не му изглеждаше толкова важна, колкото навремето. Въпреки това си спомни чувството и завидя на младата двойка, макар че в очите им блестеше мъка от загубата.

Кир се върна с шест каруци и колесничаря, който беше дошъл предишния ден. Клеарх, Проксен и Оронт се вгурнаха да надникнат в сандъците, заровиха ръце в златните и сребърните монети и се разсмяха от облекчение. Парите определено бяха достатъчно. Оронт може и да не знаеше крайната им цел, но не беше глупак. Разбираше много добре, че се е объркало нещо много важно, щом лихварите бяха отказали да отпуснат заем на Кир. Парите означаваха военно дело — време да се използва огромната войска, събрана от Кир.

За Клеарх и Проксен монетите бяха възможност да издигнат Кир на престола. Голяма част от тях щяха да бъдат предадени на банкери в персийските градове по Царския път. Срещу разписките, пратени на запад с куриер, гърците можеха да изтеглят пари на границата на империята. Тези пари щяха да поддържат Спарта стабилна и силна, да позволят на атиняните да строят кораби, да пишат пиеси и да спорят в техния Съвет. Каквато и да беше благородната кауза, за нея винаги се плащаше със злато и сребро.

Когато след два дни огромната колона потегли, Кир изглеждаше умърлушен. Отдалечаваха се от границите на Киликия. Кир часове наред просто гледаше как маршируващите редици минават покрай него, сякаш човешкият поток не можеше да го повлече със себе си. Войниците минаваха пред него с изправени рамене, горди с външния си вид — той всъщност не ги гледаше, погледът му беше зареян някъде в далечината. Мислеше за обятията на жената, която му беше дала само една нощ. Това не беше достатъчно. Ако го беше помолила, Кир щеше да поведе войската си, за да я спаси. Щеше да обеси мъжа ѝ на собствените му крепостни стени и да продължи, без да поглежда назад. Тя обаче не беше поискала това от него. Сигурно обичаше синовете си, а може би и мъжа, с когото се беше обвързала. Сърцето на една жена е сложно нещо, помисли си той. Тя му беше подарила една нощ, но Кир нямаше чувството, че това е краят.

— Ще се върна — тихо каза той. — Когато изпълня обещанията си. Ще те видя отново.

През следващите три дни войската на Кир измина шейсет и шест мили. Пътят бе лек и дните оставаха ясни, но Клеарх настояваше да пълнят всички бъчви и мехове всеки път, когато стигнат до някоя река. Това означаваше, че губеха по цели следобеди, когато стигаха до вода, но лятната жега беше постоянна заплаха и войниците пиеха непрекъснато. Кир купуваше сол всеки път, когато стигаха пазар или голям град. Потта на мъжете оставяше бели следи, когато изсъхваше, но опитните войници знаеха, че без сол ще изгубят сили, тъй като няма да могат да задържат водата в телата си.

Осигурените от Епиакса пари бяха огромно облекчение за Кир. Той не я беше попитал дали съпругът ѝ ще има нещо против тя да вземе цяло състояние от съкровищницата и да го даде на стар ухажор. Но си бе обещал, че ще изплати всичките си дългове, след като се разправи с брат си. Справедливостта трябваше да изчака отмъщението.

Докато яздеше с Клеарх и Проксен или с Оронт и Арией, навеждаше глава всеки път, когато доловеше аромата на жасмин, който го караше да си въобразява, че Епиакса пътува с него. Тя беше далечна, почти забравена болка — но допреди да спре на границата на Киликия. Сега, макар че я беше оставил далече зад себе си и тя отново бе спомен, болката бе по-остра и силна.

В Персеполис Тисаферн се изкъпа и се остави на две робини да го масажират, преди слънцето да изгрее. Отдаваше се с огромна наслада на привилегиите на цивилизацията, от които беше лишена огромната част от света. Когато пое с коня си по широките стъпала към платото, беше освежен и в добро настроение. Слънцето изгряваше от другата страна на стените, така че Тисаферн се намирал в сянка, докато светът зад него бе озарен от златна светлина. Спомни си как стоеше на последното стъпало с триста спартанци и младия царски син до себе си, докато Дарий лежеше на смъртното си ложе. Сутрешният ветрец го лъхна и той се усмихна при мисълта как се бяха променили нещата. Докато изкачваше стъпалата, Тисаферн се бе издигнал и по други начини — като положение и влияние. Сега седеше от дясната страна на Великия цар. Дори Кир беше усетил новата му власт и беше объркан от нея.

Войниците на портите се проснаха пред него. Тисаферн оцени жеста, макар че официалното му положение беше несигурно. Разбира се, собствените му слуги и роби се обръщаха към него с „господарю Тисаферн“, но човек можеше да избере каквото си иска обръщение в собственото си домакинство. Тисаферн много добре си даваше сметка, че е просто доверен член в двора. Липсата на официална титла го дразнеше като досаден трън, забил се под кожата, и той се надяваше, че Артаксеркс ще поправи нещата, след като чуе доклада му. Половин година беше отсъствал от двора и удобствата му. Подобно изпитание определено заслужаваше награда.

Градините бяха свършени както винаги. Робите събираха всяко отронило се листо и подстригваха храстите така перфектно, че приличаха на изкуствени. Тисаферн беше облечен в широки копринени дрехи и с леки сандали. Последва един дворцов управител по сенчестите пътеки, но не се насочи към павилиона, в който беше умрял старият цар. Той беше разрушен и сега на неговото място имаше поляна, на която бяха засадили дръвчета. Тисаферн видя, че дори камъните на пътеката са махнати. Гледката го изпълни с нещо повече от задоволство. Усещането за съвършенство беше почти болезнено силно. Огромната част от света ровеше в земята, за да си осигури достатъчно прехрана, за да оцелее. Беше радостно да

се види какво може да направи човек, ако е свободен и разполага с неограничено богатство. Тисаферн не можеше да си представи, че може да съществува нещо по-прелестно от персийския двор. Членовете на царското семейство бяха като богове за обикновените хора. Той осъзна, че това го прави спътник на боговете, и мисълта му хареса.

Цар Артаксеркс стоеше в края на една поляна с лък от черен рог, покрит с позлата, който изглеждаше гибелно опасен. Тисаферн току го поглеждаше, докато приближаваше. Постла килимче на земята, за да не цапа чистата коприна, и се просна върху него, като сложи покорно ръце на главата си. Артаксеркс можеше да го спре по всяко време, но не го направи, а продължи да гледа, докато процесът не приключи. Синът също бе издигнат от смъртта на баща си. Артаксеркс все още държеше много на ритуалите на подчинение, макар че продължаваше да твърди, че го прави, за да опази достойнството на трона, а не за собствено удоволствие.

Когато Тисаферн се изправи, царят беше сложил стрела на тетивата и гледаше през поляната към шест робини, които вървяха с вдигнати над главите си спартански щитове. Тисаферн видя, че младите жени са прекрасни, облечени в туники, които оставяха краката им разголени до горната част на бедрата. Повдигна вежди от гледката, но царят беше млад и все още не бе уморен точно от този вид лов. Говореше се, че му водят момичета от всички краища на империята, избрани заради красотата си. Някои той запазваше за себе си, а други даваше на гвардейците си като награда.

Тисаферн знаеше, че изгубилите благоволенията на царя трябва да държат щитовете, докато той се упражнява в стрелба. Това не беше точно наказание, но определено бе знак за неодобрение или предупреждение. Тисаферн въздъхна. Господарят му беше суров с жените, но след време щеше да стане по-мек, както ставаше с всички мъже.

— Гледай, Тисаферне — каза царят през рамо.

После опъна плавно лъка и пушна стрелата към най-далечния щит. Тя го улучи с такава сила, че момичето, което го носеше, падна на земята и зарита с крака. Царят изсумтя доволно и без да поглежда назад, протегна ръка към един роб, който тутакси му подаде друга съвършено изработена стрела. Царят не каза нищо, докато не стреля още три пъти, като всеки път улучваше целта си. Нито едно от другите момичета не падна, макар да залитаха от ударите.

— Чудесен лък, велики царю. Уменията ти са се подобрили. Ти си истински майстор на оръжието.

Тисаферн много добре знаеше, че ласкателството му е очевидно, но Артаксеркс наистина се упражняваше всеки ден и заслужаваше похвалата. Повечето хора си мислеха за него като за по-неподготвения във военните изкуства царски син, но истината беше, че той бе станал силен, без почти никой да го разбере. Тисаферн знаеше, че царят може да се представи повече от достойно с меча и копието, както и с лъка. Някои се раждаха воини. Всички го знаеха. Всички виждаха, че някои са по-дръзки, по-бързи и по-пъргави. Те имаха умения, които изглеждаха като магия за необучените. Имаше обаче и друг начин, макар и по-бавен и не така бляскав. Човек можеше просто да работи върху уменията си всеки ден. Артаксеркс беше доказателство за това. Ако човек е дисциплиниран, костите му стават поздравни, а мускулите му заякват. Тялото може да бъде научено да реагира с невероятна скорост. Артаксеркс прекарваше всяка сутрин в усилените тренировки и лееше пот. Освен робите той държеше в двора си и майстори на меча, които да го обучават. Кир беше роден воин, както се казва. Артаксеркс се беше изградил като такъв. Тисаферн го виждаше от

начина, по който се движеше царят. Някогашният книжник се бе превърнал в истински леопард в бронирана дреха.

След още десетина изстрела царят разтърка ръката си и се намръщи, докато опипваше играещите под кожата мускули. Връчи убийствено изглеждащия лък на един роб и се обърна към Тисаферн.

— Добре, Тисаферне. Докладвай. Кажи ми как скъпият ми брат си ближе раните на запад.

Докато говореше, закрачи, така че Тисаферн трябваше да ускори крачка, за да остане до него. Отдалечиха се от робите и тръгнаха през зелената поляна към ръба на платото. Артаксеркс махна на момичетата с щитовете и те се оттеглиха със сведени глави, за да не пречат. Тисаферн не се сдържа да не ги изгледа, докато минаваха покрай него, метнали златните щитове на рамене и показващи дълги, загорели от слънцето крака. В края на краищата беше на шейсет и две, а не на осемдесет.

Артаксеркс отиде до самия ръб на платото и спря, когато половината му стъпало остана да стърчи над отвесната пропаст. Птици кръжаха лениво над планината под тях. Главната столица на империята лежеше в краката на Артаксеркс като лабиринт от зелени градини и улици, подобни на сребърни нишки, образуващи плетеница. За Тисаферн сцената беше колкото плашеща, толкова и омагьосваща. Падането от тази височина щеше да е толкова дълго, че умът не можеше да го схване напълно. Част от него разбираше опасността и мисълта накара стомаха му да запълзи нагоре към гърлото му.

— Царю, срещнах се с Кир в западния край на империята, където той продължава да се обгражда с гърци и други наемници. Останах дванайсет дни в Сарди и имах много възможности да наблюдавам него и хората около него.

— И какво видя? Изпратих те, защото ти го познаваш най-добре от всички. Той още ли е верен?

Тисаферн пое дълбоко дъх. По пътя неведнъж беше препрочитал собствените си бележки и докладите, които достигаха до него. Беше се борил с отговора на точно този въпрос през цялото безкрайно пътуване към дома. Месеците път от запада до сърцето на империята означаваха, че много неща биха могли да се променят дори в този момент. Но все пак беше видял достатъчно.

— Царю, не мисля, че е — каза Тисаферн.

Артаксеркс рязко се извъртя към него, забравил за гледката. Лицето му стана твърдо и той го погледна с ястребов поглед, който напомни на стареца за бащата на царя.

— Сигурен ли си? Внимателно подбирай думите си. Защото ги следва война.

Тисаферн преглътна и продължи:

— Царю, разговарях с трима шпиони в Сарди. И тримата ми казаха, че Кир е събрал огромно множество войници. Необичайно много, господарю. Само по себе си това не е толкова изненадващо — много се говори за някакви племена по хълмовете и за бунтове.

— Но въпреки това ти смяташ, че се е обърнал срещу мен, срещу рода?

Тисаферн бавно сведе глава.

— Събрал е десетина гръцки военачалници, както и много наши. Заключение ми е, че гърците са ключът, господарю. Персите са събрани заедно, докато гърците са пръснати по целия запад. Имам доклади от Крит, от Атина, Лидия и Кипър. Те се обучават по онези места, но се подчиняват на брат ти и им се плаща с персийско злато.

— Колко са? — попита Артаксеркс. Не изглеждаше обезпокоен от новината. По-скоро

беше доволен, доколкото можеше да прецени Тисаферн.

— Никой не може да каже със сигурност, господарю. Разговарях с един човек, който каза, че били трийсет хиляди, а друг твърдеше, че са само осем хиляди. Това е в основата на подозрението ми. Ако брат ти командва тези сили от името на короната, защо ги държи разделени?

— И какво е заключението ти, Тисаферне?

— Смятам, че той събира войска, с която да се отправи насам. За да вземе трона на империята и самата империя за себе си.

Старецът се изненада, когато Артаксеркс отметна глава и се разсмя, след което избърса сълзите от очите си.

— Искан ми се... ох, иска ми се баща ми да беше тук, за да те чуе. Той го предсказа, споменавал ли съм ти го? Много ще ми е приятно да кажа на майка ми до какво е довела погрешната ѝ милост, какъв червей е запазила жив и с това е изложила на опасност всички ни. — Докато говореше, гласът му стана по-твърд и смехът в него изчезна. — Добре, Тисаферне. Благодаря за положените усилия. Ти се доказва пред мен и съм ти благодарен. Може би спаси живота ми, поради което ти давам титлата пир. Ти си мъдър старейшина и стоящите по-долу ще се обръщат към теб с „господарю“ или „пир Тисаферн“. Дворцовият ми управител ще промени записите и ще ти даде копие.

Тисаферн се просна на земята, този път без да постила килимчето. От прахта в очите му избиха сълзи, което не беше лошо предвид обстоятелствата.

— Царю, просто не знам какво да кажа. Оказваш ми прекалено голяма чест.

— В никакъв случай, Тисаферне. Нима не бива да награждавам за добри новини?

— Добри новини ли, господарю?

— Разбира се! Задачата ми е да изведа имперската войска на бойното поле, както са правели царете от старо време. Ела с мен, Тисаферне. Винаги си говорел така добре за времето ти във войската. Ще ми е приятно да видя как си припомняш златните години от младостта ти.

На Тисаферн не му оставаше друго освен да изрази удоволствието си от подобна перспектива, макар че от мисълта за още месеци върху гърба на кон му се искаше да се разплаче от безсилие.

Царят се загледа към столичния град в краката им.

— Ако брат ми иска да се изправи срещу мен в битка, може би трябва да го изненадам, а? — Бавно сви юмрук и го вдигна към слънцето, сякаш произнасяше клетва. — Не се съмнявам, че баща ми ще гледа и двамата ни. Ако двамата царски синове излязат на бойно поле, Тисаферне, накрая остава само един. Другият става храна за каните и гарваните. Така е устроен светът.

Кир спря войската при Тапсак след дълъг усилен преход. Градът беше богат и дърен и той копнееше за баня и за уединението, което можеха да осигурят богатството и властта. Над града се издигаше огромна бяла арка, а река Ефрат течеше до самите му стени. Тапсак беше изникнал върху огромната равнина на великата река, започвайки съществуването си като място за водопой на животни и размяна на стоки. В продължение на безброй поколения градът се бе утвърдил като един от големите центрове на региона. Пазари за подправки и роби си съперничеха за всяко свободно място и градът беше натрупал достатъчно богатство, за да поддържа в добра форма улиците, парковете и двореца на владетеля. Той беше крайната точка на Запада, последният вкус на цивилизацията преди безкрайните пустини и планини, които следваха.

Кир вкара войската си в града, като разквартирува там колкото се можеше повече хора. Търговците по пазарите продаваха не само шафран и захар, слонова кост и железни пирони, но и новини. След час Кир вече знаеше, че Тисаферн преди месец е пристигнал в Суза и е спрял да почива само един ден, след което отпътувал. Колоната настигаше персиеца и скъсяваше разстоянието. Това беше добра новина.

По свечеряване всяка конюшня в града, всяко мазе и склад, всеки дом беше пълен с войници. Кир напълни царския парк с тях, като им позволи да почиват в градините, създадени от дядо му. Въпреки това оставаха много други, за които нямаше място.

Извън стените лагерните работници вдигаха палатки и подреждаха каруци в кръгове, изграждаха пещи и работилници, кухни и нужници. Нямаше много нужда от покрив над главата през летните месеци. Макар че силните ветрове понякога вдигаха прах, по-голямата част от войниците спяха под открито небе, завити само с тънко одеяло или плащ.

Когато слънцето вече обагреше в червено и лилаво хоризонта, военачалниците пристъпиха в малкия царски дворец на Кир, смълчани от великолепието около тях. В златни купи гореше масло, във всяка ниша бяха поставени дебели лоени свещи. Самата светлина беше символ на богатство и власт и придаваше на вечерта усещане за пиршество в тесен кръг, за таен ритуал.

Кир стоеше настрана в залата, вместо да посреща идващите. На пръв поглед разговаряше с Клеарх, докато всъщност наблюдаваше и преценяваше всички дошли. Залата беше едно от малкото места в Тапсак, където можеше да събере всичките си военачалници. В градовете в Персия нямаше театри, макар че Кир възнамеряваше да построи, след като приключи с брат си. Щом един цар можеше да преобрази планина, синът му със сигурност беше в състояние да преобрази империя.

През шейсетте дни поход Кир беше научил имената на всеки офицер и на десетки други с по-ниски чинове. Двама месеца му приличаха на спокоен сън, когато погледнеше назад — пътуване без особено бързане, с малко неща, които да го разсейват или да представляват опасност. Нямаше как да попълва числеността на войската, след като започнаха дългия поход на изток. Не можеше и да поддържа темпото по-високо от разумното. Вече приличаха на изстреляна от лък стрела — можеха да продължат само напред и връщане нямаше.

Както бе обещал Клеарх, основното обучение беше продължило през почивните дни и през вечерите, но през по-голямата част от времето хората му просто вървяха. Трудно беше да останат непознати, след като са вървели рамо до рамо шейсет дни. Кир усещаше изградените

нови връзки като железни обръчи. Беше научил с кои хора предпочита да има вземане-даване и кои да избягва. Когато виждаше да влизат мъже като Проксен и Нет Стимфалеца, ги посрещаше като приятели. Чувстваше по-слаба връзка със собствените си сънародници, въпреки че споделяха език и култура, която гърците никога нямаше да разберат. Хора като Оронт и Арией сякаш бяха част от миналото, от света, който той искаше да събори. Усети как неприязънта му се засили, когато ги видя да влизат. Въпреки това им се усмихна. Някои хора вярваха, че лоялността не може да бъде насилствена, но Клеарх имаше теория, която звучеше вярно на Кир. Че независимо какво е мнението на военачалника за хората му, не е трудно да им даде златен спомен, който те ще пазят до края на живота си. Че един владетел е толкова издигнат дори в сравнение с прочутите си военачалници, че дори една негова дума е по-важна от всичките им заповеди. И че ако я каже добре, те ще му служат до смърт. Това беше съветът на спартанеца и Кир не се посвени да го опита.

Кимна на Оронт и Арией и двамата се проснаха пред него като един под любопитните погледи на гърците. След като им беше позволено да станат, Арией поздрави някои от останалите, взе голяма чаша вино и приветства онези, които познаваше и харесваше. Оронт не беше дружелюбен като него, а и пиеше само плодов сок. Още от самото начало Кир виждаше в него само хладно подчинение. Между него и Оронт нямаше изградена желязна връзка, нямаше новооткрито братство. Като не се броеше Арией, в залата имаше петимашестима персийски офицери, които гледаха Кир като заслепени от слънцето. Той въздъхна наум. Лошо: най-старшият му офицер беше като студена риба. Ако Оронт си счупеше врата при падане от градската стена, Кир нямаше да страда особено от загубата му. За съжаление Оронт не пиеше вино. Беше истинско въплъщение на съдържания персиец. След гощавката сигурно щеше да прекара вечерта в молитви в храма на Ахура Мазда. Кир поклати глава и отпи от чашата си. Простата истина беше, че някои хора се раждаха без чувство за величие. Оронт беше компетентен и разумен, но му липсваше златната нишка на риска и предаността. Или ако ги имаше, предпочиташе да не ги показва на принца.

Тесалиецът Менон седна при сиракузеца Созис, като зяпаше с благоговение сведестия таван. Кир се усмихна и на тези двамата, макар че реакцията му отчасти се дължеше на спомена за един млад спартанец, който имаше проблем с произнасянето на „с“. Клеарх го беше отстъпил за един ден като адютант на Созис и спартанецът беше принуден да обявява името му навсякъде, където отидеше той. Созис направо се разплакваше от смях — а младежът охладняваше с всеки изминал час.

Всеки гост сядаше, а слуга вземаше наметалото или връхната му дреха. Някои останаха прави и разговаряха на приятелски групички. Други сядаха и слагаха ножовете си до онези, които вече бяха поставени пред тях. Кир видя как един грък разглежда с подозрение и любопитство странно оформения нож за пъпеши и опипва острието му с палец. Бе развеселен от гледката, макар че възхищението му към гърците само се задълбочи. Те ценяха пиесите пред поезията, дисциплината пред подчинението, думите пред музиката. Беше научил за тях всичко, което можеше, през годините — и през месеците на пътя бе изградил с тях по-тесни връзки, отколкото бе имал преди. Беше открил, че животът рамо до рамо с войниците му дава рядката възможност да гледа и вижда с други очи. Вече знаеше, че успехите им на бойното поле до голяма степен се коренят в личната гордост, в абсолютната увереност, че са най-добрите на света — и че Гърция няма равна на себе си във военното дело и в изкуствата. Намръщи се, когато си спомни вечерта с персийска музика, която беше устроил за гръцките военачалници. Беше паднал голям смях и положението бе станало още

по-конфузно, тъй като те се мъчеха да се сдържат.

Кир си мислеше, че Оронт е може би най-малко агресивният от хората му, но той направо се пръскаше от ярост от коментарите им. На Кир дори му се беше наложило да го убеждава да не предизвиква Проксен на двубой на честта, макар че гъркът сигурно щеше да го схруска жив.

Кир тайно си признаваше, че в някои отношения всичките му гърци са варвари. И все пак те се биеха като демони на Ариман^[7] — и никога не отстъпваха. Това беше ключът на успеха им. Независимо как се развиваше битката, каквито и катастрофи и ужаси да се изправяха срещу тях, те не побягваха. Всяка персийска войска, която Кир бе виждал, приемаше, че има моменти, когато битката е очевидно изгубена и че когато офицерите са мъртви и врагът напредва с рев, е напълно разумно да побегнеш. Това мислене беше вкоренено в културата на империята. Гордост в успеха, лоялност към офицерите — но ако те се проваляха, сценарият се променяше. Ако твоята страна е смазана и разбита, денят не може да бъде спасен. Провалът бе неминуем.

Кир прошепна благодарност към Ахура Мазда и тръгна към мястото си начело на масата. Всички млъкнаха, разговарящите застанаха мирно, а седналите се изправиха. Кир огледа залата и поклати глава, внезапно раздражен от всички.

Заговори на гръцки, след което повтори речта си на персийски. Уроците по език също бяха част от дългия поход. Напредъкът тук обаче беше много по-бавен, отколкото се беше надявал.

— Виждате ли как сте се подредили на масата ми? Гърци от едната страна и перси от другата? Чуйте ме, вие не сте врагове. Виждал съм ви месеци наред да се храните и да тренирате заедно. Разменете си местата! Смесете се!

Падна голям смях, когато го направиха. Резултатът не беше точно очакваният, тъй като присъстващите просто се оказаха от другата страна на масата, но настроението се повиши и Кир беше доволен от това.

— Благодаря — каза той. Даде знак на дворцовия управител и всички слуги се изнесоха и оставиха гостите да си наливат сами виното от каните на масата. Някои от тях го направиха незабавно.

— Когато казвам, че сте приятели — продължи Кир, — това ми дава надежда за нашите хора и за бъдещето. Ние използваме различни монети, но всички ценят златото и среброто, където и да е било изсечено. Металът е най-важният. Седящите на тази маса може да говорят на различни езици, но всички сме воини. Ние разбираме несправедливостта. Разбираме безчестието.

Усмивките изчезнаха, когато гласът му стана по-твърд. Очите на всички бяха обърнати към принца. Кир говореше тихо, но никой друг в залата не издаваше звук и гостите чуваха всяка дума, изречена и на двата езика.

Кир погледна Клеарх и видя как спартанецът кима едва забележимо. Това беше моментът, който бяха планирали и подготвили. Макар да усещаше как сърцето му бие като сърце на птица, Кир се беше съгласил, че не могат да чакат, докато видят имперската армия на бойното поле. Трябваше да довери на хората си истинската си цел или да рискува да ги изгуби във възможно най-лошия момент.

— Яздих и вървах с вас през целия път от Сарди. Независимо какво ще се случи, вие вървяхте с мен през земите на Вавилон. Видяхте великия Ефрат, артерията на империята. Да ви имам до себе си изпълва сърцето ми с гордост. Но за някои от вас може би пътуването ще

свърши тази вечер. — Той пое дълбоко дъх. Дори това просто действие беше нещо, изискващо мисъл и съзнателен контрол. Кир бавно се изправи, опря юмруци в масата и огледа присъстващите.

— Намерението ми не е и никога не е било да преследвам писидите в планините. Не можех да разкрия всичките си планове в Сарди, където слушаха и други уши. Надявам се да ми простите тези необходими заблуди. Дори тази нощ сред нас има шпиони, които подслушват и ще докладват. Въпреки това ви събрах тук.

Той млъкна, за да отпие глътка вино. Клеарх се взираше в масата пред себе си и се молеше Кир да намери подходящите думи.

— Баща ми цар Дарий не е бил най-големият син. Той взел трона от брат си, когато решил, че той е негоден за него. Взел короната, когато тя била покрита с кръв, и я сложил на собствената си глава. Аз...

Наведе се още напред и в този момент присъстващите спряха да дишат, сякаш се взираше в картина. Тази мисъл го накара да се усмихне.

— Аз смятам, че брат ми Артаксеркс е негоден за високия трон. Събрах ви, обучих хората ви и ви доведох тук не като край, а като начало на едно ново управление.

Персийските генерали си засъскаха помежду си. Шокът им беше очевиден. Гърците трябваше да се престорят на изненадани. Не го направиха особено убедително и Кир се зачуди дали сред тях е останал някой, който не знае каква е причината да поведе такава голяма войска на изток.

— Аз съм главнокомандващ войските на Персия — продължи Кир. — Аз съм син на баща си, пряк представител на рода на Ахеменидите. В този момент аз съм наследникът на трона. Ако Артаксеркс се разболее от треска в съня си и умре тази нощ, утре аз ще съм цар! Така че ме разберете. Не съм узурпатор, нито предател на трона. Аз съм тронът, престолонаследникът. Подобно на баща ми, аз предизвиквам брат си на бойното поле, каквото е изконното ми право.

Клеарх кимна и изръмжа одобрително, както направиха и мнозина други гръцки пълководци. Те зачукаха с юмруци по масата в израз на подкрепа и надигнаха гласове, подканвайки другите да последват примера им. Кир видя, че Арией прави същото и го приветства, докато пълнеше чашата си. Това не беше голяма изненада. Трудно беше да се устои на настроението в залата. Кир се замоли нещата да останат така.

Докато говореше, не смееше да погледне Оронт, макар че всяка жила в него се напрягаше да обърне главата му само колкото да зърне какво е въздействието на думите му върху него. Като най-старши Оронт можеше да повлече всички останали перси със себе си. Или ако не приемеше, можеше да посее зърно, от което да поникне лоза, която да задуши всички.

— Ще отречете ли правото ми на предизвикателство? — остро попита Кир.

Знаещите персийски гърци извикаха два пъти, че няма да го направят, и дружно застанаха в негова подкрепа. Някои перси се присъединиха към тях. Най-накрая Кир си позволи да хвърли поглед към Оронт и видя, че много други също го гледат и чакат реакцията му, преди да решат чия страна да вземат. Макар Оронт да беше със сравнително слабо телосложение и да не можеше да се нарече луда глава, в този момент ясно си личеше, че е истински лидер на офицерите. Те го гледаха по същия начин, по който гледаха Клеарх, и никой не можеше да каже какво общо има между тях двамата освен тази проста истина.

Оронт го гледаше с широко отворени очи и леко увиснало чене. Изглежда, изобщо не бе

подозирал цялата истина за големия поход. Кир усети как възбудата му спада, когато видя, че не е спечелил масата и че няма да го направи, докато този човек оказва съпротива. Но все пак не беше страхливец и реагира с директна атака, като извика името му през шума в залата.

— Оронт! Баща ми лично те издигна на поста ти. Ти си положил клетва към него — и към мен като командир на войската.

— Както и към брат ти — отвърна Оронт.

Думите му почти се изгубиха в глъчката, но Кир ги чу. Веждите му се свъсиха и той усети как лицето му потъмнява и се изчервява. Клеарх и Проксен бяха обсъдили какво трябва да се направи с всеки, който откаже да се подчини.

Кир не искаше да види Оронт в локва от собствената му кръв, но стисна зъби и се зарече, че ще стигне и дотам, ако бъде принуден. Вече нямаше връщане назад. Щеше да поправи всичко, когато станеше цар. Ако се наложеше, щеше да плати кръвнина на семейството му. Това щеше да означава още един дълг на негово име, още едно нещо за поправяне.

— Ще отречеш ли правото ми на предизвикателство? — тихо попита Кир.

Шумът позатихна и Кир видя как Оронт преценява хората около себе си, преди да поклати глава. В очите му по-скоро се четеше мъка, отколкото ликуване.

— Не бих го направил — рече той.

Масата избухна в радостни възгласи и мъжете от двете страни на Кир скочиха на крака. Сред врявата принцът видя как Оронт избърса челото си, което лъщеше от пот. Седеше със забит в масата поглед, чашата му с вино бе все още недокосната. Не беше отказал на царския син. На Кир му се искаше да го беше направил — мечовете бяха остри и всичко щеше да приключи бързо. Вместо това персиецът щеше да напусне масата жив и все пак без да се ползва с пълното му доверие. Това добавяше горчив привкус към ликуването на останалите. С болезнена усмивка Кир вдигна чашата си и поздрави хората, които беше събрал тук тази нощ. Оронт взе чаша вода и всички вдигнаха наздравица за Ахеменидите и предизвикателството на Кир. Всички бяха на негова страна. С вино или с вода, бяха на негова страна!

Цар Артаксеркс яздеше пред първите редици на полковете, които продължаваха, докдето стигаше погледът му. Сърцето му се изпълваше с гордост при мисълта, че толкова много хора се отзовават на призива му, готови да полетят като сокол от ръкавицата на ловеца. Достатъчно беше да каже една дума и те щяха да тръгнат напред и да унищожават. Това беше единствената истинска власт на света и тя го опияняваше като отлежало подсладено вино.

Събралата се по призива на царя войска бе разделена на четири части, всяка с размерите на голям град. Тя бе повече марш на народи, отколкото на полкове. Артаксеркс беше изпратил пратеници на север, юг и изток, но не и на запад. Не искаше да предупреди брат си преди да е дошло подходящото време. Вместо това царският дом на Ахеменидите беше събрал множество, равно на песъчинките в пустинята. Войниците опоскваха земята от храна, докато минаваха през империята, и броят им непрекъснато растеше, когато нови и нови се присъединяваха към тях.

Царят видя приближаващия Тисаферн. Той спря като конска муха, когато безстрастните редици на гвардейците му препречиха пътя. Артаксеркс съжаляваше, че му е дал титла и вървящата с нея власт. Знаеше, че старият му наставник предпочита лекия живот в двора пред този на военна кампания. Тисаферн обаче бе приел новата си роля с ентузиазъм, който доста

изненада царя. Тисаферн командваше единия фланг на войската със строго око и посочваше грешки в разположението на частите, докато някои офицери не започнаха да се оплакват от него. Артаксеркс заповяда да бъдат бичувани и трима от тях умряха от наказанието, след което оплакванията моментално престанаха.

Артаксеркс откри, че вече се уморява от организацията, която бе нужна, за да поддържа толкова много войници нахранени и екипирани, както и за грижите за обоза — ковачници, добитък, коне, колесници, палатки... Затвори очи. Ако не друго, брат му вече му струваше невъобразими количества злато. Тези неща обаче не го тревожеха. Той беше соколарят. А войската му беше птицата, готова да полети от ръката му.

— Царю? — повика Тисаферн, като се наведе над раменете, които му пречеха да го доближи. — Сутринта пристигна един от пратениците ми. Птица, царю.

Артаксеркс не му обърна внимание — в този момент искаше единствено тишина. Стариият наставник предизвикваше смут в сърцето му. Царят се запита защо не го беше забелязал преди. Някои хора имаха кротка душа, която носеше покой на онези около тях. Тисаферн постигаше точно обратното — оставяше след себе си вълни и гняв. Царят знаеше, че е достатъчно да каже една дума на гвардейците си, за да се отърве от стареца. Те щяха да му отрежат езика и главата без капка колебание. Това обаче беше власт, от която Артаксеркс предпочиташе да се въздържа. Не беше малко дете, за да действа според моментните си прищевки. Не, отговорите му трябваше да бъдат премерени и поради това — още по-ужасяващи.

— Царю... птицата донесе новини за брат ти — продължи Тисаферн.

Царят най-сетне го погледна и видя, че дебелакът се е зачервил и се поти на слънцето. Артаксеркс махна нетърпеливо с ръка и Тисаферн беше пуснат да приближи; оправяше робата си, за да скрие избилите петна от пот.

Царят изчака слугите да помогнат на стареца да слезе от коня и да се просне пред него, като го притиснаха, когато той се опита да не докосва песъчливата земя.

— Докладвай, Тисаферне. Каж ми за Кир.

— Царю, короната поддържа гълъбарници в Суза, Лариса и Меспила. Баща ти е проявил далновидност, като ги е основал. Разбира се, птиците летят до Персеполис, така че съобщението трябваше да се пренесе от столицата през пустините. Добре...

— Каж ми за брат ми. Искам да си почина и да се изкъпя, а не да те слушам.

— Разбира се, царю. Само една птица е достигнала целта си, но съобщението споменава за огромна войска, водена от Кир, точно както предвидих, царю. Идват от запад, от Сарди.

— Какво друго? — попита Артаксеркс.

Старецът сведе глава.

— Царю, няма нищо повече. Прикрепяните към птиците свитъци са много малки, за да не им пречат да летят. Цяло чудо е, че един гълъб е достигнал до Персеполис, избягвайки соколите, бурите и странните магии на пустинята. — Тисаферн забеляза нетърпеливия поглед на царя и побърза да завърши, давайки си сметка, че отново се е раздрънкал. — Няма нищо повече, царю.

— Добре. Това е достатъчно. Значи знаем къде се е намирал преди колко, няколко седмици?

Тисаферн кимна.

— Добре. Събрал съм цял океан, Тисаферне. Можеше никога да не го направя и съм благодарен за това. Свиках всички войски на Персия с изключение на онези на запад.

Артаксеркс погледна към маршируващите през пустинята полкове. Войниците бяха присвили очи срещу прахта и вятъра.

— Трябва да благодаря на брат ми, че ми позволи подобно изживяване. Опитвам се да го запечатам в ума си, Тисаферне, за да мога да си го спомням до края на живота си всеки път, когато духът ми падне. Това е... славна, царска гледка.

Тисаферн вдигна глава и погледна безкрайните маршируващи редици. Не споделяше романтичната жилка, която бяха наследили синовете на Дарий, но можеше да оцени суровата сила на войската. На целия свят не съществуваше друга толкова многобройна и разнообразна. Той яздеше със законния цар да унищожи предателите. Трудно беше да си представи нещо по-изтънчено и задоволяващо.

На шейсет мили след Тапсак теренът само за един ден се превърна в пустиня — храстите и тревата оредяха и се смениха с все по-обширни площи пясък, докато накрая в далечината не се появиха първите дюни, трептящи в маранята. Не подминаваха нито една река, без да напълнят всяко буре и мях. Картите показваха реките като тъмни нишки, но не бяха толкова точни, колкото му се искаше на Кир, особено когато от тях зависеше оцеляването им. Във Вавилон беше късно лято и жегата бе като жива, огнен език, който се стрелкаше и облизваше маршируващите мъже.

Клеарх беше усетил как настроението сред редиците започва да се разваля. Личеше си по мърморенето на войниците и по начина, по който поглеждаха крадешком към Кир. Новината най-накрая се беше разчула. Никой от тези мъже, било то грък или персиец, не се бе съгласявал да му се плаща, за да се изправя срещу безбройните войски на Великия цар.

Чувството за братство, развито през месеците на тренировки и през дългия поход, сякаш се разкъсваше като гнил плат. Естествено, всяка вечер в лагерите избухваха сбивания. Комбинацията от мъже, пари, вино и оръжия беше опасна. Разприте по време на поход бяха много по-необичайно нещо, особено когато се стигна до масов сблъсък, завършил със смъртта на двама персийци и четирима гърци. Още по-лошото беше, че хората отказваха да кажат какво е причинило сбиването. Клеарх дори не беше сигурен, че знаят. Войниците бяха гневни и гневът им растеше с всеки ден, това беше в основата на всичко. Той предупреди отново офицерите си за жегата и как може да се отрази тя върху настроението. Обясняваше на навъсените полкове как трябва да измиват старата пот, за да не им излизат циреи. Раздаваше хиляди заповеди, за да насочва негодуванието им към себе си, вместо един към друг. Въпреки това настроението ставаше все по-мрачно.

Минаха още шест дни, през които вървяха на югоизток в пустините, оставяйки след себе си последните центрове на търговия и цивилизация. На седмия ден целият гръцки контингент спря в подножието на един хълм и остави персийските полкове да продължават сами. Офицерите им препускаха изумени пред редиците и крещяха заповеди. В отговор войниците продължаваха да стоят като мулета, запънали крака в пясъка и стиснали зъби. Персите ги поглеждаха през рамо и продължаваха напред, докато накрая и те спряха, докато офицерите им не решат какво да правят. Колоната стоеше на обедното слънце, което гореше кожата като удари на камшик. Гръцките полкове не обръщаха внимание на командите и заплахите на офицерите си. Вместо да ги изпълняват, те седнаха, въпреки че от нагорещения пясък им излизаха мехури.

Кир се върна от началото на колоната, пред която съгледвачите все още продължаваха напред, и извика Арией. Персийският генерал допаднаше повече на войниците от Оронт. Арией обикновено се движеше в компанията на млади мъже, подбрани заради красотата си. Един от тях го съпровождаше и сега, като изтича да задържи коня му, когато Арией скочи на земята, за да се просне пред принца. Кир го спря с вдигане на ръка.

— Какво става, Арией? Защо спряхме? Не съм давал такава заповед.

Арией коленичи в пясъка, макар че той изгаряше кожата му. Кир откри, че търпението му се изчерпва.

— Отговори! Изправи се и говори.

Персиецът го погледна изумено, докато се изправяше.

— Господарю, не исках да те обидя. Полковоете ни спряха, защото гърците спряха първи. Доколкото разбрах, не са посрещнали добре новината. За... крайната ни цел.

— Какво? Нима се бунтуват? — смаяно попита Кир.

Думата носеше със себе си обещание за сурови наказания. В миналото цели полкове били избивани, след като само един войник отказвал да изпълни заповед. В резултат думата „бунт“ рядко се изговаряше от страх до какво може да доведе.

Арией и спътникът му пребледняха. За щастие, точно тогава видяха, че през изгорената бяла равнина приближават други хора. Тримата се обърнаха и заслониха очи. Оронт препускаше към тях, следван от Клеарх, който се бе хванал за опашката на коня.

— Слез и ми се поклони — заповяда Кир преди персиецът да е успял да каже каквото и да било. — Това бунт ли е?

Забеляза гримасата, която направи спартанецът при тази дума, но Клеарх незабавно поклати глава.

— Нека поговоря с тях, преди да използваме такива думи. Имаше известно безпокойство, разбира се. Нищо повече от онова, което очаквахме... — Спартанецът усети погледите на двамата персийци върху себе си и побърза да се поправи: — Нищо повече от онова, което ти ни каза, че можем да очакваме. Чувстват се излъгани и се страхуват от онова, което предстои. От изправянето срещу войските на царя.

— Господарю — каза Арией. — Само кажи и ще наредя да бичуват всички, след което един на всеки десет ще бъде кастриран пред останалите. След това няма да има откази да се продължи напред, можеш да си сигурен. На онези чужденци просто трябва да им се напомни, че ти си престолонаследникът от рода на Ахеменидите. Имаш пълното право да предизвикаш брат си.

Говореше, сякаш от устата му капе зехтин. Макар че Арией беше изложил аргументите си толкова сбито, колкото можеше, те все пак звучаха противно.

— Ако Арией опита подобно нещо с моите спартанци, те ще унищожат войската около себе си — каза Клеарх.

— Ще я унищожат? — предизвикателно попита Кир.

Клеарх продължи да го гледа мълчаливо, все още вбесен от заплахата на персиеца. Кир беше онзи, който пръв извърна очи, и се обърна към Арией.

— Искам да продължат напред. А не да губя добри хора. Нека жегата да поработи върху тях. Изчакай няколко часа и им предложи възможността да продължат към долината, която е пред нас според картите. После ще им дам вода да се разхладят — и спокоен застъпник, когато са готови да ме изслушат.

Клеарх повдигна въпросително вежда и Кир му кимна и му обърна гръб. Арией беше първокласен конник, но не и спокоен застъпник. Кир си помисли, че ако им прати него, със сигурност ще се стигне до още безредици, та дори да няма заплахи за кастриране.

Тесалиецът Менон излезе в тръс от редиците. Неотдавна беше получил удар в лицето и дясното му око беше подуто и вече посиняваше. Проксен го следваше. Лицето на едрия кокалест грък беше червено като пещ, макар че бе трудно да се каже дали това се дължи на слънцето, или на срам. Двамата се поклониха и Менон заговори, когато Кир се обърна към него.

— Господарю, бих искал да се обърна към хората си, преди да се стигне до наказания. Знаехме, че може да има прояви на... несъгласие. В края на краищата те се отзоваха, за да се бият срещу планински племена. Но все пак повечето от тях са невинни. Подозирам, че

спартанците ги подвеждат. Моят полк просто чака възможност да тръгне след теб, сигурен съм в това. Ако позволиш да говоря с офицерите си, момчетата ми ще се отделят от останалите.

— Лицето ти... какво се е случило? — попита Кир.

— А, ами... спречкване с един човек. При игра на зарове.

Лъжата беше толкова очевидна, че Кир не си направи труда да отговаря. Вместо това заговори Клеарх:

— Май някой те е фраснал в лицето, Менон. Мислиш ли, че аз не мога да отделя спартанците си? Те не са просто момчета, на които плащам и които обучавам, а мъже, които познавам от деца! Имам четирима братовчеди и двама племенници в редиците им!

— И какво от това? Ако беше толкова сигурен, вече да си го направил — рязко му отвърна Менон за изненада на всички. — Но любимите ти спартанци не са се отделили, нали? Отказват да продължат, също като останалите. Не ги виждам да продължават напред, а ти? Така че времето едва ли е подходящо да се фукаш със спартанците си, Клеарх. Поне този път, докато не оправим нещата.

Последвалото мълчание беше доста неловко.

— Сигурен съм, че и двамата можете да изведете хората си от колоната — каза Кир. — Но ако ви позволя да го направите, другите със сигурност ще ви избият, когато разберат какво сте намислили. Дори да сте прави, войниците няма да излязат по своя воля. Не искам наемници, които се чувстват като роби!

Тонът му се беше повишил и гневът му надделя над мълчаливата борба между двамата военачалници.

Клеарх погледна принца и се отпусна на коляно — жест, който накара Менон да завърти очи и който не остана незабелязан от останалите.

— Справял съм се с подобни ситуации и преди. Нека първо поговоря с тях. Ако се проваля, Менон може да се опита да изведе групата си. Може да се получи, а може и да се стигне до разпавии и насилие. Така или иначе, дай ми първо шанс да опитам сам.

— Те изпитват страхопочитание към спартанците — каза Кир. — Всичките ми хора те познават. И всички гърци се обръщат към теб. Нима всичко е само мит? Или има нещо повече от дисциплината и умелото въртене на меча?

Клеарх се усмихна.

— В Спарта не издигаме паметници, статуи и градски стени. Ние сме стените. Ние сме паметниците. Аз съм спартанец и всички спартанци ме познават, защото съм един от тях. — Той сви рамене, когато останалите го изгледаха неразбиращо. — Някои са родени водачи. Други са просто родени. В Спарта тренираме както тялото, така и ума. — Той се усмихна, сякаш си припомняше нещо. — Може би защото умът е също толкова важен, колкото и тялото. Така че нека опитам. Позволи ми да обсъдя проблема с тях. Преди отделянето, преди кастрирането и бичуването. Моля те. Продължи напред с персите и обоза към мястото, където ще прекараме вечерта. Давам ти думата си и се кълна в Арес. Ще дойда, освен ако не ме убият.

— Добре — каза Кир.

Най-голямата чест, която можеше да отдаде на Клеарх в момента, беше да продължи напред, сякаш смята въпроса за решен. Хилядите мъже и жени от обоза ги бяха настигнали, докато водеха този разговор, и гледаха объркано седящите редици, които вече спореха и жестикулираха гневно. Докато минаваха покрай тях, някои жени подвикваха на мъжете,

които познаваха, но те ги пренебрегнаха или само свиваха рамене.

Няколко десетки ездачи препуснаха покрай редиците. Кир видя сред тях младия Ксенофонт и спътника му Хефест. Конниците спряха и водачите им казаха нещо на седящите гърци. Сцената беше съвсем обикновена и в същото време нова и ужасна. Неговите наемници отказваха да следват заповедите му. В гърдите му сякаш зейна кухня. Кир поклати глава, смуши коня си и потегли напред.

— По залез-слънце, Клеарх — извика той през рамо. — Виното е от мен.

Клеарх погледна хората си и каза:

— Чухте го. Хайде.

Менон понечи да каже нещо, но Проксен го бутна по рамото, докато минаваше покрай него, и моментът беше пропуснат. В различни настроения, от гняв до мрачно примирение, те оставиха Клеарх да се оправя сам.

Клеарх застана пред войниците. Отначало някои започнаха да хвърлят камъни по него, за да го прогонят, но спартанците му сложиха край на това с гневни думи и жестове. Самият Клеарх трябваше да се намеси, за да спре сбиванията на горещия пясък. Под палецото слънце всички вече ги мъчеше жажда и дишаха тежко като хрътки.

— Войници — започна той. — Съберете се и ме изслушайте, но не проливайте кръв в тази лишена от живот пустиня. Тук не расте нищо освен кости. Нима искате да останете за вечни времена на такова място? Не. Тогава защо крещите и заплашвате онези, които до вчера бяха ваши братя?

Войниците отговориха с викове, но Клеарх със задоволство видя, че го приближават. Той имаше силен глас и знаеше, че може да бъде чул от хиляди, но само ако са се събрали около него, сякаш слушат театрално представление.

Зачака ги да приближат, като им махаше и в същото време мислеше. Кир вече се беше отдалечил заедно с Оронт и Арией. Останалите военачалници ги бяха последвали, оставяйки спартанеца сам да успокоява хората, които се чувстваха предадени. Клеарх се зачуди как ли ще успее да постигне това.

Отначало войниците приказваха и пристъпваха. Някои вече бяха ужасени от онова, което бяха започнали, а други се бяха отърсили от страховете си и се чувстваха още по-убедени в правотата си. Те спореха, крещяха си и се заплашваха един друг, но кръгът тишина около Клеарх постепенно започна да се разширява, докато не обхвана всички. Спартанецът стоеше пред тях и по лицето му се стичаха сълзи. Когато всички замълчаха, той избърса очи с почти гневен жест.

— Е? Какво, да не би да си мислите, че един спартанец не може да плаче? Кир стана мой приятел, когато бях изгнаник от собствената си земя и ме възприемаха като прокуден. Но тъй като не желаете да го следвате, аз съм принуден да избирам. Аз съм ваш военачалник. И негов приятел. Трябва или да сложа край на приятелството и да тръгна с вас, или да предам верността си към вас и да тръгна с него. Поставете ме в невъзможно положение.

Всички се заслушаха още по-внимателно, някои заспориха шепнешком.

— Зная, че трябва да избира вас — каза той. — Да! Няма да допусна да се говори, че съм повел гърци в пустиня и съм ги изоставил заради местните войници. Тъй като няма да ми се подчините, ще вървя редом с вас. Ще понеса всичко, което ви сполети. Не мога да постъпя другояче. Аз ви доведох тук. Аз ви тренирах и тичах с вас. Вие сте мои сънародници — мои приятели и съюзници. Няма да ви изоставя сега.

Някои нададоха одобрителни викове, докато други изглеждаха смутени. Клеарх не се изненада, когато неколцина се изстъпиха напред с желанието да му отговорят, сякаш се намираха на агората в Атина. Гърците не можеха да приемат, че небето е синьо, ако преди това не са го обсъдили и не са стигнали до заключение. Клеарх ги обичаше заради тази им черта, макар че понякога тя можеше да доведе човек до лудост.

Тесалийците се стълпиха около него. Клеарх видя, че някои от най-гневните са от хората на Менон, макар да не знаеше дали гневът им се дължи на недостатъците му като водач, или просто защото имаха повече луди глави в редиците си. Те определено не бяха очаквали да чуят, че спартанецът е на тяхна страна, и сега му се усмихваха. Клеарх изслуша търпеливо трима от войниците, които искаха да говорят, макар че те просто повториха, че се чувстват предадени. Един младеж явно реши, че казаното трябва да се повтаря отново, и започна да припомня как Кир бил искал от тях да се бият с племената по хълмовете, а не с персийския цар. Клеарх кимаше на всяка дума, макар че си мислеше, че говорещият е пълен глупак.

— Но ето че сега сме тук — каза най-сетне той, когато стана ясно, че младият грък няма да млъкне сам. — Не можем да се върнем в миналото и да вземаме по-добри решения. Намираме се тук, на това място без сянка, в този ден. Най-голямата ни грижа би трябвало да е липсата на продоволствие. Няма да имаме храна и вода за вечерта, ако се откъснем от Кир. Не си представям, че ще ни даде последно угощение, преди да си тръгнем! Не, войници. Както казах, принцът ми е приятел — и голям съюзник на Гърция. Неговото злато ще помогне за израстването на следващото поколение синове и дъщери у дома. Но ако той ми беше враг, лично аз бих искал да съм колкото се може по-далече от него. Войниците му са десет пъти повече от нас и не мисля, че ще ни пусне да си тръгнем с всичко, от което се нуждаем, за да прекосим пустинята.

Още мъже почнаха да говорят. Клеарх кимаше, докато те призоваваха да се върнат в Гърция или да си купят провизии от обоза. Можеше само да се надява, че има и по-разумни, които слушат дебата. От опит знаеше, че често най-важните са онези, които не казват нищо, които обмислят всичко и разбират нещата по-добре от другите, за които мислеше като за „ветропоказатели“, които се обръщат натам, накъдето духа вятърът. Със задоволство видя, че след желаещите да говорят няма спартанци, макар че те го гледаха и чакаха. Менон беше прав в едно. Спартанците можеха да поведат останалите, ако обстоятелствата бяха правилните. В същото време беше достатъчна една погрешна дума, за да пламнат стари страсти, особено сред атиняните. Историята на Гърция бе история на постоянни войни и старите вражди имаха дълбоки корени.

Клеарх ги остави да говорят до преграждане в следобедната жега, като вмъкваше собствените си мисли всеки път, когато аргументите им се изчерпваха. Надяваше се, че малко по малко ще ги накара да разберат колко малко са възможностите им. Те не бяха планирали малкия си бунт, а просто бяха оставили негодуванието да се излее във внезапно действие, също както раздразнено дете рита вратата. Истината беше, че не можеха да си тръгнат, без да ги видят — и ако ги видяха, имаше голяма вероятност да бъдат атакувани от хората, с които бяха вървели редом месеци наред. Перспективата изобщо не беше привлекателна. Нещо повече, ако си тръгнеха, нямаше да имат нито храна, нито вода, нито транспорт за тях. Изгледите бяха доста мрачни. Точка по точка Клеарх се погрижи войниците да разберат всичко това, като през цялото време ги уверяваше, че е на тяхна страна. Престори се на скромен само когато най-безразсъдните поискаха да атакуват войската на Кир и да ограбят обоза. Клеарх поклати глава на това предложение и каза, че няма да участва в

подобно предателство, но ако настояват, ще им помогне да си избера друг водач. Предложението не мина и дискусиата продължи.

— Войници и приятели — каза накрая Клеарх, когато слънцето вече беше увиснало над хоризонта и ужасната жегата започна да намалява. Междувременно мухите ги бяха намерили и смучеха солта от кожата и очите им. Всички бяха изгорели от дългото седене на слънце. — Знаете, че животът на наемника включва рискове и дори смърт. Това е занаятът ни, макар да предпочитаме да причиняваме смърт на другите. — Изчака смехът да утихне. — Може би не сте очаквали да се изправите срещу брата на Кир или срещу Безсмъртните, които разбихме при Платея и Маратон. За такава опасна служба си заслужава да ни се плаща повече, не мислите ли? По един и половина дарика месечно. Само че дори не са ви предлагали такова възнаграждение, нали?

Всички се съгласиха, че никой не им е предлагал толкова злато. Някои мъже се загледаха замислено към слънцето. И най-добрите не можеха да изкарат и една пета от тази сума. За повечето от тях парите само от тази кампания се равняваха на сумата, която печелеха за три или четири години. На Клеарх му се наложи да чака съвсем малко, преди един от коринтяните да се изправи.

— А ако прагим хора при принца и поискаме да увеличи заплатата ни заради рисковете? По един и половина дарика на човек месечно? Той ще се съгласи ли на това?

Стотици глави се обърнаха към Клеарх, за да чуят отговора му.

— Сигурен съм — след известна пауза каза спартанецът. — Но той няма да ви прости, ако приемете това заплащане и после откажете да го последвате. Ако сте съгласни с това, трябва да го следвате до края. Ще победим, кълна се. Аз ще доведа нещата докрай. Ние сме гърци. Плащат ни добре, защото няма равни на нас. Но да ви предупредя, не бива да споменавате какво е заплащането ви пред персите.

Думите му бяха посрещнати с бурен смях и Клеарх се усмихна — кризата беше отминала. Полк след полк войниците се изправиха на крака и изтупаха пясъка от кожата си. Успехът не се дължеше толкова на обещаното злато, колкото на това, че бяха дали израз на недоволството си и Клеарх ги беше изслушал. Когато извика на спартанците си да застанат отпред, те бързо се строиха. Отначало не го поглеждаха в очите, макар че бяха готови да потеглят.

— Спартанци, мирно! — изкомандва Клеарх. — Вдигнете глави.

Изчака да изпълнят заповедта и посрещна уверено погледите им.

— Ще се бием за Кир, когато предизвика по-големия си брат на бойното поле. Има ли сред вас такива, които предпочитат да се върнат у дома?

Отговориха му с мълчание. Вечерният вятър вееше пясъка около глезените им, носейки благословена прохлада. Спартанците стояха в редици с другарите от детството си. Не можеха да избягат, както и не можеха да отлетят като птици. Клеарх сведе глава, сякаш им се покланяше. Беше ги извикал отпред точно заради това — и защото смяташе, че спартанците трябва винаги да са начело. След случилото се днес сред тях нямаше да има предателство.

— След мен към лагера — каза той. — Ще се срещна с Кир от ваше име. Ще уредя заплащането за всички вас. Не се бойте от наказания заради днешните събития. Няма да ги допусна.

Това не прозвуча като пресилено твърдение, след като беше изречено от него. Клеарх се беше изправил сам срещу гневна тълпа. А сега отново вървеше през пясъка, следван от гърци, строени в идеални редици.

Кир откри, че не може просто да чака в лагера с паница супа и къшей стар хляб, докато се решава бъдещето на рискованото му начинание. Затова каза на слугата си Парвиз да му намери кон и остави Пасакас да почива. След малко Ксенофонт и Хефест доведоха чудесен кон, вързан на дълъг повод между техните. Кир забеляза, че младежът седи по-уверено в седлото, и каза:

— Станал си по-добър ездач от първия път, когато те видях.

Младежът се изчерви и кимна. Скочи от коня и коленичи по начин, който намекваше, че е поне царски син, ако не и цар на малко царство. Кир мислено въздъхна и яхна коня.

— Един от съгледвачите съобщи за щрауси на изток. Ще вземем копия и ще отида на лов, докато чакам Клеарх да се върне. Ако дойде, незабавно ми пратете вест.

Принцът се загледа към хоризонта за някакъв знак за огромните бягащи птици, които бродеха като елени и можеха да изминават зашеметяващи разстояния. Като нищо можеше вече да са далече оттук, но му се искаше да препуска. Беше очаквал персите да му създадат неприятности, след като научеха, че ще се изправи срещу брат си. Отказът на гърците да изпълнят заповедта му го беше шокирал и бе осуетил всичките му планове.

Дойде и Арией. Изобщо не обърна внимание на младите атиняни и хвърли поводата на Ксенофонт, без изобщо да го погледне. Кир го изчака да се просне пред него на земята. Какво ли бе дошъл да докладва?

— Господарю, пратих няколко души да наблюдават гърците — каза Арией. — Един от тях току-що се върна. Казва, че отново се движат под строй.

И чак тогава погледна към двамата атиняни. Хефест го зяпаше, сякаш чуваше бърборене на маймуна, но Ксенофонт като че ли схващаше думите. Арией леко се обърна, показно изключвайки гърците от разговора.

— Възможно ли е да са враждебно настроени? — продължи той. — Да вдигна ли лагера по тревога? Ами ако идват да ограбят водата и продоволствията ни?

— Клеарх техен пленник ли е? — попита Кир.

— Не мисля, господарю. Момчето каза, че вървял редом с останалите.

— В такъв случай не. Трябва да ги посрещнем радушно. Поръчай вино в палатката ми. Казах на спартанеца, че ще прием заедно, когато дойде. Ще оставя лова на щрауси за утре.

На сутринта Кир се събуди с главоболие и обърна с отвращение глава от сложената до леглото му кофа. Беше прекарал по-голямата част от изминалата нощ в напиване до безпаметство с Клеарх. Спомни си, че беше декламирал някаква прочута поема, и изстена от ужас. Спартанецът беше отказал да пее. Бе казал, че хората му пеят само при издигането на нов цар или когато вярват, че смъртта им идва. Кир осъзна, че Клеарх не е бил пиян като него, и се намръщи, когато започна да си спомня откъслечни моменти. Наистина ли беше имитирал рева на магаре пред спартанеца и беше паднал на земята от смях? Замоли се тази сцена да е само трескав сън.

Отметна килима в ъгъла на палатката и се изпика на пясъка със затворени очи. Въздухът беше горещ и зловонен, наоколо лениво кръжаха мухи и кацах по лицето му. За момент му се стори, че ще повърне отново, и се наруга заради глупавата си постъпка. Знаеше, че ще му е зле до вечерта. Цял ден, съсипан от ексцесиите от предишната нощ. Трябваше да хапне и да пийне вода, след което да пояди, за да успокои стомаха си. В пустинята нямаше скрити места и той не искаше да опъват палатката му всеки път, когато се наложи да изравя малка дупка в пясъка. Разстройството беше доста неприятен елемент от дългия преход, за който не се споменава често при обучението. Кир се замоли дано да не се унизи. Баща му веднъж беше казал, че хората могат да простят на водачите си всичко освен две неща. Второто беше страхливостта.

Слугите го изкъпаха, след което го увиха в прохладна кърпа, докато го бръснеха и сресваха косата му, преди да я завържат на опашка. Кир легна на една съгваема маса да го масажират, след което седна гол на една пейка, докато донесат дрехите и доспехите му. Отпрати слугата, който му донесе фурми и сирене. Докато привършваше с приготвянията, бе чул викове, приканващи войниците да се размърдат. Врявата се засилваше и Кир забрави за момента за собствените си несгоди, излезе навън и примижа към далечината.

Пустинята се простираше докъдето стигаше поглед, но хълмовете и дюните криеха долини, скалисти върхове, реки със зелени брегове и дори села. Макар че изглеждаха сами, хоризонтът разказваше друга история.

В небето на изток се издигаха тънки черни нишки. Кир водеше хората си на изток, винаги на изток, към столицата на баща си. Знаеше, че никоя вражеска войска не може да приближи незабележимо Персеполис, и знаеше и че появата им рано или късно ще бъде докладвана на Артаксеркс. Имперските сили обаче бяха огромни, прекалено големи, за да се съберат само за един ден или дори месец. Кир прехапа замислено устна. Всяка четвърт от имперската войска беше по-голяма от силите, които водеше той. Планът му зависеше от това да не му се налага да се изправя срещу повече от едно елитно ядро около брат му.

Мислеше си, че знае какво означават пушеците, така че не се изненада, когато Оронт дойде при палатката му, докато я събираха за предстоящия преход. Оронт скочи от черния си жребец, предаде меч си на един слуга, легна по очи в пясъка и остана така, докато Кир не му заповяда да се изправи и да докладва.

— Господарю, имам вест от съгледвачите. Сигналите най-далече съобщават за изгорени посеви и изоставени села. Ако вървим през целия ден, привечер ще стигнем първото от тях.

Кир се загледа мълчаливо към бавно виещите се стълбове пушек, тънки като косми от това разстояние.

— Тисаферн — каза той след известно време. — Изглежда, че старият ми учител е видял повече, отколкото се надявах.

Погледна Оронт, но персиецът внимаваше да не показва чувствата си. Кир може и да знаеше какви са намеренията му още в Сарди, но това със сигурност не се отнасяше за персийските му офицери.

— Господарю, питам се... — започна Оронт и спря.

— Какво? Говори спокойно.

— Ако брат ти цар Артаксеркс е потеглил с войска, той още не е тук. Мисля, че щяхме да видим имперските редици, ако бяха наблизно.

— Продължавай — подкани го Кир.

Оронт като че ли събра увереност и думите му потекоха свободно.

— Селата и посевите се изгарят пред настъпваща войска. Това го пише в книгите за водене на война. Но целта на тази тактика е да накараш врага да гладува и да отслабне. Питам се дали това не означава, че брат ти няма крепостите, които са му нужни в този район. Поне за момента.

— Може би. Макар че ако си прав, не виждам как това ми е от полза. Ако не можем да попълваме запасите си по пътя, колко време можем да изкараме с наличната храна? Седмица? Девет-десет дни? Щом си чел книгите за войната, значи знаещ, че има две предложения за защита срещу тази тактика. Ако земята е изгорена по пътя ти...?

— Поемаш по друг път — довърши Оронт. — Макар че доводът ми остава, господарю. Ако цар Артаксеркс и войската му още не са тук, може да сме изправени пред много по-малка сила. Възможно е да има само няколко подпалвачи пред съгледвачите ни, които се опитват да ни отслабят и да причинят колкото се може повече щети. Ако успеем да ги прегазим, ще сложим край на това или най-малкото ще ги забавим и ще ограничим пораженията от действията им.

— Съгледвачите ли? — отвърна Кир. — Ще бъдат избити, ако дам такава заповед. Повечето от тях са още момчета.

Оронт отново се просна на земята.

— Господарю, дай ми сто души от гвардията си, за да се разправя с подпалвачите. Само сто, като хвърлено копие. Ще препусна пред съгледвачите и ще ги изненадам, докато горят и грабят. Унищожаването на запаси отнема време, господарю. Мога да ги настигна, сигурен съм.

Кир никога не бе виждал у Оронт подобна трескава инициативност. Той направо трепереше, докато гледаше към хоризонта.

— Стани, Оронт — отвърна той с блеснали очи. Искаше му се Клеарх да беше тук, за да види това. — Добре. Препусни далече и бързо и ми донеси главите на онези, които горят села в земите на баща ми.

Оронт се изправи, поклони се и опря за момент ръката на Кир в челото си.

— Оказваш ми огромна чест, господарю.

Кир се обърна, когато му доведоха коня и подставката за качване. Още му се гадеше малко, така че праметна с пъшкане крак през гърба на коня и се настани на седлото.

— Казваш, че брат ми не може да е наблизно, Оронт, но не може и да е на много дни път. Ще поведе войската напред в най-доброто възможно темпо. Прати ми довечера съобщение какво си научил. Дотогава да се молим Ариман да бъде сляп за теб. Нека успехът те следва, приятелю.

Докато двамата разговаряха, колоната вече се беше построила и чакаше заповед да потегли. Кир поведе заедно с Клеарх, който изглеждаше отпочинал и в добра форма. Спартанецът, който беше наблюдавал разговора отдалече, загледа как Оронт се качва на коня си и препуска покрай колоната, давайки знак на офицерите от личната гвардия на Кир. Клеарх не беше точно отговорен за тях, макар че смяташе, че като цяло се намират под негово командване. Въпреки това присви очи, когато видя как Оронт събира отряд конници и се готви да препусне.

Спартанецът неволно се замисли за двамата млади атиняни, които беше опознал през последните дни. По-големият, Ксенофонт, беше по средата на някакъв гневен изблик — сипеше обиди и проклетия и жестикулираше след персийските конници. Клеарх не можеше да си спомни името на другия.

— Този персиец, Оронт... Виждам, че взема резервните ти коне — каза Клеарх. — За какво са му?

Ксенофонт едва не се задави, когато позна говорещия. Поклони се и прочисти гърлото си, после перна Хефест по тила, като видя, че младежът е зяпнал.

— За мен е огромна чест — каза Ксенофонт. — Репутацията ти те изпреварва.

— Във въпросната репутация споменава ли се, че съм търпелив с онези, които не отговарят на въпросите ми? — попита Клеарх.

Ксенофонт поклати глава.

— Не. Оронт иска да препусне пред основната колона, за да намери онези, които изгарят земята пред нас.

— Тогава защо си толкова ядосан?

— Той... не пожела да отида с него. Каза, че нямало да вземе грък, че на нас не може да се има доверие.

— Разбирам — каза Клеарх и се потърка замислено по брадичката. Оронт не беше от онези, които биха се втурнали безразсъдно напред. Ако питаша него, много по-вероятно бе така да постъпи Арией. В това имаше нещо нередно.

— Колко коне ни остават сега? — попита той.

Ксенофонт изпъшка и раздражението му се разпали отново.

— Четирийсет и шест, ако се броят двата, които язди Кир. Затова се ядосвам. Аз съм началникът на конете — и какво ми остави той?

Клеарх само кимна. Реши да пита Кир, макар че имаше ужасното чувство, че вече е късно.

Един конник препусна към Кир.

— Позволи да поговоря с теб, господарю. Става въпрос за братовчед ми Оронт.

Това накара Кир да се обърне.

— Той потегля. Какво за него? — Видя, че човекът се е задъхал от бързане, и му даде знак да приближи.

Персиецът имаше известна прилика с Оронт, може би в носа. Кир изчака, докато мъжът се покланяше до земята и после му подаде пергамент е печат, който му беше познат. Оронт носеше пръстен със сапфир, върху който беше изобразен символът на рода му — пшеничен стрък и див кон. Печатът се различаваше ясно върху диска от глина. Кир видя, че пергаментът е разрязан по ръбовете, и се намръщи при мисълта какво означава това.

— Какво е толкова важно, че ми го носиш? — попита той, като се страхуваше от

отговора, който можеше да чуе.

— Господарю, братовчед ми заръча да занеса това на цар Артаксеркс. Пише му, че ще му доведе отряд конници от войската ти, и умолява Великия цар да не го напада, когато приближи. Той е моя кръв, принце. Ако можеш, шях от срам да отрежа всичко общо помежду ни.

Кир се вцепени. Усети погледа на капитана на гвардията си и му кимна отсечено. Човекът разбра отлично какво трябва да се направи. На свой ред Кир даде знак на други и заповяда да спрат всякакви подготовки за потегляне.

Оронт се обърна да погледне към настаналата суматоха. Макар че беше далече, Кир си помисли, че вижда донякъде ужаса, който изпитваше Оронт — може би от начина, по който седеше на коня си.

Може би имаше момент, когато Оронт можеше да препусне и да побегне, макар че нямаше да стигне далече в тези пясъци. Капитанът на гвардейците вече беше повел хората си да пресекат евентуалното му бягство. Кир гледаше: очакваше момента, когато Оронт щеше да разбере, че няма измъкване.

И наистина нямаше. Оронт наведе глава и зачака да го свалят от коня и да му вържат ръцете. Арией го завърза с дълго въже за седлото на коня си. Кир беше прекалено далече, за да чуе какви думи си разменят, но реши, че ще научи всичко по-късно.

Колоната най-сетне потегли. Мнозина се обръщаха да гледат как Оронт се препъва след коня на Арией с изопнатото от унижение лице.

Кир спря коня си отстрани на многохилядната колона, която минаваше покрай него, и зачака Арией да приближи с новия си роб. Отначало бе смятал да подмине момента с мълчаливо осъждане, но усети как раздражението му расте. С леко помръдване на пръсти даде знак на Арией да приближи.

Клеарх, Проксен и Нет бяха достатъчно близо да наблюдават сцената. Тесалиецът Менон също се беше приближил, макар че двамата с Клеарх не бяха в особено добри отношения и страняха един от друг. Въпреки това всички изпитваха жив интерес да разберат какво е направил Оронт и каква ще е реакцията на Кир.

Арией, който много добре си даваше сметка, че го гледат, скочи театрално от сивата си кобила. Можеше да позволи на Оронт да запази гордостта си, но вместо това дръпна рязко въжето и го накара да се просне по корем пред Кир. За миг Арией застана разкрячен над сънародника си. Докато Оронт се мъчеше да се надигне, Арией опря ножа си в гърлото му и той замръзна: даваше си сметка, че животът му зависи от една-единствена дума на Кир, когото мразеше — и може би от яростта на наперения воин, когото никога не беше харесвал. Оронт успя да запази спокойствие. Беше го виждал неведнъж у онези, които гледат смъртта в очите. В самия край нямаше борба. Издиша бавно, доволен, че може да посрещне вечността с някакво подобие на достойнство.

— Няма ли протести, Оронт? — неочаквано го попита Кир. — Няма ли възражения?

Оронт, който беше командвал полкове от името на царското семейство, погледна настрани към братовчед си, който стоеше с наведена глава.

— Изглежда, съм се доверил на погрешния човек, господарю.

— Значи помежду ни има нещо общо — рязко отвърна Кир.

Оронт сви рамене и погледна на изток.

— Всъщност... няма значение — каза той.

Кир го изгледа хладно.

— Да съм те оскърбил по някакъв начин?

Оронт безмълвно поклати глава.

— Тогава защо ме предаде? Нима не съм син на баща си? Не си ли положил клетва да служиш на семейството ми?

— Не — отвърна Оронт. Говореше осъдително, тонът му се повишаваше. — Заклел съм се да служа на короната. Реших да го направя, като се присъединя към брат ти, царя. Аз... съжалявам. Дълго обмислях действията си. Не исках да се изправам срещу теб. Ти винаги си бил добър с мен. Хората те възхваляват. И все пак... чувствах, че не мога да продължа. — Вдигна глава. В очите му блестяха сълзи. — Аз направих своя избор. И приемам последствията.

Кир дълго не каза нищо. Знаеше, че е достатъчно само да заповяда и с Оронт ще е свършено. Всички, които гледаха, очакваха от него точно това. Въпреки това той затърси начин да запази Оронт жив. Все пак той беше чудесен войник и се ползваше с уважението на войниците. Ако имаше заповед или една-единствена дума, с която да спечели верността му, Кир би я изрекъл на мига. Погледна към Клеарх за нещо, което не можеше да нарече, за каквото и да било. Погледът му беше посрещнат с мълчание и Кир въздъхна.

— Махнете този пропаднал човек от очите ми — каза той на гвардейците си. — Довършете го бързо, с един удар. И се отнасяйте към него с чест, докато се приготвя.

Обърна се към пленника, извади нож и срязва въжето. Оронт разтърка китки и попита:

— Мога ли да пиша на семейството си, преди да бъде изпълнена присъдата?

Кир потисна надигналия се в него гняв. Искаше му се да види Оронт мъртъв на мига. Но той беше от царски род и син на баща си. Овлaдя се.

— Разбира се — каза и обърна гръб на Оронт за последен път.

Всички чуха как Оронт въздъхна, примирен със съдбата си.

— Арией? — каза Кир.

Арией очакваше заповедите му и вече целуваше пясъка — още преди Кир да е успял да каже нещо.

— Ти командваш персийските части. Вземи братовчеда на Оронт за свой заместник. Заповядвай на всички освен на гърците — и изпълнявай заповедите на Клеарх. Разбра ли? Ще ми служиш ли вярно при тези условия?

— Да. Ще нося тази чест и в гроба си, господарю — отвърна Арией.

— Просто се справи по-добре от този нещастник — каза Кир.

Видя как Клеарх свежда глава към Оронт, преди да препусне. Проксен и Нет се върнаха с Кир в началото на колоната, следвани от Менон. Гърците бяха сериозни, както подобава при загуба на боен другар, но никой от тях не възрази срещу решението на Кир. Привечер колоната щеше да е навлязла още по-навътре в пустинята. Щяха да оставят тялото на Оронт зад себе си, за да бъде изкълвано от лешоядите.

Вечерта Кир отиде при огньовете на спартанците, за да сподели вечерята им. Съжали, че не е взел храна, когато видя колко оскъдна е тяхната и как я прокарват само с вода. Въпреки това те го посрещнаха радушно и той седна с кръстосани крака с тях на твърдата земя, като вдигна глава към Клеарх. Вечерята беше рядка каша от зърно и пресечено мляко, по парче козе сирене и съсухрени смокини.

— Какво те води при нас? — попита Клеарх, след като приключиха вечерята.

— Оронт възнамеряваше да отиде при брат ми — каза Кир, загледан в затихващите

пламъци. Понечи да поиска да засият огъня, но се сети, че трябва да носят със себе си всяка съчка през тази гола пустош. Животът се мъчеше да оцелява на това място без вода и без топлина през нощта. Вече започваше да става студено и зъбите му започваха да тракат. Той ги стисна и продължи: — Смятал е, че царските сили са наблизко. Каза ми, че ще препусне да се разправи с онези, които изгарят посевите и отравят кладенците. Тогава идеята ми се видя добра — и сега също ми се вижда добра.

— Остави това на мен — рече Клеарх. — Ще наредя на моите момчета да го направят. Или може би на онзи атинянин, дето така се вбеси, че му взимат конете.

— Да... — каза Кир. — Трябват ни очи пред нас, за да знаем къде брат ми е опънал палатката си. Но... не знам за хората, които избра Оронт. Възможно ли е някои от собствените ми гвардейци да са предатели? Направо не ми се вярва. Как да им се доверявам отсега нататък?

Клеарх бръкна в торбата и извади бутилка. На светлината на огъня приличаше на изработена от слонова кост, с изрязани по страните ѝ фигури. Кир се вгледа в тях в полумрака и му се стори, че фигурите са заети с някакви игри, макар че това беше малко вероятно.

— Последните ми запаси — каза Клеарх. — Може би тази нощ е подходяща за тях.

Кир взе бутилката, отпи глътка и се ококори.

— Това от грозде ли е направено?

— Да. Но е отлежало — отвърна Клеарх и се засмя. Вдигна бутилката, отпи и млясна. — Виж сега, Оронт беше водач. Издигнал се е, защото е бил умен и силен — и е притежавал качества, заради които другите са били готови да го последват.

— Затова ли му кимна преди смъртта му? — попита Кир.

— А, значи си видял. Не. Направих го, за да го почета за начина, по който прие смъртта. Направи го като спартанец. Подобно нещо е рядкост. Виждал съм големи мъже да се оплакват на ефорите, защото кучето на съседа ги е ухапало. Съвсем като деца! Ние сме войници, Кир. Разбираме, че утрешният ден може да е последният. Или денят след него. Войникът няма власт върху времето и начина, по който ще умре. Може обаче да избере как да посрещне смъртта си.

Умълчаха се за известно време, като си подаваха бутилката, докато не се изпразни.

— А другите?

— Другите са предполагали, че изпълняват заповедите ти. На твое място не бих мислил повече за това. Някои хора се научават да ръководят — не вярвам, че има родени водачи. Повечето предпочитат да бъдат водени. Те не искат много повече освен вино, храна и топлина — и по-късно деца и дом. Не искат да решават накъде да продължат, когато стигнат на кръстопът. Не искат други да идват при тях и да питат: „На изток или на запад?“, „Живот или смърт?“. Оставят тези въпроси на корави и самотни мъже като теб.

— И като теб — отвърна Кир.

— Е, аз съм син на Спарта. Имам сребърен череп и във вените ми тече разтопен бронз. Вървял съм по улиците на Спарта и съм пил от водите на Ефрат, който минава през сухи земи. Стоял съм на акропола в Спарта и съм извиквал името си на възрастен.

Усмиваше се, докато говореше, но думите му звучаха като ритуал, от който Кир потръпна.

Клеарх внезапно се прозя и се протегна като дете. Погледна нагоре към звездите и поклати глава.

— Нощта напредва. Утре ще пратя момчетата ми с коне. Ще намерим онези разбойници и ще ги избесим. Или ще намерим войската на брат ти и ще я посечем. В края на краищата, дошли сме точно за това. Оронт просто трябваше да изчака още малко.

Кир се изправи с приповдигнат дух и от виното, и от думите на спартанеца. Кимна, както Клеарх беше кимнал на Оронт, и тръгна със залитане към палатката си.

Клеарх се изправи и се загледа след него. Харесваше младия мъж въпреки цялата му несигурност и нужда от окуражаване. От него можеше да излезе чудесен цар — стига да успееше да победи брат си.

Тръби зазвучаха тревожно в мрака. Сънените войници наскочаха, грабнали мечове и щитовете. Чуваше се тропот на препускащи коне, следван от виковете на полемарси и пентекости, които строяваха хората си. Въпреки че бързаха, на войниците им трябваше време да си сложат наколенниците и броните. Офицери вървяха между тях и ги подканваха да побързат, като им напомняха да завържат добре сандалите си и да нахлупят хубаво шлемовете. Сърдитите им гласове бяха почти успокояващи — войниците бяха чували тези думи хиляди пъти. Някъде несъмнено имаше хаос, но не и тук. Или може би това беше поредната тренировка, заповядана от спартанеца Клеарх, който сякаш изпитваше удоволствие от подобни упражнения по време, когато нормалните хора би трябвало да спят.

Полковете се подредиха в карета без паника под виковете в мрака.

„Строй се тук, по атинянина Деметрий!“ или „Първите четирима под знамето!“ Офицерите викаха хората си по име и ранг да заемат позициите, които бяха научили през месеците.

Всичко отне много време, макар да изглеждаше, че е продължило само секунди. С пресипнали сбогувания и пожелания за успех онези от обоза се оттеглиха назад, оставяйки любовници, приятели и господари. Войните на Гърция и Персия зачакаха сами в дълга извита редица в пясъка. Тръбите утихнаха, след като си бяха свършили работата. Войниците стояха, без да говорят, но не и напълно притихнали. Скърцане на кожа, нервно потропване на ръкавица по щит, стон на несмазани доспехи, изсъхнали от пясъка и жегата — всичко това вдигаше шум, сякаш някакво огромно създание от люспи и бронз се е събудило и се готви за бой.

По-опитните войници не бяха извадили оръжия, макар че пръстите им се свиваха и отпускаха около дръжките. Ако в този ден престоеше да убиват, те се нуждаеха от всеки трик, за да запазят силите си, когато слънцето изгрееше. Страхуваха се от палещите му лъчи. Всички бяха почернели, откакто бяха напуснали Сарди или Гърция, макар че някои още се белеха на парцали и на места слънцето ги беше изгорило почти до кост. Останалите бяха измършавели от оскъдните дажби и кожата им бе загрубяла от пясъка и ухапванията на мухите и въшките.

Бяха изминали дълъг път, следвайки Кир. Макар че мнозина бяха нервни, всички черпеха увереност от хората около себе си и очакваха онова, което беше накарало тръбите да затръбят. Стотици търсеха мир с боговете, докосваха амулети или спомени от дома, вдигаха ги към устните си и мърмореха кратки молитви, след което прибираха предметите. Пикаеха направо в редиците, така че парата се вдигаше във въздуха около тях.

Високо над полковете се развяха знамена, носени с огромна гордост от момчета от обоза. Крилатият Пегас, бикът, совата и спартанската ламбда се издигаха над редиците на гърците, а персийските полкове стояха под изображенията на лъв, сокол, грифон и слънце. Момчета носеха вода на всеки, който поискаше, или тичаха да донесат някоя забравена вещ, чието отсъствие войниците бяха забелязали едва когато вече бяха в строя. Отначало момчетата викаха, но високите им гласове затихваха до шепот, когато минаваха между редиците мъже, изпълнени със страхопочитание от тъмната войска под звездите.

На източния хоризонт се появи бледа ивица, носеща със себе си първия полъх на вятъра на новия ден, който сякаш отвиваше нощта. Тя разкри очертанията на войската на Кир.

Войниците бяха обърнати в посоката, в която вървяха, на изток, към източника на светлината, към изгряващото слънце, което изгаряше всичките им детински страхове. Те гледаха към сивата ивица и чакаха първите топли лъчи по лицата си, вместо ужаса да бъдат слепи и уплашени, всеки самотен сред другарите си.

Хоризонтът беше като тъмно острие, разделящо земята от небето. Когато бледата светлина се засили, онези с най-остри очи извикаха предупредително, докато останалите продължаваха да се взираат и да питат какво става. Сред гърците и персите имаше хиляди, които виждаха размазано надалече, макар че можеха да се сражават добре в ръкопашен бой. Тези мъже хващаха момчета от обоза, обръщаха ги към светлината и ги питаха какво виждат на тъмните хълмове.

Момчетата напрягаха очи. По хоризонта пробягваха вълнички, сякаш самата земя се движеше. Те започнаха да сочат и да викат, когато първата светлина освети върховете на далечните знамена. Всички дошли с Кир чуха грохота, който приличаше на грохот на камъни, падащи в някаква далечна планина — дълго буботене, което продължаваше и продължаваше. В далечината видяха линия, която беше сякаш самата земя, превръщаща се в тъмни щитове и вдигнат от коне прахоляк. Войската на Персия беше излязла на бойното поле срещу тях. Тя напредваше — безчислена, покриваща цялата земя.

Някои полкове изреваха предизвикателно към имперските войски в предвкусане на битката. Ревът им отначало се засилваше, но после се задави и започна да затихва, докато войниците не млъкнаха потресени. Редиците пред тях продължаваха да растат, докато не изпълниха сякаш целия свят. Никой не беше виждал толкова много войници на едно място, същинско море от човешки тела.

Кир беше довел сто хиляди перси и дванайсет хиляди гърци. Хиляди други стояха с ужас зад полковете. Следовниците от обоза започнаха постепенно да отстъпват. Бяха вървели безгрижно през зелените хълмове на Вавилон и след това в пустинята, черпейки увереност от силата на числеността си. Всичко това изчезна пред лицето на безчетното множество, което идваше да ги унищожи без никакъв шанс за милост. Онези, които бяха следвали Кир от Сарди, усещаха как стомасите им се свиват, как мехурите напират да се изпразнят и как по ребрата им се стича студена пот. Обземаше ги отчаяние.

Кир хвърли шлема си на един гвардеец и смуши коня си с пети. Инстинктът на водач му казваше, че хората му трябвала го видят. Той препусна през пясъка с разпуснати коси и развети знамена, следван от Парвиз и шестстотин конници. Не завъртя глава към войската на брат си, а предпочете да гледа редиците на онези, които бяха стигнали чак дотук с него. Те бяха неговите хора по начин, който беше труден за описване. Бяха заложили живота си на неговата дума. Това беше връзка, силна като семейната, а залогът бе по-висок от всеки друг.

Клеарх и гърците се бяха строили в дясното крило до Ефрат, за да не могат да бъдат атакувани отстрани или обкръжени. Кир спря в центъра и вдигна личното си знаме, сокол върху огромен правоъгълник от коприна, обсипан със скъпоценни камъни. Погледна наляво и надясно, горд от стотиците символи на полковете, кръвта и традициите на войската му, издигнати високо на копия, за да ги виждат всички.

От лявата му страна бяха наредени персийските полкове под командването на Арией. Кир пое центъра, където го очакваха хората му. Но докато слънцето изгряваше и той гледаше как войската на брат му приближава все повече и повече, той се вглеждаше за царския орел на Ахеменидите в центъра — и не можеше да го види.

Един пратеник тичаше с всички сили към него, плувнал в пот. Мина сред конете,

приблѝжи и се поклони толкова ниско, че почти изчезна под копитата на коня на Кир.

— Клеарх пита за последни заповеди, господарю. Каза да ти кажа, че и всички листа в гората не могат да надделеят над един меч.

Устните на Кир потрепнаха. Спартанецът не можеше да се сдържи да не повдигне духа му. Понякога Клеарх беше като баща за всички.

Преди да успее да отговори, Кир видя, че гвардейците му сочат наляво и засланят очи срещу изгряващото слънце. Изведнъж те завикаха името на брат му. Кир погледна на изток и преглътна. Брат му все пак беше в центъра. Просто войската му беше толкова огромна, че центърът ѝ попадеше отвъд края на силите на принца. За първи път Кир почувства, че трепери, и дъхът му секна. Брат му, или може би Тисаферн, го беше очаквал.

Погледна надясно покрай младия грък, който очакваше заповедите му, към крилото под командването на Клеарх, Проксен и Нет. Тесалиецът Менон също беше там, макар че хората му бяха застанали до персите и заемаха най-лявата част на гръцките части — и най-малко престижната, доколкото разбираше Кир. Когато се разполагаха на лагер, между гръците непрекъснато избухваха дразги. Те обаче имаха едно предимство, което брат му не притежаваше. Единствената сила, на която Великият цар не можеше да отговори. Кир отправи молитва към Ахура Мазда и затвори очи, обърнат към изгряващото слънце.

— Стани, момче — каза той на пратеника. — Ето заповедта ми. Клеарх да поведе бързо цялото дясно крило пред войската, преди врагът да е доближил. След това да атакува центъра на царските редици, където са знамената с орела, отляво на мястото, на което се намирам. Повтори.

Пратеникът повтори думите на идеален персийски без нито една грешка, макар че се беше облещил. Накрая се поклони и коленичи за миг, преди да се отдалечи тичешком.

Кир гледаше как редиците на брат му приближават като човек, застанал на пътя на лавина и неспособен да помръдне от мястото си.

Клеарх забеляза връщащия се тичешком пратеник. Редиците на дясното крило мълчаливо очакваха врагът да се приближи достатъчно близо, за да влезе в обхвата на камъните и копията. Всички бяха сериозни, макар че гръцките наемници бяха достатъчно уверени в себе си. Бяха виждали какво представляват обикновените персийски войници, когато тренираха с тях. Перспективата да се изправят срещу подобни противници не ги притесняваше особено. Въпреки това огромният им брой ги накара да забравят за смеха и приказките. Гледката на враг, приближаващ подобно на приливна вълна към брега, беше доста отрезвяваща.

— Аз... имам заповед... от господаря — каза младежът.

— Не трябваше ли да си в по-добра форма? — отвърна Клеарх. — Може да ти се наложи да търчиш цял ден, момче.

— Добре съм — задъхано отвърна пратеникът. — Кир каза да преместиш частта си срещу вражеския център, ето там.

И посочи. Клеарх не си направи труда да погледне. Проксен беше наблизко и изглеждаше доста по-щастлив в седлото в сравнение с него. Клеарх даде знак на пратеника да изчака, когато Проксен приближи и повдигна въпросително вежди.

— Кир иска да ни постави пред персите си, за да атакуваме царската гвардия в центъра. Тя се пада някъде там, наляво. Дори не мога да я видя оттук.

— И да оставим реката? — отвърна Проксен. — Това е... необмислено. — Погледна в

далечината и поклати глава. — Врагът е... прекалено *близо*, за да опитваме нещо подобно, Клеарх. Не знам дали ще успея дори да поведе хората си, преди да стигнат до нас.

Двамата се загледаха мълчаливо пред очите на слушащите войници и очакващия пратеник. Заповедта беше отчаяно хвърляне на зарове, което може би щеше да означава смъртта на всички тях — или удар, който щеше да сложи край на битката още преди тя да е започнала. Проксен очевидно не желаше да предприема този ход, но Клеарх знаеше, че ако потвърди заповедта, той ще се подчини. Другите гърци можеше и да са против, но дисциплината бе вкоренена дълбоко в тях. Те разбираха, че понякога пълководецът трябва да прати хората си на смърт, за да задържи някоя позиция. Тяхната задача беше да изпълняват заповедите и да се бият докрай, за да осигурят победата. За това се изискваше доверие и вяра в онези, които ги водеха. Нещо повече, изискваха се хора, които разбират, че водачите им може да грешат, че самите те може да бъдат пратени на смърт от погрешно решение или от гордост — и все пак да тръгнат.

Въпреки това Клеарх известно време не каза нищо. Виждаше, че Менон приближава да разбере какво става, и това го накара да реши по-бързо. Тесалиецът беше наговорил разни глупости за Спарта с единствения ѝ театър и реката в сухата долина. Ако не бяха съюзници, Клеарх щеше да го накара да си плати за думите. Помисли си, че пак може да го направи, ако Менон оцелее след битката. Беше го сложил най-отляво на гръцката част в знак за понижение, макар че напереният дребосък сякаш не го разбира.

— Върни се при Кир — каза Клеарх. — Кажи му, че ще изпълним заповедта му.

Пратеникът се поклонил и се втурна отново към центъра. Проксен откъсна поглед от вражеската линия и погледна Клеарх.

— Ако тръгнеш напредно на бойното поле, ще ни обкръжат. Войската на царя припокрива левия ни фланг. Ако това стане и с десния, ще ни обгърнат като криле и това... ще е краят.

— Да — отвърна Клеарх. — Преди да пробием центъра, трябва да пометем крилото пред нас. Ако го направим бързо, ще обърнем към царя. Няма да допусна Кир да каже, че не сме изпълнили заповедта, но първо ще минем през тях.

Проксен се засмя.

— Наистина те харесвам, спартанецо.

— Не ми пука — отвърна Клеарх. Не беше съвсем ясно дали се шегува, или не, и усмивката на Проксен изчезна. — Връщай се при хората си. Кажи им да са в готовност.

Клеарх погледна към двамата войници, които стояха до него с дълги сребърни тръби, и каза:

— Сигнал за настъпление.

Увери се, че мечът му е разхлабен в ножницата и че кописът му е на сигурно място отзад на кръста му. Усещаше тежестта на щита като стар приятел в лявата си ръка. Протегна дясната и му подадоха копие. Той го взе и се усмихна свирепо.

Тръбите затръбиха. Спартанците поеха напред, повеждайки цялото гръцко крило към персийската войска. Напредваха с реката от дясната им страна и с развети червени наметала. Пред тях имаше движеща се мозайка от облечени в бяло конници и стрелци. Първите редици бяха от колесници, теглени през мекия пясък от измъчени коне. Към тях имаше закрепени коси на височината на човешки ръст и на твърда земя те щяха да са плашещ противник. Тази част от персийската войска се командваше от новоиздигнатия Тисаферн, облечен в бяло и възседнал сива кобила.

Кир видя, че гърците тръгват, и ги благослови. Гледаше ги как се отделят от редиците зад него, но после стисна зъби, когато видя, че не завиват както беше наредил. Позицията на брат му беше далече наляво, а те вървяха напред, сякаш Клеарх не беше разбрал заповедта. Кир стисна копието си, а конят му изпръхтя и започна да рови пясъка, усетил раздражението му.

Реката проблясваше отдясно под лъчите на изгряващото слънце. Кир разбираше, че Клеарх не иска да бъде заобиколен от толкова многоброен враг, но той беше престолонаследникът. Ако брат му паднеше, Кир на мига щеше да командва цялото бойно поле.

Продължаваше да гледа как гърците продължават да напредват към имперското множество, сякаш те са нападателите. Все едно момче с пръчка е решило да атакува цял полк. Кир преглътна с мъка — в гърлото му беше заседнала бучка. Гърците не бяха отказали и не бяха побягнали при заповедта му. Не можеше да понесе да гледа как ги унищожават.

— Сигнал за настъпление! Общо настъпление. Спокойно! Напред срещу врага!

По редиците зареваха тръби и персийските полкове се люшнаха напред — черни карета, които изглеждаха нищожни в сравнение с онези срещу тях. Въпреки това те също бяха набрали кураж. Кир зае мястото си в челните редици в центъра, макар да знаеше, че брат му няма да има срещу кого да се изправи, когато войските се срещнат — толкова голяма бе разликата в числеността им. Единственият шанс на Кир беше да обърне хода на битката или да помете със силния си десен фланг слабия ляв на врага. Погледна напред и видя, че знамената се приближават и стават все по-ясно различими. Между двете войски вече имаше само осемстотин крачки и стрелците и пелтастите започнаха да разкършват ръце и рамене, готови да атакуват, докато всички останали, които трябваше да издържат дъжда стрели и камъни, приготвяха щитове и се молеха да не бъдат поразени.

Кир затаи дъх, когато видя редиците около брат си. Цар Артаксеркс не се виждаше, скрит от движещия се параван от войници и колесници. Знамената му със златния орел на Ахеменидите се развяваха на група от лявата страна на принца. Кир вдигна своя сокол като предизвикателство. Една от двете птици щеше да падне.

Клеарх подтичваше заедно с осемте редици спартанци и още четири илоти, всяка от по двеста и четирийсет души. Зад него бяха частите на Проксен и Нет, следвани от мърморещия Менон. Клеарх изгледа кръвнишки колесниците срещу тях — знаеше, че те ще са страховити за онези, които никога преди не са виждали подобен противник.

— Вижте как старите каруци затъват в пясъка — извика той по редицата. — Кажете на хората да прескачат остриетата. Ние скачаме по-високо от тях в гимназиума, момчета.

Спартанците му се разсмяха в отговор и Клеарх внезапно реши да не отдава на персите респекта, който те търсеха.

— Гърци! — изрева той, без да забавя крачка. — Кои са онези, които се осмеляват да застанат срещу нас? Никои, въпреки цялата им суета. Ние сме воители. Най-добрите, които е виждал светът. *Хомемон* — ние имаме обща кръв. *Хомотрона* — общи обичаи. *Хомоглосон* — общ език. — Гласът му набираше сила, мощен и въздействащ. — И *хомотрискон* — общи храмове и богове. Затова побеждаваме. Ние сме един неделим народ. Днес не сме спартанци, тесалийци или атиняни. Ние сме елини. Ние сме мъжете на Гърция. Ще им покажем ли какво означава това?

Спартанците му изръмжаха и останалите отговориха, оголвайки зъби, докато вървяха с него. Малко по малко темпото се ускоряваше. Те знаеха, че навлизат в обхвата на стрелите и камъните. Време беше.

Всички ездаци скочиха от конете и ги тупнаха по задниците, за да ги прогонят. Момчетата, които тичаха покрай войниците, хванаха поводите и обърнаха животните обратно към обоза, на няколко мили зад тях, като поздравяваха бойците с тънките си гласчета.

— Удвоете темпото! — изрева Клеарх.

Чу как други предадоха командата му по редиците и войската нададе рев, който беше нещо повече от просто експлозия на дъх. А предизвикателство към онези, срещу които се изправяха. Хиляди запяха пеан, песента на смъртта.

— Щитове и копия в готовност! — извика Клеарх.

Персийските редици приближаваха бързо и въздухът над гърците се изпълни с хиляди стрели, подобни на стръкове трева или черни косми на синия фон на небето.

— Щитове горе! Успокой темпото! — отново изрева Клеарх. Не беше останал без дъх. Тичаше всеки ден по време на тренировките и почти не усещаше напрежението. — Атакувай врага! Дръж строя! Спазвай дисциплина! За Кир! За Гърция! За Атина! Богове, за Спарта!

Продължи да дава заповеди, докато хората му напредваха като нанасящ удар меч през последните сто крачки. Пеанът завърши с тъжна нотка вместо с рев, но въпреки това вся ужас у врага. Стрелите тракаха по щитовете, но повечето прелетяха над главите им, изстреляни от стрелци, които не бяха преценили темпото на приближаващия противник. Задържани до последния момент, гръцките метателни копия се посипаха върху редиците. Илотите ги мятаха от задните редици, като пъшкаха от усилието. Спартанците продължаваха да държат копията си насочени напред и напредваха като стена от тръни.

Персийските части на Тисаферн се разпаднаха преди гърците да стигнат до тях. Първите редици отстъпиха и всяха хаос, докато войниците се опитваха да избягат от спартанците с червени наметала, които носеха сигурна смърт. Колесници се преобръщаха, когато колелата им затъваха в пясъка, и конете ги повличаха.

Клеарх нададе победен рев. Спартанците му подкарваха персийските войници като добитък и избиваха всички, които бяха прекалено бавни, за да се махнат от пътя им, но в същото време поддържаха и дисциплината. Въпреки това Клеарх извика заповедта — постоянен страх на всеки военачалник беше, че хората му ще се опиянят от яростта на битката и ще нарушат строя. Беше виждал как войски се превръщат в тълпи, след което винаги следваше унищожение.

Неговите спартанци бяха като щит, така че никой от онези зад тях не можеше да се втурне сляпо напред, без да мине през съюзниците си. Напредваха равномерно, вдигнали щитове и мушкаци с копия. Някои войници отзад бяха извадили ножове да довършват ранените врагове и ги съсичаха, докато ги прекрачваха, така че никой да не може да скочи и да всее хаос след минаването на основните редици.

Цялото персийско крило се разпадна и последвалото клане беше ужасяващо: всички гърци бяха оплискани с кръвта на противниците. Единствено фактът, че много перси бяха на коне, ги спаси. Тисаферн изтегли хиляди извън обхвата на стрелите и камъните, като така спаси и собствения си живот. Клеарх и Проксен го виждаха на коня му сред бели знамена, но той беше отстъпил зад основните редици и Клеарх не можеше да стигне до него. Спартанецът видя, че атинските конници се събират и се готвят да атакуват, но им заповяда

да задържат позициите си. Само глупци и буйни младежи атакуват по-силен противник. Професионалистите почиват и изкачват планината стъпка по стъпка. А и без това конете им бяха малко. Те не можеха да променят изхода от битката.

Клеарх трябваше да изреве на хората си да спрат, когато те започнаха да настъпват отново, помитайки основните сили, зад които можеше да се зърне лъкатушешката река и равнините. Трябваша му стоте очи на Аргос, за да вижда всичко ставащо. Дотук се бяха справили добре, но царската армия едва кървеше — беше толкова огромна, че почти не бе усетила удара. Мъртвите бяха оставени там, където бяха паднали. Войниците, срещу които се изправяха, бяха свежи, макар че очите им вече бяха разширени от ужас.

— Завий наляво! Пробиваме към центъра! — извика Клеарх.

Той и гърците му щяха да пометат предния край на персийската змия, сякаш навиваха килим, от единия край до другия. Така щяха да стигнат до позицията на Великия цар, точно както бе наредил Кир. Клеарх се отърси от налегналата го умора, след като вълнението от началото на битката отмина. Това беше работа, най-тежката работа, която беше познавал. Жегата се засилваше и той усещаше как езикът му пресъхва. Наоколо не се виждаха момчета с вода и не му оставаше друго освен да свие рамене и да почисти меча си в краткия момент на почивка.

Обърна се и прати Проксен на фланга с отряд критски стрелци в случай, че Тисаферн се опита да атакува или да събере стрелци. Клеарх знаеше, че дотук е изгубил много малко мъже, и искаше това да продължи. Беше видял как един войник става жертва на косата на колесница — беше замръзнал от страх и не помръдна от мястото си, докато другарите му се бяха хвърлили под острието и бяха оцелели. Това беше урокът. Не биваше да спират. Спряха ли, щяха да бъдат пометени, както ястребът бива свален от гарвани.

Кир усети как страхът го сграбчва и го подканва да препусне извън бойното поле. Никога не беше изпитвал подобно чувство — сякаш някой го е стиснал за гърлото и го разтърсва. Беше се задъхал, а сърцето му туптеше така, че бойците около него със сигурност го чуваха и разбираха, че го е страх. Виждаше собствената си смърт в огромните редици и металния отблясък на река Ефрат.

— Аз съм от рода на Ахеменидите — прошепна той на себе си. — Аз съм син на цар Дарий, внук на Ксеркс. Няма да избягам. Ще *остана*.

Отпред виждаше как Клеарх повежда гърците, които сякаш се втурваха срещу вълна, преди тя да се разбие отгоре им. Персите се изляха около тях и гърците бяха погълнати пред очите му — продължаваха напред във вражеското множество.

От лявата си страна Кир видя, че цели полкове на брат му заобикалят войските му. Не разполагаше с толкова много хора, че да им попречи да го обкръжат. Знаеше, че нищо не убива бойния дух по-бързо от осъзнаването, че пътят за отстъпление е отрязан, че не можеш да побегнеш, че враговете са както пред теб, така и зад гърба ти. Това беше най-простата тактика на Ахеменидите — да изкараш на бойното поле толкова много хора, че да погълнеш изправилния се срещу теб. Смисълът на войната бе да нанесе колкото се може по-бързо и по-брутално унищожение. Кир преглътна, гърлото му внезапно беше пресъхнало. Войската на брат му щеше да се извие около неговата като хищен нокът — и всичко щеше да приключи.

Почувства как страхът му отмина веднага щом се изправи пред най-лошото. Ако брат му паднеше, той щеше да бъде цар. Това беше единственото, което имаше значение. Дори Артаксеркс да беше довел целия свят на тази равнина до голямата река, крайният резултат пак щеше да се реши от два живота. Усети как спокойствието се спуска върху него подобно на слягаща се прах. Задиша по-дълбоко. Не беше толкова трудно. Нито толкова сложно. Един удар щеше да сложи край на всичко.

Шестстотин конници язدهа с Кир като негова лична гвардия, всичките верни до смърт. Онези, които бяха тръгнали с Оронт, още изпитваха срам и усещаха подозрението на другарите си. И отчаяно желяеха да се докажат.

Когато видя, че полковете на брат му ще го обкръжат, Кир разбра, че му остава само една възможност. Щеше да заложил живота си. Щеше да бъде върхът на копието — но веднъж хвърлено, то не можеше да се върне назад.

— Парвиз! — изрева той.

Парвиз го погледна, доволен, че е нужен за нещо. Яздеше доста добре старата си кобила, но като воин не можеше да се мери с гвардейците му.

— Отстъпи назад — извика му Кир. — Тук не е място за теб.

Видя как Парвиз пребледнява от ужас, но поне той щеше да остане жив. Кир вече викаше на друг:

— Хадид!

Хадид се приближи и сведе глава в очакване на заповеди, но време за заповеди нямаше. Разстоянието между войските се скъсяваше с бързината на изстреляна стрела. Когато се сблъскаха, нямаше да има място за маневри.

— Гвардейци, с мен! — Кир смуши коня си, уверен, че всички ще го последват.

И те го последваха с кръвожаден вой. Кир се носеше през бойното поле. Беше като

лястовица, летяща към гнездото си под облаците, царски сокол в бурята.

Усмихна се, когато вятърът зарева в ушите му и ритъмът на галоп заби като барабан под него. Подпря коляно под лъка на седлото и се надигна, наведен над врата на коня. Двамата бяха едно. Кир държеше копие в едната си ръка и мечът беше разхлабен в ножницата, готов да бъде изтеглен.

Знамената на брат му го приканваха, зовяха го. Гвардейците зад него препускаха, оформяйки клин. Това беше чисто безумие, но въпреки това Кир извика предизвикателно към редиците пред себе си. Гласът му се изгуби в тропота на копита и рева на хора, но в него нямаше думи, само див вик и обещание за отмъщение. Очите му се напълниха с парещи сълзи.

Разбира се, врагът знаеше кой е той. Знаеше го от мига, когато Кир бе препуснал пред полковете си. Никой друг освен него не можеше да събере около себе си шестстотин конници. Кир препускаше през глава към вражеските редици и те се поколебаха, макар че не можеше да се каже дали реакцията им е резултат на страх от атаката. Бяха вече съвсем близо — и мигове по-късно той беше сред тях.

Някои войници отстъпиха, вместо да се изправят срещу летящите устремно копия и конници. Десетки се хвърлиха уплашено на земята. Онези, които бяха по-храбри или твърде бавни, за да отскочат, бяха пометени като от вихър. Кир усещаше ударите по краката си. Видя как хора отлитат от гърдите на коня му и попадат под копитата. Чуваше как писъците им заглъхват, докато гвардейците му се забиваха като шип в множеството около персийския цар.

Двамата братя се видяха едновременно и за миг сякаш всичко замря. Кир забрави, че галопира през движещи се хора: виждаше единствено изпълнените с изумление очи на Артаксеркс, когато главата с богато украсен шлем се обърна към него. Устата на брат му беше отворена и червена. Ръката му посягаше към меча, но Кир беше твърде бърз, твърде устремен, твърде изпълнен с желание за отмъщение. Беше изгубил копието си в гърдите на някакъв войник. Мечът беше в ръката му. Той го вдигна високо и замахна към врата на брат си. Царят размаха ръце и изкрещя от ужас. Острието удари метал и са завъртя в ръката на Кир, когато закачи ръба на нагръдника. И все пак по него имаше кръв.

Това беше момент на съвършена яснота, въздухът бе сладък и хладен. Кир издиша, изпълнен с нещо като радост.

Клеарх нямаше време да изпитва задоволство. Гръцкото каре напредваше устремно в имперските сили, като ги лишаваше от всякаква възможност да се организират. Персите не можеха да реагират достатъчно бързо. Още преди офицерите им да са разбрали какво става, спартанците бяха минали през тях и посичаха следващия полк. Създаваха пред себе си вълна — войниците се обръщаха и побягваха, за да не се озоват пред редиците с червени наметала и кървави мечове в ръцете.

Клеарх се биеше с щит и копие рамо до рамо с мъже, които познаваше от години. Този ден всички те бяха обединени на полето при Кунакса до река Ефрат, огромната змия на живота, която правеше пустинята зелена.

— Какво *правите* там? Поддържайте разстояние между редиците! — изрева Клеарх към хората на Проксен, които бяха зад неговите. Сгълчани, те забавиха крачка и гневът му се уталожил пред лицето на врага. Щом можеше да намери време да забележи лошия строй, значи положението може би не беше толкова безнадеждно, колкото смятаха някои. Никой от войниците му не беше виждал досега толкова много хора на едно място — нито в театъра на

Дионис в Атина, нито тълпите в свещените горици на Делфи. Това беше поглед към империя, по-грамадна от всичко, което можеха да си представят, и не им оставаше нищо друго, освен да примижават, да зяпат и да продължават напред.

Гърците бяха строени в правоъгълник с дълга предна страна, с двеста и четирийсет спартанци и техните илоти начело и четирийсет редици зад тях. Биеха се като истински професионалисти, със спокойна свирепост. Никой не нарушаваше строя и не се хвърляше да преследва бягащите врагове. Вървяха напред, сякаш следваха тясна пътека — и всеки на тази пътека биваше съсичан. На онези от двете им страни не се обръщаше внимание — освен ако не атакуваха. Гърците продължаваха напред с щитове, вече очукани от ударите на камъни и със стърчащи от тях счупени стрели. Врагът виждаше само шлемове, които не можеше да пониже, кръгли щитове и наколенници под тях. Спартанците бяха като мъже от бронз, но без слабостта на метала. Гръцките копия се стрелкаха пред тях като езици на змии и върховете им бяха червени от кръв.

Клеарх видя как един от хората му залитна. Нещо беше прелетяло над гъстите редици и бе улучило шлема му, от което той извънтя като камбана. Това привлече вниманието на Клеарх и го накара да огледа хората си. Предните редици се уморяваха и постепенно забавяха темпото.

— Проксене, нима ще оставиш моите хора да заграбят цялата слава? — извика той.

Проксен завъртя очи към небето и извика:

— Направи ми път и ще ти покажа какво означава слава! Защо все ти трябва да си пръв, спартанец? Да не са те тормозили като дете?

— Нямаш си и представа — отвърна Клеарх, но се ухили и поклати глава. Преди десетия си рожден ден беше излязъл победител в три юмручни двубоя със спартански момчета, които бяха по-високи и по-силни от него. Спечели последния бой със счупена дясна ръка. Споменът го накара да потърка кокалчетата на пръстите си.

— Спартанци, освободете предните редици. Отстъпете назад! Показайте им как се прави. Нека сега Проксен покаже какво е научил! Менон да настъпи отляво с по шейсет души в редица. И да не изостава!

Лицата на спартанците бяха скрити от шлемовете, но Клеарх знаеше, че хората му са уморени. Бяха в изключително добра форма, но все пак се нуждаеха от почивка. Нищо не уморяваше човек повече от сражаването, макар че цепенето на дърва се доближаваше изненадващо близо до това. Клеарх погледна редиците, като търсеше някакви признаци за слабост или нарушен строй. Колкото и да се опитваше да се държи шеговито, смяната на три хиляди души с други в разгара на битка беше убийствено трудна. В процеса умираха хора поради невнимание или атака, когато врагът си помислеше, че строят се огъва, и се хвърляше напред. Но ако това не се направеше, най-добрите воители на света щяха да паднат. Всички противници, с които се сблъскаха и които убиваха, бяха отпочинали. Единствено боговете можеха да се сражават цял ден без почивка.

Клеарх гледаше как спартанците забавят бруталното си темпо. Персите пред тях нададоха вой, когато видяха как омразният враг като че ли трепва. Клеарх изръмжа зверски, идеше му да забие меч в гърлата им и да сложи край на писъците. Видя, че облечените в черно Безсмъртни се опитват да окажат отпор, но Проксен и Менон трябваше да се изправят пред тях.

— Готов съм, Клеарх — извика Проксен. — Можеш да дадеш почивка на дъртите си крака.

— Ще остана. Искам да погледам Менон в истинско сражение. Все пак говори като герой.

Тесалиецът Менон се обърна.

— Врагът е *отпред*, спартански боклук такъв! — извика той, което накара Клеарх да се засмее. Наистина не харесваше Менон, но в думите му имаше истина. Ако тесалиецът се сражаваше толкова добре, колкото се оплакваше и заяждаше, наистина щеше да окаже герой — и Клеарх щеше да му прости всичко останало. Може и да не го харесваше, но въпреки това щеше да стисне ръката му и да напълни чашата му с вино.

В останалата част на полето се чуваше звън на оръжия, звуците на сражението бяха като трептене във въздуха. Там имаше смърт, носеща кисел привкус във всеки дъх. Клеарх знаеше, че бойното поле е място на постоянен страх. И че добрият командир трябва да се съсредоточи върху непосредствената си задача и да не се тревожи за друго. Хората му бяха способни на нечувани постижения, но трябваше да бъдат събирани и пазени така, както скъперникът пази монетите си. Кир беше довел едва дванайсет хиляди гърци във Вавилония. Основната част от битката щеше да се води от перси срещу перси.

Кир видя как брат му пада от коня и нададе ликуващ вик. Всичките му страхове и слабости изчезнаха. Личните му гвардейци все още тъпчеха с конете си подлудените воители около Великия цар, но това ставаше някак на заден план. Умът му бе ясен и спокоен, докато брат му лежеше по гръб и плюеше кръв. Съвсем малко по-високо и Кир щеше да му пререже гърлото и короната на Ахеменидите щеше да се търкулне в пясъка.

Кир видя как хората на брат му се обръщат към господаря си, макар че Артаксеркс беше очевидно замаян и не можеше да дава заповеди. Видя лица на хора, които познаваше и които също го познаха. Той се превърна в център на вниманието им — човекът, който се бе осмелил да посегне на царя. Хвърлиха се към него и за свое изумление Кир видя как Парвиз препуска към него, за да му помогне — не му се беше подчинил и го бе последвал. Пред очите му Парвиз препречи пътя на трима имперски гвардейци със старата си кобила.

Кир не видя летящото копие, хвърлено от някой от хората на царя. То описа дъга и Кир го усети и когато погледна нагоре, копие то улучи в бузата, счупи скулата му и го отхвърли настрана. Той не можеше да разбере какво се случва. Знаеше, че е триумфирал, но ето че светът се въртеше около него и слънцето подскачаше лудо в небето, докато той падаше тежко на земята. Чу още един удар и понечи да се надигне. От неговата уста също бликна кръв. Усещаше парчета кост по езика си, подобни на чирепи от счупено гърне. Тръсна глава, но движението само влоши положението и фигурите на приближаващите Безсмъртни се размазаха пред очите му. Видя Парвиз да стои над него — отказваше да се дръпне пред онези, които се втурваха напред към тях. Кир гледаше как дребният мъж убива имперски гвардеец с премерените удари на крепостен страж. Миг по-късно Парвиз беше съсечен и падна по гръб, загледан сляпо към небето.

Кир се опита да се надигне и извика, когато откри, че ръката му не може да издържи тежестта. Впери поглед в дланта си, неспособен да проумее защо е увиснала и не стиска меча, който лежеше пред него в пясъка.

Слухът му се възвърна, макар че дотогава не беше осъзнал, че е бил оглушен. Светлината бе много ярка и се чуваше силен звън на метал. Гвардейците му бяха скочили от конете да го защитят, като събраха конете си около него. Безсмъртните на брат му изреваха като гръм сред хълмовете, хвърлиха се напред и Кир видя как хората му падат почти върху него. Сетивата му

се завръщаха, заедно с представата кой е и къде се намира. Трябваше му само момент да си поеме дъх, да намери сили да се изправи още веднъж срещу брат си.

Видя как Артаксеркс се изправя и взема меча на някакъв воин. Брадичката на брат му бе окървавена и той се изплю, докато вървеше напред, притиснал хълбока си с лявата ръка и превит от счупените ребра. Кир се помъчи отново да се надигне, но не успя. Видя как брат му посреща един от неговите гвардейци, избива меча от ръката му и го съсича с три свирепи удара. Та нали Артаксеркс беше човек на книгите! Нямаше никаква логика в това да крачи през бойно поле. Брат му беше намазал черната си брада с масло и я носеше над бронираната горна дреха по същия начин, по който я бе носил и баща им.

Артаксеркс застана над него и Кир скришом извади камата от колана си. Опита се да заговори, но устата му беше прекалено разкъсана и пълна с кръв. Понечи да се раздвижи, но царят стъпи върху гърдите му и го прикова към земята.

— Благодаря ти, братко — каза Артаксеркс, докато вдигаше меча си. — Не мисля, че бях истински цар, преди да се изправиш срещу мен. Разбираш ли? Днес ти ми поднесе... огромен дар.

При последната дума Кир се раздвижи, но беше твърде бавен. Артаксеркс го посече. Мечът се заби в гърлото на Кир и почти излезе от другата страна.

Освен първоначалната болка Кир не усети нищо повече, докато брат му го сечеше отново и отново, след което взе отрязаната глава и я вдигна високо, за да я покаже на всички наоколо, които гледаха с ужас.

Артаксеркс обърна главата на брат си и я загледа в почуда, преди да целуне устните му почти нежно. Сражението все още продължаваше, но това не означаваше нищо. Единственият живот, който имаше значение, беше този на Кир. Артаксеркс го беше отнел, точно както бе обещал на баща си преди много години. При спомена очите му се напълниха със сълзи от гордост. Дори майка му не можеше да отрече, че е постъпил според царското си право. Артаксеркс бе предизвикан и бе излязъл лично на бойното поле, за да посрещне заплахата. Кир наистина го беше направил цар в този ден по начин, по който кръвта и наследството никога не биха могли. Импулсивно Артаксеркс падна на колене да се моли, притисна юмрук до устата си и наведе глава. В този момент беше абсолютно уверен, че Бог е на негова страна. После се изправи и хвърли главата на по-младия си брат на капитана на Безсмъртните си.

— Забучи я на копие и я вдигни високо. Нека видят! Призови всички дошли с Кир да се предадат. Настъпи към лагера им. Битката свърши. Благодарете на Бог! Ние спечелихме! Победата е наша.

Стоящите около него нададоха оглушителен ликуващ рев, който бе подет от останалите. Царят рязко дръпна нагръдника си, който беше огънат и го притискаше, и той се раздели на две. От врата до кръста отпред имаше цепнатина. Артаксеркс трябваше да разчита на помощта на двама души, за да се качи на седлото. Брат му му беше нанесъл ужасен удар и той знаеше, че има счупени ребра. От устата му още течеше кръв, но тя бе по-скоро от прехапания език, отколкото от някаква вътрешна рана. Надяваше се да е така. Не биваше да рухва точно сега, докато главата на брат му беше набучена на копие до него. Преви се в седлото и затвори с облекчение очи, когато зазвучаха тръбите. Знаеше, че баща му щеше да се гордее, ако можеше да го види.

Клеарх беше готов да върне спартанците отново начело на гръцкото каре. Менон се беше

справил достатъчно добре, докато слънцето се издигаше към зенита, макар че хората на Проксен се биеха повече като спартанци, поне докато истинските стояха зад тях. Клеарх ги бе поздравил за отличната им форма. Бяха напреднали около хиляда и шестстотин крачки, откакто спартанците се оттеглиха да починат, като се биеха за всяка една от тях. Клеарх се опита да не мисли за броя свежи полкове пред тях. Кир и персите под командването на Арией водеха свои битки. Клеарх можеше само да се надява, че духът на имперските сили ще се срина, когато открият, че са атакувани във фланг. Не беше имало време гръцкото каре да стигне до царя преди войските да се сблъскат, но Клеарх знаеше, че са си пробили път през хиляди и със сигурност са осутили настъплението им. Въпреки това пътят пред тях не беше разчистен.

Имперски войници в бели или черни доспехи ги притискаха от всички страни. Онези отпред отстъпваха, всеки опит да организират отпор биваше бързо прекъсван. Кир беше казал, че персите се упражняват в маршируване, но рядко с оръжията, които носят. Тази липса на умения си проличаваше сега, когато гърците ги помитаха безмилостно, войници срещу селяни с мечове. Ужасът се разпространяваше напред, след като редица след редица перси решаваше, че не те ще бъдат онези, които ще спрат настъплението на гърците.

Клеарх знаеше, че това няма да продължи дълго. Рано или късно щеше да се намери полк или офицер, който да избере да не отстъпи и да се бие до смърт. Знаеше, че веднага щом гръцкото настъпление бъде блокирано, останалите ще се нахвърлят върху тях. Веднъж беше гледал как стотици пчели се нахвърлят върху оса. Сама пчела не можеше да устои на натрапницата, дори десетина не можеха, но в крайна сметка я бяха направили на парчета с численото си превъзходство и с тежестта си. Клеарх очакваше този момент, докато извеждаше отпочиналите спартанци на челна позиция.

Пред тях имперските войници пребледняха при вида на червените наметала и бронзовите щитове. Подготвиха се за смъртта — и започнаха да измират. Темпото внезапно се ускори и Клеарх започна да се усмихва, докато напредваше с останалите. Въпреки пълното безумие на позицията им, противно на всички правила на боя, които беше учил, те се приближаваха до нещо като победа. Усещаше го. Доколкото можеше да прецени, не бяха изгубили и сто души от началото на сражението, а бяха избили и ранили хиляди. Ако персите не можеха да извадят нещо по-добро срещу доспехите и уменията им, денят можеше да бъде спечелен — дори срещу най-голямата войска, която бе виждал някога. Усети как надеждата разцъфва в него и избърса потта от очите си. Някъде зазвучаха тръби и се надигнаха викове. Клеарх сложи ръка на ухото си и се заслуша в очакване на победен рев.

Цар Артаксеркс препусна пред редиците, вдигнал високо копие с главата на брат си. Резултатът от битката беше хаотичен и хората на брат му се страхуваха от отмъщението му. И с пълно право, каза си той. Лично щеше да надзирава масовото езекутиране на полковете, които се бяха осмелили да се изправят срещу короната, поне след като бяха обкръжени, разоръжени и взети в плен. Гърдите му се изпълваха с гордост. Ребрата го боляха по-лошо, отколкото можеше да повярва, но духът му беше приповдигнат и лек. Зазвучаха тръби и Безсмъртните в черно и конниците в бяло започнаха да призовават войските на Кир да се предадат. Набучената на копие глава вършеше чудеса, макар че само един на хиляда можеше да познае, че подутата очукана топка доскоро е била глава.

Бойното поле се беше разширило и сега двата му края бяха на часове разстояние. Въпреки това новината се разпространяваше, докато Великият цар препускаше пред

полковете като комета, защитен от копията и камъните от стотици победоносни конници, които викаха ликуващо и сочеха с мечове ужасените войници, които бяха предали царската фамилия, и им обещаваха жестока разплата. Мнозина от хората на Кир дори не бяха успели да влязат в сражението, но и те стояха треперещи, докато Артаксеркс се носеше през полето сред развети царски знамена.

Арией беше в разгара на битката още от първия сблъсък на редиците. Под шлема косата му беше мокра от пот, но той не смееше да го свали нито за миг, когато толкова много стрелци и прашкари дебнеха за мишена като него.

Беше пропъдил от ума си всякакви мисли за размерите и силата на врага. Верността и животът му бяха отдадени на Кир. Единствената клетва, която беше престъпил в живота си, беше тази пред брат му, царя. Все още имаше проблем с това и можеше да го реши единствено ако Кир станеше цар и му простеше. Светът беше толкова прост, колкото можеше да го направи Арией — много по-прост, отколкото беше смятал Оронт.

Битката не беше потръгнала добре. Арией бе гледал с растяща тревога как гърците се втурват срещу пълчищата конници и пехотинци под командването на Тисаферн. Беше видял предаването на заповеди и между Кир и гърците и се надяваше, че това не е някакво лично отмъщение. Преди да може да промени собствения си строй в отговор на оголването на фланга му, самият Кир препусна устремно пред персийските си полкове, като личната му гвардия едва успяваше да го следва.

Арией знаеше добре, че водачът може да промени плановете си при вида на врага и дори че трябва да го направи, ако условията са променени или теренът разкрива предимства, останали незабелязани до началото на битката. Военното дело не беше за мъкнещи се бавно селяни, а за мъже с остър ум, които виждат риск и го поемат, докато противникът още спи. Но все пак виждаше как целият план на битката става на пух и прах през първите часове на новия ден. Вместо да участва в бързи маневри и внезапни атаки, той изведнъж се оказа единствен командващ персийския център — сто хиляди души, които разчитаха на него да ги запази живи. Арией беше останал на коня си с мрачно изражение, докато имперските сили приближаваха, но успяваше да задържи строя и да попълва отворилите се в него дупки, като придвижваше новия си фланг към реката, макар с това редиците му да изтъняваха. Проклетият Клеарх го беше оставил напълно уязвим! Имаше реална възможност царската войска да ги обкръжи от двете страни — и това несъмнено щеше да означава край на всичко.

Битката продължаваше с пълна сила и цяла вечност Арией сякаш гледаше сблъсък на гиганти, населения на цели градове, които се колежа и пронизваха в линия, достигаща до хоризонта като брега на някакво черно море. Прахта се вдигаше на огромни облаци. Небето потъмняваше, когато стрели и копия политаха в него от двете страни. Шумът беше невероятен, като рев на звяр, докато бойците настъпваха или биваха отблъсквани. Касапницата сякаш нямаше край и когато вдигна поглед, Арией видя, че знамената с царския орел се движат.

Артаксеркс препускаше през персийските полкове, които така се бяха смесили, че беше трудно да различиш враг от приятел. Един гвардеец погледна нагоре към копието в ръката на царя и белите му зъби проблеснаха, когато се разсмя и завика ликуващо.

Кръвта на Арией се смрази, когато разбра какво вижда. Носеха главата на Кир, вдигната високо над редиците. Заля го ужас, но после той погледна с нови очи прашното бойно поле. Кир беше убит и силите под командването на Арией сякаш изведнъж се бяха смалили.

Гърците вече не се виждаха никакви, сякаш никога не ги бе имало.

Арией затвори очи и за момент му се прииска Оронт все още да командваше, макар че това желание го принизяваше. Сърцето му се сви, когато отвори отново очи и видя, че унищожението продължава. Кир беше мъртъв и нищо на този свят не беше добро.

— Сигнал за отстъпление! — извика той. — Оттеглете се в ред на запад и юг. Кир е мъртъв. Вече няма чест на това бойно поле.

— Кажете на хората да не бягат! — продължи той. — Царят ще избие всички ни, ако не се оттеглим веднага. Изтеглете се в ред и може да доживеете и да видите утрешния ден. Побегнете ли, с всички ни е свършено.

Пратениците се втурнаха през глава през редиците. Арией продължи да гледа как имперската армия разпердушинва полковете му, оставяйки след себе си кръв и кости. Всичко беше приключило. Оставаше им единствено да се опитат да оцелеят.

С изправен гръб Арией обърна коня си.

— Бавно, момчета. Марширувайте с мен — с високо вдигнати глави. Каузата ни е изгубена, но ние не сме.

Най-близките редици изпитаха облекчение, че няма да продължават напред към врага, който вече виеше ликуващо докато новината за победата се разнасяше.

Втора част

До каква възраст очаквам да доживея? Няма да остарее много, ако утре се предам на врага.

Ксенофонт

Над равнината на Кунакса до Ефрат се стелеше фина прах, вдигната от краката на стотици хиляди, които маршируваха, ритяха и кървяха в песъчливата земя. Клеарх спря гръцкото каре, когато установи, че от известно време никой не им се опълчва. Отначало си помисли, че хората му са преминали през поредния персийски полк и са излезли зад вражеската войска, но после чу ликуващи викове някъде отляво — висок характерен звук, който можеше да идва и от двете враждуващи страни.

За първи път от началото на деня той изгуби представа за бойното поле. За първи път през живота му му се прииска да има кон, от който да вижда по-далече от хората си, които вече се обръщаха към него за заповеди. Сражението около тях продължаваше. Отдясно звучаха тръби, в което нямаше логика. Никой обаче не настъпваше към гърците. Имперските полкове минаваха отстрани, но не се насочваха към тях. Зад гърците имаше огромен облак прах и цареше пълно унищожение — всички мъртви и умиращи, които вече им се бяха изпречили на пътя. Те нямаше да ги предизвикат отново.

Клеарх потърка брадичка, като се оглеждаше във всички посоки и се надяваше нещо да се изясни, преди да му се наложи да каже на хората си, че няма представа какво става. Беше разбил лявото крило на персите, макар да не се съмняваше, че част от конницата все още ближе рани някъде наблизко. Беше обърнал карето наред имперската войска, за да атакува позицията на царя, но после той и хората му се изгубиха в океана от бойци и се наложи да се защитават от всички страни. Гърците бяха напредвали и се бяха сражавали часове наред — и бяха избили безброй противници. С бърз поглед Клеарх прецени, че все още разполага с десет хиляди души въпреки убитите. Спартанците му бяха останали най-дълго в първите редици, но техните загуби бяха най-малко. Това го изпълни с гордост. Познаваше ги всички и затова за него всеки паднал на бойното поле беше като изгубен брат или син. Те не се надценяваха, помисли си със задоволство той. Напомни си да спомене това на Менон. Тесалиецът все още ги настигаше и гледаше свирепо като вкиснат дърт пръч, какъвто си и беше.

— Заповеди, Клеарх? — извика намиращият се отдясно Проксен.

Клеарх едва не излая отговор, както би направил, ако все още бяха атакувани. Отпред и отстрани обаче огромните карета се отдръпваха от тях в момента, в който се озоваваха достатъчно близо, за да разпознаят знамената или червените наметала на първите редици. На места облаците прах бяха много гъсти и Клеарх едва не изпадна в паника. Да изгубиш представа за бойното поле беше нещо обичайно за мъже, които се биеха за живота си, и дори за пълководци, които се опитваха да ги задържат в строй. Но да изгубиш ориентация наред най-голямата войска на света беше грешка, която можеше да означава пълно унищожение.

Видя, че Менон сочи нещо отстрани, стисна зъби и примижа, но не видя нищо — прахта там беше най-гъста. Изведнъж изпита чувството, че около тях цари единствено хаос. Изсумтя, когато разбра, че трябва да спре и да се огледа по-добре.

— Арес да ни закриля! — изръмжа той и изкрещя като на парад, както очакваха войниците от него. — На *три*... крачки! Каре, стой! Елини...! Стой!

Спартанците спряха на лява крачка и прибяха рязко десния крак. Всички редици застанаха мирно наред виещия се около тях ситен пясък. От север задуха лек вятър и навя прахта в лицата им, принуждавайки ги да примигнат. Задъханите мъже усещаха пясък в

устага си и ругаеха. Сякаш самата земя беше срещу тях в този момент.

Клеарх се напрегна, когато чу тропота на копита, но позна по звука кой приближава. Помъчи се да си спомни имената им, но не успя. Очевидно беше, че и двамата са участвали в сражението. Бяха целите в кръв, макар че не изглеждаше да е тяхната. Физиономията на аристократа бе мрачна — изражение, което спартанецът познаваше много добре. Другият клатеше глава и се усмихваше, неспособен да повярва какво е видял и направил през този ден. Клеарх познаваше и тази реакция и с мъка се овладя да не се ухили на младежа, който бе открил, че войната му харесва.

— Няма да стоя в краката ви, сякаш прося милостиня — извика той на двамата гърци на конете. — Спешете се. Кажете ми какво става. Простете, но не си спомням имената ви.

— Ксенофонт от Атина — каза първият, докато скачаше от коня и хващаше поводата. — А моят усмихващ се спътник е Хефест.

— Какво става със сражението? С Кир? Покрай този прахоляк пратениците ми не са идвали от цяла вечност.

Клеарх погледна към слънцето, което беше станало червено и пълзеше към хоризонта. Бяха се сражавали цял ден и бяха изтощени. Единствено перспективата за нова атака ги държеше будни.

— Кир падна — каза Ксенофонт и се извърна, за да не гледа как надеждите на Клеарх рухват. — Брат му му взе главата. Видях го, преди да ви настигна. След това сражението... ами, знаеш.

Клеарх не показва с нищо мъката и съжалението, които го заляха. В този момент цялата гръцка войска се нуждаеше от силен водач. Новината вече се разпространяваше между войниците и затова той потисна собствената си реакция и се усмихна, макар че в този момент изглеждаше така, сякаш изведнъж е остарял с десет години.

— Да, синко, знам. Ти се справи добре днес. Това е важното.

— Наистина ли? — попита Ксенофонт. Тонът му бе горчив и в отговор Клеарх отново му се усмихна.

— Означава, че си жив, за да се биеш и утре. А това е важно за мен, тъй като имам съвсем малко коне.

Огледа се и отново видя маршируващите полкове в далечината, подобни на пулове в игра, чиито правила вече не разбираше. Тази мисъл накара стомаха му да се свие. Неговите гърци бяха далече от дома, заобиколени от най-голямата военна сила, която светът можеше да събере — и водена от едва ли не божествен цар, който имаше всички причини да ги накълца на парчета. Клеарх се изкиска.

— На боговете определено им харесва да ни подлагат на изпитания, а?

Ксенофонт го погледна предпазливо и очевидно се зачуди дали не е изгубил ума си.

— Качвайте се на конете, момци — продължи Клеарх. — Намираме се във вражеска земя и враговете са навсякъде около нас. Единственото, което можем да направим в този момент, е да се върнем в лагера. Имам едно малко стъгаемо писалище, което не искам да краси някоя персийска палатка утре. Така, залязващото слънце е точно зад нас, така че отново гледаме на изток. Заповедта е да се обърнем и да потеглим колкото се може по-бързо към лагера. Ако някой ни се изпречи на пътя, го нападайте и го унищожавате.

Капитаните и пентекостите повториха заповедта на войниците и карето се обърна кръгом.

— Спартанци, отпред! — изрева Клеарх.

В отговор Менон гневно извика нещо, но това вече се беше превърнало почти в ритуал между тях. Клеарх си отбеляза да му фрасне един, ако и двамата оцелеят, или да го почерпи с вино — едното или другото. Някои от хората на Менон задюдюкаха, докато спартанците отново заемаха челните места. Не, реши Клеарх. Щеше да го фрасне тоя кучи син в зъбите.

Вече си личеше, че гърците са изтощени. Препъваха се, влачеха копията си по земята или се подпираха на тях, както пастирите се подпират на тоягите си. Единствено спартанците държаха своите вдигнати и готови за атака. Точно затова Клеарх ги беше поставил отпред, макар че бяха понесли върху себе си по-голямата част от сражаването през деня. Формата им бе много по-добра от тази на останалите. Това имаше най-голямо значение в края на битката, когато крайниците натежават и стават бавни до такава степен, че хората, движещи се преди като леопарди, едва се тътрят.

Маршируваха на запад през бойното поле в плътно каре. Облаците прах все още се виеха над земята и скриваха от поглед врага. На моменти гърците имаха чувството, че се движат сами през огромна безлюдна пустош.

Клеарх и Проксен се оглеждаха за персийските полкове, които бяха дошли в равнината с Кир. Очакваха всеки момент да попаднат на Арией, когато стигнаха мястото, на което се беше намирал той по-рано през деня. Полето пред тях обаче оставаше пусто.

Клеарх мислено броеше крачките, макар да знаеше, че при подобни обстоятелства подобно измерване е абсолютно несигурно. Още не можеше да определи къде точно се беше намирал, когато бе обърнал обратно към лагера. Там имаше над десет хиляди беззащитни, които ги очакваха. Много от хората му имаха приятели и любовници сред тях, но отговорността за съдбата им беше в ръцете на Клеарх. Не можеше да ги остави да бъдат изклани, изнасилени или поробени, макар че тази мисъл му мина през главата. Такава бе участта на изгубилите битката, а Кир определено беше изгубил, ако новината бе вярна. Клеарх стисна зъби: отказваше да мисли за рязкото преминаване от триумф към катастрофа, докато изживяването беше все още прясно. Неговите гърци бяха преминали през врага. Той беше недосегаем, мечтата на всеки водач, обучавал войници — да постигнеш такова военно надмощие, че никой на бойното поле да не може да те спре. Да ти откраднат победата в такъв момент на тържество беше наистина брутално. Не можеше да мисли за това, макар че едно тихичко гласче му повтаряше, че трябва да го прави. Като никога той отказа да гледа цялата картина и се съсредоточи само върху едно. Щеше да продължи към лагера. Да спаси хората там — и едва след това да мисли за ужасното им положение, на хиляди мили от дома и обкръжени от врагове.

Вървяха вече около час, без никой да им се изпречи на пътя. Прахта около тях започна да се разсейва, но слънцето също залязваше и заплашваше да ги остави на тъмно. Двамата атиняни бяха събрали неколцина съгледвачи на коне. Всички конници от личната гвардия на Кир бяха изчезнали и ако не се брояха тези петима-шестима души, цялата гръцка войска се състоеше от пехотинци.

Клеарх едва не даде заповед за атака, когато зърна щитове и брони пред себе си, но това беше бойната линия от сутринта, или онова, което беше останало от нея. Мъжете, които бяха дошли в долината на Кунакса с гордост и кураж, обърнати към изгряващото слънце, сега лежах на слепи в прахта и кожата им вече беше пожълтяла и студена. Предпазливо, като се мръщеха и клатеха глави, гърците трябваше да минат през редиците мъртви. Това беше мястото, където персийските полкове на Кир се бяха сблъскали с онези на цар Артаксеркс.

Между мъртвите не можеше да се направи разлика, макар че бяха развявали различни знамена и бяха дошли тук, за да служат на различни водачи. Сега лежах заедно, така преплетени в смъртта, че никой не можеше да ги раздели.

Тук-там някои все още стенеха немощно и молеха с дрезгави гласове за вода, макар че гърците нямаха, а и да имаха, нямаше да разделят безценната течност с тях. Някакъв войник ги умоляваше да го убият и молбата му беше изпълнена от един коринтянин, който преряза с бързо движение гърлото му. Никой нямаше да забрави тази безмълвна част от марша, продължила само една миля, но през осеяна с трупове земя. На места в пясъка се търкаляха отрязани пръсти. Един грък импулсивно вдигна отрязана ръка, но другарите му извикаха с отвращение да я хвърли. Той го направи с голяма неохота. Доста други събираха паднали ножове или шлемове, особено ако бяха изгубили своите собствени. Трофеите бяха част от войната и на Клеарх му се наложи да ги заплаши с екзекуция на място, когато видя, че някои се навеждат да отмъкнат пръстени или други накити от мъртвите.

Един от малкото моменти на задоволство дойде, когато се натъкнаха на група персийски мародери, които ограбваха мъртвите. Те ги погледнаха с ужас, когато осъзнаха, че появилите се от облака прах воители към тях не са от техните, а са гръцките врагове. На Клеарх не му се наложи да дава заповед. Неговите спартанци ги прегазиха, оставяйки ги да лежат с онези, които се опитваха да ограбят. Страхуваше се обаче, че могат да заварят същата картина в лагера, и затова нареди да ускорят крачка.

Вече се здрачаваше, когато видяха каруците и палатките. Лагерът се намираше на няколко мили зад бойното поле и Клеарх и хората му се връщаха обратно към мястото, от което бяха потеглили сутринта, преди цяла вечност и след една огромна трагедия.

Не останаха незабелязани, макар че никой не ги предизвика. Персите не изпитваха недостиг на коне и Клеарх ги видя как приближават и оглеждат, сякаш преценяват числеността и силата им. След това изчезваха за известно време, несъмнено да докладват на господарите си, че гърците са все още тук. Клеарх стисна зъби. Нищо не можеше да направи. След известно време се появиха още конници, които препускаха около тях, като се държаха на разстояние от около двеста крачки. Като че ли не се бояха от евентуални стрелци или прашкари. Клеарх би ги атакувал с удоволствие, но така само щеше да изтощи още повече хората си. Главната им задача беше да стигнат до лагера за храна и вода — и да защитят намиращите се в него, ако бяха останали живи. Останалото трябваше да почака.

Най-сетне лагерът се появи пред тях и спартанецът преглътна бучката в гърлото си. Десет хиляди мъже, жени и деца — цял град в пустошта, очакващ вест за голяма победа и нов цар. Такава нямаше да има.

Тук въздухът беше по-чист, тъй като бойното поле беше останало зад тях, но светлината намаляваше. Клеарх изпита огромно облекчение, докато вървеше към огньовете и палатките. Болката беше твърде прясна, загубата — прекалено голяма.

Рязко вдигна глава, когато зазвучаха тръби. На хълмовете пред маршируващото каре се появи тъмна линия персийски конници, точно както беше очаквал. Те не знаеха, че златото на Кир вече го няма. Мислеха си, че в лагера има царско съкровище. Младите и красивите щяха да бъдат отведени в робство. Останалите щяха да бъдат изклани.

Спартанците разкършиха схванати рамене и крака и стиснаха по-здраво мечовете си. Вражеската конница щеше да стигне лагера преди тях, а те не можеха да летят, нито да се втурнат тичешком напред и да пристигнат твърде уморени, за да се бият. Оставаше им само да продължат напред с най-доброто темпо, на което бяха способни.

От лагера се надигнаха писъци.

Клеарх видя как двамата млади атиняни повеждат съгледвачите, като изтеглиха мечове и препуснаха в галоп през тесния поток към палатките на лагера.

— Добри момчета — промърмори той. Гърдите го стягаха, а краката му сякаш бяха пълни с олово. Беше се сражавал и вървял цял ден. Сви рамене. Нямаше значение. Единствено смъртта можеше да го спре, а тя идваше за всеки.

— Копията в готовност! Вдигнете щитове! — извика той на спартанците.

Потта се лееше на потоци от него и кожата му лъщеше, а жегата изгаряше дробовете му. Гърците отговориха с дрезгав рев, когато стигнаха покрайнините на лагера и запълниха всяка пътека между палатките, изправяйки се срещу врага.

Персийските конници се наслаждаваха на най-доброто, на което можеха да се надяват — лагер без защитници, на сред равна суха земя. Препуснаха устремно към него, като надаваха радостни викове. После видяха червените наметала да напредват към тях между палатките и откриха, че не могат да отстъпят. Накъдето и да се обърнеха, виждаха още войници, които замахваха с мечове към тях, хвърляха копия и смъкваша другарите им от конете. Наистина настана клане, но не онова, което бяха очаквали.

Клеарх чу персийските офицери да крещат нови заповеди на хората си — нареждаха им да се изтеглят от онова, което очевидно бяха сметнали за засада. Двете сили бяха приближили лагера от противоположни страни; сега персийските конници обърнаха обратно в посоката, от която бяха дошли. Не бяха открили злато, но отвличаха със себе си пиращи жени и деца, като се мъчеха да ги насочват като стадо към основните си сили. Пленниците пък се втурваха да бягат всеки път, когато видеха пролука в хаоса, викаха с всички сили за помощ и Клеарх поведе гърците си направо през лагера. Нямаше представа каква е числеността на врага. Зад хълмовете около тях като нищо можеше да има и сто хиляди конници.

Клеарх се нахвърли яростно срещу персите, които се опитваха да отвлекат пленниците. Много от жените биваха пронизвани от онези, които се бяха добрали до тях и предпочитаха да ги убият, вместо да ги оставят да избягат. Кръвта се лееше, а мракът поглъщаше всички и правеше всеки следващ момент по-тежък от предишния.

Клеарх се озова редом с Проксен, може би защото бяха горе-долу на една възраст — помладите ги бяха изпреварили. И двамата дишаха тежко, лицата им бяха зачервени. Размениха погледи, в които имаше отчасти болка и отчасти развеселеност. Едва се държаха на краката си — но не можеха да спрат, затова продължиха напред.

Проксен видя трима облечени в черно войници да измъкват две красиви млади жени от една палатка. Единият от войниците — носеше златни чаши и скъпоценности — погледна двамата приближаващи гърци и тутакси скочи на коня си и го смуши с пети.

Неколцина персийски конници влязоха в следващата пътека между палатките. Клеарх изстена, когато ги чу как викат какво са видели. Със сигурност щяха да обърнат при вида на богатството. Нападна ги, преди да се усетят, като отби меча на персиеца, който замахна към него. Войникът се принуди да пусне косата на жената, когато Клеарх съсече ръката му. Мъжът изпищя, но крясъкът му бързо секна.

Другата жена побягна в мрака, но тъмнокосата остана задъхана и с широко отворени очи, търкаше нервно китки.

— Господарят Кир ще те награди, задето ме спаси — каза тя.

Клеарх въздъхна. Вълната от мъка и гняв се надигна отново в него, заплашвайки да го

удади.

— Не, няма — отвърна той.

Очите на жената се разшириха още повече и дъхът ѝ секна. Тя отстъпи крачка назад и той протегна автоматично ръка към нея.

— Каж ми името си, момиче. Аз съм Клеарх.

— Палакис — каза тя. Беше се извърнала леко, за да провери дали пътят е чист, и Клеарх разбра, че всеки момент ще побегне.

— Там има перси, Палакис. Няма да се отнесат добре с теб, ако им паднеш в ръцете. Разбираш ли ме? Върнах се за хората от обоза. Можеш да дойдеш с нас.

Гледаше я как се бори с желанието да избяга от окървавените ножове и ужасите наоколо. Спомни си, че я е виждал, облечена в полупрозрачни одеяния, които толкова разкриваха формите ѝ, колкото и ги прикриваха. Сега, когато Кир не беше в лагера, Палакис носеше проста дреха, която се спускаше до бедрата ѝ и беше пристегната в кръста. Краката ѝ бяха обути в сандали, но нямаше накити или грим, ако не се броеше черната линия около очите ѝ. Клеарх си помисли, че предпочита да я вижда в такъв вид, може би защото му напомняше за жените у дома.

Хората на Проксен и Менон продължаваха да претърсват всички палатки и да избиват персите, които се бяха опитали да се скрият в тях — жестока работа, пълна с приглушени писъци и звуци на борба. Клеарх видя как младата жена потрепери, когато погледът ѝ се спря върху него.

— Можеш ли да ме спасиш, Клеарх? — попита тя.

Спартанецът знаеше много добре, че тя е жена, свикнала с манипулации. Молбата ѝ беше проста, без очевидни преструвки и флиртуване. Може би именно затова беше била любовница на Кир. Това не правеше молбата ѝ по-малко въздействаща.

— Ще опитам, господарке Палакис — отвърна той.

— Не съм благородница — веднага отвърна тя. — Аз съм... — И млъкна, неспособна да продължи.

Менон дотича при тях, погледна Палакис и не успя да скрие възхищението си, нито раздражението си, когато се обърна към Клеарх.

— Извинявай, че те прекъсвам. Някои сме заети да прочистим лагера, ако не си забравил.

— Палакис, това е Менон — каза Клеарх. — Той е от Тесалия, северната част на Гърция. Говори се, че там предпочитали кози, ако ме разбираш.

Менон понечи да отговори, но затвори уста, когато двама от хората му притичаха да докладват. Те също забелязаха младата жена и Клеарх видя как Палакис слага ръка над гърдите си, сякаш иска да се прикрие. Тънката ѝ бяла дреха почти не скриваше фигурата ѝ. Клеарх извърна за момент очи към небето, разкопча токата на наметалото си, завъртя го и го метна на раменете ѝ. Палакис го погледна подозрително, но се загърна по-плътено. После каза тихо:

— Мисля, че цената е може би прекалено висока, спартанце.

Клеарх видя отчаянието в очите ѝ. Като държанка на Кир с нея се бяха отнасяли внимателно и бяха изпълнявали всяко нейно желание. А ето че всичко това ѝ беше отнето за миг. Наоколо беше пълно с мъже, които с радост биха прекарвали един час с нея. Клеарх се запита дали тя би предпочела да избере един от тях, който да я пази от другите. Помисли си за дъщерите си и въздъхна, когато забеляза отново начина, по който я гледаше Менон.

Тесалиецът като че ли усети неодобрението му и попита:

— И защо точно *ти* трябва да я вземеш? Мислиш си, че като главнокомандващ имаш правото да я задържиш за себе си, така ли?

Клеарх потисна надигналия се в гърдите му гняв. Намираще горчивата реакция на Менон за смешна и дразнеща, но бяха изгубили битката и той беше уморен. Понякога изборите бяха прости.

Без да каже нито дума, той пристъпи към Менон, блъсна го и го принуди да отстъпи назад.

— Ако искаш, можеш да ме предизвикаш на двубой, тесалиецо — изръмжа Клеарх. — А дотогава се хващай на работа. Събери хората от обоза и пригответи хората си за поход. Няма да чакам още врагове. Разбра ли заповедта ми? Можеш ли да я изпълниш? Ако отговорът ти е не, кажи ми името на заместника ти и го извикай. Искам да види какво ще ти се случи.

Каза последното с растящ гняв, давайки на Менон да зърне частица от яростта, която изпитваше.

Менон се отдалечи мълчаливо, макар че изгледа Палакис, сякаш искаше да каже нещо. Тя гледаше как спартанецът дава заповеди на останалите и подобие то на спокойствие се беше завърнало. Персийската конница беше прогонена, така че поне писъците бяха престанали. На тяхно място дойдоха звуците, които тя познаваше добре — лагерът се подготвяше за път. Пътеките между палатките се изпълниха с тичащи мъже и жени, подканвани от гръцките войници. За броени минути палатките се превърнаха в топове плат и пръти. Каруците бяха натоварени, но малко по-късно Проксен нареди повечето от тях да бъдат изоставени. Нямаха представа кога ще се появят следващите персийски конници. Надигна се плач, когато мъжете и жените от обоза бяха принудени да тръгнат, зарязвайки всичко, което имаха. В това нямаше справедливост. Някои семейства успяваха да задържат цялото си имущество, докато други оставаха с празни ръце.

Клеарх сякаш почти беше забравил Палакис, макар че тя стоеше до него увита в наметалото му. Младата жена се замоли за душата на Кир, която вече бе тръгнала по пътя към отвъдното. Той беше свестен мъж, третата любов в живота ѝ. Помисли си за накитите, които ѝ беше подарил, и дали ще ѝ бъде позволено да ги задържи.

— Под твоя закрила ли съм, Клеарх? — попита тя.

Спартанецът се обърна към нея и видя страха ѝ.

— Да — отвърна без никакво колебание. — Ако Менон или някой друг те тормози, кажи, че си служила на Кир и че си негова жена. Аз ще се застъпя за теб в негова чест, щом той не може да го направи. Кир ми беше приятел.

— Значи... ще бъда... твоя? — едва чуто попита тя.

Клеарх вече се беше обърнал, но спря и въздъхна.

— Палакис, ние сме едва десет хиляди мъже. Плюс горе-долу още толкова в лагера. Около нас в равнината и по хълмовете има стотици хиляди — прекалено много, за да бъдат преброени. Всички те са верни на персийския цар, който е наш заклет враг, разбираш ли? Човек, който вече много добре знае, че сме дошли чак от Сарди, за да вземем главата му.

— Мислиш, че ще умрем ли? — попита тя.

— Мисля... — Той видя страха в очите ѝ и размисли. — О, Великият цар не е глупак. Той знае, че сме наемници. Може пък да реши да купи услугите ни, а? Не, исках да кажа... тревогите ти са напразни. Палакис, аз имам две дъщери, горе-долу на твоята възраст. Това променя мъжа, ако ме разбираш. Превръща го от млад глупак в мъдър човек, обичан от

всички, с които се срещне. С изключение на Менон, както може би си забелязала. Той е човек, изяждан от собствения си гняв. Не мога да харесвам такива като него.

— Мога ли да ида в палатката си, за да проверя дали накитите ми са все още там?

Клеарх привика един минаващ спартанец и му нареди:

— Иди с господарката Палакис. Защиатавай я с живота си.

Този път тя не възрази на титлата.

Клеарх я гледаше как се отдалечава. Кир открай време имаше добър вкус. Тази жена беше прелестна. Защо трябваше да е гъркиня? Тази тъмна коса и фина кожа... Усети се и тихо изръмжа, докато се мъчеше да се овладее. На седем години беше отделен от родителите си, за да се обучава. На дванайсет беше като вълк сред другите момчета. Единственото, което му се даваше, беше едно наметало годишно. Старата му туника беше изгнила и той често оставаше гол под наметалото и се случваше да не се къпе месеци наред. Сега тежестта на наметалото върху раменете му му липсваше, но в същото време се чувстваше по-леко, сякаш тя беше взела със себе си част от болката на деня.

Проксен отново се появи отнякъде и се насочи към унесения в мисли Клеарх. Спартанецът го гледаше как приближава. И двамата преценяваха колко сили са останали у другия. Този път очите им бяха сериозни. Мракът се беше спуснал и прегръдката му ги беше спасила. Утрото щеше да разкрие враг, все още възнамеряващ да вземе живота им.

— Някои от конниците успяха да се измъкнат — каза Проксен. — Стрелците ни останаха без стрели и нямаше откъде да вземат нови. Не успях да извикам навреме прашкарите.

— Значи Великият цар ще научи, че сме при лагера. Ще знае къде точно се намираме, преди слънцето да е изгряло. Мисля, че утре може и да е последният ни ден, Проксене.

— Клеарх ли чувам, или Менон? — отвърна Проксен и повдигна вежди. — Нали спартанците уж не могат да бъдат пречупени?

Клеарх се засмя.

— Прав си, разбира се. Трябва да потеглим през нощта. Те ще очакват, че ще се върнем по пътя, по който сме дошли. Така че на запад най-вероятно ще ни чака блокада. Аз лично бих направил точно това. Значи ще поемем на север.

— Добре — отвърна Проксен. — Заповедта ти е да потеглим на север. За да могат хората от обоза да ни последват с цялата храна и вода, които могат да носят. — Той леко се отпусна. — Менон още иска да ги изоставим. Казва, че само ще ни забавят.

— И е прав — каза Клеарх. — Ще ни забавят. Приятелю, не виждам изход от това.

За негова изненада Проксен сграбчи рамото му — жест, който беше необичаен между тях.

— Денят беше лош. Малко сън и ще се възстановиш. Проблемите ще са същите, но ще можеш да подходиш към тях по-добре. Утре ще говоря с истинския Клеарх. Той ще е пълен с идеи, не се съмнявам.

Клеарх се усмихна и каза:

— Ти си добър човек.

Ноцта не мина без премеждия. На два пъти тропотът на копита се приближаваше толкова, че се приготвяха да посрещнат атака, преди звукът да се отдалечи. Огромни сили или ги преследваха, или ги обкръжаваха в пустинята. Трудно беше да не си представят примка, която бавно се стяга около тях, докато луната пълзи през небето.

Докато оставяше стария лагер зад гърба си, Клеарх си припомни, че мъжете, жените и децата, които бяха дошли с войската, не могат да вървят като войници. Докато се опитваше да се отдалечи от мястото, където знаеше, че са ги видели, и да намери къде да прекарат остатъка от ноцта, зад карето войници се проточи дълга опашка. Мнозина от следващите лагера още бяха зашеметени от резкия обрат на събитията, залитаха и се препъваха напред: жени с деца на ръце, мъже, натоварени с вещите, които бяха успели да грабнат — нямаше каруци, на които да натоварят нещата. За тях беше настъпил пълен хаос, който им бе отнел всичко, което познаваха.

През първия час Клеарх се задоволяваше да праща хора назад, за да накарат опашката да ускори крачка. Когато това доведе само до гневни реплики и писъците на някаква жена, която казваше на един от спартанците да носи сина ѝ, Клеарх спря цялата група. Даде нови заповеди в мрака. Хората му разбираха залога и не възразиха. Менон беше онзи, който напомни на всички, които искаха да го слушат, че ги е съветвал да не взимат толкова много хора. Не им трябвали роби, каза той. Ако искали да имат някакъв шанс за спасение, трябвало да се отдалечат колкото се може повече от персийската войска.

Клеарх праги хиляда спартанци и хиляда коринтяни в тила. Така хората от лагера трябваше да ускорят крачка — гърците дишаха във вратовете им и бяха готови да ги принудят да продължат напред. Някои от войниците използваша с готовност копията си като тояги и удряха всеки, който проявяваше глупостта да се оплаква. Продължиха така часове наред, докато мъките не направиха хората от обоза дръзки и те не започнаха да викат, че трябва да си починат или да умрат и че децата не могат да продължат.

Клеарх даде заповед и всички тутакси насядаха там, където се намираха. Той прехапа устни, докато се бореше с умората и подбираше охрана от най-младите войници. Опита се да спести будуването на спартанците, тъй като щяха да са му по-полезни отпочинали, когато слънцето изгрее. Прозя се и се сепна, като видя, че Палакис е застанала до него и му подава наметалото.

— Господарке?

Тя сведе глава.

— Твое си е. Намерих едно одеяло в палатката си.

Той взе наметалото си. Наистина му бе липсвало.

— Надявам се да си взела само одеялото. Утре ще прочистя лагера. Половината хора са прекалено натоварени, за да могат да вървят цял ден. Видях някакъв да подтичва със седло на рамо! Колко далеч си мислиш, че ще стигнат, ако продължават да мъкнат вещите си?

— Ти остави половината каруци. Те са отчаяни и уплашени — каза тя. — Някои от тях са изгубили всичко. Можеш ли да ги виниш?

— Заради това, че ще си изпросят смъртта, като мъкнат любимия си стол в пустинята ли? Да, мога — отвърна той.

Тя застана зад него и той се извъртя и хвана китката ѝ.

— Какво правиш?

— Помислих си... Кир често искаше да му разтривам врата. Уморен си, Клеарх. Трябваш ни буден повече от всеки друг.

Той се прокашля, засрамен, че ѝ се е озъбил.

— Ясно. Да, това ще ми се отрази добре. Благодаря ти.

Постла наметалото на песъчливата земя и легна по корем, като се подпираше на лакти. Палакис коленичи до него и започна да разтрива мускулите на врата и раменете му. Клеарх се изненада колко болезнен е масажът. Беше предполагал, че една любовница на Кир би трябвало да е веща в тези неща — или може би просто мускулите му бяха толкова уморени, колкото и цялото му същество. Беше се сражавал през целия ден, а след това бе вървял часове наред... Заспа преди да се усети какво става и леко похъркваше, докато Палакис го гледаше и пръстите ѝ леко проследяваха старите белези по гърба му. „Той е красив мъж“, помисли си тя. Трудно беше да определи възрастта му, макар да предполагаше, че е на петдесет или някъде там. Ако беше с двайсет години по-млад, сигурно щеше да се замисли дали да не разпали затихналите му пламъци.

Той захърка по-силно и тя се върна при одеялото си. Повечето хора лежаха на групички или се събираха около някоя каруца. Притискаха се един към друг в страха си и тя виждаше как очите им я следят, докато минава през лагера. Палакис нямаше близки тук, разбира се. Всичко, което познаваше, беше изгубено само за един ден. Тя се сви на земята и закри лицето си с ръка, за да не я чуят как плаче.

На сутринта Палакис се събуди рязко и изпълнена със страх, но грубите гласове, които бе чула, бяха на гърците, които вдигаха лагера. Тя се прозя и се протегна, стана и видя хоплити, бързаци покрай лагера на групи по петдесет, водени от пентакости. Някои се насочваха към хълмовете в търсене на по-високи позиции. Други бяха сред мъжете и жените на лагера и ги насочваха към място, където да изпразнят мехурите и червата си. Палакис видя, че много от хората пикаят там, където са се събудили, и въздухът се изпълваше с вонята на урина — или може би на страх. Виждаше нервното напрежение на всяко изопнато лице и чуваше плача на деца. Малко от тях бяха изгубили бащите си във вчерашното сражение и повечето просто реагираха на мрачните лица и гнева на онези около тях.

Нямаха лопати за копаене на нужници и хиляди оставиха след себе си малки смърдящи купчинки. Гледката не беше приятна, а вонята беше такава, че Палакис се радваше, че скоро ще тръгнат. Известно време щяха да са номади, докато войската на царя не ги премаже или не измрат от жажда. Водата изглеждаше по-оскъдна от месото, тъй като бяха взели със себе си стадото кози, овце и магарета. Някои от каруците биваха натрошавани за дърва. Хората щяха да се хранят, но нейната уста беше разранена и пресъхнала.

Не след дълго войниците им извикаха да потеглят, ако не искат да бъдат изоставени. Палакис се усмихна, когато видя един млад мъж да върви превит под огромен товар инструменти, който подходеше повече за муле. Жена му не носеше нищо, но все пак намери време да се намръщи на любовницата на Кир, когато тя мина покрай нея и се усмихна на децата ѝ. Палакис започваше да вижда по-често това изражение. Изглежда, смъртта на Кир беше позволила на някои от лагера да покажат презрението си към жената, топлила леглото му. В отговор Палакис само стисна зъби и не им показа нищо освен самотата си.

Личеше си, че Клеарх си разбира от работата. Докато вървеше сред хиляди непознати, Палакис видя как гръцките войници се строят в плътна редица зад тях и ги подкарват като

стадо говеда, както бяха правили и през нощта. На хората от обоза не им беше казано накъде отиват. Всеки изминал час засилваше нуждите им и започнаха да се чуват недоволни гласове. Безжалостното слънце се издигаше в небето и изсушаваше гърлата им още повече. Дори онези, които страдаха най-силно от жаждата, можеха само да грачат за глътка вода.

Стигнаха реката преди пладне. Палакис нямаше купа или кана, но въпреки това замаяно се спусна в едно дере, изровено от водата. Коленичи и пи от шепите си така, сякаш никога няма да успее да утоли жаждата си. И когато се отдалечи, веднага усети как жаждата се завръща. По кожата ѝ блестеше пот, а дланите ѝ бяха изцапани с оранжева кал. Вече не можеше да прокарва пръсти през косата си и затова просто я върза на опашка. Косата ѝ приличаше повече на клечки, отколкото на лъскавия водопад, който бе някога.

Слънцето продължаваше да пече безмилостно. В края на групата се водеше някаква дискусия. Палакис и някои други тръгнаха натам, за да видят какво става. Тя не се изненада, когато видя Клеарх заедно с останалите офицери. Всички се уповаваха на спартанеца за спасението си. Палакис се замоли на боговете той да ги преведе през изпитанията. Докато стоеше, забеляза, че Клеарх гледа право към нея. Вдигна ръка за поздрав и някои се обърнаха да видят кой е привлякъл вниманието му. Палакис не се огледа, когато чу прошепнатите коментари зад гърба ѝ. Тук тя нямаше закрилник.

Един от по-младите мъже слушаше Клеарх. Чудесен кон беше надвесил глава над рамото му и душеше за лакомство в свитата му в юмрук ръка, която държеше юздата. Палакис видя, че младият мъж я е забелязал, и му се усмихна. Обичаше конете. Те бяха един вид свобода. Със сигурност повече свобода, отколкото ако вървиш пеша. Младият мъж отвърна на усмивката ѝ и Палакис извърна очи, когато си даде сметка, че трябва да внимава.

— Имаме вода, имаме и храна — каза Клеарх на събралите се около него. — По пътя несъмнено ще намерим и села. Вярно е, че теренът е труден, но можем да го преминем. Колкото до подслон — не, това го нямаме. Няма признаци за идваща буря. Мисля, че не бих имал нищо против, поне дъждът ще ми помогне отново да се почувствам чист.

— Не можем да защитаваме толкова много хора — каза Менон, без да го е грижа, че от тълпата го чуват. — Ако сме сами, ще можем за седмица да се отдалечим достатъчно, така че персийският цар да не може да ни настигне. Като запазваш тези десет хиляди души, ти обричаш на смърт всички ни.

Клеарх пристъпи към тесалиеца и попита:

— По време на война как да отговоря на човек, който подронва духа?

— Ти беше избраният водач на Кир, който лежи обезглавен в равнината зад нас. Да не би боговете да са казали, че ще ни водиш винаги, Клеарх? Да не би защото си един от любимите им спартанци? Аз казвам да изберем нов водач. Предлагам себе си — и ще взема само най-бързите и най-здравите от обоза. Не ми мърморете! — Последното беше предназначено за онези, които изразяваха несъгласието си. — Клеарх ни даде избор между това да изоставим някои, или смърт за всеки мъж, жена и дете.

— Подценяваш ни — каза Клеарх. — Но ако искате, може и да гласуваме. Ако сте недоволни от мен като водач.

Менон се огледа бързо и от гневните изражения на командирите веднага разбра какъв ще е изходът от гласуването.

— Не — отвърна той. — Ти още не си готов да слушаш. Няма да бъда онзи, който се оплаква по време на война, както казваш. Играй си на герой, спартанецо. Покажи мъдростта и преценката, която ни доведе дотам да последваме Кир в тази пустиня, заобиколени от

врагове. Казвам ти, всички ще ни избият заради теб.

Проксен сложи тежката си ръка през раменете на Менон и промърмори нещо в ухото му. Менон се отърси с ругатня и се отдели от групата, като взе един мях, за да го напълни с вода от реката. Зяпачите се разделиха пред него, като се споглеждаха.

Клеарх го гледаше как се отдалечава, след което се обърна към останалите, сякаш Менон не беше казал нито дума.

— Според последната карта, която видях, река Запатас се намира на север, на два или три дни път. Онези хълмове в далечината са зелени и там, където има вода, би трябвало да има и животни и птици за ловуване. Ще изядем впрегатните животни и ще оставим последните каруци. Предполагам, че нашите момчета няма да имат проблем с лова на пустинни дропли. Достатъчно е няколко добри стрелци просто да следват птиците. Те не могат да летят надалече и се уморяват по-лесно от нас. Всеки ден ще пируваме! — Той се усмихна, но очите му си останаха студени. — Нещо по-важно, твърди се, че течението на реката е бързо. Бих искал да оставя поне едно такова препятствие зад себе си. Не мисля, че персийският цар просто ще ни остави да си отидем ей така, без бой.

— Колко път трябва да изминем, за да излезем от територията му? — попита Нет. Беше получил рана по време на сражението и бе привързал лявата си ръка към гърдите. От всички присъстващи изглеждаше най-непригоден за поход и Клеарх потисна мръщенето си при тази мисъл.

— Ако ни оставят на мира, около две хиляди мили или към седем хиляди парасанги. Може да опитаме да стигнем до Царския път.

— Където цар Артаксеркс ще ни настигне по-лесно — промърмори Нет, макар че не изглеждаше особено склонен да отстоява мнението си.

Клеарх го изгледа и продължи:

— Ако тръгнем на север, бихме могли да излезем от персийските земи за около месец и да преминем в ничия територия. Не ме е страх от планински племена и диваци, особено в сравнение с цялата персийска войска. Пустинята не е безкрайна, а има и реки. Ако ме оставите начело, ще ви поведем на север с най-доброто темпо, на което сме способни. Накрая ще сме кожа и кости, но вярвам, че ще успеем.

— Около месец, но с темпото на войниците — каза Проксен. — В лагера обаче има старици и деца. Колко бързо можем да вървим с тях?

— Значи си съгласен с Менон? — гневно отвърна Клеарх. — Ще оставиш гърци да бъдат изнасилвани и избивани от крещящи перси? Виждал ли си някога разгромяване на войска, Проксене? Нет? Някой? Аз съм виждал. Виждал съм как се опустошава и опожарява голям град. Лично дадох заповедта за това.

Стисна устни и млъкна, дишаше тежко. Бавно разпусна десния си юмрук и се насили да се усмихне.

— Е, не можем да променим миналото. Можем само да защитим тези хора, които ни се довериха да ги запазим живи. Можем да изпратим неколцина конници да държат врага под око и ще избягваме битка колкото се може по-дълго. Ако те видят, че възнамеряваме да напуснем земите им, може и да ни оставят да го направим.

— Сам не си вярваш — уморено рече Нет.

Клеарх поклати глава.

— Прав си. Мисля, че ще ни се наложи да се бием поне веднъж. Царят има прекалено много енергични млади военачалници — и един стар и тлъст, — които искат да заковат

кожите ни по стените си. Но в същото време видях качеството на мъжете, които са с нас. Вчера те нямаха равни на себе си в персийските редици. Карето ни мина през полковете на прехвалените Безсмъртни. Направо ги изкормихме. Сега те ще са предпазливи с нас. И с пълно основание.

Изведнъж настъпи суматоха и всички се обърнаха като ловджийски кучета, уловили следа. Сърцето на Палакис се разтуптя уплашено, когато Клеарх започна да дава заповеди с напълно различен глас. Той вече не беше сърдитият, но добър водач. Тонът му не търпеше възражения и той изкомандва останалите да се втурнат към позициите си. Всички вадеха мечовете си в движение. Палакис се изправи на пръсти да види какво става, но всички около нея направиха същото, а тя не беше особено висока и виждаше единствено гърбовете на другите. Усети върху бедрото си ръката на някакъв мъж, който я беше гледал намръщено минути по-рано, плесна я силно и влезе по-навътре в тълпата, без да поглежда назад. Само ден по-рано подобен човек никога не би се осмелил да я докосне. Арогантността му ѝ показва, че звездата ѝ е паднала, и това я уплаши. Реши, че трябва да си намери нож. Може би Клеарх щеше да ѝ даде копие.

Докато си пробиваше път през тълпата, почти изпадна в паника при мисълта, че са нападнати. Вместо това видя трима конници да приближават строените гръцки хоплити, заели позиции пред множеството. Беше прекалено далече, за да чуе какво казват, но видя, че вдигат ръце, за да покажат, че са невъоръжени. Значи бяха дошли да преговарят. Не се осмеляваше да се надява на подобно нещо след ужасите в лагера. Персите можеха да бъдат мили към хората, които обичаха, и невероятно жестоки към онези, които смятаха за роби или врагове. Всички чужденци попадаха извън техните касти, така че и най-пропадналият просяк в Персеполис се смяташе за неин господар или най-малкото за равен на всеки грък. Палакис се запита дали Клеарх разбира начина им на мислене.

Доскорошното ѝ положение все още имаше известна тежест, така че стълпилите се гръци ѝ направиха път да излезе напред. Клеарх беше излязъл пред карето и се усмихваше на конниците, сякаш не бяха смъртните врагове, с които се бяха сражавали предишния ден. Как беше възможно Кир да е мъртъв? Как можеше да не е тук с цялата си младост и величие, с плановете си за една преродена Персия? Той я беше вдъхновявал десетки пъти с мечтите си, а ето че сега те бяха отминали и тя беше сама. Усети как сълзите ѝ потичат.

Клеарх погледна нагоре към Тисаферн. Персиецът беше яхнал чудесен бял кон и се усмихваше криво, сякаш двамата не се бяха опитвали да се убият един друг предишния ден.

— Няма да ми повярваш, спартанецо, но се радвам да видя, че си оцелял — каза Тисаферн. — Раните от камшика заздравяха ли? Предполагам, че вече са.

— Защо се опитваш да ме дразниш, Тисаферне? — отвърна Клеарх. — Може и да ми бъде приятно да те убия, както ми е било с неколцина други. Ти не си глупак. Да те заколя ли искаш?

Тисаферн заряза преструвките и го изгледа презрително. Очевидно му харесваше, че седи високо над гръците.

— Говориш царския език с дивашки акцент, спартанецо. Знаеш ли го? Говориш като пастир или слуга. Нищо чудно да си научил езика от такива. И се обръщай към мен с господарю Тисаферн. Цар Артаксеркс ме награди за онова, което му казах за плановете ти. Успя ли да се сетиш вече? Аз съм онзи, който убеди Великия цар да свика войските си и да бъде готов да посрещне на бойното поле предателите от запад. Моето предупреждение

запази трона за онзи, на когото той принадлежи по право. Предполагам, че ще ме награди с дворец, след като предупрежденията ми излязоха верни.

Клеарх потърка брадичката си и усети наболата четина. Реши, че ще си пусне брада. Така поне нямаше да му се налага да чака на опашка при бръснаря сутрин.

— Тисаферне — започна той. — Идваш при нас за преговори. И в същото време изглеждаш твърдо решен да ме разгневиш. Ако някой тук играе игри, ти си онзи, който го прави. Е, защо просто не кажеш каквото ти е наредено? Остави военните решения на онези, които разбират от тази работа.

Тисаферн се изчерви и се намести в седлото.

— Добре, спартанецо. Лично аз бих предпочел всичко да приключи днес. Можех да доведа сто хиляди души да ви обкръжат и да пронижат гърлата ви със стрели...

— Не ти ли е поръчано да предадеш някакво съобщение? От царя? — прекъсна го Клеарх, на когото започна да му писва от злобата на персиеца. С удоволствие би гледал как Тисаферн гълта собствения си език и се дави до смърт, но щом не му се искаше да говори по същество, явно съобщението си заслужаваше да бъде чуто.

Тисаферн го изгледа студено, след което заговори, сякаш рецитираше нещо, което оставяше неприятен вкус по устните му.

— Цар Артаксеркс не изпитва враждебни чувства към онези, на които е плащал брат му. Той разбира, че вината е на предателя Кир. Царят видя с очите си храбростта на гърците на бойното поле. И кани водачите им да обсъдят как да се върнат у дома без повече кръвопролития и сражения.

— Ето — рече Клеарх. — Така е по-добре. Къде е лагерът на царя, господарю Тисаферн?

Използването на титлата не остана незабелязано от персиеца, но той въпреки това поклати глава.

— Войската е навсякъде около теб, спартанецо. Аз обаче засега няма да разкрия къде се намира моят цар. Кажи ми отговора си и ще му го предам. Ще се върна довечера, за да те упътя към царя.

— Приемам — отвърна Клеарх.

— Поканата е за всички гръцки водачи — каза Тисаферн, поглеждайки над Клеарх към строените войници и тълпата, която напругаше слух да го чуе.

— Имам един-двама, които предпочитам да останат тук — каза Клеарх; мислеше си за Менон и поразиите, които можеше да направи, ако се изправи пред персийския цар.

— Клеарх, да не ме мислиш за някакъв персийски селянин? За наивник? Разпитах хора, които са дошли с вас от Сарди. С огън и желязо, докато не изпяха всичките си тайни. Знаем какви вреди е нанесъл Кир върху репутацията на царя във Византион, когато е взел пари, които не могат да бъдат върнати. Знаем с точност до последното зърно колко сте изхарчили, колко дължите, колко души се опитвате да защитите. Великият цар поиска да види гръцките пълководци, които нанесоха такива поражения на войските му вчера. — Персиецът се усмихна. — Е, аз предпочитам да ви видя изклани на място, но се подчинявам на царските заповеди. Така че ако не искаш да оскърбиш негово величество, ще дойдеш с Нет Стимфалеца, Менон от Тесалия, Проксен, Ксений от Аркадия, Созис от Сиракуза, Пасион от Мегара...

Клеарх вдигна ръка.

— Добре, Тисаферне. Аз ще дойда. Колкото до останалите, ще го обсъдим.

— Кой знае — каза Тисаферн. — Може би ще откажеш. Може би ще решиш да оскърбиш

господаря ми за последен път. Очаквам с нетърпение да чуя отговора ти. До довечера, Клеарх.

Тримата конници се обърнаха едновременно и препуснаха, а Клеарх остана да ги гледа, докато не се превърнаха в точки на хоризонта. Изруга под нос и Проксен го чу и се засмя.

— Мислиш, че е капан ли?

— Нямам представа — призна Клеарх. — Възможно е. Братко, не знам какво да правя. Не искам да дам на Менон удоволствието да се разбира с него за каквото и да било, но истината е, че не виждам как можем да защитим тези хора на това място. Може би трябва да потегля още сега и да ги изоставя всичките.

— Не — твърдо заяви Проксен. — Не бих изпълнил подобна заповед. Не искам да чувам плача на тези деца в последните си мигове. Ти самият не би ги изоставил.

— Менон обаче би го направил — промърмори Клеарх, поглеждайки към тълпата. Отново видя Палакис в множеството — привлече погледа му, докато се плъзгаше по лицата на непознатите.

— Ти не си Менон — отвърна Проксен. — Ти си по-добър. Довечера ще дойда с теб. Ако са намислили предателство, ще отнеса тлъстия глупак със себе си.

— Рисковано е — каза Клеарх. Взе решение и ужасното напрежение, което изпитваше, изчезна. — Добре, Проксене. До теб съм, каквото и да става.

— От друга страна, можем просто да избягаме. Открит съм и за тази идея.

Двамата погледнаха към тълпата, в която имаше малки деца, старци, сакати и хора, които се движеха бавно. Лагерът се беше придвижвал на каруци, откакто тръгнаха от Сарди. Ако побегнеха, нямаше да издържат и един ден.

— Как мислиш, ще има ли вино на преговорите? — попита Проксен.

Лицето на Клеарх видимо се проясни.

— Предполагам.

Клеарх се почеса по бузата — спусналата се струйка пот го сърбеше. Липсваха му ритуалите и ритъмът на истинския лагер. Когато персийските конници се бяха появили от сумрака, изглеждаше напълно логично да зарежат всичко, което не можеше веднага да потегли на колела или да побегне. Останалите волове обаче се мъкнеха толкова бавно, че можеха да бъдат настигнати от малко дете на муле, та какво оставаше за царските конници. Клеарх би предпочел да заповяда да ги заколят и нарежат, ако имаше лесен начин да носят месото. Все пак му липсваше простият ред на лагерното готвене. Липсваха му палатките и слугите, за които неговото удобство беше основен приоритет. Те бяха изчезнали, вероятно избити или поробени. Клеарх се надяваше да не е последното. Персите третираха зле робите и те рядко оставаха живи дълго. Лично той предпочиташе спартанския пример, при който робите бяха ценени и хранени добре. Клеарх имаше четирима илоти в редиците. Те гледаха на него почти като на баща. Подозираше, че го проклинат, когато ги караше да се упражняват или да тичат дълго по хълмовете, но те трябваше да са в добра форма. Носенето на екипировката му и пазенето на гърба му изискваха издръжливост и търпение.

Този ден не излезе да тича, тъй като се чувстваше натоварен с тежестта на решението. Някои от изоставилите лагера бяха взели храна със себе си. Други отидоха на лов за щрауси и дропли; трима се върнаха победоносно, помъкнали едър елен. По-трудно беше да се намерят достатъчно дърва за приготвянето на месото. Наложиха се да задържат едно семейство, докато разбиваха каруцата им пред очите им, за да я изгорят. Клеарх погледна стареца, който продължаваше яростно да ругае и да прави неприлични жестове. Боговете бяха капризни, макар че едва ли точно сега беше времето да му се припомня това. Спартанецът се запита дали възмущението на човека не казва нещо особено за гърците, които можеха да вдигат юмруци към Съдбата и самите богове, или тези жестове просто означават, че някои от тях са глупаци.

Тази мисъл не му оправи настроението, макар че водачите, които щяха да се срещат с царя вечерта, получиха по едно хубаво парче еленско.

Новината за срещата бързо се разпространи из лагера и всички дванайсет най-старши се събраха да я обсъдят. Нямаше съмнение, че миризмата на печено месо също беше изиграла своята роля, но все пак Клеарх поздрави топло всички.

Менон пристигна последен — вкиснат и сприхав. Слънцето вече беше започнало да се спуска към хоризонта и Клеарх предположи, че тесалиецът не е хапвал нищо през целия ден. Менон го приближи с очевидна неохота и настроението му се потвърди още от първите думи, излезли от устата му.

— Още малко и ще ни накараш да коленичим пред теб. Виждам защо се погаждаше толкова добре с Кир, спартанецо. И ти си арогантен като него. Да се просна ли на земята пред теб? Ще достави ли това удоволствие на негово височество?

— Мисля, че е по-добре да останеш тук, Менон — отвърна Клеарх, без да обръща внимание на заяждането му. Намираше Менон за дребнав и свадлив, но хората му се бяха сражавали добре. Ако не се броеше неприязънта му към другите гърци, Менон всъщност си разбираше от работата.

Тесалиецът погледна Клеарх, после и останалите. Знаеше, че Проксен и Нет са първи дружки със спартанеца. Един-двама от останалите се бяха съгласили с него на четири очи, че

смятат Клеарх за арогантен, но въпреки това сега го гледаха заедно с другите като външен човек.

— Аз съм пълководец от двайсет години — каза Менон. — Доколкото знам, собствените ти ефори в Спарта се отрекоха от теб. Ти намери човек, готов да излива злато в гърлото ти, но това не те прави водач тук, независимо какво мислят тези глупаци. Какво, защото Кир е казал, че си такъв ли? Може би трябва да го изслушаме и сега? Е, Кир, вдигни ръка ако смяташ, че Клеарх трябва да ни управлява. Не? Нищо? Тогава аз сам ще решавам съдбата си, спартанецо — и съдбата на хората ми, които разчитат на мен.

— Ама ти наистина си бил много гаден кучи син — рече Проксен. — Клеарх ти дава възможност да се спасиш, Меноне. Ако бъдем предадени дотечера. Наистина ли не го разбираш?

— Приятелят ти бил голям мислител — отвърна Менон. — Доколкото си заслужава. Чудя се какво ли са му предложили персите сутринта, когато дойдоха да говорят от името на Великия цар. Питам се дали Клеарх е споделил всичко, което са казали. Мълчи си, Проксене. Нямам ти абсолютно никакво доверие.

— Добре тогава! — рязко рече Клеарх. — Ела с нас. Мислех си, че ще си спестя мърморенето ти. Проксене, ти остани.

— В никакъв случай — тутакси отвърна Проксен. — Ще бъда до теб. — Тонът му не търпеше възражения, но Менон въпреки това заговори.

— Каквото и да сте намислили двамата, ще го разбере. Е, какво е? Проксен ще премести лагера, докато сме заети ли? Не, аз също предпочитам той да е до мен.

Клеарх откри, че е свил юмрук и мислено преценява, че трябва да направи две бързи крачки, за да просне тесалиеца в безсъзнание на земята. Перспективата му харесваше, но той си заповяда да овладее гнева си, както правеше от седемгодишен. Уроците на Спарта бяха сурови, но бяха направили волята му желязна. Затова се усмихна на Менон и кимна.

— Както кажеш. Ще влезем заедно в леговището на лъва. И ако той ни погълне, ще ми правиш компания, Меноне.

— Хубава реч произнесе — отвърна Менон и сви рамене. — Но няма да ме надхитриш. Гарантирам ти го.

Тисаферн се върна вечерта, малко след като слънцето се спусна в подземния свят. Завари дванайсетимата гръцки водачи да го чакат, свежи и отпочинали. Поради примирието не носеха копия и щитовете, но всички бяха решили да задържат късите си мечове, а Клеарх носеше и кописа си на кръста отзад.

Хиляди се събраха да ги изпратят мълчаливо. Тисаферн погледна назад към множеството и се намръщи. Не изглеждаха сломени или уплашени. Той не можеше да разбере тези странни хора, които сякаш дори не разбираха, че са изгубили.

— Царят заповяда хората ви да останат тук, докато ви няма — високомерно каза персиецът. — Моят господар Артаксеркс ще гарантира живота им, докато са на това място, но не и ако мръднат от него. Ясно ли е?

Известно време Клеарх не отговори. Очите му изглеждаха неестествено ярки в здрача.

— Ясно — отвърна най-сетне. — Примирие, ако останем, война, ако тръгнем.

Каза го по начин, който прозвуча повече като заплаха, отколкото като потвърждение. Тисаферн извърна очи и подкара коня си.

Когато изминаха около трийсет стадия, мракът вече се беше спуснал.

— Още колко остава според теб? — попита Проксен на гръцки. — Краката ми се схванаха.

— Откъде да знам? — отвърна Клеарх. — Ако са се схванали, можем да потичаме.

— Накъде да тичаме? Не забравяйте, че съм ранен — каза Нет и кимна към превързаната си ръка.

— Как бихме могли да забравим? Непрекъснато го повтаряш — отвърна Менон и го изгледа кръвнишки.

— Това почти не може да се нарече рана. Получавах съм по-лоши от жена си — добави Проксен.

Нет внезапно ускори крачка, за да се отдели от тях; превръзките на ръката му се развяха.

Тисаферн се изуми, когато дванайсетимата гърци се затичаха, бутайки се един друг като момчета, решили да се надбягват. Известно време спринтираха, след което преминаха в тръс. Тисаферн чуваше смеха и ругатните им, докато тичаха.

Персиецът вдигна очи към небето и подкара коня си в тръс. Огньовете на царския лагер се появиха в падината между два хълма отпред; естествено, гърците ги видяха и започнаха да ги сочат. Вече не се нуждаеха от водачи. Ако не друго, крачката им се ускори и персите изостанаха.

Тисаферн усещаше върху себе си погледите на спътниците си — двама сериозни млади мъже, които досега не бяха виждали гърци. Гледаха го с очакване да им даде някакво обяснение, но той можеше единствено да свие рамене.

— Побъркани са — каза той, жегнат от погледите им. — Кой може да разбере подобни хора?

Тримата перси настигнаха гърците и ги задминаха преди да са стигнали покрайнините на лагера. Тисаферн с раздражение откри, че се поти в топлата вечер. Гръцките пълководци се ухилиха, когато слугите дойдоха да поемат конете. Тисаферн се запита дали да не се преоблече преди да застане пред царя, но заповедта беше да се яви веднага. Зачуди се обаче дали Артаксеркс ги очаква да се появят толкова бързо.

— Последвайте ме — каза той на персийски и посочи. Знаеше, че някои от тях знаят езика, но подхождаше на чувството му за превъзходство да ги упътва като деца или малоумни.

Гърците вървяха в стегната група и доброто им настроение се изпари при вида на персийските войници. Плътни редици стояха мирно от двете страни на пътя към лагера, образувайки истински булевард. Тисаферн със смущение видя как Клеарх се отделя и спира пред един здравеняк, който се взираше изцякло в нищото. Персийският благородник се изуми, когато гъркът оправи туниката на мъжа и каза няколко думи в ухото му, от което на лицето на войника се появи лека усмивка, скрита от черната му брада.

Действието развесели останалите и те започнаха да подвикват на спартанеца на звучния си език. Вървенето напред се превърна в преглед, сякаш имперските войници се бяха строили, за да бъдат одобрени от гърците. Тисаферн стисна зъби. Тези хора бяха варвари и — което бе по-важно — гости на царя тази вечер. Оставаше му единствено да се усмихва и да ги изчаква, като им дава знаци да продължат.

— Според теб дебелакът знае ли гръцки? — попита Менон.

— Със сигурност има някой, който знае — отвърна Клеарх. — Не казвай нищо, което не би искал да бъде чуто.

— Голям мъдрец си бил, спартанецо. В много отношения ми напомняш за майка ми.

— Мисля, че съм я срещал веднъж... — започна Клеарх, но онова, което се канеше да

добави, се изгуби в рева на тръбите.

Вратите на един голям павилион бяха отворени и от тях се лееше светлина.

Трудно беше да не се зяпа как гърците влизат в царската шатра, издигната в пустинята в същия ден. Вместо пясък или прости килими, проснати на земята, подът бе от полирани каменни плочи. Покривът се поддържаше от множество стълбове и въздухът беше наситен с аромата на благовония и подправки. Танцьори се движеха гъвкаво под звуците на някакъв струнен инструмент; момчетата носеха само къси поли, а момчетата бяха с руж и грим. Имаше може би стотици персийски войници, наредени покрай стените като черни и бели бръмбари, с лъщящи лица от потта и опиатите, които разпалваха кръвта им. Самият въздух беше тежък, макар че бе трудно да се каже дали от пустинната жега, или от втритите в голата кожа масла.

Дванайсетимата гърци влязоха по двойки, с Клеарх и Менон начело, следвани от Проксен и Нет. Менон беше избрал да застане отдясно на спартанеца и сега зяпаше и примигваше към светлината на стотиците пламъци. Лампите бяха поставени на бронзови пръчки, закрепени в дупки в камъните, или ги държаха роби, чиято единствена задача бе да осигурят светлина, когато има нужда от нея.

Централната част на павилиона беше заета от маса за пиршества с ножове и купи, подредени върху кървавочервена покривка. Над нея се въртеше голям светилник с горящи бели свещи. Масата се простираше отляво и отдясно на гърците, а от другата ѝ страна ги гледаха персийски офицери. Клеарх изпита странна смесица от емоции, когато видя сред тях Арией. Първата му реакция бе облекчение, че е жив. Иначе съдържаната му усмивка и предпазливо изражение бяха достатъчно красноречиви. Нямахше нищо чудно, че човек като Арией отново се ползва с благоволенieto на царя. Основната черта на персиеца беше способността му да оцелява.

Клеарх кимна на Арией. Не му дължеше повече от това, а в отговор персиецът заби поглед в пода. Клеарх погледна към онзи, които седеше в центъра — цар Артаксеркс. Богът-владетел на Персия донякъде приличаше на Кир, така че нямаше начин да го сбърка дори ако не беше заобиколен дотолкова от издокарани и боядисани роби, че приличаше на златотъкан килим. Царят беше и по-як, отколкото го беше описвал Кир — като воин, а не като човек на книгите. Беше облечен в широка роба от някаква лека тъкан и изглежда му беше прохладно въпреки жегата. Брадата му беше намазана и вчесана така, че краят ѝ беше заострен. Клеарх видя, че носи египетски нагръдник от злато и бронз под горната си дреха и кама на пояса си. Артаксеркс обаче се усмихваше почти мечтателно и нямаше усещане за непосредствена заплаха.

— Добър вечер — каза някакъв мъж на гръцките гости и се поклони. Клеарх си помисли, че поздравилият ги прилича на високопоставен слуга.

Не би трябвало да има нищо чудно да чуе гръцка реч, но въпреки това Клеарх примигна, когато чу родния език толкова далече от всичко, което познаваше и обичаше. Опита се да не гледа съблазнителните фигури, които се гърчеха в периферното му зрение, макар че дрънкането на музикантите не заглушаваше напълно звука на плъзгащи се едно по друго тела. Тук във въздуха се носеше опасна емоция, може би миризма на кръв, маскирана от силни благовония. Това беше място на жега и страст, а не на прохлада и безопасност.

Клеарх бе изненадан от размерите на огромната маса. Пристъпи към нея, коленичи и сведе глава.

Бяха обсъдили най-добрия начин да поздравят царя според онова, което бяха научили от Кир. На всички им беше ясно, че Артаксеркс ще очаква да се проснат в краката му, но Проксен бе посочил, че подобно действие ще покаже слабост — и че само може да подбуди към насилие човек като царя. Клеарх знаеше, че има риск, особено пред придворните на царя и курвите му. Така че само коленичи и чу как всички в павилиона си зашепнаха, макар че не можеше да определи дали реакцията е предизвикана от изумление, или от развеселеност.

— Е, казах ти — прошепна Менон до него. — Обрече всички ни на смърт.

— Тогава *ти* се просни на земята, Меноне — тихо отвърна Клеарх, без да вдига глава. — Ако мислиш, че това ще те спаси. Сериозно говоря.

— Без тия. Аз съм грък също колкото теб, спартанецо. По-добър от теб.

Клеарх се изправи и се усмихна на царя. Заговори на персийски:

— Царю, дойдохме при теб по правилата на примирие. Виждам, че си пощадил Арней, и съм ти благодарен за милостта ти. Аз съм Клеарх от Спарта. За мен беше чест да водя тези мъже в мир и война. — Той представи един по един спътниците си, които стояха зад него. Онези, които не знаеха езика, все пак коленичиха, когато чуваха имената си.

Царят не каза нищо. Беше леко изцъклен и зачервен, сякаш е пил здраво от началото на вечерта. Клеарх зачака да бъде поканен да седне. Покрай Кир знаеше, че персите гледат много сериозно на правилата на гостоприемството. Ако той и спътниците му бяха поканени на масата на царя, щяха да са негови гости. След това и най-малкото нарушение в поведението или обичаите можеше да бъде простено.

Клеарх чакаше и усещаше как по лицето му се стича още пот и се просмуква в туниката му.

Тисаферн мина покрай гърците, които беше довел, просна се пред царя и зае място в края на масата. Клеарх видя, че персиецът не посмя да седне без разрешение, но пристигането му беше разкъсало напрежението. Великият цар на Персия бавно примигна, сякаш погледът му се завръща от безкрайността към това място на жега и благовония.

— Добре дошъл, Клеарх от Спарта. Моля, настанявай се заедно с другарите си. Всички вие сте гости на масата ми тази вечер.

Едва доловимото напрежение намаля, когато персийските войници чуха думите и разбраха, че няма да бъдат призовани да посекат безочливите гърци. Клеарх издиша с облекчение, макар че остана нащрек. Беше усетил върху себе си погледите на мнозина, които с радост биха го убили. Спартанците бяха най-прочутият враг, срещу който се беше изправяла Персия, непобеденият противник. Клеарх се надяваше, че е добавил няколко реда към тази легенда при Кунакса, когато беше показал, че може да отиде където си поиска на бойното поле. Вътрешно вярваше, че ако Кир не беше паднал толкова бързо, щяха да премажат персийската войска, макар че сигурно щеше да им трябва месец, за да я избият до последния човек. Нямаше обаче намерение да споделя мислите си точно на тази маса.

Гърците заеха посочените им места, като се мъчеха да скрият притеснението си от множеството непознати и врагове, които стояха зад тях.

Клеарх погледна царя в очите. Неволно прецени ширината на масата и откри, че е прекалено голяма, за да успее да се хвърли през нея с кописа си. Спомни си, че и Кир обичаше подобни детайли. Несъмнено зад сковаването на масата се криеше някаква история, макар че не можеше да проумее как се е озовала тук, на сред пустинята. Можеше само да се изумява от броя на робите около персийския цар. Беше естествено персийският лагер да е

десет пъти по-голям от неговия — колкото целия Сарди или дори Атина, тръгнала на поход. С огромни маси, таверни, царска монетарница, бижутери и тъкачи, ваятели на слонова кост и камък. За една-единствена нощ те бяха издигнали цивилизация в пустинята, но в същото време той продължаваше да се чуди дали ще види отново изгрева. Пое дълбоко дъх и се усмихна. Сложи ръцете си на масата и със задоволство видя, че не треперят.

— Вдигате ли поздравница за падналите, човеко от Гърция? — попита Артаксеркс.

Клеарх кимна.

— Да, царю, за да ги почетем и да направим пътя им по-лек.

Царят даде знак и слуги напълниха бокалите пред всеки от тях. Менон погледна мрачно своя, но предпочете да не обижда домакина, като откаже. Царят се изправи и дванайсетимата гръцки пълководци направиха същото, вдигнали високо чашите си. Напрежението се завърна, когато персийските войници докоснаха дръжките на мечовете си, готови да ги изтеглят при най-малкото рязко движение.

— Брат ми Кир беше предател и... глупак. Но той беше син на баща ми. Дано бог му даде покой във вечността. За брат ми Кир.

— За господаря Кир — каза Клеарх.

Чу гласа на Арией да се присъединява към останалите, докато повтаряха думите и после сядаха, много ясно усещайки внезапната заплаха, която витаеше във въздуха. Артаксеркс сякаш не я забелязваше. Усмихна се, докато носеха първите ястия, и насочи вниманието си към начина, по който ги представяха. Клеарх сложи само няколко хапки в чинията си и отказа каквото и да било друго. Нямаше апетит и забеляза, че Проксен също е избрал само супа и някакво пържено тесто, с което да топи. Менон пък напълни чинията си с всичко, което му беше предложено, и само сви рамене, когато усети погледите на останалите върху себе си.

Ядоха, докато всеки присъстващ не отказа по няколко пъти на прислужниците, а на Клеарх му писна да му предлагат още ястия. Царят се оригна в юмрук и пресуши за пореден път чашата си. Спартанецът броеше чашите му и знаеше, че царят вижда дъното на своята за осми път.

— И какво да правя с вас, гърците? — неочаквано попита Артаксеркс.

Клеарх видя как Тисаферн вдига поглед от чинията си, която обираше с някаква сплескана питка.

— Царю, ние сме наемници — отвърна Клеарх. — Платени войници. Искаме единствено да ни бъде позволено да се изтеглим по Царския път.

— Но все пак дойдохте в Персия като нашественици — каза Артаксеркс.

Усещането за опасност се появи отново и Клеарх изпита облекчение, че не е ял прекалено много. Усещаше надигащата се заплаха в скованите движения на въоръжените мъже, които си мислеха, че никой не ги наблюдава. Обзе го примирение.

Бяха обкръжени. Ако царят наистина искаше да им навреди, нямаха абсолютно никакъв шанс да излязат оттук.

— Дойдохме за златото и среброто, царю. Брат ти Кир ни плати да тръгнем на поход. Ние сме същите като седларите или дърводелците, само дето нашият занаят е въртенето на меча. Когато убият работодателя ни, ние се надяваме да се оттеглим. Нямаме зъб на никого нито в победа, нито в поражение.

Артаксеркс се изсмя дрезгаво.

— Тук можете да останете разочаровани. В Персия имаме дълга памет. Дойдохте в

земите ми, за да вземете главата ми и трона ми. Дойдохте да унищожите всичко, което ми е предопределено. И накрая очаквате просто да си тръгнете, след като ми стиснете приятелски ръката! Арией ми каза истината, как е бил принуден от брат ми да му служи. Тъй като е персиец, това беше достатъчно, за да бъде разжалван и да стане посмешище за гвардейците ми.

Клеарх погледна Арией и видя мъката и унижението в очите му. Явно вече не беше любимец. Арией поклати едва забележимо глава. В изражението му се четеше съжаление и стомахът на Клеарх се сви.

— Но вие... — продължи царят. — Тисаферн беше прав, когато каза, че вие всички сте варвари... диваци. Е, вечерята свърши. Разбирате ли? Напълнихте ли си добре коремите? Можете ли да се оплачете на боговете, че съм се отнесъл презрително с вас или съм нарушил правилата на гостоприемството?

Целият павилион замръзна. Дори танцуващите жени застинаха като статуи и последните звуци на инструментите затихнаха, като сякаш останаха да висят дълго във въздуха. Клеарх усети как нечия силна ръка се свива в душеща хватка около врата му, извади кописа си и го заби в лакътя, от което нападателят изкрещя в ухото му. Десетки други войници обаче се нахвърлиха върху седналите гърци. Проксен счупи ръката на един в ръба на масата и персиецът изпищя и падна. Менон скочи на крака и просна в несвяст един, преди да бъде повален, докато сипеше проклетия и псувни. Масата се разклати и едва не се преобърна от борбата.

Крайт обаче можеше да бъде само един. В сравнително тясното пространство гърците бяха наръгани и надвити почти мигновено.

Артаксеркс отново се изправи и погледна надолу към повалените врагове. Един-двама още се гърчеха в хватката на онези, които ги ръгаха или душаха. Видя, че спартанецът е в съзнание, макар че лицето му беше червено като наметалата на сънародниците му.

— Как ще я карат сега гърците, а? Без водачите си? Казвам ти, няма да напуснат земите ми живи. Умри със съзнанието за това.

Стори му се, че Клеарх се опитва да каже нещо. Царят се намръщи от изненада, когато видя, че мъжът се смее, но кръвта на спартанеца се лееше по гърдите му и Клеарх умря преди Артаксеркс да успее да го попита защо.

Когато чуха приближаващите конници, стражите вдигнаха лагера с тръбите си. Персийският цар беше само на няколко мили от тях и реакцията беше моментална. Спартанците и тесалийците наскачаха с голи мечове в ръце, готови да посрещнат заплахата.

В мрака блеснаха факли, та конниците да могат да виждат. Зад тях се строиха редици с копия и щитове. Не помръднаха от местата си, когато видяха, че само няколко десетки души приближават лагера. Клеарх и другите пълководци не бяха сред тях и нямаше кой да им нареди да си лягат. Не че биха изпълнили подобна заповед.

Двама от капитаните на Проксен застанаха нарочно пред останалите, докато конниците спираха. Покрай персийците тичаха роби, които държаха факлите си на страни, така че маслото да не капе по голата им кожа.

Палакис стоеше извън осветената площ и не смееше да приближи. Разпозна Тисаферн и Арией, който стоеше до него мрачен и посърнал. Не знаеше дали персийският пълководец е пленник, макар че Арией като че ли яздеше с развързани ръце. Тисаферн беше онзи, който се обърна към изпречилите му се капитани — и надигна глас, за да го чуят и всички други, които оставаха в тъмното.

— Идвам в този лагер като пратеник. Нося ви тежки новини и трябва да вземете решение преди зазоряване. Водачите ви са мъртви. Те подразниха цар Артаксеркс и бяха обезглавени. Заповядва ви се да се предадете. Ако го направите, можете да очаквате известна милост. Ще бъдете поробени, но повечето от вас ще бъдат оставени да живеят. Ако не предадете оръжията си по изгрев-слънце, ще бъдете преследвани като кучета и избити един по един като пример за всички онези, които избират среброто пред честта. Великият цар не одобрява наемничеството. Разполагате с време до зазоряване да вземете решение. Разбирате ли положението, в което се намирате?

Последните му думи бяха насочени към двамата капитани, които не знаеха нито дума персийски. Усетили по погледа и тона му, че им е зададен въпрос, те поклатиха отрицателно глави. Тисаферн завъртя раздражено очи и махна на Арией, който придвижи коня си крачка напред и преведе речта на гръцки за всички, които ги слушаха.

Палакис прехапа устна и усети как сълзите ѝ отново напират. Клеарх беше отишъл доверчиво в онова гнездо на усойници, павилиона на царя. От загубата му, толкова скоро след Кир, ѝ се искаше да се свие като малко дете и да обгърне колене с ръцете си. Не можеше да продължи напред. Помисли си, че може да стане робиня на някой персийски войник или благородник, и се отчая. Никога нямаше да види отново Гърция. Заплака беззвучно. Гледаше как Арией повгаря отново съобщението и видя как той трепна, когато Тисаферн вдигна ръка. Арией може и да не беше пленник, но вече не беше и властния пълководец, когото беше познавала.

Палакис ги загледа как обръщат конете си и потеглят. Светлините на факлите се смалиха на точки, докато се отдалечаваха. Тя избърса горещите си сълзи с ръка. Гримът ѝ със сигурност се беше размазал. Нощта беше студена и макар да знаеше, че трепери, тъмнината ѝ помагаше да остане скрита. Хиляди хора си зашепнаха около нея, но тя не взе участие в никой от разговорите. И все пак малко по малко лагерът отново притихна. Всички бяха понесли прекалено много шок и обрати за съвсем малко време. Последният удар бе зашеметил всички — да видят как водачите им заминават така пълни с увереност и надежда

— само за да умрат. Това бе твърде много, за да се понесе. Звездите изпълваха небесния купол над Палакис и тя реши, че няма да заспива. В края на краищата това беше последната ѝ нощ като свободна. Опитваше се да не мисли за онова, което щеше да дойде със слънцето.

Ксенофонт гледаше как Арией и Тисаферн се отдалечават. Стоеше в сенките на няколко крачки от факлите, невидим за тях. Помисли си, че половината лагер се е събрал да разбере какво става — гърците бяха достатъчно любопитни, когато животът им не е в непосредствена опасност. Новината, че Клеарх няма да се върне, беше като удар в гърдите. Ксенофонт изруга. Идеята, че някой може да победи спартанеца, изглеждаше невъзможна. Но нямаше как да сбърка отровното ликуване на лицето на Тисаферн. Този човек беше змия, но пък Сократ открай време твърдеше, че такива като него често процъфтяват.

Ксенофонт се върна на мястото, където си беше постлал и бе спал по гръб, скръстил ръце на гърдите си. Помисли дали да не си легне отново, но знаеше, че няма да може да заспи. По-рано бе хапнал от остатъците от някакво нещастно впрегатно животно, което беше повече кокали, отколкото месо. Изчопли парченце храна между зъбите си, загледан нагоре към ясното небе, звездите и огромната мъглява ивица, която се простираше от хоризонт до хоризонт.

Обърна се рязко, когато Хефест заговори до рамото му.

— Какво ще правиш?

— Зевсе! Трябва ли да се промъкваш така в мрака?

Хефест сви рамене, почти невидим на лунната светлина.

Ксенофонт го изгледа свирепо. Беше научил атинския водач на банда да язди и оттогава младежът винаги се обръщаше към него за насоки, сякаш Ксенофонт знаеше всички отговори. Ксенофонт задъвка кожичката на палеца си. Трудно му беше да признае, че няма представа какво да правят. Още беше замаян от новината, че Клеарх, Проксен, Нет и Менон вече ги няма, наред с останалите военачалници. Беше се възхищавал на някои, докато други му бяха напълно непознати. Внезапната им смърт го беше разтърсила до мозъка на костите.

Хрумна му една идея и той внезапно тръгна напред. Хефест се поколеба за миг, но го последва и го настигна.

— Какво има? Чу ли нещо? Какво ще правим?

Ксенофонт спря. Беше се задъхал. Обърна се към младежа до себе си — деветнайсетгодишен и кален от живот, изпълнен с насилие и нередовно хранене още от дете. Все още беше загадка защо Сократ го бе посъветвал да замине с Ксенофонт. Хефест реагираше на повечето предизвикателства с юмруците си, а понякога и с камък в юмука. Беше труден спътник, макар че трябваше да му се признае, че се справяше изненадващо добре с конете.

— Трябва да говоря с капитаните на Проксен. Те стояха най-близо до персите.

Не каза нищо повече — предпочете да затвори уста, за да не започне да дрънка за смахнатия план, който изникна напълно оформен в главата му. Хефест със сигурност щеше да реши, че е пълно безумие.

Ксенофонт тръгна към мястото, където Тисаферн и Арией бяха спрели конете си. Една факла още беше забита дълбоко в пясъка и гореше. Двамата капитани бяха наблизко, доближили тревожно глави, и разговаряха тихо. Ксенофонт ги приближи и ги заговори със спокоен глас, макар че отначало от гърлото му излезе по-скоро грачене.

— Ако имах вино, щях да вдигна чаша за последната ни нощ.

Двамата го погледнаха намръщено.

— Така ли мислиш?

— Царят изби водачите ни. Ще направи същото и с нас. Нощта минава. Когато слънцето изгрее, със сигурност ще ги видим да приближават. Просто съм изненадан... но не, вече е късно.

— Късно за какво? — моментално попита по-младият от двамата, който беше готов да се вкопчи и в най-малката надежда.

— Ако се предадем смирено на царя, всичко за нас ще приключи. Той отрязва главата на собствения си брат. Какво можем да очакваме от подобен цар? Повечето от нас ще бъдат убити, останалите ще бъдат поробени. Никой няма да види отново дома. А ето че половината лагер отново си легна да спи! Мислех си, че в тях ще е останала повече борбеност. В края на краищата не бяхме победени на бойното поле. Не, ние издържаме на жегата, студ и умора повече от всеки персиец, но въпреки това те очакват от нас да предадем мечовете и щитовете си и да подложим врат под секирата?

Започнаха да се приближават и други, за да го чуят какво говори. Двамата ги изгледаха подозрително.

— Мислиш, че можем да се сражаваме с огромната персийска войска ли? — попита по-възрастният. — С десет хиляди души, които да защитаваме? С храна само за няколко дни?

Ксенофонт осъзна, че в тона му няма презрение и присмех. Капитанът говореше без гняв, а по-скоро като отчаян човек. Той наистина искаше Ксенофонт да има отговор и го чакаше. Ксенофонт отвърна по начина, по който го беше учил Сократ — започна да мисли на глас, така че тонът му си остана спокоен и вдъхващ доверие.

— Те не успяха да пробият строя ни на бойното поле — започна той. — Нито веднъж. Броят сякаш нямаше почти никакво значение. Но все пак разполагаме само с шест коня, което е нищо. Така че ако ни атакуват, няма да има значение дали ще победим, защото няма да можем да ги преследваме, а именно при преследването се нанасят истинските поражения. А ако изгубим, те ще пратят конници да избият хората ни. Да, конницата ще бъде най-голямата заплаха.

Млъкна и погледна останалите капитани, които се бяха събрали да слушат. Трябваше да ги накара да разберат какво има предвид. Нямаше просто да говори, за да слуша как звучи гласът му или да убие оставащите часове. Веднъж беше попитал Сократ как трябва да живее човек и философът му бе отговорил: „Смислено“, като добави, че именно това отличава хората от животните.

— Всеки от вас е бил повишен от Проксен или Нет да командва останалите. Когато съставим план, ще ви последвам с готовност. Зная, че няма просто да останете тук като агнета и кози и да чакате враговете да ни изколят. Ние сме гърци. Говорим, но после действваме. Така че...

Усмихна се, като видя с какво внимание го слушат, как увереността му започва да им въздейства и да ги кара да изправят рамене. Нямаше значение, че стомахът му кипеше от страх, стига да не го покажеше.

— Преди да потеглим, трябва да съберем онези от нас, които са умели с прашка или лък. Трябва да задържим по някакъв начин персийските конници, в противен случай ще препускат в кръг около нас и ще ни обсипват цял ден със стрели, за да разбият карето ни. Не могат да го направят по време на битка, но ако тръгнем през открит терен, числеността ни постепенно ще бъде стопена. Така че кимнете! Покажете ми, че сте съгласни, че разбирате!

Слънцето ще изгрее след няколко часа и дотогава трябва да сме потеглили! Защо да улесняваме онези, които убиха по-добри хора от тях на масата си? Защо да им даваме каквото и да било? Не, трябва ни прашкари по краищата. След това, както каза Клеарх, ще ни трябва храна и подслон...

— Това е безумие. Ще ни докараш до пълно унищожение.

Ксенофонт млъкна. Не познаваше този глас. Другите около него замърмориха и казаха името му. Ксенофонт вдигна ръка, за да въдвори тишина, и остана доволен, когато събралите се млъкнаха.

— Аполонид, нали? Може би ти ще ни поведеш утре. Какво предлагаш?

Човекът запристъпва неловко от крак на крак.

— Не искам да водя, а да помоля персийския цар да помилва всички ни. Нямаме никакъв шанс без неговото разрешение. Намираме се в пустиня, заобиколени от негови градове и войски. Няма да можем да отидем никъде без съгласието и позволенията му.

Капитанът млъкна и вирна брадичка почти предизвикателно. Хефест гледаше и двамата изумено.

Те искаха някой да ги изведе от невъзможна ситуация. Нуждаеха се от човек, който поне да създава впечатление, че знае какво прави. Капитаните го чакаха да отговори и това му действаше като голяма глътка вино в кръвта му. Почти можеше да чуе как Сократ му се смее, но тръсна глава, за да пропъди всички стари гласове. Може би Аполонид изразяваше страховете на всички, но той не можеше да му позволи да защитава доводите си. Виждаше пътя, по който трябваше да поемат. Застави се да излее целия си гняв и се запита дали Клеарх се е чувствал по този начин всеки ден.

— Ти беше тук, когато се съгласихме на примирие с царя, Аполониде. Когато Клеарх, Проксен и всички останали тръгнаха с добра воля, без щитовете и копията си, повярвали на думата на Артаксеркс. Сега се моля те наистина да са мъртви, а да не са подложени на изтезания и оскърбявани от враговете ни. Нима си готов да повярваш на дума, която вече доказва, че е измамна? Нима трябва да коленичим пред Тисаферн, който предаде Кир?

Ксенофонт се вгледа в събралите се и видя, че не подкрепят онзи, който се беше обадил. Всички гледаха свирепо Аполонид. Това му помогна да излее свободно собствения си гняв. Той пристъпи заплашително напред.

— Ако това е желанието ти, аз казвам, че не си един от нас, Аполониде. Казвам, че слабостта ти ще струва живота на всички онези, които доведохме тук. Това те прави мой враг, Аполониде. И за мен ти не си грък.

Аполонид не каза нищо, а Ксенофонт се обърна към останалите.

— Изборът е ваш. Моето мнение е, че този човек трябва да бъде свален от поста си и да бъде направен носач, докато вървим през пустинята.

— Как смееш да ми държиш такъв тон! — избухна Аполонид и посегна към мечата си, но някой го хвана за китката. Той зяпна и се опита да се отскубне, но не успя.

Един спартански началник, Хрисоф, посегна и дръпна ухото му, а Аполонид се опита да отскочи настрани.

— Ушите му са пробити като на лидиец — каза Хрисоф. — И преди се чудех какъв е.

— Лидиец? Аз съм грък! — изграчи Аполонид. Съпротивляваше се, докато му сваляха колана с ножницата, но не успя да им попречи.

— Отивай в пустинята — каза един от другите капитани. — Няма непрекъснато да се озъртам през рамо за шпиони и предатели.

Аполонид погледна останалите с мълчалива молба, но видя на лицата им единствено неумолим гняв. Той се беше превърнал във фокус на цялото отчаяние и чувство за предателство на групата и нямаше да получи милост от тях. Хвърли отровен поглед на Ксенофонт, обърна се и тръгна в мрака.

Наоколо се бяха събрали още войници, за да слушат разговора. Те търсеха водачи и на Ксенофонт отново му се стори, че е пресушил чаша вино. Намираше се на правилното място в правилния момент, усещаше го. Мнозина си шепнеха, но когато заговори отново, всички млъкнаха.

— Всички знаем, че водачите ни бяха предадени. Дванайсет добри мъже няма да се върнат от лапите на персийския цар, на този човек без чест. Но това не е краят. Първата ни отговорност е към онези, които разчитат на нас — към войниците и хората от лагера. Наша задача е да посрещнем врага със смях и оръжие. Нека видят, че не сме паднали духом! Вие сте бойци в края на краищата. Нека видят куража, който ви е осигурил по-доброто заплащане!

Млъкна, когато всички се засмяха и се разбъбриха, но това не продължи дълго. Ако имаше нещо, за което войниците мърмореха, то беше, че не им се плаща достатъчно добре.

— Персите избиха военачалниците ни, защото си мислят, че няма да можем да действваме без тях — продължи Ксенофонт. — Те не разбират гърците! Преди слънцето да е изгряло, трябва да изберем нови водачи сред онези, които се ползват с уважението на бойците. Те са отчаяни в мрака, виждат пред себе си само задънени улици. Наша задача е да ги изпълним отново с надежда, така че вместо да казват: „Какво ще стане с мен?“, да питат: „Какво да предприема?“. Наша задача е да възстановим онзи дух, който ни прави ужас за всички народи.

Всички замърмориха одобрително и звукът се поде в мрака. Извън светлината на факлите се бяха събрали хиляди и продължаваха да прииждат, за да чуят какво ги очаква. Ксенофонт обаче осъзна, че не може да говори направо на тези мъже и жени. Беше бутнал камък надолу по склона и трябваше да тича с него.

— Виждал съм как онези, които се опитват да спасят собствения си живот, най-често го губят — продължи той. — А онези, които се стремят само да се бият с чест, обикновено остават живи след края на битката. И познавам такива, които са доживели до старост и са се отдали на философията, а насилието е само спомен за тях.

Знаеше, че говори като човек, прекарал целия си живот във войската, макар че в действителност единствената битка, в която бе участвал, беше тази при Кунакса. Тя обаче беше истински катаклизъм и той реши, че е направила ветерани всички, които сега се бяха събрали наред пустинята. Те бяха видели откровението и се бяха окъпали в кръв.

— Това трябва да запомните, ако искаме да оцелеем поне този ден. — Той посочи на изток, като се ориентира по северната звезда. — Когато видим отново лъчите на слънцето, трябва да сме войска с водачи и ред. Ще ни трябва още по-голяма дисциплина, отколкото досега. Ние трябва да сме десет хиляди гърци, десет хиляди спартански бойци. Персите никога няма да разберат подобно нещо, нито да го копират. Ако успеем да го направим, ще видим отново дома. Ще излезем от Персия и ще видим Гърция.

Когато млъкна, настъпилата тишина беше плътна като жегата по пладне. Ксенофонт чуваше как събралите се дишат и пристъпват от крак на крак, но никой друг не заговори, че трябва да молят царя за милост. Изглежда, беше намерил думите, които да стигнат до всички.

С червеното си наметало Хрисоф изпъкваше сред капитаните на Проксен. Нещо повече,

той имаше двацет години опит във войската и не беше от хората, които държат на етикета. Спартанецът прочисти шумно гърлото си и заговори:

— Ксенофонте, до този момент те познавах просто като атинянин, който разбира от коне. Зная обаче, че Кир и Клеарх ти се доверяваха. Ти говори добре. Благодаря ти. Мисля, че наистина трябва да изберем нови водачи, и то бързо, така че да сме готови за персите, когато слънцето изгрее.

Ксенофонт кимна в отговор, но сърцето му се сви. За няколко скъпоценни момента ги беше видял как го гледат като водач. Сигурен беше, че може да ги поведе, макар че не знаеше дали се е родил с тази способност, или я е научил от разговорите си със Сократ. Те обаче щяха да изберат водачи от своите. Ксенофонт беше жаден и уморен, със синини, които не помнеше да е получил в сражението. За кратко беше издигнат високо от тяхната вяра, стига да не си го беше въобразил. Да го изоставят, докато истинските войници избират водачи, беше като да сложат на гърба му товар, който го превива под тежестта си.

Понечи да си тръгне, но усети леко докосване по рамото. Извърна се рязко и очите му се разшириха, когато видя младата жена, която стоеше пред него.

— Мисля, че говори добре — каза Палакис. Шепнеше, сякаш се страхуваше да не я чуят. — Даде им надежда. Личеше си по начина, по който стояха.

Той стисна зъби и наведе глава. Тя отдръпна ръката си и Ксенофонт осъзна, че още чувства докосването ѝ.

— Благодаря. Честно казано, за момент си помислих, че...

Приближаващите стъпки го прекъснаха наред изречението и той се обърна, посягайки към ножа — можеше да е онзи, за чието прогонване бе допринесъл. Вместо това видя Хрисоф. Останалите капитани го следваха с твърда крачка.

— Обсъдихме го, Ксенофонте — каза Хрисоф. — Имаме един спартанец, един аркадец, един стимфалец и един беотиец. Намерихме мъже, готови да поведат на мястото на убитите.

Той млъкна и Ксенофонт го погледна объркано.

— И избрахме теб за главен водач. Ти ще си нашият стратег.

Ксенофонт почувства как лицето му бавно се разтегля в усмивка, която не може да контролира, макар да усещаше, че трябва да е сериозен и решителен.

Като видя реакцията му, Хрисоф се засмя.

— Радвам се, че одобряваш решението ни. — Сnižи глас и хвърли поглед към Палакис, която стоеше зяпнала до Ксенофонт. Беше наистина поразителна жена.

— Аз... аз... ъ-ъ-ъ — започна Ксенофонт.

— Не бързай. Изглежда, че знаеш какво трябва да се направи. И никой друг не заяви, че е по-подходящ от теб. Това е важното. Очакваме заповедите ти. Ще се погрижа те да бъдат изпълнени, когато си готов.

В далечината на източния хоризонт вече се беше появила бледа розова ивица. Ксенофонт я видя и сърцето му заби по-бързо.

— Денят настъпва. Вдигнете лагера. От това как ще посрещнем изгрева зависи дали ще оцелеем, или ще загинем.

Хрисоф понечи да го тупне по рамото, но размисли. Вместо това се поклони.

— Хрисоф... наистина ли мислиш, че онзи човек наистина е лидийски шпионин?

— Аполонид ли? Може би. Но така или иначе щеше да спори, докато слънцето не изгрее. Това поне е сигурно.

Спартанецът се ухили и чукна с юмрук нагръдника си, след което се обърна и вдигна

длани пред устата си, за да изреве на лагера да става.

— Изгорете останалите каруци. Трябва да се научим да вървим като войници, а каруците ни забавят.

Ксенофонт даде заповедта и със задоволство видя, че протестите на тълпата бяха само мърморене, въздишка вместо открито противопоставяне. Всички бяха чули за участието на Клеарх, Проксен и останалите. И за разлика отпреди разбираха, че животът им е в опасност, че лъчите на изгряващото слънце могат да осветят трупите им. Гръцките войници нарочно тръгнаха сред тях, като търсеха обемисти неща, които хората от обоза се мъчеха да скрият. Всичко отиде в огньовете, на които вече бяха опечени последните овни, та всички да се нахранят колкото се може по-добре.

Когато слънцето се издигна над хълмовете на изток, всички бяха готови. Малцина бяха познавали Ксенофонт предишния ден, но той беше приет от спартанците и от хората на Проксен. Заповедите му бяха ясни и повечето хора нямаха нищо против да гледат как вещите им изгарят, макар че някои от тях бършеха сълзи, докато пламъците поглъщаха имуществото им.

Преди да успеят да потеглят, се появи отряд от трийсет конници, водени от непознат офицер. Ксенофонт и Хрисоф излязоха да ги посрещнат.

— Аз съм Митридат, господа. Господарят Тисаферн ме изпрати да приема капитулацията ви.

— Ако се съди по говора ти, май си грък — каза Хрисоф. — Един от нас. Имаме обща кръв и богове, но въпреки това си с персите? Служиш на цар, който уби водачите ни. Това ми се вижда доста странно, Митридате.

По бузите на мъжа плъзна руменина, но въпреки непринудения си тон спартанецът го гледаше с немигащи очи и стоеше неподвижно като змия, която се готви да атакува.

— Ще се предадете ли, спартанце? — отвърна Митридат и погледна нервно неразбиращите перси около себе си. Тисаферн беше коварен човек. Несъмнено някои от тях знаеха достатъчно добре гръцки, за да му докладват всяка негова дума.

— Обмислихме предложението ви и решихме, че отговорът ни е не — каза Хрисоф. — Вместо това ние имаме предложение за вас. Ще се махнем от земите на царя, като ще гледаме да нанесем колкото се може по-малко щети. Ако ни нападнат, ще се бием. Разбираш ли ме, предателю? Можеш ли да отнесеш тези думи на господарите си зад хълма? Предполагам, че не са много далече.

Макар че се изчерви още повече, Митридат се опита да свие рамене и да изглежда по-непринуден, отколкото се чувстваше.

— Говориш ми, но това са приказки на мъртвец. Ти...

— Върви, Митридате — намеси се Ксенофонт. — Чака ни дълъг път. Няма да си губя времето с теб.

Двамата с Хрисоф обърнаха гръб на зяпналия грък. Митридат изруга, обърна коня си и препусна обратно в посоката, от която беше дошъл. Едва тогава Ксенофонт и Хрисоф се обърнаха и го загледаха как се отдалечава.

— Трябва да потегляме бързо — каза Ксенофонт. — Дай заповедта.

— Аз не съм от избраните водачи — отвърна Хрисоф.

— Е, имаше шанса да бъдеш. Тогава кажи от мое име на хората да тръгват.

Хрисоф му кимна и се отдалечи. Огньовете още прашаха из лагера и изпращаха стълбове мазен черен пушек в ясното небе. Карето хоплити се строи около наредените в нестройни редици цивилни. Някои от тях носеха децата си на гръб. Приличаха на пародия на войници с редиците си, но изглеждаха достатъчно решителни. Ксенофонт обърна гръб на всичко, което лежеше зад тях. Видя, че Хефест е довел коня му, и кимна.

— Благодаря, Хефесте.

Младежа, който беше ръководил десетки обيري по пазарите на Атина, вече го нямаше. Хефест се беше научил да язди, да марширува и да остава в строя, докато светът около него полудява. Беше оставил голяма част от младостта си на бойното поле при Кунакса. Наведе се към Ксенофонт и каза съвсем сериозно:

— Можеш ли да водиш? Наистина да водиш? Кажете ми, че знаеш какво правиш, Ксенофонте. Кажете ми, че това не е някаква игра за теб.

Ксенофонт се замисли. Беше познавал Сократ, Клеарх и Кир, беше се учил от всички тях. Стъпи в подложените ръце на Хефест и яхна коня. Беше видял отчаянието през изминалата нощ. Пред лицето на пълното поражение Ксенофонт просто се беше обърнал към хората. Беше им задал въпросите, които разкриваха онова, което те вече знаеха — и те го бяха приели. Знаеше, че трябва да ги накара да не спират, за да нямат възможност да се замислят за шансовете си за оцеляване. В този момент разбра, че не може да споделя собствените си страхове с никого.

— Познаваш ме, Хефесте — каза той. — Разбира се, че мога да вода.

Хефест погледна преценяващо с кафявите си очи човека, от когото беше научил толкова много. Отчаяно му се искаше да му повярва. Ксенофонт отвърна спокойно на погледа му. Сякаш след цяла вечност Хефест потупа коня и се отдръпна.

Ксенофонт видя, че Хрисоф наблюдава разговора им, вдигна ръка почти като за поздрав и я спусна, давайки знак да потеглят. Зад тях Тисаферн и персийският цар в момента научаваха, че са отказали да се предадат. Ксенофонт си припомни войската, която му се беше сторила като безкрайно черно море. Не се съмняваше, че реакцията ще е свирепа, но все пак се гордееше, че не се бяха предали смирено в плен. Намираха се много далече от дома, но поне нямаше да изчезнат без бой от тази земя.

Обработка: Shadow Queens, 2019

Бяха вървели цялата сутрин и част от следобеда, когато четиримата съгледвачи се върнаха да съобщят, че са видели село на осем мили напред — просто оградено селище до поток, с няколко ниви с ечемик и пшеница, няколко дървета и няколко кльошави говеда. Подобни места се вкопчваха с нокти в земята и едва оцеляваха. Селото обаче означаваше храна, от която се нуждаеха отчаяно. Ксенофонт напомни на офицерите си да не поробват и да не избиват хората, които срещнат. Искаха само да бъдат оставени на мира от персийската войска и да не разпалват вражди с местните. Храната беше жизненоважна, разбира се — всички говеда и овце щяха да бъдат откарани заедно с малкото животни, които все още им оставаха.

Продължиха напред, решени да стигнат до селото преди залез-слънце, когато се заговори, че врагът ги настига. Ксенофонт обърна коня си и препусна назад с Хрисоф, който тичаше до него. Дватамата се загледаха на юг, заслонили очи от слънцето.

— Не са толкова много, колкото очаквах — рече Хрисоф. — Колко виждам, двеста конници може би? Пешаците няма как да носят много доспехи и да се движат с такова темпо. Очите ми не са толкова зорки, колкото бяха навремето. Копия ли носят?

— Лъкове — мрачно отвърна Ксенофонт. — Митридат се връща със стрелци и конници, за да ни удари от разстояние. Двеста конници... и не повече от четиристотин стрелци.

— Сигурно има и други, които се опитват да ни пресекат пътя — каза Хрисоф. — Такъв малък отряд може само да се опита да ни забави.

— Ние вече сме бавни — отвърна Ксенофонт и поклати глава. — Трябва да стигнем до селото. Кажи на хората да ускорят крачка. Премести щитовете отзад. Твоите спартанци, Хрисофе. Не можем да избягаме на толкова конници, нито на онези, които могат да се хванат за опашките на конете и да тичат бързо като тях. Можем обаче да ги накараме да се изпотят, за да стигнат до нас. Това поне ще направи стрелбата им по-неточна.

Хрисоф изтича да даде заповедите и върна една редица щитоносци отзад. Те заеха позициите си почти в последния момент — персийските конници препуснаха веднага щом забелязаха гръцките редици. Някои преминаха в лек галоп, теглейки пехотинците след себе си. Други галопираха сами и метнаха копия във високи дъги. Копията се стовариха с огромна сила върху щитовете, но те издържаха.

Ксенофонт остана отзад, гледаше и мислеше. Изруга тихо, когато един от войниците беше улучен и трябваше да бъде отнесен напред от другарите си, замаян и окървавен. Полетяха още копия. Някои от падналите на земята бяха грабнати от гръцките воители и хвърлени обратно с убийствена точност.

Много по-лош беше ударът на стрелците, когато доближиха достатъчно. Персите сякаш знаеха, че след битката са останали съвсем малко критски стрелци. Враговете вървяха в широка редица, сякаш се разхождаха, нагласяха тетивите си, слагаха стрели и стреляха в движение. Можеха да напредват със скоростта на отстъпващите и нямаше как да пропуснат тежко движещото се каре, което се опитваше да им избяга.

Ксенофонт усети как Хефест до него трепна и се обърна рязко.

— Би ли престанал? Излагаш ме пред мъжете.

— Ясно. Извинявай — отвърна Хефест.

Остана скован, докато четиристотинте стрелци тичаха в тръс след тях като вълци и пускаха стрела след стрела във въздуха. Обхватът беше почти максималният им и Ксенофонт беше благодарен за това. Ако той беше на мястото на персийския командир, щеше да им заповяда да приближат на сто крачки и да подбират мишените си. От разстояние повече от двеста крачки гърците имаха достатъчно време да видят стрелите. Щитоносците отзад на практика се забавляваха и вдигаха бронзовите си щитове да отбиват стрелите, сякаш участваха в някакво състезание. Подвикваха си весело, докато един от тях не беше улучен във врата. Нямаше начин да спрат и да приберат тялото. Войниците се смълчаха, докато гледаха как той остава зад тях. Персийските войници нададоха ликуващи викове и се хвърлиха върху трупа. Гърците гледаха как насякоха убития на парчета.

— Предай на последните три редици да атакуват по мой сигнал — каза Ксенофонт на Хефест. Имаше нужда от специален вестносец, който да предава инструкциите му, но разполагаше единствено с Хефест. Беше направил от атинския бандит конник. Сега се зачуди дали може да го направи и войник.

Хефест го зяпна.

— Да предам...? Как?

— Отиваш при някой офицер или при спартанеца Хрисоф, който води, но не приетитли, и повтаряш заповедта ми. Те я предават на капитаните и пентакостите, които пък организират войниците.

— Ами ако откажат? — попита Хефест и видя как на лицето на Ксенофонт се изписва изненада.

— Ние сме във война, Хефесте. Изправени сме пред враг. Ако откажат да изпълнят моя заповед в такъв момент, животът им е обречен. Само че няма да откажат. Те ме избраха с разбирането, че дисциплината е ключът за оцеляването ни. Трябва да бъдем десет хиляди спартанци, Хефесте, разбираш ли? В противен случай никога няма да се върнем у дома.

— Разбирам — каза Хефест.

— Тогава иди да предадеш заповедта ми! И препусни бързо. Селото вече би трябвало да е наблизо.

Ксенофонт спря коня си и се загледа назад. Стрелците явно бяха добре запасени, помисли си кисело. Отначало се беше надявал, че стрелите им ще свършат бързо, но конниците явно носеха резервни колчани. Скоростта на стрелбата им дори се увеличи, вместо да намалее.

Видя, че последните три редици го гледат в очакване на заповедта му. Те бяха от спартанския контингент и той бе благодарен за това, тъй като знаеше, че ще изпълнят нарежданията без никакво мрънкане и възражения.

Някои от хоплитите вървяха заднешком с вдигнати пред себе си щитове, докато други ги бяха метнали на гръб, сякаш не ги преследваха врагове. Всички спартанци носеха бронзови шлемове и стояха изправени и изпълнени с презрение към заплахата зад тях. Изглеждаха достатъчно отпочинали. Ксенофонт се надяваше да е така. Въпреки това изчака, докато един съгледвач не дойде да го предупреди, че до селото остава само една миля.

Ксенофонт посочи два пъти с отсечени движения към вражеските стрелци. В отговор най-задните редици внезапно се раздвижиха — деветстотин души, които се отделиха от карето и се понесоха към врага със смайваща скорост. Персийските стрелци бяха само на двеста крачки и бързо си дадоха сметка, че нямат абсолютно никакви шансове срещу бронирани хоплити в ръкопашен бой. Побягнаха като зайци веднага щом видяха какво ще последва.

Ксенофонт гледаше с растящ гняв как стрелците, които ги бяха тормозили часове наред, се изнасят. Видя как разстоянието между атакуващите редици и основното каре се увеличава от сто крачки на триста, после на четиристотин... Поклати глава.

— Тръби — нареди той и изруга под нос. Беше се надявал на бързо клане. — Свирете им да се върнат.

Гледаше мрачно как спартанците спират атаката си с видима неохота. Предполагаше, че все пак биха могли да настигнат бягащите, но не можеше да остави задната част на карето оголена. Бойците се върнаха в строй, но преди да се присъединят към основната част, стрелите отново заваляха и раниха трима, които трябваше да бъдат отнесени напред от другарите им. Ксенофонт изръмжа раздражено. Много добре виждаше къде да насочи конна атака, за да разбие стършелите, които ги жилеха — само че нямаха коне.

Кирпичената стена на селото беше висока само един човешки бой, но все пак можеше да осигури прикритие и сянка. Най-важното беше, че не позволяваше на персийските стрелци и конници да продължат атаката си. Ако се осмеляха да приближат достатъчно, за да представляват някаква заплаха, щяха да се озоват в обхвата на метателните копия или на

внезапна атака. Персите спряха мълчаливо в прахта край селото и насядаха, за да си починат. Останаха там сякаш цяла вечност, но при първите признаци на настъпващата вечер офицерите им дадоха нови заповеди и ги поведоха обратно.

Гръцките войници седяха задъхани на селския площад. Бяха готови да посрещнат пряко нападение, но то така и не беше дошло. Слънцето започна да се спуска към хоризонта и в далечината се виждаха сенките на селяните, които се спасяваха с бягство през нивите си.

С малцината, които бяха останали, се отнасяха добре по заповед на Ксенофонт, макар че това донякъде се дължеше и на факта, че бяха само няколко старици и едно недъгаво момче, което не можеше да тича. От гледна точка на Ксенофонт атаката им даваше право да вземат роби и да ограбят каквото си поискат, макар че селото беше съвсем бедно. Имаше храна и вино, както и достатъчно ечемик за конете, така че поставиха стража и се приготвиха да почиват.

Когато залязващото слънце обagri небето в оттенъци на лилаво и розово, Ксенофонт свика командирите. Познаваше Хрисоф, но нито един от останалите. Докато те се настаняваха на площада, той осъзна, че ще трябва да научи силните и слабите страни на всеки от тях, за да може да ги използва добре. Те му кимаха, докато се събираха, и беше ясно, че не го винят за безсмислената атака по-рано през деня. Тя не беше постигнала нищо, но бе демонстрирала приоритета им, ако искаха да продължат напред. Ксенофонт пое дълбоко дъх и леко се наведе напред — искаше всички да го чуят и разберат.

— Най-голямата ни слабост е липсата на конница и стрелци. Днес пратих хоплитите в атака, но те не могат да настигнат лека пехота, поддържана от конници. Намерихме подслон за тази нощ, но всеки ден ще ни атакуват — и нямаме защита, докато се движим.

— Тогава какво предлагаш? — попита Хрисоф.

Ксенофонт го погледна, но спартанецът се усмихваше. Този човек можеше да е наистина въбесяващ. Беше толкова очевидно, че е роден водач, че Ксенофонт се запита защо е избрал да следва него. Надяваше се, че е защото е видял и у него същите качества, но когато се хилеше като сега, Ксенофонт имаше чувството, че спартанецът просто се забавлява.

— Преди казах, че са ни нужни прашкари. Сега тази нужда е спешна. Видях, че сред нас има родосци. Те са прочути с умелото си боравене с прашката. Някои от тях имат опит и могат да обучат други. Искам преди да потеглим утре да бъдат направени кожени прашки за четиристотин души и те да тренират толкова часове, колкото е възможно. Прашките имат обхвата горе-долу колкото персийски лък, но не е необходимо да са точни. В края на краищата няма да атакуваме. Задачата им е да накарат врага да се замисли дали е разумно да ни дебне и да ни избива един по един. Можем да смесим добрите прашкари с останалите.

На площада растеше голяма стара маслина, чийто ствол бе толкова изкривен и чепат, че сякаш беше на хиляда години. Един мъж, когото Ксенофонт не познаваше, се беше облегал на нея с протегнатата ръка. Беше висок и слаб, в добра форма, с гъста кафява брада, която определено се нуждаеше от подкъсяване. Мъжът излезе пред останалите. Едва тогава Ксенофонт се сети, че е един от избраните на мястото на убитите водачи.

— Аз съм Филезий от Тесалия — каза мъжът. — Племенник на Менон. Избран съм вместо него.

Ксенофонт се напрегна. Не се беше съгласявал да ръководи съвет. Врагът буквално ги дебнеше на две крачки и не можеха да си позволят да спорят. Подобно нещо би означавало унищожението им.

— Някои от вас знаят, че чичо ми беше труден човек понякога, макар лично аз да си

мисля, че повечето пъти бе прав, за разлика от останалите. Въпреки това снощи при мен дойдоха един-двама, за да ми кажат, че аз трябва да ви поведат. Говоря сега, защото нямам намерение да мълча. Можем да оцелеем, ако правим по-малко грешки от персите, които искат да ни превърнат в храна за лешоядите. Ксенофонт беше избран първо от капитаните на Проксен, но аз го приемам. Дори да не го приемах, щях да си замълча — ако не за друго, то защото така няма да се стигне до дребнави спорове и боричкания между отделни групи. Ние сме една кръв, един народ. Затова казвам на онези, които шепнат и се оплакват, че съм глух за тях. Това е всичко, което имам да кажа.

Мъжът се върна при дървото и се облегна отново на него. Гърдите му се издигаха и спускаха, сякаш е задъхан, но иначе не показваше други признаци на напрежение. Ксенофонт му кимна с изумление и облекчение.

— Благодаря, Филезий. Ъ-ъ-ъ... — Замълча за момент, за да си събере мислите. — Стариците от селото казват, че на половин ден оттук имало широка река. Би трябвало да е на осем мили, около шейсет-седемдесет стадия. Имало плитък брод до горичка стари маслини. Ще пратя сега двама конници да разучат. Утре няма да имаме време да се скитаме покрай бреговете. Прашкарите ни може и да успеят да задържат персите за известно време, но трябва да намерим начин да пресечем реката. Засега ви съветвам да се нахраните с каквото има и да се наспите. Тук сме в относителна безопасност и персите, които видяхме днес, ще се страхуват да не ги нападнем през нощта. Оттеглили са се като страхливци, но утре ще се събудим преди тях и ще поемем към реката.

— А след това? — чу се глас.

Питаше един от офицерите на Проксен; те, изглежда, проявяваха особен собственически интерес към Ксенофонт, тъй като той беше издигнат с тяхна помощ. Ксенофонт не отговори веднага, а загледа офицера и го видя как се изчервява.

— След това ще видим какво лежи пред нас — отвърна накрая. — И ще направя онова, което трябва да се направи.

Обърна се, за да предотврати евентуална дискусия. Видя Хефест и за момент изпита чувството, че вижда приятелско лице. Тръгна към него, само за да има накъде да върви, и едва когато приближи, видя зад него жената, която бе забелязал по-рано.

— Господарке — каза Ксенофонт и сведе глава.

В отговор Палакис се отпусна на коляно и се поклони, показвайки оголения си врат — беше вдигнала високо косата си.

— Господарю — отвърна тя. — Исках да помоля...

Тя сви юмрук и Ксенофонт повдигна вежди. Беше заинтригуван. Разбира се, отчасти това се дължеше на поразителната ѝ красота. Отдавна знаеше, че красивите жени интересуват мъжете по много начини. Истината беше, че една красавица винаги може да помоли за помощ и да е сигурна в отговора. За един кратък момент на облекчение той си помисли колко е добре, че мъжете съдят за другите мъже по различни критерии. В края на краищата насието, уменията и тактиката могат да бъдат научени. Красотата беше нещо рядко и по-трудно за постигане.

— Исках да помоля... Някои от мъжете виждат, че нямам закрила. И настояват да ги посетя. Мнозина са. Аз не съм блудница. И нямам желание да бъда насилвана. Щом ти си отговорен за нас, обръщам молбата си към теб.

Ксенофонт хвърли поглед към Хефест и видя, че младежът е доста увлечен по нея. Бързият отговор дойде сам. Самият Ксенофонт имаше по-трудни проблеми, с които да се

занимава.

— Кажи им, че атинянинът Хефест е твой закрилник. Сигурен съм, че ще извива ръце и ще чупи глави заради теб — и няма да настоява за *нищо* в замяна.

Ксенофонт наблегна на края на изречението заради Хефест, който се изчерви. Палакис отново коленичи. На Ксенофонт му се стори, че зърна на лицето ѝ разочарование, макар че можеше и да му се е сторило.

— Благодаря — каза тя, докато той минаваше покрай тях.

Бяха готови да потеглят още по тъмно. Запасите на селото бяха опоскани, сушеното месо и хлябът бяха раздадени на децата и ранените. Храната изобщо не беше достатъчна. Повечето хора гладуваха, но спартанците не се оплакваха и затова останалите също мълчаха, макар че стомасите ги боляха.

Преди да се зазори потеглиха към реката, като разчитаха на звездите за ориентиране. Съгледвачът беше потвърдил, че пътят е два-три часа усилен марш, и докато вървяха, слънцето изгря.

От задните редици на външното каре се разнесе предупредителен вик. Ксенофонт изруга, обърна коня си и препусна. Хрисоф бързаше насреща му и за свое раздражение Ксенофонт видя, че Филезий също е с него. Ксенофонт всъщност му се възхищаваше заради снощната му изява. С кратката си реч Филезий почти със сигурност беше предотвратил бунт, при това по най-благородната от всички причини. Ксенофонт му кимна и го поздрави по име, макар че очите на всички бяха обърнати към отряда, който приближаваше зад карето.

Митридат явно беше яздил доста усилено през нощта. Ксенофонт не можеше да се отърве от чувството, че огромната персийска войска продължава да го следва, щом можеше да осигури на гърка толкова много хора. Единственото му облекчение бе, че те продължаваха да подценяват бройката, която щеше да им е необходима, за да се разправят с тях. Ксенофонт видя хиляда конници и четири хиляди стрелци — вероятно всичко, което персийският цар бе успял да събере за една нощ. Несъмнено бяха уморени от дългия преход, докато гърците бяха отпочинали.

Много по-неприятно беше, че персите бяха научили една тактика и възнамеряваха да я приложат отново, този път в по-голям мащаб. Все още се страхуваха от гърците, но въпреки това следваха карето като група улични хлапета — но с копия и лъкове в ръце. Гледката напомни на Ксенофонт бандите, които го тормозеха в Атина, и той се озъби. Искаше му се да ги унищожи до един.

Не разполагаше обаче с конница. Шестимата му съгледвачи не можеха да прогонят толкова многочислен противник. За свое огромно раздражение трябваше да признае, че персите не грешаха. Карето му беше уязвимо точно за подобен вид атака.

— Ще трябва да изтърпим това — каза Филезий, загледан в далечината.

Без прикритието на конница бяха изправени пред опасността да бъдат покосени човек по човек. Ако бяха сами, хоплитите можеха да поддържат достатъчно добро темпо, за да останат на разстояние от всеки противник, който ги преследва пеша. Хората от обоза обаче бяха забавили крачка. Със засилването на жегата бяха започнали да залитат и да припадат, молеха за вода. Това забавяше наполовина скоростта на гръцкото каре.

— Менон искаше да ги изоставим — каза Ксенофонт, като наблюдаваше внимателно Филезий. Тесалиецът беше горе-долу на неговата възраст, но не изглеждаше пълен новак. Той също беше преживял битката при Кунакса и беше толкова ветеран, колкото и Ксенофонт, а

може би и повече.

— Значи е грешал — тихо каза Филезий. — Не бих оставил и враг на тези чакали, та какво остава за хора, които разчитат на нас. Няма да се подчиня на такава заповед, ако я дадеш.

Ксенофонт изсумтя с престорено недоволство. Припомни си, че не се нуждае от приятели, а от хора, които да го следват непрекословно. Продължи, сякаш Филезий изобщо не се беше обаждал:

— Прехвърлете прашкарите отзад. Спартанците ще ги прикриват с щитовете си. Може и да ни спечелят малко време.

Мисълта да иска от селяни с прашки да вървят заднешком и да запрашат камъни по врага беше почти безнадеждна, но трябваше да опита всичко, което би могло да попречи на персите да приближат прекалено много. Със сигурност щеше да им се наложи да забавят крачка, докато прекосяват брода. В този момент врагът можеше да прави каквото си поиска с тях. Ксенофонт стисна зъби и затърси изход. Сократ го беше учил да се оглежда за сърцевината на въпроса — да маха всички обвивки на суетата и всички лъжи, с които се залъгват хората. Накрая, когато оставаше само голата истина, човек можеше да действа според онова, което е научил. Щеше да има жертви, разбира се, може би дори самият той щеше да е сред тях. Те обаче бяха избрали него да води, защото вярваха, че може да го прави. Защото той вярваше, че може да го направи.

— Така — внезапно рече Ксенофонт. — Ето какви са заповедите ми.

Когато персийските стрелци приближиха достатъчно, за да пуснат стрелите си, реката вече се виждаше. Щитовете и нагръдниците спасиха повечето гърци, но някои стрели улучиха мишените си. Ранените биваха изнасяни напред над главите на онези, които продължаваха да вървят, след което ги слагаха на носилки. Някои крещяха от болка, докато други само се мръщеа.

Бродът беше широк само двайсетина крачки — стар кирпич и керемиди, които се превърнаха на кафява кал още под краката на първите редици. Зад тях персите започнаха да стават все по-дръзки. Стрелците се втурнаха напред и стрелите им засвистяха във въздуха около Ксенофонт. Той видя как Филезий дава заповед и прашкарите най-сетне отвърнаха с всичко, с което разполагаха. За разлика от персите, те се нуждаеха само от гладки камъни. Такива имаше с хиляди покрай реката и гърците завъртаха прашките си със зашеметяваща скорост, преди да стрелят, и моментално се навеждаха за нов камък.

Стрелците се пръснаха панически. Само десетина бяха повалени от първия залп, но се бяха сблъскали с прашкари и преди и затова приклякаха и се просваха на земята. Камъните продължаваха да ваят отгоре им и тогава, но в паниката си персите останаха с впечатление, че са изправени срещу много по-многоброен противник, отколкото беше в действителност. Офицерите им крещяха да стават и да стрелят, но те не бързаха да изпълняват заповедите им. Един по един стрелците се изправиха и видяха колко малко са нападнали около тях камъни и колко малко са повалените им другари. И отново вдигнаха лъковете си.

В тези скъпоценни моменти гърците успяха да прекосят реката. Когато и последните стигнаха отсрещния бряг, уморените прашкари влязоха в строя. Хоплитите от последните редици свалиха щитовете си, обърнаха се и побягнаха в тръс. Стотици погледнаха уплашено назад, когато персийските конници видяха как врагът бяга. Те си закрепяха пронизително един на друг, като сочеха с мечове и размахваха копия във въздуха. Стрелците може и да не бяха успели, но конниците виждаха враг, който им е обърнал гръб и бяга. Бродът беше неохраняван. По-добър момент от този не можеше да има.

Конниците моментално смушиха конете и препуснаха в галоп, като вдигаха пръски. Пред тях отстъпващите редици внезапно спряха и се обърнаха. Персийските конници крещяха ликуващо, но изведнъж се озоваха срещу плътна редица воители с червени наметала, които не показваха никаква следа от паниката, която се долавяше допреди малко. Персите продължаваха да се носят към спартанците, които вдигнаха щитовете си и се превърнаха в непреодолима бронзова стена от елитни воители. Конниците задърпаха поводите, за да спрат конете, макар че онези отзад ги приканваха да продължават с дивите си викове.

Три редици спартанци атакуваха врага, вдигнали щитове и копия. Бродът беше идеалната тясна точка и Ксенофонт беше преценил добре положението. Най-добрите му хора заградиха персийската конница, докато тя нямаше място за маневриране. Персийските стрелци не можеха да окажат поддръжка, без да рискуват да улучат собствените си хора. Стрели все пак свистяха във въздуха, но половината персийска конница трябваше да отстъпи, като изоставяше конете си в почервенялата от кръв река и стотици другари, които бяха съсечени от спартанците.

След малко гърците се оттеглиха наистина, като поддържаха добро темпо. Бяха изгубили хора, но бяха нанесли сериозни щети на преследвачите си. Земята зад тях беше покрита с

вражески трупове. Мнозина бяха избити с преднамерена жестокост, за да изплашат онези зад тях.

В замяна на този рискован ход вече разполагаха с коне. Ксенофонт остана доволен, когато огледа всички коне и ги разпредели на доброволците, които твърдяха, че могат да яздат. Назначи Хефест за техен началник и си взе кон от един атинянин въпреки протестите му.

— Това беше триумф, а не малка победа — извика той на всички. — Вече никога няма да бъдем толкова уязвими. — Погледна назад към труповете край реката, после към хълмовете пред тях, които се издигаха в далечината. Персия обхващаше половината свят, но той се закле, че ще излязат от нея.

Даде заповед на карето да продължи напред пред погледа на вбесения враг, който продължаваше да се тълпи на другия бряг. Нямаха време да напълнят меховете с вода, тъй като противниковите стрелци само чакаха подобен опит. Затова пое напред с пресъхнали уста през земя, на която тук-там се виждаше зеленина. Вървяха цял ден и когато останалите персийски конници най-сетне ги застигнаха, успяха да ги задържат на разстояние с помощта на новите си коне и метателни копия.

Когато слънцето отново увисна над хоризонта, бяха изгубили усещането за възбуда от сутринта. Гладът и жаждата бяха най-големите им проблеми, макар че изглеждаше, че ще намерят подслон за нощта. Съгледвачите бяха съобщили за изоставен град, до който можеха да се доберат. От часове гледаха как стените растат пред тях, докато най-сетне стигнаха до тях и влязоха през една отдавна разрушена част, превърнала се в купчина камъни.

Улиците тънеха в прах и никъде не се виждаха признаци на живот. Градът беше огромен и неестествено притихнал; по стените лазеха дългоопашати гущери, които се разбягваха уплашени. Всички, които можеха да ловуват, се пръснаха на групи из града, за да уловят всичко, което намерят. Една група попадна на леопард и един човек пострада сериозно, преди да успеят да прободат животното. Други уловиха гълъби и тракането на камъните отекваше по улиците — прашкарите продължаваха да се упражняват, твърдо решени да се превърнат в заплахата, на която само се бяха престрували досега.

Ксенофонт откри на един площад голяма пирамида, извисяваща се на почти шейсет крачки. Не видя вход и не можеше да си обясни съществуването ѝ на това място. Един капитан му даде нещо като стъклена леща във формата на рибешко око, което бе намерил в прахта на улицата. В някои сгради имаше запазени кости и парчета от бронзови доспехи, защитавали някой древен воин. Всичко показваше, че някъде в миналото, преди незнайно колко столетия, градът е бил сполетян от катастрофа.

Гърците бяха заловили пленници при реката и бяха запазили няколко десетки живи, за да ги разпитат. Ксенофонт заповяда да убият първия като пример за останалите, след което ги разпитва цялата вечер, докато войниците му предаваха намерената храна на жените от лагера. Запалиха огньовете от старо дърво, което беше толкова изсъхнало, че се разгаряше само от една искра от огнивото. Миризмата на печено изпълни устите им със слюнка и макар че не откриха вино, намериха глинени стомни, в които някога бе имало вино, както и кладенец с чиста вода. При смесването на утайката с водата се получи напитка, която беше горе-долу поносима и съдържаше някакъв намек за грозде.

Един от пленниците каза, че градът се наричал Лариса, докато друг твърдеше, че бил Нимруд, някогашна столица на мидийците. Всичко трябваше да се превежда от знаещите двата езика и разпитите се проточваха. Ксенофонт се разходи по градските стени, докато

пленниците долу дрънкаха за царската войска. Беше обещал да пощади живота им в замяна на всичко, което знаеха. Залогът беше оцеляването им и той не изпитваше вина, когато трябваше да взема решение дали някой трябва да живее, или да умре. Каза им го съвсем спокойно и ясно. И тъй като един от тях вече лежеше мъртъв върху прашните камъни, останалите му повярваха и запяха като птички.

Чу изсвирване и когато се обърна, видя Хефест и Палакис да се качват на стената по тесните стъпала. Ксенофонт им се усмихна, макар че вътрешно въздъхна. Клеарх никога не беше споменавал, че воденето на хора означава почти пълна липса на възможност за уединение, но явно беше така. Ксенофонт знаеше, че Сократ обича компанията на други — старецът буквално грейваше и се оживяваше, когато беше заобиколен от хора. За самия Ксенофонт и простите разговори бяха досада. Предпочиташе сериозните проблеми, които да решава един по един с ума и силата си. Запита се за момент дали да не ги отпрати, но и този път красотата на жената го накара да размисли. Този град беше място на смърт и зловеща тишина, царували тук векове наред. Черните къдрици на Палакис бяха като ореол около лицето ѝ и ѝ придаваха вид едва ли не на горгоната Медуза.

— Помолих да те видя, Ксенофонте — рече Палакис.

— Така ли? — Ксенофонт хвърли поглед към Хефест. Младият атинянин изглеждаше увлечен по жената като кутре. Ксенофонт остана изненадан от завистта, която изпита, когато Палакис докосна ръката на младежа. Помисли си, че на лицето му не се е изписало нищо, но подозираше, че Палакис е доста добра в разчитането на мъжките реакции.

Въздъхна.

— Палакис, трябва да... — Млъкна преди да е казал нещо обидно, като си припомни дисциплината, която беше видял у спартанците. Той трябваше да води тези хора. Ако това означаваше край на уединението, налагаше се да го приеме. — Какво желаеш от мен?

— Просто компанията ти — отвърна тя. — Хората се страхуват, а уплашените мъже и жени не стават за компания. Исках да поговорим за шансовете ни.

Ксенофонт се засмя и поклати глава.

— Бих се показал като лош водач, ако кажа, че са нищожни, нали? Не мога да предсказвам бъдещето. Дори и най-посредствените оракули сигурно са по-добри от мен.

Усмивката ѝ изчезна и той долови напрежението ѝ. Заговори по-сериозно.

— Няма да се проваля поради недостатъчно усилия. Кълна се, ще отговарям за всеки мъж, жена и дете, тръгнали с мен. Те са мои хора, Палакис. Клеарх не би ги изоставил в чужда земя, за да бъдат изклани или поробени. Аз също не бих го направил, докато дишам. — Той млъкна и тя кимна, приемайки клетвата му. — Ще искам от тях всичко, което могат да дадат. Искам същото и от себе си. Отвъд това... — Ксенофонт погледна към хоризонта и се вцепени, така че Хефест и Палакис също се обърнаха да погледнат.

В далечината се виждаше персийска пехота. Явно цар Артаксеркс се беше отказал да ги чака да се предадат и да разчита на малък отряд стрелци да се разправят с тях. Огромни пълчища напредваха към изоставения град като петно върху земята, като приближаваща лятна буря.

— Колко са? — с треперещ глас попита Палакис?

— Кой може да каже? Осемдесет, деветдесет хиляди? Но дори и толкова, не са всичките. А това е странно.

— Може царят да се е върнал в дворците си — предположи Хефест. — В края на краищата той спечели битката. И ще се прибере, за да пирува и да устройва паради.

Ксенофонт се изненада, че се съгласява с преценката му.

— Надявам се да е така. Ако го е направил, това е в наша полза. — Хрумна му нещо, което го накара да се намръщи. — Освен ако не води втора толкова голяма войска от другата страна на града. Хефесте, би ли изтичал да погледнеш?

Младежът, който навремето му се беше подигравал на атинския пазар, тутакси се втурна през глава надолу по стълбите и изчезна от поглед. Ксенофонт се усмихна. Нищо не оформяше човек по-добре от войната, за добро или за лошо.

— Женен ли си? — попита Палакис.

Ксенофонт се закашля и се изчерви.

— А, не. Не съм женен. Отдадох живота си на политиката, в подкрепа на Спарта. Това не беше... популярно решение в Атина. И така всички възможности за женитба минаха покрай мен. — Той отново присви очи към противника, като се мъчеше да увери сам себе си, че той няма да достигне града преди падането на нощта. — Опитах... да намеря най-добрия начин на живот, как най-добре да изживея малкото години, отредени ни от боговете. Затова се посветих на велики учители и на занятия като конете и управлението на имение. Четири години бях ученик на Сократ.

— Не съм чувала за него — рече тя, с което го накара да посърне. — Но това търсене как да живееш най-добре... не виждаш ли една съпруга като част от това?

Изглеждаше искрено изненадана. Ксенофонт се изчерви още повече и се прокашля в юмрука си.

— Не. Но ще си помисля и за това. — Отърси се от странното си настроение и заговори по-уверено: — Засега трябва да се приготвим или да тръгваме, или да защитаваме един мъртъв град.

Хвана я за ръка и тя се остави да я поведе надолу по стъпалата. Палакис се усмихваше, когато той я погледна — беше заинтригувана от мъжа, който се бе оказал много поинтересен, отколкото бе очаквала. Беше решила да окуражи очевидния му интерес към нея, за да я пази с положението си. Не беше очаквала да изпита тръпка, когато той я хвана за ръка. Това беше странно. Палакис се възхищаваше на мъже като Кир и Клеарх. Те сякаш изобщо не се съмняваха в силата си. И в същото време тя се влюбваше в мъже, които изпитват трудности. Палакис се познаваше много добре и докато стъпваше на площада си каза, че трябва да е предпазлива. Истината беше, че ѝ се искаше да изпитват нужда от нея. Усещаше, че Ксенофонт е отчаяно самотен и че много се нуждае от нея. Идеята беше опияняваща.

Ксенофонт спа на стената. Стомахът му се беше свил и главата му пулсираше болезнено, но бе решил твърдо да не се оплаква, когато толкова много други гладуват. Вечерта ловците споделиха последния си улов с всички. Той долавяше миризмата на месото, което се печеше на огънове от стара покъщнина, изсъхнала като пустинните ветрове, които виеха из града. От мястото си можеше да види персийските лагерни огънове като пръснати в мрака искри.

Притисна с юмрук корема си, когато стомахът му застена и замърмори, сякаш имаше свой глас. Първата част от месото трябваше да отиде за войниците, разбира се, после за децата, които нямаха натрупани запаси и не можеха да издържат дълго само на въздух и вода. На теория останалите можеха да получат своя дял след това, но дотогава не оставаше много макар че полагаха усилия да напълнят колкото се може повече стомаси.

Докато мислеше за това, чу стъпки и видя засилваща се светлина — някой се качваше по

стъпалата. Ксенофонт стана раздразнен, че го тормозят дори посред нощ. Почувства се смътно разочарован, когато разпозна спартанеца Хрисоф. Той носеше димяща купа в едната си ръка и бутилка в другата.

— Не си ял.

— А ти да не би да си? — отвърна Ксенофонт.

Хрисоф сви рамене.

— Аз съм спартанец — каза той, сякаш това обяснявани всичко.

Ксенофонт повдигна вежда и зачака, без да обръща внимание на предложената му купа и питие. Хрисоф въздъхна и се предаде.

— Още като момчета не получавахме достатъчно храна Помня, че съм се чувствал сит може би два пъти през живота си, по време на царско угощение. Разбира се, окуражаваха ни да крадем хляб, но никога не съм бил добър в това. Мисля...

— Окуражавали са ви да крадете ли? — изненада се Ксенофонт.

— Както казах, не ни хранеха добре. Ако успееш да надхитриш готвачите и да отмъкнеш нещо, не те наказват. Освен ако не те хванат — само че ни наказваха заради това, че са ни хванали. Ние вярваме, че гладът прави момчето бързо, докато пълният корем го прави бавно и глупаво. Мисля, че може и да е истина.

— Но сега не си ли гладен?

— Разбира се, че съм. Ние се съпротивляваме на плътта, Ксенофонте. Тя е тлъсто и глупаво нещо, което се мъчи да ни контролира. Като бавен кон, ако ме разбираш — кон, който не разбира защо е бавен. Но не тълкувай думите ми погрешно. Ти трябва да ядеш, защото утре трябва да си с ясен ум. Отвъд определена граница гладът е живот.

— Нямам апетит, Хрисофе. Подели обаче паницата с мен и ще ям. Това е заповед.

Спартанецът погледна купата в ръката си. Облиза устни и си позволи да се наслади на миризмата на нещата в гъстата яхния. Подаде я на Ксенофонт и той я взе, взе и бутилката, и седна с кръстосани крака, за да се нахрани. Хрисоф извади къшей хляб, раздели го на две и му предложи половината. Дватама загребаха с хляба и задъвкаха бавно, като устояваха на отчаяното желание да се нахвърлят лакомо върху храната. Ксенофонт задъвка още по-бавно, твърдо решен да не отстъпи пред спартанеца, макар че цялото му тяло крещеше за храна.

— Не можем да останем тук — каза най-сетне. — Обкръжат ли ни, край с нас. Предай, като слизаш надолу. Тръгваме след час, най-много два. Трябва да останем пред преследвачите си.

— Няма да е лесно — тихо каза Хрисоф. — Вече не ни останаха товарни животни. Децата ще трябва да вървят или да ги носят.

— Тогава да ги носят и да се редуват. Ако се забавим, ще ни нападнат отзад. Не можем да се надяваме да защитаваме хората от лагера и в същото време да пренесем сражението при персите.

— Не можем ли? — попита Хрисоф. Беше видял как гръцкото каре се придвижва както си иска на бойното поле.

— Да, не можем — каза Ксенофонт. — Ти поиска да застана начело, спартанецо. Сега не оспорвай заповедите ми. Целта ни е да се махнем от земите под контрола на цар Артаксеркс. А не да го предизвикваме там, където е най-силен. За целта е достатъчно само да останем пред него.

— Те разполагат с огромна конница. А колко имаме ние — двеста коня? Не мисля, че са достатъчно.

— Достатъчно са да покрият тила... — каза Ксенофонт. Знаеше, че спартанецът е опитен войник. Колкото и да не му харесваше да бъде ръчкан, разбираше, че в думите на Хрисоф има смисъл. Също както Сократ го питаше десетки пъти какво е любовта.

— Ние сме бавни — каза Хрисоф и започна да брои на пръсти. — Имаме съвсем малко прашкари, така че сме уязвими за стрелците им. Трябва да се оттегляме с постоянно темпо...

— Те ще станат дръзки, щом видят, че не могат да ни накарат да спрем — призна Ксенофонт. — Ще ни тормозят със стрелите си. Какво ли не бих дал за личната гвардия на Кир! Онези шестстотин конници биха могли да ги задържат цял месец. Без тях... — Гласът му замря и той се загледа към точките светлина в далечината. — Персите предпочитат да не лагеруват прекалено близо до нас. Чудно ми е защо ли.

— Страхуват се от нощна атака, въпреки че са толкова много — отвърна Хрисоф. — Прочути сме сред тях с номерата си. Не се чувстват сигурни, ако сме близо до тях.

— Ако е така, значи трябва да тръгваме всеки ден преди тях — каза Ксенофонт. — И ако се разположат на лагер по-близо, може да рискуваме да нападнем и да разпръснем конете им.

— Това се казва дух — отвърна Хрисоф. Обаче изглеждаше мрачен и Ксенофонт го забеляза.

— Мислиш ли, че ще успеем да се измъкнем?

Дълго не последва никакъв отговор и накрая Ксенофонт си помисли, че спартанецът или няма да отговори, или е задрямал.

— Няма значение какво мисля аз — въздъхна Хрисоф. — Ще продължим напред, от една река до друга. Четиристотин или шестстотин мили — не е много. Те обаче ще продължат да се опитват да ни повалят, както кучета след елен. Дали ще успеем, или ще умрем, това не променя какво трябва да се направи. Затова ще тръгна с ведро сърце. Хората ми ще са навсякъде около мен, а враговете — отзад. Ще е добър ден.

За изненада на Ксенофонт Хрисоф го потупа по рамото, след което се изправи и се протегна.

— Опитай да поспиш, Ксенофонте. Утре ще ни трябва рано.

— Ще дойда да те събудя — отвърна Ксенофонт.

По-скоро усети, отколкото видя усмивката на спартанеца в мрака, докато той слизаше надолу.

Всички спартанци, които се събираха на площада за похода, се познаваха. Поздравяваха приятели и коментираха предстоящия ден и странния град, в който бяха. Нощта беше достатъчно топла да спят на открито, вместо да рискуват да бъдат ужилени от скорпиони в отдавна изоставените къщи. Изпразваха мехурите си и отпиваха от меховете си, макар че жаждата им си оставаше остра.

Луната беше още високо в небето и на изток нямаше никакви признаци на зазоряване, когато потеглиха отново. Хората от обоза отново се подредиха вътре в карето като неспокойно сърце, обградено от всички страни от войници. Излязоха от града и продължиха напред, настръхнали от нощния хлад. Някои поглеждаха назад, очаквайки със страх да чуят викове или тропот на копита, но нищо не нарушаваше тишината и покоя на нощта.

Когато слънцето най-сетне изгря, вече се бяха отдалечили на десетина мили от града. Ксенофонт даде заповед на Хефест да прати съгледвачи както назад, така и напред. Благодарение на конете можеха да виждат по-надолу — без тях бяха почти като слепи. От

персите обаче нямаше и следа и гладът беше онзи, който ги принуди да спрат при две села. Откриха кошара с кози и зимник, който се оказа пълен с шамфъстък и бадеми, приготвени за продажба. Селяните безпомощно гледаха как опразват мазетата им, но поне не бяха избити или поробени. Ксенофонт трябваше да даде заповед за последното. С мъка изхранваха хората от обоза и не можеха да увеличават броя им с роби.

Съгледвачите се върнаха преди да са прекарали половин ден в селото, но времето беше достатъчно да попълнят запасите вода и дори да качат малките деца в две каручки, теглени от мулета. Собствениците им гледаха печално как гърците продължават по пътя си с имуществото им.

Видяха персийската конница малко преди настъпването на вечерта. Една редица приближи да огледа карето — все едри и силни воители, извадили саби и извити ятагани в недвусмислено заплашителни жестове. От самия цар и приближените му нямаше и следа. Ксенофонт бе доволен, че не вижда пехотинци. Сама конницата не беше в състояние да пробие редиците им и да премине през копията. Ксенофонт се осмели да се надява, че царят може да е дал заповед просто да бъдат следени, докато не напуснат земите му.

През нощта останаха будни заради конниците, които препускаха близо до лагера. Бяха намерили малък поток и го прегазиха, за да си починат от другата страна, но беше трудно да заспят, след като от мрака долитаха викове и вой. Хефест искаше да препуснат и да ги атакуват, но Ксенофонт забрани. Трябваше да пазят малкото коне, с които разполагаха. Сънят беше по-маловажен от защитата им, поне засега.

Звездите още блещукаха в небето над лагера, когато тръбите зазвучаха тревожно. В лагера се втурнаха съгледвачи и се развикаха и всички грабнаха оръжията си. Ксенофонт се изправи и се почеса под мишницата, която се беше разранила от потта. Умората го беше унесла в по-дълбок сън, отколкото бе предполагал, но прозявката му застина, когато вдигна очи. Светът беше сивкав преди зазоряване, но той успя да види черен океан от войници, които приближаваха в мъчливи редици само на четиристотин крачки от мястото, на което се намираше. Бяха успели да се приближат, възползвайки се от прикритието на мрака. Когато светлината се засили, Ксенофонт видя Тисаферн, яхнал коня си пред морето от хора. Беше с великолепни бели одежди.

Сърцето му заби панически. Персиецът чукна с юмрук гърдите си в подигравателен поздрав.

Вражеските редици изреваха като един и се хвърлиха напред.

Ксенофонт изруга, когато по бузата му се спусна пареща струйка пот. Стрелата едва го беше забърсала, но одрасканото не спираше да кърви. Всеки път, когато бършеше потта си, раната се отваряше отново.

Тисаферн беше хвърлил цялата си войска срещу гръцкото каре с надеждата да го смаже с един удар. За малко да успее. Ксенофонт се опитваше да не мисли за първите моменти на дивашкия сблъсък. Беше видял една жена да тича след пиццата си дъщеря точно пред атакуващите перси, които ги застигнаха и двете изчезнаха под краката на войниците.

Може би стотина души бяха останали, когато карето се подреди и пое напред, все още открито за удари. Персийските конници се хвърляха като вълци и сечаха старите и болните. Хващаха жени, мъже, всеки, до когото можеха да се доберат. Някои прекалено увлечени перси бяха повалени от хоплитите, които бързо се мъчеха да затворят редиците си, но това не носеше особено утешение за уловените. Мнозина от тях бяха убити на място, а други бяха оставени живи, за да крещат и да протягат безпомощно ръце, притиснати в седлата на смеещи се мъже.

Редиците се затвориха и гърците продължиха напред, ужилени от свирепата атака. Ксенофонт усети гневни погледи върху себе си и му се прииска да удуши Хефест с голи ръце, задето не го е предупредил навреме. Извика атинянина и видя, че се е намусил както навремето по улиците на града.

— Къде беше? — попита го Ксенофонт. Говореше тихо, отчасти защото отговорността беше негова, независимо как гледаше Хефест на нещата. Не можеше да вини неопитния водач на банда за това, че не може да поддържа подходяща охрана.

— Оставих съгледвачите на един час път от лагера — каза Хефест.

Наведе глава и за момент изглеждаше така, сякаш ще избухне в сълзи. Накрая се овладя с усилие на волята, което впечатли Ксенофонт.

— Излязох с тях, но после... препуснах обратно. Съжалявам.

Ксенофонт погледна младежа. Хефест не можеше да прочете, камо ли да напише дори името си. Беше се научил да язди по време на похода на изток. Ако имаше някаква вина, тя беше у онзи, който го беше оставил сам, без да има кой да го съветва.

— Каж ми какво стана — рече той.

Хефест се извърна. Не можеше да го погледне в очите.

— Явно ни дебнеха в засада. Конници и стрелци. — Рязко разсече въздуха с ръка. — Някои момчета се измъкнаха, но изгубихме много хора. Атакуваха ни много бързо, Ксенофонте. И продължиха да ни преследват, докато препусках обратно. Когато извиках тревога, почти ни бяха настигнали. Съжалявам.

Млъкна, готов да посрещне наказанието, което ще го сполети.

— Не биваше да те оставям без по-опитни хора — каза Ксенофонт. — Грешката е моя, разбираш ли? Няма да виня теб заради собственото ми недоглеждане. — После заговори енергично, сякаш въпросът вече е забравен. — Така, за утре вечер ще трябва да пратиш съгледвачите по двойки, така че винаги да се виждат едни други. Ако някой съгледвач или двойка бъде нападната, останалите да обръщат веднага към лагера. Винаги да се виждат, Хефесте. Това е урокът от станалото.

— Съжалявам — отново каза Хефест.

Ксенофонт го погледна неразбиращо.

— Не трябва да съжаляваш. А да се учиш. Те са спечелили малък сблъсък, който е повдигнал духа им. Това не променя нищо! Колко далече стигнахме дотук? Достатъчно е само да оставаме пред тях.

Докато говореше, се чуха нови викове от онези, които гледаха следващите ги перси. От открития център на карето се надигнаха уплашени стонове, каквито Ксенофонт не беше чувал досега. Той стисна зъби, ядосан на себе си, но и на врага, който просто не искаше да ги остави на мира.

Докато се връщаше покрай карето, Ксенофонт видя конници да яздят в лек галоп, сякаш бяха на парад. Минаваха покрай гърците на достатъчно разстояние, за да са извън обсега на стрелите и копията. Разбира се, после се обръщаха да гледат противника си, но продължаваха напред, използвайки предимството на скоростта и подвижността си.

Хрисоф дойде при него. Изглеждаше добре и почти не беше задъхан въпреки нагръдника от бронз и кожа, който носеше.

— Някакви нови заповеди? — подвижна Хрисоф.

Ксенофонт вече започваше да разбира какво си мисли спартанецът. По го биваше в тънките намеци, отколкото Клеарх.

— Засега не — отвърна Ксенофонт. — Нещо да споделиш за онези конници?

— Предполагам, че ще ни направят засада — каза Хрисоф. Беше дошъл, за да е сигурен, че Ксенофонт ще разбере точно какво има предвид. — Ще намерят място, където пътят се стеснява, може би някъде сред хълмовете. Ще хвърлят по нас дървета, камъни и всичко, което им попадне подръка. В същото време онези отзад ще ни атакуват. Аз самият бих направил точно така.

— Не мога да им попреча да ни изпреварят — каза Ксенофонт. — Не можем да пръснем и онези, които ни следват. Ако спрем за битка, те ще се изтеглят. Или ако приемат предизвикателството, хората от лагера ще останат уязвими. В общи линии, това е положението ни.

Примигна от собствените си думи и изведнъж се почувства безнадежден. Даваше си сметка, че хората около него го гледат, и затова поклати глава и загърби тези страхове. Един командир трябваше да изглежда уверен дори пред опитни мъже като Хрисоф. Да е отвъд съмнението и слабостта.

— И все пак по-добре да не влизаме в бой с персите. Показахме им, че не могат да се сравняват с нас на бойното поле. Няма слава в това да ги тормозим повече. Не, задачата ни е да излезем от територията им. И аз възнамерявам да направя това, Хрисофе. Ако заемат повисоки позиции, ще продължим напред с вдигнати над главите си щитовете. Ако ни атакуват с пехота, ще ги посичаме, докато не се откажат. Ще се бием, ако се налага, но победата ни ще бъде, когато стигнем Черно море. По брега на север има гръцки градове. Стигнем ли до тях, ще сме си все едно у дома.

Хрисоф кимна, без да забавя крачка.

— Да продължаваме напред в строй. Разбрано.

После се ухили като момче и Ксенофонт усети как собствената му маска се напуква и той също се усмихва. Беше изказал на глас проблемите, които ги очакваха, и сега виждаше, че те не са непреодолими. За първи път през този ден настроението му се приповдигна.

— Действай — каза той.

След десетина мили стигнаха до бърза река, над която беше прехвърлен дървен мост. Ксенофонт нареди войската да спре от двете му страни, за да контролира пресичането и да попълнят запасите си с вода. Спартанците застанаха с вдигнати щитове и копия, докато хората от лагера напълниха всички мехове. Пустините бяха зад тях и между реките в този район имаше повече живот.

През цялото време Тисаферн седеше на коня си на известно разстояние от тях, опрял ръце на лъка на седлото в средата на редица брадати персийски воители. Те гледаха враговете си, сякаш бяха вълци, а гърците — млади елени, дошли на водопой. При тази мисъл Ксенофонт се усмихна. Хората му бяха воители, нямащи равни на себе си, и го бяха доказали при Кунакса. Тази горчива глътка за персийските чувства беше единственото, което ги поддържаше живи.

Тисаферн позволи на хората си да приближат и да заплашат онези, които чакаха да преминат реката, но хората му не се строиха в боен ред и с насочени напред копия и мечове. Не и срещу спартанците с червените наметала, които седяха и си приказваха или ги гледаха безучастно. Някои гърци се плискаха със смях и се миеха в плитчините. Други пееха или рецитираха стихове пред малки групички слушатели. Те знаеха, че подобни сцени ще вбесят гледащия ги враг, но Ксенофонт откри, че собственият му дух се приповдига от безгрижието на хората му. Защо да свеждат поглед от страх дори пред толкова многоброен противник? Спартанците бяха арогантни, разбира се, но арогантността им беше напълно заслужена.

Дори без конницата персийските полкове се простираха на огромна площ — Тисаферн водеше със себе си десетки хиляди. Персиецът като че ли усети, че гърците са напълнили и последните си мехове и кратуни и се подготвят да продължат. Вълнението в редиците на врага се засили, войниците се настройваха със скандирания и виковете. Някои приближиха достатъчно, за да хвърлят копията си, и Ксенофонт изруга, когато ги видя да описват дъги във въздуха. Даде заповед да приключват пресичането, която беше предадена на всички.

Бойната лудост обземаше персите все повече и две групи се втурнаха напред без предупреждение. Първата спря малко преди изпречилата им се гора от копия, която не можеха да преминат. Персите усетиха, че спартанците няма да помръднат от местата си, и затова останаха малко откъд обсега на остриетата, като ревяха и размахваха заплашително оръжия.

На другия фланг двама конници се откъснаха от персийските полкове и препуснаха в галоп, приведени зад щитовете си, след което се изправиха да хвърлят с огромна сила копията си. И двете намериха пролуки между щитовете и повалиха двама души. Ездачите нададоха ликуващ вой и вдигнаха ръце към другарите си зад тях.

Един от коринтяните излезе от строя с три бързи крачки и хвърли дълго копие. То прониза единия ездач и той падна от коня си и остана да лежи безжизнен на земята.

Сега беше ред на гърците да се смеят и да се подиграват, докато останалите минаваха по моста. С всяка крачка персите приближаваха все повече и ги принуждаваха да продължат напред. Ксенофонт стъпи на моста с последните гърци редици, като обърна гръб на стрелците и войниците с бронирани горни дрехи, които се зъбеха и скъсяваха разстоянието. Стигна другата страна, когато пресичането се превърна в диво хвърляне напред.

Персийските офицери изгубиха всякакъв контрол върху войниците. Предните им редици се втурнаха по моста с извадени мечове, докато последните гърци се оттегляха заднешком с вдигнати копия и щитове. Наложиха им се да понесат стотици удари; железните мечове оставяха следи и огъваха златистия бронз, без да им бъде отвърнато.

Ксенофонт вдигна юмрук, когато мостът се изпълни с перси, рязко го свали и цялата дървена конструкция се срина с трясък в бързите води. През часовете преди пресичането гърците бяха прерязали подпорите на моста и сега само няколко резки удара бяха достатъчни те да се пречупят. Мостът се разпадна под собствената си тежест и рухна заедно с тичащите по него с пълна екипировка войници.

Ксенофонт откъсна поглед от настаналия ужас и паника и се обърна към Тисаферн, който продължаваше да гледа от другия бряг. Персиецът му отговори със залп от хиляди стрели. Беше извел тайно стрелците си напред, но разрушаването на моста бе развалило готвената изненада. Въпреки това стрелите полетяха във въздуха и всеки грък приклепна под щита си, когато върховете на стрелите затракаха оглушително върху бронз и дърво.

Самият Ксенофонт остана неподвижен, като се уповаваше на късмета, който го беше пазил до този момент. Тисаферн не беше рискувал да е сред опиталите се да пресекат реката. Ако го беше направил, денят щеше да е завършен. Вместо това персиецът и хората му трябваше да търсят брод нагоре или надолу по течението.

Ксенофонт присви очи към надигащия се терен и хълмовете пред тях. Земята на север беше по-зелена и не така враждебна. Знаеше, че ги очаква засада, но това беше проблем за друг ден.

— Бързайте напред! — завика той отново и отново, докато всички не го чува. — Ще ги изпреварим...

Насили се да се усмихне и да покаже увереност, каквато не чувстваше. Виждаше, че мнозина от хората от обоза куцат и се препъват. Имаха вода, заради което той благодари на Посейдон, но запасите им от храна бяха оскъдни. Ксенофонт погледна напред, сякаш гледаше към някакво по-светло бъдеще. Не биваше хората да виждат ужаса му и страха от онова, което им е замислил Тисаферн сред хълмовете.

Вървяха с постоянно темпо през целия следобед и земята около тях показваше все повече признаци на живот. Гърлата на двацет хиляди души никога нямаше да се нахранят достатъчно, но онези, които можеха да си служат с прашка или лък, се отделиха от общата маса и донесоха всичко, което успяха да убият за храна. Не беше много, но въпреки това вдъхна известна надежда на всички.

Всеки следващ час от похода разкриваше нови била и клисури, а слънцето започна да хвърля дълги сенки по широкия път през скалите. Ксенофонт изпрати Хефест с останалите конници да търсят други пътища, но наоколо имаше стотици дерета, които завършваха с отвесни скали — а проходите през планината беше само един. Не беше особено трудно да се досетят къде са им устроили засадата, но нямаше как да я избегнат. Трябваше да вървят на север.

Разположиха се на лагер в плитка долина. Пътят пред тях тънеше в мрак. Никой не искаше да продължи, преди слънцето да е изгряло.

Ксенофонт се събуди от нечий допир. Отвори очи и видя Палакис. Седна в мрака, давайки си сметка за спящия лагер — хиляди хора, чийто живот зависеше от него.

— Палакис — измърмори той. — Не ти трябва друг закрилник. Нима Хефест не те пази?

Тя беше толкова близо, че той усещаше дъха ѝ върху лицето си.

— В живота има по-важни неща от безопасността — прошепна Палакис.

— Да. Разбира се, ти беше метреса на Кир — отвърна той и усети как тя се напруга в тъмното. — И видях, че беше поне спътница на Клеарх след това. А сега си тук до мен, макар да натоварих Хефест със задачата да се грижи за теб.

— И после го отпрати — отвърна тя с глас, в който неочаквано се беше появила неувереност.

Ксенофонт се намръщи. Положението беше станало доста неловко.

— Защото той е началник на конницата, Палакис. Командва съгледвачите и го пращам на задачи почти всяка нощ... Чакай, да не би някой да те е заплашил?

— Не. Хефест го уважават всички. И знаят, че съм под негова закрила. Помислих си... съжалявам.

Ксенофонт усети как лицето му пламва, но заговори преди тя да е изчезнала в нощта.

— Остани поне сега, така и така си тук. До изгрева не остава много.

Тя замръзна, загледана в него. После отново легна. Ксенофонт лежеше до нея и дълго остана съвсем буден.

На сутринта Палакис беше изчезнала. Ксенофонт за момент се запита дали не я е сънувал, но бързо пропъди тази мисъл, когато Хефест дойде с коня му. Всички коне бяха измършавели, макар че по тези места можеха поне да пасат трева, каквато преди нямаше. За разлика от хората, те не можеха да изкарат дълго, без да са добре нахранени — нещо, което предизвикваше тревога у Хефест и Ксенофонт. Истината бе, че без конница и съгледвачи нямаше да оцелеят.

Хефест изглеждаше намусен. Ксенофонт си помисли дали да не спомене за нощната си посетителка. Не беше обещавал Палакис на Хефест, нито имаше властта да го направи. Беше видял обаче, че младежът е влюбен в нея, и не искаше помежду им да има неприятности. Затова предпочете да замълчи. Щеше да стои настрана от Палакис и проблемът щеше да се реши сам.

Персите се приближиха още преди да вдигнат лагера и да се приготвят за път. На Ксенофонт му се прииска едва ли не да благодари на Тисаферн, че помага на най-мързеливите да скочат пъргаво на крака и да си съберат нещата за поредния ден поход. Тук не можеха да образуват каре в карето — проходът през планините беше твърде тесен, за да могат двайсет хиляди души да вървят в строй. Въпреки опасенията си Ксенофонт и Хрисоф се разбраха да продължат в колона. Спартанецът продължаваше да се държи като официален заместник на Ксенофонт и никой не оспори правото му на това.

Спартанците настояха да поведат колоната между отвесните скали. Ксенофонт нареди всички да държат щитовете си в готовност в случай, че персите са заели позиции над тях. Яздеше отпред изпълнен с опасения, като се мъчеше да мисли за всичко, което може да тръгне на зло, и се безпокоеше, че ще пропусне нещо жизненоважно. Всички гледаха към него и той усети тежестта на отговорността си, но в същото време се наслаждаваше, че може да упражнява власт, каквато не беше познавал досега. Заемането на незначителен политически пост в Атина не можеше да се сравнява с прекарването на войска през планините.

Персите продължаваха да ги притискат отзад и яздеха в непосредствена близост. Тази сутрин стимфалците бяха поели тила заедно с прашкари и повечето конници, за да могат да отразят евентуална атака на врага.

Отпред Ксенофонт чу вик и препусна покрай фланга, като принуди войниците и хората

от лагера да се дръпнат, за да му направят път. Пътят беше широк шейсет крачки — чудесен проход за всичко друго, но не и за войска. Скалите се издигаха отвесно от двете страни — и след тях, по зелените склонове на планината, бяха персийските сили. Ксенофонт разбра защо Тисаферн продължава да ги притиска отзад. Персите знаеха, че хората им са наблизко, и се опитваха да натикат гърците по-навътре в прохода.

Ксенофонт беше единственият конник отпред. Присви очи и се усмихна. Спартанците продължаваха уверено напред, готови да удържат всичко, което несъмнено им беше приготвено — от камъни и дънери до потопени в изпражнения стрели.

Спартанците започнаха да приготвят щитовете си, но Ксенофонт поклати глава.

— Хрисофе. Персите не са избрали добре позицията си. Заели са хубава позиция, но погледни горе. Над тях има равно място. Място, до което можем да стигнем.

— Ще ни видят — извика му в отговор Хрисоф, макар че не беше възражение, а по-скоро задоволство.

— В такъв случай ще се наложи да тичаме — каза Ксенофонт. — Шестстотин от най-добрите ти хора с мен. Ще изкачим тичешком ей онова възвишение и ще ги нападнем отгоре точно както те възнамеряват да направят с нас.

И обърна коня си към стръмния склон. Зад него Хрисоф даде бързи заповеди. Шестстотин мъже се отделиха от строя и последваха двамата водачи.

— Войници! — извика им Ксенофонт. — Не забравяйте: правите това заради онези, които ще спасите, но и за да видите Гърция. Биете се за честта си и за да прегърнете отново жените и децата си. Продължавайте в същия дух и ще пометем персите от хълма!

— На теб ти е лесно, защото си на кон — отвърна един от войниците. — Аз останах без сили от мъкненето на този щит.

Ксенофонт го изглежда; доброто му настроение се изпари. Показно бавно той слезе от коня си, който наведе глава към тревата. Ксенофонт застана пред боеца, който се беше обадил.

— Тогава остани тук.

Изтръгна щита от ръцете му и се втурна нагоре по склона. Останалите побързаха да го последват. Тичаха нагоре, докато долу другарите на изоставения вземаха камъни и ги хвърляха по него, давайки ясно израз на неодобрението си.

Ксенофонт тичаше и скачаше, докато не остана без дъх, но все пак успя да стигне билото заедно с всички останали. Вдигна щита като трофей и онези долу завикаха, когато го видяха. Персите, които се бяха надявали да им устроят засада, напуснаха позицията си и заслизаха по друга пътека веднага щом разбраха, че са изгубили предимството си. Радостните викове на гърците отекнаха в планината и стигнаха до ушите на Тисаферн, чиито полкове още се точеха през долината. Той спря хората си — не искаше да продължи преследването на терен, който отнемаше предимството на численото превъзходство.

Равнините от другата страна на планината бяха плодородни. Широка река блещукаше в далечината зад пръснати тук-там села. Виждаха се стада добитък. Гърците завикаха с облекчение при вида на тази земя, която можеше да им осигури храна и вода, без да има враг, който да се опитва да ги настигне и да ги обкръжи.

Ксенофонт нареди на Хефест да организира съгледвачите. Младият атинянин беше намръщен, но пренебрегна да изпълни заповедите. Ксенофонт го гледаше как се отдалечава, ядосан малко на себе си, но щом се налагаше положението да е такава, можеше да го приеме. Двамата не бяха приятели в Атина, а и той имаше по-сериозни грижи. Щом Хефест тръгна, дойде Хрисоф заедно с Филезий.

— Благодаря, че дойдохте — каза Ксенофонт, докато се спускаха към долината. — Мислех да организирам отряд от по-добрите ни воители. Ако ще ни торМОЗЯТ в проходи и при мостове, трябва да имаме ариергард, въоръжен с дълги копия и допълнен от най-добрите прашкари и също и с критски стрелци.

— Умно — каза Хрисоф. — Ще подбера шестстотин бойци. Съмнявам се, че ще има много доброволци за такава неблагодарна задача. Може ли да предложи...

— Не можеш да предлагаш спартанци, ако това се канеше да кажеш — прекъсна го Ксенофонт. — Те ще свършат по-добра работа в първите редици, както си ми повтарял неведнъж.

— Добре, прав си — каза Хрисоф и сведе глава. — Макар че дойдохме, защото Филезий иска да поговори с теб.

Ксенофонт погледна спътника му и кимна с неохота. Беше чувал Филезий да говори публично само веднъж, когато бе изразил подкрепата си към него. Въпреки това го погледна с недоверие.

— Разбирам. Докато говорим, ти се заеми със селата. Вземете каквато храна намерите и всички товарни животни, стада и каруци, които могат да свършат работа. Трябват ни котли и нови мехове. И най-вече ни трябва обувки — нека селяните изкарат сезона боси. На тях не им се налага да прекосяват пеша цяла империя, докато персийската войска им диша във врата. Ясно?

Хрисоф се поклони и Ксенофонт го остави и продължи да язди бавно напред. Погледна назад към спартанеца, но Хрисоф вече се отдалечаваше и привикваше капитаните и пентакостите, от които щеше да има нужда.

Филезий известно време остана да гледа след спартанеца, след което прочисти гърло. Не му допаднаше да се обръща към Ксенофонт, докато е на нивото на прасците му, но атинянинът с нищо не показваше, че ще слезе от коня.

— Искаше да говориш с мен ли? — подкани го Ксенофонт.

— Да... Исках да посоча, че прекосихме планината и няма никаква следа от Тисаферн и персите, още по-малко от царя им. Хрумна ми, че макар да не ми е работа да се меся, може би сега е времето да обсъдим как най-добре да изведем войниците от тази страна.

— И хората от обоза — добави Ксенофонт.

— Да, разбира се, тях също. Исках да кажа, че непосредствената заплаха я няма, поне засега. Знаеш, че с Менон бяхме роднини. Четиринайсет години служех в сянката му, а доколкото разбирам, ти... — той стисна зъби за момент — си по-неопитен.

— О, и то много — отвърна Ксенофонт. — Макар да забелязвам, че Менон не те е направил свой заместник. Ти обаче се възползва от изникналия шанс и хората му те приеха. Това беше дързък ход. И нямах възможност да ти благодаря за подкрепата ти. Благодарен съм ти, Филезий. Без хора като теб нямаше да оцелеем, за да стигнем до тази равнина. Без твоята храброст и дисциплина няма да видим родината си. Сигурен съм в това. Без абсолютното подчинение по всяко време на хората, които командваш, и на онези, които командват командирите, ние ще *загинем* в Персия и никога няма да вкусим отново виното и маслините на Гърция. Няма да се наслаждаваме на пиесите на Еврипид, нито да слушаме разговорите на агората в Атина. Нещо по-лошо, ако се провалим тук, ще бъдем забравени от сънародниците си.

Каза го почти като насън, от устата му се изляха думи, които изненадаха и двамата със своята емоционалност.

— Гледах неговата „Медея“ в Атина. Самият Еврипид също присъстваше и тълпата стана, за да му отдаде почит. Беше... зашеметяващо. Докато излизах, имах чувството, че от раменете ми е паднал огромен товар, който съм мъкнел години наред.

Филезий си помисли дали да не върне разговора към по-практични теми, но се отказа. Истината беше, че никога не бе искал да води.

— Разбирам. Моля се да ни отведеш живи и здрави у дома.

— Това е единственото, което искам — отвърна Ксенофонт.

Слънцето залязваше зад възвишенията и хвърляше дълги сенки по нивите. Реколтата вече беше прибрана. Още по-добре, тъй като щяха да приберат безценното жито направо от зърнохранилищата. В същото време това означаваше, че годината напредва и сезоните са на път да се сменят. Каквото и да се случеше, каквото и да ги сполетеше, трябваше да продължат напред. Дължеше го на Клеарх.

— Когато се срещнем отново, спартанецо — тихо каза Ксенофонт, — и когато ме попиташ какво сме направили след смъртта ти, няма да се срамувам. Обещавам ти. Ще ги върна обратно.

Знаеше, че Филезий се опитва да се домогне до повече власт и думата му да се чува. Поклати глава. Те бяха негови хора. Той бе атински аристократ, намерил истинската си цел. И нямаше намерение да я отстъпва на никого.

На сутринта Хрисоф прати хора да оберат градините и да претършуват къщите. Не бяха подготвени за хилядите перси, които се изсипаха от планината на коне и пеша и се втурнаха да отрежат пътя им от основната гръцка сила. Мъже и жени захвърлиха на земята пълни с плодове одеяла и побягнаха, а Хрисоф поведе спартанците тичешком срещу врага.

Последва сблъсък, наподобяващ улични безредици в Атина, в които и двете страни се опитваха да нанесат удари. Персите с наслада замахваха към всеки, до когото можеха да стигнат, бил той въоръжен или не. Настана пълна каша и десетки гърци изгубиха живота си, преди Ксенофонт да се притече на помощ с основното каре. Видът на напредващите редици успокои бягащите, които успяха да намерят убежище зад тях. В градините останаха да лежат тела сред смачкани сливи и смокини.

Изправени пред основната войска, персите отстъпиха. Ксенофонт за миг зърна облечения в бели одежди Тисаферн и го прокле. Отмъщението му, ако доживееше да му се радва, щеше да е да си тръгне като свободен човек и да остави тлъстия персиец да се чуди какво ли е да е на негово място.

Опоскването на селата продължи много по-бързо, след като вече знаеха, че врагът е наблизил. Ксенофонт винеше себе си, че не е разположил по-добра охрана, но не беше единствен в това. Хрисоф обикаляше лагера часове наред и се зъбеше на всеки, който се осмелеше да го приближи. Бяха си позволили да се отпуснат на враждебна земя, докато противникът още ги следваше и дебнеше и за най-малката проява на слабост.

По-лошата новина беше, че на пътя им имаше голяма река. Проходът през планината ги беше отвел на североизток, но не можеха да продължат напред, без да пресекат бързите води, които бяха толкова дълбоки, че копията не достигаха дъното. Ксенофонт разпита пленници от селата и наученото не беше толкова добро, колкото се беше надявал. Гърците започнаха да се изнервят, когато разбраха, че са притиснати от едната страна от планините, а от другата от река, която не могат да пресекат.

На юг беше Вавилон и сърцето на Персия, а ако завиеха на запад, щяха да се върнат при планините. Реката блокираше пътя на изток и селяните казаха на Ксенофонт, че в тази посока се намира Екбатана, лятната резиденция на персийските царе и едно от най-добре охраняваните места на света.

Ксенофонт събра офицерите си на един селски площад, а хоплитите се строиха около лагера.

— Според селяните на север има планини, които се простират на месеци път на изток и запад. Ако успеем да минем през тях, ще се озовем в Армения. След това можем да продължим на северозапад, докато не стигнем до гръцките селища на Черно море. Не знам колко далече е това от планините, но не можем да ги заобиколим. Трябва да минем през тях. — Млъкна, за да обмисли думите си. — Твърди се, че племената в онези планини били изключително диви и многобройни. Старейшината на това село говори за тях като за отмъстителни духове и казва, че не бихме оцелели, ако опитаме да минем оттам.

— Речта ти не е толкова вдъхновяваща, колкото си мислиш — обади се Хрисоф и останалите се засмяха. — Този дъртак се опитва да ни сплаши, но какъв друг избор имаме, освен да се изправим срещу онези „кардухи“ в планините? Успяхме да стигнем дотук, но може би... няма да можем да търпим вечно.

Ксенофонт вдигна ръка и Хрисоф моментално млъкна. Едно от нещата, които спартанецът правеше добре, беше да приема заповеди.

— Реката е прекалено дълбока и широка. Персийската конница ни заплашва и ще бъдем изклани, ако се опитаме да я пресечем. Мисля, че най-добрата посока си остава на север — извън Персия по най-бързия и пряк път.

Погледна ги и част от него възтържествува. Въпреки всичките им бради и яки мускули, въпреки че някои от тях бяха по-стари от него, те не бяха просто стадо, което той води, а негови братя и сестри, синове и дъщери.

— Говори се, че персите се страхували от кардухите. Има голяма вероятност да не посмеят да ни последват в проходите. Така бихме могли най-сетне да се отървем от тях.

Замълча — даваше си сметка, че враг, който всява ужас у персите, може и да не е най-добрата алтернатива.

— Ако някой има по-добра идея, да я каже. Иначе ще ви поведе на север към планините. Съберете всички одеяла и дебели дрехи, които можете да намерите. Ще са ни нужни.

Зачака мълчаливо, докато те обсъждаха въпроси, като знаеше, че ще стигнат до същото заключение като неговото. Беше пропуснал да спомене разказаната му история за една персийска войска, минала през това място преди осем години. Сто и двама хиляди души се

отправили към твърдините на кардухите. Нито един не се върнал. Ксенофонт се надяваше, че съсухреният старец просто си измисля, за да сплаши чуждестранните нашественици. Едното око на старейшината беше бяло, а зъбите му бяха дълги и кафяви като черупката на орех. Ако казваше истината или поне част от нея, бе напълно възможно Ксенофонт да прави най-голямата грешка в живота си — и все пак това си оставаше единственият избор, който можеше да направи.

Гърците започнаха да се строят за път. Двайсет хиляди мъже, жени и деца изглеждаха огромно множество, когато се разпръскаха, но строени в каре ставаха нищожни в сравнение с разстоянията, които трябваше да изминат. Ксенофонт беше подредил колони с ширина четирийсет души, с осемстотин спартанци отпред. Те обкръжаваха почти толкова хора и в средата, макар че хората от обоза все повече и повече приличаха на дрипави поклонници, тръгнали към някой оракул или светилище, за да търсят помощ.

Поне добрата храна през последните два дни беше подобрила настроението и им беше дала сили. Хрисоф се занимаваше със събирането на запаси от селата и бе подходил сериозно към задачата си. Селяните щяха да преживеят гладна зима, но Ксенофонт смяташе, че това е проблем на Тисаферн, а не негов. Ако им бяха позволили да си тръгнат с мир след Кунакса, щеше да е много по-мек към селата по пътя им. Сепна се, когато осъзна, че мисли за двацете хиляди като за свои хора. Те разчитаха на него, за да останат живи, и в този момент той разбра, че е готов да даде живота си за тях. Беше търсил цел в Атина, без да успее да я намери. Поклати глава и се засмя, зачуди се дали някога ще му се удаде възможност да разкаже на Сократ за това свое откровение.

Когато приключиха с обсъждането на пътя, онези в карето вече ги чакаха с нетърпение, а слънцето почти бе стигнало зенита. Най-силните носеха увито в плат месо или мрежи с пилета и мехове с вода. Много повече носеха вързопи с всички зимни дрехи и вълнени одеяла, които бяха успели да намерят.

Ксенофонт застана начело веднага щом Хефест и съгледвачите препуснаха напред. В същия момент персийската войска се изсипа от проходите зад тях като масло от спукано гърне и ги загледа злобно, но без да посмее да атакува. Гърците бяха в относителна безопасност, докато вървяха между селата. Къщите и улиците отнемаха преимуществото на преследвачите им. Ксенофонт знаеше, че в равнината положението ще е различно. Старейшината на селото беше казал, че им предстоят няколко дни път, може би сто парасанги или повече. Ксенофонт продължаваше да се надява, че целта на стареца е била да подрони духа им.

— Тръгваме на север — извика той на хората си и почувства как сърцето му се изпълва с гордост. Неговите хора. Неговото семейство.

Персийските полкове ги приближиха, но не посмяха да ги нападнат. Гърците бяха заприличали на вълци и у тях определено не беше останала слабост. Тя бе изгорена в пустините.

Тисаферн пращаше малки отряди да тичат покрай карето и да хвърлят копия. Когато обаче приближаваха достатъчно, за да атакуват, те биваха прогонвани от камъните, изстрелвани от хора, които с всеки следващ ден ставаха все по-добри с прашките.

Най-голямата заплаха бяха персийските конници. Те приближаваха на бързи и плътни групи и хвърляха копия, докато ариергардът се мъчеше да отстъпва с вдигнати щитове. През първия ден гърците дадоха жертви и оставяха след себе си по два-три трупа; когато спряха да

пренощуват се оказа, че са изгубили шейсет души. Лесно беше да си представят, че това ще продължи през целия път до планините, докато не останат прекалено малко, за да могат да се защитят. Настроението беше кисело.

Ксенофонт гледаше как слънцето докосва хоризонта, а персите се оттеглят към полковете си. Все още се чудеше защо изпитват такъв страх от нощно нападение, че разполагаха лагера си далече от техния. Според Хефест, който ги беше проследявал пеша няколко нощи, те се оттегляха доста мили назад, преди да се почувстват в достатъчна безопасност, за да спънат конете си.

Ксенофонт видя как Тисаферн вдига ръка едва ли не за поздрав, преди да обърне коня си. Започваше да се смрачава. Той благодари на боговете за врага, който му бе пратен. Някой по-решителен персиец щеше да продължи атаките два пъти по-енергично и нямаше да отстъпи, докато не избие гърците до крак.

Помисли си за шейсетте души, които бяха изгубили този ден, и се озъби във внезапен пристъп на ярост. Бяха прекалено много. Знаеше, че някои войници искат да им нареди да спрат и да се бият. Персийската гордост щеше да принуди Тисаферн да отговори и гърците можеха да избият половината му войска, преди да обърнат останалите в бягство.

Идеята беше изкушаваща, но Ксенофонт знаеше, че изходът от едно сражение никога не може да е сигурен. Ако изгубеше дори една четвърт от хоплитите, останалите щяха да са твърде малко, за да предпазват хората от обоза. Щяха да изгубят всичко. Изложи аргументите си пред водачите и те ги приеха, макар и с неохота. Той беше стратегът, който бе избран да ги командва. Докато не се провалеше, заповедите му щяха да се изпълняват безпрекословно.

Всяка сутрин в продължение на дванайсет дни потегляха, когато звездите показваха, че изгревът приближава. Изклаха животните и изядоха цялата храна, която имаха. Гладът се завърна като звяр, дебнеш сред тях.

Оставяха след себе си купчини изпражнения и това бе единственото им утешение, защото персите трябваше да минават през тях. Мръсотията стана неразделна част от похода им и ако сутрин изпразваха мехурите си на спокойствие, през деня трябваше да го правят, докато вървят. Жените страдаха най-много, но нямаше място за свенливост. Мъжете около тях отначало се извърщаха, за да могат да ги оставят поне донякъде насаме. След известно време обаче пикаенето стана нещо толкова обичайно, че никой не му обръщаше внимание.

С приближаването на планините нощите ставаха все по-студени. За тяхно изумление една нощ заваля сняг и се събудиха покрити с него и измръзнали. Започнаха сбивания заради подхвърлена дума или без никакъв повод. Гладът беше донесъл постоянен къкрещ гняв. Хората стенеха и мърмореха всяка сутрин, когато потегляха със схванати мускули. Единствено спартанците тръгваха така, сякаш можеха да продължат до края на света и обратно. Брадите им бяха пораснали дълги, а плитките им се спускаха по гърбовете над наметалата. Това обаче не им пречеше да се усмихват с напукани устни, когато изплакваша устите си с глътка вода.

Всеки ден персите се появяваха зад тях в далечината. Това означаваше, че сутринта им осигуряваше отмора, преди персите да приблизят достатъчно, за да пуснат стрелите си или да хвърлят копия. Гърците очакваха тези моменти и изпитваха едва ли не облекчение, когато те настъпваха. Продължаваха упорито напред през равнината, като оставяха умиращите след себе си, а планините бавно растяха пред тях. Всяка вечер теглеха жребий за честта да бъдат в ариергарда, а онези, които оцеляваха след цял ден непрекъснати атаки, бяха прекалено уморени от страха и яростта, за да разказват за преживяното.

На осемнайсетия ден вървяха през пустошга като призраци. Ловците излизаха напред с прашки и копия, но лагерът разчиташе на оцеляването си предимно на водата. Очите на всички бяха зачервени от вирането в далечината. Планините ги измъчваха от цяла вечност и сякаш се рееха на хоризонта. Тази сутрин обаче те бяха забележимо по-близо, но и изглеждаха доста по-неприветливо. Суровите им чукари се издигаха като остриета от земята — нямаше полегати склонове, каквито бяха очаквали. Най-високите върхове бяха покрити с бели снежни мантии.

Тисаферн предприе атака в подножието на планината. От предните редици Ксенофонт виждаше първата долина — Хефест беше разузнал водещия до нея проход толкова далече, колкото се бе осмелил да навлезе. Персите очевидно нямаха намерение да ги губят от поглед, без да пролеят още гръцка кръв. Полковете зад тях също изглеждаха опърпани, след като им се беше наложило да изминат четиристотин мили след противник, който не можеха да принудят да се предаде.

Персите се построиха в дълга редица и офицерите им бяха достатъчно близо, за да се чуват призивите им. Ксенофонт даде знак на Хрисоф и спартанците минаха през карето, за да поемат ариергарда. Бяха изгубили част от мускулите, с които се гордееха преди. Братите им бяха рошави и се бяха превърнали в жилави, подобни на диваци мъже, но си оставаха по-добри от всеки персийски полк. Самоувереността им си личеше, въпреки че вятърът от планините ги пронизваше и зъбите им тракаха, докато заставаха по местата си. Червените им наметала се развяваха пред настъпващите перси. Притиснати към планината, хората от лагера бяха отстъпили в прохода, оставяйки след себе си само хоплитите. Те оголиха бели зъби, докато изтегляха мечове и насочваха копия напред.

Този ден Хрисоф не носеше щит. В дясната си ръка носеше къс меч, а с лявата държеше още по-късия копие. Премери тежестта им и се ухили към приближаващия враг.

— Напред, лакедемонци! — изрева той към редиците. — Напред! Това е единственият ви шанс, синове на блудници. Един славен момент, преди да се махнем завинаги от тази империя. Изберете какво искате да разказвате на децата си.

Персите бяха започнали да се колебаят още щом видяха червените наметала на стария враг. Офицерите им крещяха заповеди и някои използваша къси палки, за да подкарват бойците напред.

Пред себе си войниците на Тисаферн виждаха златисти бронзови дискове, блестящи шлемове и наколенници от същия очукан метал. Спартанците приличаха на мъже от злато и червена тъкан и за първи път от много време не отстъпваха, а тичаха устремно срещу тях.

Редиците се сблъскаха и спартанците се нахвърлиха срещу врага, който ги беше тормозил толкова дълго. Въпреки болката и изтощението те бяха като момчета, на които най-сетне им се е удала възможност да стъпчат гнездо на оси. С готовност и удоволствие понасяха порязвания, за да секат и пронизват, като използваша първо копието, после щита и меча и накрая кописа, който режеше пръсти и отнемаше животи с бързи разсичащи удари.

Персите отстъпиха от яростната атака, но Тисаферн видя удобен момент и прати полкове около спартанските флангове към по-уморените, някои от които едва се държаха на крака. Те се развикаха и викът им достигна Хрисоф, който убиваше в предните редици. Той изруга и се обърна да види какво става. Беше готов да се обзаложи, че неговите спартанци са изправени срещу десетократно по-многоброен враг, но Тисаферн беше повел осемдесет или деветдесет хиляди през империята след тях. Гърците не можеха да победят. Можеха само да пуснат колкото се може повече кръв на противника.

— Отстъпете в строй! Дръжте фланговете и се изтеглете. Вземете мъртвите. Вижте колко от семействата им ще ридаят, когато си мислят за нас.

Ухили се, когато хората му се разсмяха и започнаха да отстъпват, вдигнали отново щитовете и прибиращи паднали копия, които отново влязоха в употреба и държаха конниците на разстояние. Вбесените перси крещяха проклетия и се кълняха, че ще си отмъстят.

Тисаферн се боеше, че хората му ще навлязат прекалено навътре в планината. Беше чувал за племената, вилнеещи като чума из тези чукари. Персийската империя бе взела цели царства под крилото си, от Вавилон до мидийците, но тези планини си оставаха изолирани и неопитомени. Той гледаше как гърците се изтеглят, оставяйки след себе си трупове, подобни на парцали или парчета месо по земята. Отстъпващото каре сякаш ги бълваше, докато навлизаше в планините.

Импулсивно вдигна ръка за сбогом. Някакъв гръцки офицер на кон — Тисаферн не знаеше кой е — се обърна да го погледне. Непознатият също вдигна ръка в отговор и пое в тръс към чукарите. Тисаферн поклати глава. Беше си мислил, че гърците ще се предадат, когато бяха избили водачите им на угощението. Беше обещал на цар Артаксеркс, че те ще са безпомощни без тях. А вместо това те си бяха избрали други и като по чудо бяха оцелели. Странен народ, помисли си той и се запита как ли ще ги приемат кардухите.

Обърна се към първия си помощник Митридат.

— Искат ли ти се да идеш с тях?

Гъркът поклати глава.

— За нищо на света, господарю. Няма да ги видим повече.

— Точно това си мислех и аз. Когато се върна при царя, ще му кажа, че са унищожени. Как мислиш, това точно описание ли ще бъде?

Гъркът сведе глава.

— Да, господарю Тисаферн. Те не го знаят, но са мъртви. Ти ги прогони в земите на кардухите, което означава успех. Поздравления, господарю.

Тисаферн се усмихна и прибра малката кама, която държеше. Последните гърци влязоха в прохода и изчезнаха, сякаш никога не бяха съществували. Планината ги беше погълнала.

— Останаха ли ни още гълъби? — попита той.

Митридат кимна.

— Разбира се, господарю.

Студът се засилваше с всяка крачка, а пътеката се стесняваше и се изкачваше все по-нагоре. Хоплитите вървяха в редици с щитовете в готовност и използваха копията си като тояги, докато се катереха по изпопадали камъни. Отвесните скали се извисяваха високо над тях, а върховете на планината бяха скрити в мъгли. Ксенофонт прати Хефест отзад да се оглежда за евентуален последен удар от страна на Тисаферн, но в начина, по който персиецът вдигна ръка, преди да изчезне от поглед, имаше нещо окончателно.

Не след дълго равнините останаха спомен. Помагаха си един на друг да преодоляват канарите, като непрекъснато трепереха — студът ги пронизваше до кости. Ксенофонт бързо разбра, че няма да може да продължи с коня си в планините на кардухите, въздъхна и слезе от седлото. Животното му беше служило добре и му беше трудно да поиска да му донесат чук. Убиването на кон беше трудно нещо, но нуждата им беше огромна. Един коринтянин каза, че навремето бил касапин. Ксенофонт хвана поводата и отказа да се извърне, когато коринтянинът замахна и стовари чука върху главата на коня, който подгъна крака и рухна на земята с изплезен език. Мъже и жени се скупчиха, сякаш можеха да вземат парче месо за себе си, като положат ръце върху коня.

— Всички назад — озъби им се Ксенофонт. — Гладът ви превръща в глупаци. Имаме още десет коня. Ще спрем тук да ядем... — Той се огледа, но наоколо нямаше почти никакви дървета и нямаше с какво да се изпече месо за гладуващото множество. — Ще носим месото, докато не намерим дърва и място, което се защитава лесно.

Обещанието му като че ли ги задоволи, макар че хората гледаха като вълци как касапинът нарязва коня.

Пътят, доколкото го имаше, се изкачваше все по-нагоре, докато не ги отведе до разклонение. В едната посока продължаваше козя пътека, която беше просто тънка бяла линия, изчезваща зад завоя. В другата имаше по-скоро свлачище, отколкото път — сивите камъни бяха покрити с мъх и сякаш нищо не беше минавало оттам през последните хиляда години. Ксенофонт излезе напред, макар че преценката му накъде да тръгнат не беше по-добра от тази на мърлявото хлапе, което от известно време вървеше до него. Въпреки това гърците очакваха решението му, затова той даде заповед без колебание. Щяха да се изкачат по свлачището, за да излязат на по-високо. След като млъкна, момчето му се усмихна с широко отворени очи.

— Как се казваш, момче?

— Адрий.

— Значи одобряваш, а, Адрий?

Детето кимна и реакцията му накара Ксенофонт да се усмихне и да разроши косата му. След известно време дойде майка му, взе го на ръце и каза:

— Извинявай. Баща му падна в битката. Продължава да го търси сред мъжете. Все се запилява нанякъде, дърпа хората за ръкавите и пита дали са го виждали. Дано не ти е досадил.

— Ни най-малко. Адрий се съгласи с мен за пътя, по който да тръгнем. Нали? Той е добро момче. — Жената примигна изненадано от отговора му, а Ксенофонт откри, че настроението му се е подобрило.

Последва час уморително катерене. Мъже и жени лазеха нагоре, като си помагаха един

на друг. Някои се тътреха едва-едва, докато други скачаха от камък на камък като планински кози. През цялото време се опитваха да се оглеждат за евентуална атака, но беше просто невъзможно да държиш копието готово за действие и да се изкачваш по камъни, които се хлъзгат под краката ти. Ксенофонт погледна Хефест, когато той приближи. По измъчената му физиономия се виждаше колко му е било трудно да се раздели с конете.

— Ти ли даде заповед да убият коня ми? — попита Хефест. Въпросът му прозвуча като предизвикателство, но Ксенофонт отговори спокойно:

— Да. Конете не могат да се катерят.

Хефест го изгледа кръвнишки, но после лицето му омекна. Младежът вече нямаше нищо общо с улиците на големия град и живота там. Беше видял достатъчно, за да разбере, че Ксенофонт е взел единственото възможно решение.

— Спартанците ги колят като овце — горчиво каза той. — Тези хора нямат души.

— Спартанците не са сантиментални — отвърна Ксенофонт. — Различно е.

— Откъде знаеш по кой път да тръгнем?

— Избрах онзи, който води нагоре. Ще трябва да се изкатерим високо, за да преодолеем планините, Хефесте. Ако има проход, той ще е горе, близо до върховете.

Хефест спря задъхан и погледна надолу по склона. Всеки път, когато го правеха, се изумяваха колко път са изминали. Бързо се бяха научили да правят чести, но кратки почивки, за да не рухнат от изтощение.

Цялата пътека зад тях беше пълна с хора, които се катереха с мъка. Бяха уморени, но нямаха намерение да се предават. Ксенофонт ги погледна с гордост и Хефест видя изражението му.

— Няма да ти благодарят, нали знаеш — рече той. — Виждам как ги гледаш, все едно си им баща. Мисля, че накрая ще ти разбият сърцето.

Беше изненадващо да чуе тези думи от човек, който навремето обираше посещаващите театъра. Ксенофонт се дръпна назад и присви очи, сякаш за да огледа по-добре атинянина.

— Ти си доста свестен човек, Хефесте, макар че го прикриваш добре. Истината е, че ще сме големи късметлии, ако видим отново дома. Ако оцелеем, едва ли някой от нас ще остане същият. А и ти не очакваш достатъчно от сънародниците си. Те тепърва ще те изненадат, помни ми думата. Както изненадаха мен.

Хефест се изчерви от удоволствие от похвалата и двамата продължиха нагоре.

Високо над тях в мъглите зазвучаха странни крясъци, подобни по-скоро на крясъците на чайки или маймуни, отколкото на нещо, способно да излезе от гърлото на човек. Звукът отекна от скали и дерета и всички гърци замръзнаха по местата си. Хиляди стояха и гледаха напрегнато нагоре като уплашени от неизвестното деца.

Хефест и Ксенофонт се спогледаха мрачно.

— Знаят, че сме тук — каза Ксенофонт.

След първото било се спуснаха в закътана долина, където попаднаха на трийсетина къщи. Всичките бяха изоставени, но имаше храна и — което беше още по-добре — вино в големи глинени съдове, вкопани в земята. Дюдюкането продължи в мрака и не позволи на повечето от хората да прекалят с пиенето и да станат безполезни. Всички искаха само да преминат планините и да излязат колкото се може по-скоро в равнините отвъд. Когато нощта падна, запалиха факли и обикаляха из селото, но бързо откриха, че светлините привличат стрели и камъни някъде отгоре — и че кардухите са умели стрелци. Трина души загинаха

преди да се усетят да не носят факли, които ги превръщат в мишени. Онези, които останаха навън, така и не мигнаха; още двама хоплити бяха убити преди слънцето да изгрее. В същото време в далечината високо над тях горяха големи огньове, подобни на жълти звезди. Ксенофонт не се съмняваше, че целта им е да предупредят и да свикат всички племена и семейства на кардухите. Не можеше да се отърси от страха, който притискаше стомаха му като глада, нито от студа. Треперенето му най-сетне беше утихнало, когато седна до топлия огън в една от къщите. Яде най-добрата храна, която беше вкусвал от началото на похода им, и очите му се насълзиха при вида на пресния хляб и соленото масло, което не беше гранясало. Това беше малко удоволствие, но когато добави към него чаша червено вино, младо и почти кисело, изпадна едва ли не в блаженство.

На сутринта отиде до края на селото заедно с още няколко души. Планините се издигаха пред тях и по най-високите им склонове се виждаха дребни фигури, макар че не беше ясно дали се спускат, за да нападнат, или ги изчакват в засада. Ксенофонт тупна с ръка основата на една скала, която се губеше нагоре в мъглите, и се запита дали в този момент някой не седи горе, изпълнен с ярост към натрапниците. Свиренето и крясъците се подновиха навсякъде около долината, но поради ехото не можеха да определят откъде точно идват и колко са далеч.

— Трябва да заловим водачи веднага щом се натъкнем на тях — каза Ксенофонт. — Иначе може да се лутаме в тези планини години наред.

— Добре — отвърна Хрисоф. — Авангарда ли ще поемеш, или тила? Мисля, че моите спартанци следва да водят по такъв терен. Тези планини донякъде приличат на онези от дома. Почти изпитвам носталгия по местата, на които си играех като момче.

Ксенофонт примигна — не бе сигурен дали спартанецът се шегува, или говори сериозно. Беше се научил обаче да се доверява на Хрисоф.

— Ще поема тила. Ще поддържахме връзка чрез съгледвачите. Здравата ще се изпотят след толкова време на кон. Не се отдалечавай прекалено, за да не се разкъсаме.

Хрисоф кимна в отговор, без да се смущава, че получава подобни съвети от по-неопитен човек. Беше започнал да харесва атинянина и приемаше, че Ксенофонт е от онези офицери, които се опитват да запазят хората си живи. Хрисоф определено предпочиташе подобни мъже пред онези, които се втурваха към всяко предизвикателство, без изобщо да се замислят.

— Мисля, че тази тясна част ще послужи и за друго тази сутрин — продължи Ксенофонт, прокарвайки длан по камъка. — През нея могат да преминават двама или трима наведнъж. Няма да е зле да проверим хората за заграбени вещи, Хрисофе. Не бива да са претоварени и трябва да се движат бързо.

Спартанецът се ухили на идеята и се зае да свика лагера за преминаването през теснината под погледа на Ксенофонт. Не след дълго първите тръгнаха покрай него — и мигове по-късно отстрани на пътеката започна да се образува купчина от заграбената плячка.

Ксенофонт остана изумен. Не си беше давал сметка колко неща са събрали войниците и хората от обоза. Освен тежките седла и странните оръжия, които бяха твърде стари, за да могат да се използват за нещо, мъкнеха торби със сол и билки, топове плат и големи опушени кожи. Един човек носеше врата и когато започна да твърди, че му служела не по-зле от щит, Ксенофонт му позволи да си я запази. Неизвестно защо неговите гърци бяха запазили хиляди тежки предмети, сред които инструменти и сбруи за коне, с каквито вече не разполагаха. Ксенофонт беше безцеремонен към тях и не обърна внимание на оплакванията и възраженията им. Бяха заприличали повече на атински пазар, отколкото на изтощена войска,

мъчеща се да си пробие път през планината. Макар да си спечели много лоши чувства с решението си, купчината продължи да расте и щеше да е изумителна находка за кардухите, когато слезеха тук. Ксенофонт си помисли дали да не подпали ненужните вещи, но реши, че ще е по-добре да ги остави така като приношение за боговете.

Позволи на войниците да задържат робите, които бяха успели да заловят някак по време на пътя. Много от мъжете си бяха взели любовници и щеше да е жестоко да ги изоставят на милостта на планинските племена. Робите обаче бяха повече, отколкото Ксенофонт си бе мислил, че е възможно. Нищо чудно, че всички гладуваха. Имаше чувството, че изхранва половината Персия, и вътрешно кипеше, когато и последните от тях минаваха покрай него.

Хефест беше в ариергарда и вървеше до Палакис, като успяваше да заяви претенциите си към нея с близостта им. Ксенофонт го изгледа и се вкисна още повече. Беше я отблъснал, но въпреки това се надяваше, че тя ще продължи да го търси. Явно не беше така. Сякаш за да докаже подозрението му, Палакис посегна към врата на младежа и махна нещо от него; жестът бе толкова интимен, че Ксенофонт стисна зъби. Изобщо не му хрумна, че тя го прави нарочно или че всичките й показни действия са предназначени за него.

Хоплитите вдигнаха щитове и нахлупиха шлемовете си. Над тях крясъците внезапно спряха. Всички рязко вдигнаха глави към мъглите. Бяха свикнали със звука и изчезването му беше почти плашещо, сякаш самата планина гледаше надолу към тях. Ксенофонт потръпна.

Отпред Хрисоф се озова под атака почти незабавно — върху хората му се изсипаха камъни, хвърляни от кардухите, които се бяха промъкнали по тесни пътеки високо над тях. Последваха стрели и се оказа, че диваците са добри стрелци. Хрисоф реагира съобразително, като изпрати най-младите и силни спартанци да ги заобиколят. Всеки път, когато попаднаха на водеща нагоре пътека, стотина войници се отделяха и се втурваха по нея. Бързо откриха, че основната тактика на кардухите е да побягват от нападателите и да се пръскаат като планински кози, оставяйки гърците задъхани над отвесните пропасти.

Сблъсъкът се превърна в дивашка игра на гоненица, от която кардухите се възползваха максимално. Малки групи се появяваха на някой корниз и стреляха, а стрелите им отскачаха с дрънчене от щитове и броня. Ако извадеха късмет, успяваха да ранят или да свалят по някой войник. Преди Хрисоф да успее да отговори или ако видеха спартанци да се впускат да ги гонят, кардухите изчезваха с дюдюкане и подскоци.

Положението беше вбесяващо, но реалните загуби бяха нищожни — достатъчно беше гърците да запазват строя и да използват щитовете си. Придвижването в колона се оказа добре дошло, тъй като щитовете се припокриваха и всеки осигуряваше защита на двама или трима за огромно разочарование за врага. Без щитовете и дисциплината преминаването щеше да се превърне в касапница.

Когато излязоха в една долина, Ксенофонт видя зад тях по-голям отряд. Стотина кардухи подскачаха заплашително, лицата им бяха покрити със сажди или кръв. Намираха се примамващо близо и изглеждаха готови колкото да побегнат, толкова и да нападнат, но задачата му беше да поддържа Хрисоф, а не да се откъсва от строя. Ксенофонт нареди да направят стена от щитове, когато върху тях се посипаха камъни и стрели. Филезий пое основния удар с тесалийците и стимфалците малко пред него в колоната. Те бяха корави и опитни воители и дори не трепнаха.

Най-неочаквано Хрисоф с цялата предна част на колоната се откъсна и се втурна напред към някаква невидима заплаха. Ксенофонт остана да държи тила, без да има представа какво

се случва и какво трябва да направи. Изруга и извика Филезий.

Тесалиецът изглеждаше блед, но решителен. Отдаде чест, като се тупна в гърдите.

— Трябва да заловим неколцина от тях — извика Ксенофонт сред шума и трясъка на камъни и стрели, които продължаваха да летят към тях от лявата им страна. Филезий отвори уста да отговори, но в същия миг един хоплит от последната редица беше улучен от стрела в главата и падна, без дори да извика. Ксенофонт и Филезий впериха погледи в тялото му.

— Не можем да спрем тук — каза Ксенофонт. — Намери ми водач, Филезий. Тези хора познават планината. Ще ни торможат, докато не се сдобием с очи. Устрой им засада. Примами ги — с жени или с ранени.

Филезий се засмя и доведе две млади жени, които се отделиха с нежелание от множеството. С едната вървеше хоплит, явно неин любовник, и възразяваше енергично, докато не видя, че заповедта е на Ксенофонт. Но дори тогава младият войник гледеше ревниво, когато двете жени бяха накарани да изтичат между редицата щитове, сякаш се мъчат да избягат.

Тракането на стрелите по щитовете спря моментално. Жените, които можеха да раждат деца, никога не се подминаваха. Без никакво колебание осем кардухи се втурнаха с разперени ръце да грабнат пицящите момичета. И на свой ред бяха обкръжени, когато гръцката редица изскочи насреща им.

Кардухите бързо бяха пленени. Четирима оказаха съпротива и бяха убити, а телата им бяха оставени да лежат на земята. Вързаха другите четирима и ги отведоха в колоната, където не можеха да бъдат спасени или убити. Стрелите и камъните заваляха отново, но колоната не спря, дори ускори крачка, за да настигне войниците на Хрисоф, които се бяха втурнали в нападение.

Ксенофонт нареди:

— Намерете някой, който знае персийски, да говори с кардухите. Колкото по-скоро разберем къде сме, толкова по-добре.

Погледна напред и видя колоната да спира на един завой. Хората му бяха много уязвими и Ксенофонт не се съмняваше, че кардухите вече ги дебнат от всички страни. Без човек, който да ги води, хората му започваха да спират сами, обзети от ужас. Ксенофонт можеше само да ругае Хрисоф, че е тръгнал да гони вятъра и ги е изоставил. Взе решение, макар да имаше чувството, че сърцето му ще се пръсне.

— Продължаваме напред. Ускорете темпото. Стройте се около хората от обоза. Теренът е опасен! Вдигнете щитове и копия, готови да отбиете атака. Никой да не спира, докато не видим авангарда. Никой!

Горе по склоновете видя редици стрелци да се спускат по корнизите, на които едва успяваха да стъпят. Камъни и стрели засвистяха във въздуха и се оказаха достатъчни да накарат всички да ускорят крачка с вдигнати щитове. Докато вървяха, като прескачаха камъни и се бутаха през тесните места, от време на време се чуваха викове от болка, когато кардухите улучаха плът вместо бронз.

Изминаха около миля и всички се задъхаха, сякаш въздухът бе станал прекалено рядък. Изкачваха се с всяка крачка, но още не бяха стигнали достатъчно високо, за да спре градушката, която се сипеше отгоре им.

Видяха задните редици на петте хиляди на Хрисоф, приклекли като някакъв огромен бръмбар или костенурка под щитовете си. Ксенофонт усети как гневът му се засилва, но го овладя като спартанец и си каза, че Хрисоф не би го изоставил беззащитен, ако не е имал

основателна причина за това.

Хрисоф дойде, когато задната половина на гърците отново се събра с предната. Облекчението беше огромно. Знаеха, че ако останат разделени, ги очаква пълно унищожение.

Хрисоф коленичи вместо извинение — жестът беше достатъчно красноречив.

— Накъде се втурна така? — попита Ксенофонт, като се надяваше, че не е преценил погрешно спартанеца и не му е дал твърде много власт.

— Съжалявам. Нямах време да пратя вест. Погледни натам и ще видиш какво ме накара да се откъсна.

Той посочи и Ксенофонт впери поглед в далечината. Бяха стигнали мястото, където Хрисоф се беше втурнал в атака. Проходът отпред се стесняваше до клисура — и там ги чакаше събрало се множество кардухи.

Хрисоф все така си оставаше коленичил.

— Видях ги да се спускат по склоновете и разбрах, че се опитват да стигнат там преди нас. Не знаех... не зная защо е толкова важно, а само че бързаха да ни изпреварят. Трябваше да ги спра. Моите извинения.

— Стани, Хрисофе. Камък ми падна от сърцето. Помислих си, че си си изгубил ума. Успя ли да заловиш водачи? Аз хванах четирима, така че мога да ти отпусна двама. Възможно е да има някакъв обиколен път. Не ми харесва идеята да минавам през този проход.

Хрисоф се изправи, протегна ръка и Ксенофонт импулсивно я стисна. Нямахше нужда да си казват нещо повече.

— И аз залових неколцина — каза Хрисоф. — Ще ги разпитам. Често се намира някоя тясна пътека през хълмовете, достатъчна за кози и пастири. Точно така персите ни победиха при Термопилите. Много бих се радвал да открия подобна пътека тук.

Ксенофонт се обърна към стоящия до тях Филезий.

— Доведи ми проклетите кардухи и някой, който знае персийски.

Можеше само да се надява, че местните разбират имперския език. В противен случай щяха да са му напълно безполезни.

Филезий намери един грък, който знаеше достатъчно персийски, за да задава прости въпроси. За да демонстрира важност на положението, той нареди на неколцина тесалийци да пребият до безсъзнание двама от пленниците, преди да се обърне към другите двама и да ги попита дали има друг път.

Единият от пленниците беше мъж на четирийсет и няколко, обрулен от слънцето и вятъра и в същото време много блед, сякаш никога не беше виждал слънчева светлина. Той категорично заяви, че проходът е единственият път през тази част на планината. Закле се в Зороастър и Ахура Мазда, че говори самата истина. Ксенофонт видя как очите на другия се обръщат към него и се разширяват от ужасните клетви, които чува.

— Отведете по-стария — каза Ксенофонт. — Пуснете го невъоръжен с другите двама. Те вече не ми трябват.

Усмихна се на последния пленник, който беше горе-долу на неговата възраст и го гледаше предпазливо.

— Кажу ми, че знаем, че приятелят му лъже, но не разбираме защо. Кажу ми, че можем да бъдем милостиви, но и жестоки. Изборът е негов.

Гръцкият войник преведе думите му на възможно най-прост персийски и младият мъж прехапа устна и се замисли. След известно време от устата му внезапно се изля порой думи,

много по-бързо, отколкото можеше да преведе преводачът.

— Той казва... че другият не е искал да ти каже за пътека... през възвишенията, защото дъщеря му е в къщата им в тази посока, но... пътека има, съвсем тясна, заобикаляща прохода пред нас. Моли да убием по-възрастния, ако не е освободен, защото щял да каже на старейшините... че е помогнал на врага, което ще означава край за него.

Ксенофонт даде бърза заповед и мъжът, който щеше да бъде освободен, беше убит. Помладият се ухили и видимо се отпусна.

— Казва, че старият бил приятел на баща му и че се радвала го види мъртъв.

Ксенофонт примигна от изненада, че са го използвали по такъв начин, после каза:

— Покажи ни къде започва пътеката.

Ксенофонт призова за доброволци сред най-силните и най-бързите. Избра четирима капитани и две хиляди войници и им обясни задачата и скоростта, с която трябва да я изпълнят. Те се ухилиха — предпочитаха да тичат нагоре по чукарите, отколкото да се мъкнат в редиците с останалите.

— Проходът явно е важен, в противен случай нямаше да съберат такава сила, за да го пазят — каза Ксенофонт. — Не можете да се провалите, войници. А сега тръгвайте...

В същия миг от мъглите над тях заваля проливен дъжд, който се спусна като завеса в долината. Всички моментално станаха вир-вода и наведоха глави. Ксенофонт изруга. Дъждът щеше да усложни всичко. Мъглите сякаш пълзяха неуморно надолу и вече не се виждаха никакви върхове; дори проходът беше едва различима линия на фона на по-светлото небе.

— Следвайте водача. Ние ще сме готови — каза Ксенофонт.

Загледа как две хиляди от най-младите му и най-добри хора се отдалечават тичешком. Те излязоха от долината след водача кардух, който тичаше с вързани отзад ръце. Младият мъж ги поведе през едно дърво към пътека, която се губеше в гъсти папрати. На пръв поглед изглеждаше, че не води наникъде, а просто свършва при скалите. Оказа се обаче, че е скрита, и Ксенофонт разбра, че нямаше да я намерят без водача. Испита известно задоволство, че са научили за пътеката от негов пленник — онези на Хрисоф не бяха казали нищо съществено.

Известно време не можеше да направи нищо. Дъждът продължаваше да се лее и хората му стояха треперещи и окаяни. Трудно можеше да се каже кое време от деня е, макар че вечерта сигурно приближаваше. Ксенофонт взе бързо решение и заповяда колоната да продължи напред под строй — само колкото чакащите в прохода да разберат, че приближават. След това нареди на хората си да почиват. От чукарите не валиха камъни и стрели. Ксенофонт се запита дали това не се дължи на факта, че и противникът е вир-вода. Стрелците винаги се оплакваша, когато им се налагаше да използват мокри тетиви. Възможно беше и да са чули стъпките на двете хиляди гърци и да са се усетили, че ги преследват. Така или иначе, това помогна за повишаване на настроението въпреки дъжда. Определено започваше да се стъмва. Хората му щяха да прекарат студена нощ. Ксенофонт се надяваше мъглите да се разпръснат на сутринта, за да види изненаданите кардухи.

Из цялата долина се виеха потоци и нямаше нито едно сухо място. Ксенофонт видя, че мнозина се настаняват по двойки или групи, опрели гръб в гръб. Но дори така нощта се очертаваше мизерна.

Палакис дойде, избърса с ръка един широк плосък камък и кацна на него, като кръстоса глезени и сви колене към гърдите си, за да запази донякъде топлината на тялото си. Имаше одеяло, което вече беше потъмняло от дъжда. Зъбите й тракаха и на Ксенофонт му се прииска да има някакъв подслон за нея. Гърците и студът не се спогаждаха.

— Приличаш на мокро птиче — каза той и се усмихна. Косата, която преди се виеше на гъсти къдрици, сега полепваше по лицето й на дълги мокри кичури.

— И се чувствам точно така — отвърна тя. — Тук ли ще прекараме нощта?

— Налага се, докато не разчистим прохода.

— Ами ако не успеем?

— Тогава ще се наложи да се катерим по по-трудна пътека. Така или иначе, утре продължаваме напред.

В този момент му се стори, че нощта пред тях няма да има край. Осъзна, че и самият той трепери. Чуваше тракането на зъбите си, а ръцете му бяха побелели и се тресяха.

— Замръзваш — каза тя. — Седни до мен. Одеядлото ми е мокро, но е по-добре от нищо.

— Къде е Хефест? — попита Ксенофонт, без да помръдне от мястото си.

Тя се вцепени и на гладката кожа между веждите ѝ се появиха две дълбоки бръчки.

— Аз не съм негова, Ксенофонте.

— Знам, че не си и моя — отвърна тутакси той, без изобщо да се замисля за думите си.

Дълго време тя не каза нищо, само се взираше в него.

— Аз... помислих си, че го искаше. Но видях, че си претоварен с грижи, за да ни опазиш живи. И те разбрах, Ксенофонте. Да не би сега да казваш, че искаш да дойда при теб? Че ме искаш в леглото си? Не си играй с мен. Говори или мълчи. Искай или си остане така.

Той преглътна, вперил поглед в нея. Изглежда, трябваше да го каже. И в същото време това беше лудост. Намираха се във враждебна планина със съвсем малко храна, заобиколени от врагове. Осъзна, че иска подобие на любов, но може би не истинска. Искаше да разменя любовни ласки с прекрасна жена — нещо, което не отнемаше твърде много време. В живота му нямаше място за дълги разговори, смях и песни. Искаше само нещо, които можеше да получи на мига — и макар болезнено да копнееше за нея, разбра, че това няма да е достатъчно.

Нейните дни не бяха изпълнени със събития и вземане на решения. Той не можеше да бъде забавление за Палакис. А ако тя разсейваше него, всички щяха да загинат. Опита се да си спомни доводите, които се въртяха в мислите му. Тишината около тях сякаш се разрасна и той осъзна, че прекалено дълго не отговаря.

— Тук сте значи! — каза Хефест, докато прекрачваше камъните. Младежът държеше топло одеяло и го наметна на раменете на Палакис, без да каже нищо друго. От начина, по който ръката му остана на рамото ѝ, на Ксенофонт отново му се стори, че той сякаш предявява претенции към нея.

Знаеше, че Хефест много добре осъзнава, че е прекъснал нещо. Палакис се беше изчервила. Хефест също се изчерви и движенията му станаха неловки.

— Намерих храна — каза той. — Месо, сварено с някакви билки. Малко вино. Кисело е, но е по-добре от нищо. Ще дойдеш ли, преди да е свършило?

Въпросът беше насочен към Палакис и тя се изправи с лекота, стъгна мокрото одеяло и се уви със сухото. Погледна отново Ксенофонт, преди да се извърне. Той се беше вторачил в земята между краката си. На лицето ѝ се появи нещо като раздражение, почти ярост. Устните ѝ се превърнаха в тънка черта. Тя хвана Хефест за ръка, с което го изненада.

Мракът се спусна над възвишенията и гърците задряха треперещи под одеядлата.

Дъждът беше спрял и мъглите се вдигнаха и се видяха чукарите. Ксенофонт вдигна ариергарда, докато Хрисоф събираше спартанците отпред и ги подготвяше. Всички бяха изгладнели, но имаше достатъчно студена чиста вода; и макар че бяха мокри, продължаваха да вонят. От някои от мъжете се издигаше пара, докато ставаха.

Войската на кардухите започна да навлиза в прохода. Нямаха никакъв строй и в очите на гърците приличаха на разбунен кошер. Небето се проясни и противниците заприличаха на подскачащи черни фигури, които бяха твърде много и запречваха всичко. Гърците се строиха и Ксенофонт заповяда колоната да тръгне напред и отново да спре. Кардухите също спряха. Гърците само ги гледаха. Бяха на няма и двеста крачки от прохода.

Когато отгоре зазвучаха тръби, Ксенофонт благодари на боговете. Звукът им събуди радост в него. Тревожеше се, че двете хиляди са се изгубили в мрака из чукарите. Бяха прекарвали нощта в мълчаливо треперене, търпейки дъжд и вятър с още по-малко защита, отколкото онези долу. Но въпреки това се бяха промъкнали към врага още по зазоряване и Ксенофонт можеше само да ги благослови за това.

Видя смайването на кардухите. Те познаваха воденето на воини в планините и очевидно изпитваха ужас, че някой ги наблюдава отгоре. Когато хората му се спуснаха с рев по склона. Хрисоф поведе спартанците си напред с двойно по-бързо темпо от обичайното. Те запяха пеана, песента на смъртта. Ксенофонт не издържа и се включи с цяло гърло. Някои от гърците около него го изгледаха с изумление.

Кардухите се разбягаха като плъхове. Ксенофонт чу радостните викове на мъжете, които се спускаха по склоновете. Тайната пътека ги беше извела от другата страна на прохода, така че те вече се насочваха към следващата долина. На самия Ксенофонт не му оставаше друго, освен да ги последва със строения ариергард покрай разчистените прегради от клони и тръни. Кардухите бяха изчезнали и макар че чу как дюдюкането зад него се поднови, звукът беше по-скоро скръбен, отколкото предизвикателен.

Докато гърците минаваха през прохода, слънцето надникна през ниските облаци и лъчите му докоснаха като пръсти зелената земя. Ксенофонт видя напред къщи и стада овце и кози. Устните му се извиха в усмивка при мисълта за печено месо. Долината беше тясна, но зелена, и очевидно беше скритото сърце на планината. Като нищо можеше да е единствената по рода си в целия район. Ксенофонт погледна към Палакис с намерението да ѝ се усмихне. Тя се беше загледала някъде напред към долината, а Хефест крачеше плътно до нея.

По обед на следващия ден един стар кардух дойде в къщата, в която се беше настанил Ксенофонт, и застана пред него с наведена глава, приемайки унижението, за да го изслушат. Ксенофонт нареди да доведат младия воин, който беше разкрил тайната пътека около прохода. Младежът пристъпи към стареца, зашлеви го и му се изсмя. Ксенофонт заповяда да го дръпнат назад.

Старият кардух заговори на своя език и когато го сръгаха с дръжка на копие, младият започна да превежда враждебно и с неохота.

— Моли да не подпалвате къщите. Казва, че хората му искат да бъдат оставени на мира, но лъже. Изпратили са старец, защото е ненужен. Убийте го, ако искате, той няма значение.

Мършавият старец започна да се дърпа и да рита към по-младия много преди думите му да бъдат преведени на гръцки.

— Какво казва? — попита Ксенофонт.

Младият мъж сви рамене и промърмори нещо на родния си език, докато старецът съскаше ругатни към него.

— Ние воюваме, за да победим. Няма правила. Щом този стар глупак е тук, аз бих проверил стражата, за да се уверя, че не са им прерязали гърлата.

Старецът отново заговори и Ксенофонт заслуша преводача. После вдигна ръка и каза:

— Кажи му следното. Искаме само да минем оттук. Няма да изгоря къщите му, ако ми върне мъртвите, за да бъдат погребани според обичаите ни. Кажи му само това и нищо повече.

Младият кардух се подчини намусено. След като го изслуша, старецът се поклони. Ксенофонт му махна да си върви. Докато ги извеждаха, реши да се разходи до края на лагера

и да провери дали стражите са живи и по местата си. Нямаше доверие на кардухите.

През нощта телата на падналите гърци бяха донесени край селото. Стражата вдигна тревога, когато видя движещи се сенки, но мъжете, които се втурнаха напред с факли, откриха само подредените трупове на хора, които познаваха. Прибраха ги с почит, като свои братя. Никой не спа тази нощ, всички се молеха за мъртвите. Телата бяха измити и помазани от жените, след което отново облечени. Раните бяха защити, брадите — намазани с масло. Нямаше оръжия, които да бъдат погребани с мъртвите или да се поделят сред приятелите и близките им. Изкопаха голям общ гроб и положили телата в него. Гледката беше жестока на светлината на факлите и Ксенофонт чу много жени да ридаят. Запита се дали кардухите ще разберат какво правят, или ще отворят гроба веднага щом гърците си тръгнат. Пропъди тази мисъл. Повече от това не можеха да направят. Положили телата с достойнство, молитви и плач, след което внимателно утъпкаха пръстта.

По изгрев-слънце напуснаха долината. Оставиха къщите непокътнати, но взеха всичко, което ставаше за ядене, включително стадата кози и овце.

Първите нападения започнаха още преди слънцето да е надникнало над върховете. Кардухите се промъкваха с хиляди над тях и от тази височина дори хвърлен камък можеше да събори човек. По-лошо стана, когато планинците започнаха да бутат по склона големи канари, които се търкаляха, подскачаха и смазваха всички, които не бяха достатъчно бързи да отскочат. Но те поне можеха да се видят. Мъглите се разпръснаха дотолкова, че снегът по върховете искреше под лъчите на слънцето. Беше станало още по-студено, но битката ги стопляше.

Действията на Ксенофонт и Хрисоф се превърнаха почти в рутина. Ако кардухите атакуваха предната част на колоната, Ксенофонт изпращаше хора от ариергарда по странични пътеки и те се мъчеха да се изкачат възможно най-високо. Това изобщо не се нравеше на противника и кардухите изоставяха позициите си веднага щом видяха, че ги заобикалят по подобен начин. Ако Ксенофонт биваше подложен на атака, Хрисоф правеше същото и пращаше спартанци нагоре и назад като подкрепление.

В края на деня всички бяха изтощени и обезсърчени. Ксенофонт не знаеше колко още могат да издържат на тези изпитания — и колко мили са изминали през дългия ден. Затвори очи и веднага заспа.

Сънува скъсани вериги и падащи счупени окови.

На сутринта намери Хрисоф и му разказа съня си. Трябваше да е някаква добра поличба, послание от боговете.

Спартанецът се усмихна и Ксенофонт се зарадва. Липсваше му приятелството, което се бе зародило помежду им — двамата бяха разделени в двата края на колоната. Всеки мъж има нужда от моменти на топлина и смях, иначе започва да линее. Палакис като че ли го избягваше, което означаваше, че Хефест вече не му е подръка. Оставаше единствено Хрисоф — а той изглеждаше уморен и дори изтощен. Брадата му беше сплъстена и имаше голям бял кичур по средата.

— Това е добър сън — рече Хрисоф. — Ще кажа на мъжете. Няма да е зле да принесем в жертва козите, които взехме. — Зачака разрешение, но Ксенофонт не се поколеба.

— Ще им източим кръвта като жертвоприношение, но ще вземем месото. Още малко остава, Хрисофе.

През следващите два дни нападенията бяха по-редки. От деретата по склоновете

понякога летяха стрели, но обикновено биваха отбивани от щит. Един спартанец все пак беше убит от такава стрела на втората сутрин — улучи го отстрани в гърдите и той изкашля кръв, седна и не можа да се изправи. Земята беше камениста и нямаха с какво да изкопаят гроб, така че натрупаха отгоре му гладки камъни, докато не се получи малка могила.

Младият кардух избяга през първата нощ — беше прегризал или протъркал въжето, с което го връзваха, докато спи. Ксенофонт си спомни съня за падащите окови: надяваше се той да не е знак за бягството на пленника му.

На третата сутрин след напускането на долината и седмата от навлизането им в планините стигнаха до теснина, след която имаше стръмен склон, който се спускаше в огромна равнина. От тази височина виждаха разстояние, което можеше да се измине за един ден. На няма и половин миля от билото течеше огромна река.

Зад нея на зелено-златистата равнина ги очакваше войска. Пушечите от лагерните огньовете се издигаха като нишки във въздуха. По ниските хълмове блестяха карета пехота. Бяха се опитали да заемат високи позиции, но те бяха малко, и затова се бяха скупчили в подножието на планината подобно на острови в океана. Хрисоф извика Ксенофонт отпред да ги огледат. Въпреки че врагът ги очакваше при реката, двамата се прегърнаха и се разсмяха. Планините бяха зад тях.

— Чудно ми е какво кара сатрапа да ни чака през зимата — каза Хрисоф, докато се взираше в далечината, заслонил ръка от слънцето. — Явно дължи огромна услуга на персите, щом е готов да мръзне тук.

Ксенофонт скри разочарованието си. Беше разбил оковите, но се беше надявал битките и кръвопролитията също да са останали зад него в планините. Беше изтърпял достатъчно и мисълта за нови сражения бе изтощителна. Който и да беше врагът, каквито и да бяха отношенията му с Персия, той ги очакваше — и стоеше на пътя му.

— Ще трябва да минем през реката, за да се приберем у дома — каза той.

— Ще намериш начин — отвърна Хрисоф. Ксенофонт го погледна, но в изражението на спартанеца нямаше нито подигравка, нито веселба. — Вече си го правил.

Гръцката колона мълчаливо се запуска по склоновете. На хората от обоза им беше трудно, но хоплитите напредваха в строй, като внимаваха къде стъпват.

Опиянението обхвана всички. Бяха излезли от планините. Бяха живи. Тук дори въздухът сякаш беше по-сладък след влажните мъгли на планината.

Отново разполагаха с място да се строят по обичайния си начин — каре в карето. За хората беше почти успокояващо да видят старите редици около себе си, макар че много познати лица липсваха. Стотици бяха изгубили живота си в планините, десетки жени бяха отвлечени по време на сраженията. Онези, които стояха тук, бяха оцелели, но белязани със спомени, които щяха да ги преследват до края на живота им.

Ксенофонт имаше чувството, че е остарял с десет години. Погледна с глуха ярост към войската от другата страна на реката, когато видя появяването им. Не знаеше кои са те, нито защо са тук. Изпитваше гняв към тях, защото му препречваха пътя — а му беше писнало от онези, които се осмеляваха да се изправят срещу него.

Хрисоф чакаше търпеливо заповеди при строените спартанци, които изглеждаха малко размъкнати след всичко преживяно. Ксенофонт осъзна, че впечатлението не се дължи само на брадите и плитките, но и на усещането, че са изхабени, сякаш дори те не могат да продължават вечно напред. Беше разчитал на невероятната им издръжливост и ги беше използвал първи и в най-тежките ситуации. Но те бяха просто хора. Дългите червени наметала бяха прокъсани и протъркани, краищата на много бяха грубо накъсани за превръзки. Мнозина спартанци имаха червени превръзки по бедрата и раменете — вече всъщност кафяви, потъмнели от кръв. Робите илоти стояха мълчаливо между тях с щитове и копия. Заедно те бяха елитът и Ксенофонт знаеше, че не би могъл да стигне дотук без кръвта, която бяха пролели.

Те го гледаха без гняв и очакваха заповедите му. На свой ред той посрещна погледите им, без да трепне. Те бяха изиграли своята роля, но и той също. Ксенофонт погледна към отсрещния бряг на реката, където полковете пехотинци все още се строяха, изпаднали в дива възбуда от появяването на врага. Бяха може би три или четири пъти повече от гръцките хоплити, около трийсетина хиляди души. Щяха да се сторят огромна войска на всеки, който не бе виждал Кунакса. Ксенофонт обаче само махна с ръка към отсрещния бряг и сви рамене.

— Кои са онези, че застават срещу нас? — високо попита той с глас, в който ясно се долавяше гневът му. — Срещу нас, които минахме през войската на персийския цар, без никой да успее да ни се изпречи. Срещу нас, които прекосихме планините на кардухите и сме все още живи! Явно Тисаферн е имал много пощенски гълъбчета. Онези от другата страна на реката никога не са виждали гърци. Те нямат представа срещу какво се изправят. — Ухили се. — Само си помислете какви физиономии ще направят, когато разберат!

Дори мрачните спартанци реагираха на това с усмивки, когато си представиха смутените врагове.

Голямото гръцко каре чакаше зад редиците на Хрисоф. Те също изглеждаха очукани и мършави, само сухожилия и воля. Дълго бяха карали почти без храна — и твърде много дни се бяха сражавали за живота си. Мечовете им бяха нащърбени и затъпени и никой от тях не се беше къпал от повече от седмица. Въпреки това Ксенофонт така се гордеше с тях, че имаше чувството, че гърдите му ще се пръснат.

Пак погледна към отсрещния бряг. Той ги беше довел дотук. Отговорността му тежеше, но нямаше да я захвърли, ако тя щеше да му гарантира, че някоя вечер ще може да пие в Атина и да заспи в собственото си легло.

— Ела с мен при реката — каза той на Хрисоф. — Вземи копиеносци с най-дългите копия и щитоносци, които да ги пазят. Ще намерим брод и ще покажем на тези слуги на персийския цар кои сме.

Малкият отряд тръгна с него към брега. От другата страна се виждаха развети знамена, непознати на Ксенофонт. Войниците носеха бронирани горни дрехи като персите, но бяха по-дребни, а знамената им бяха украсени със странни символи. Трудно беше да не се отчае човек при вида на такова множество, но Ксенофонт въпреки това закрачи към водата, сякаш не виждаше никаква заплаха.

Реката се оказа много по-широка, отколкото си мислеше — до отсрещния бряг имаше поне сто крачки. Освен това течението бе бързо и образуваше вълни, наподобяващи летящи на ято гъски. Ксенофонт гледаше как нахалните вражески стрелци решиха да изпробват обхвата на лъковете си, като приближиха брега и опънаха тетиви. Бяха трийсетина и Ксенофонт трябваше да застане зад два бронзови щита, като се мъчеше да не трепва от съскането и ударите на железните остриета.

Между залповете спартанците изпробваха дълбочината с копията си, но не успяха да открият брод. Дори и най-дългите копия потъваха до ръцете, които ги държаха. Когато един войник беше улучен от стрела и го отнесоха назад, гърците се дръпнаха извън обсега на стрелите. Ксенофонт усети погледа на Хрисоф, докато се отдалечаваха. Той повдигна въпросително вежди, неуверен как да постъпи. Беше предположил, че врагът познава реката. Вместо това изглеждаше, че противниците им са изминали дълъг път в отговор на призива на персийските си господари и също нямат представа къде се намират бродовете. Така или иначе, без подходящо място за прекосяване той нямаше как да отговори на предизвикателството им.

Беше малко умърлушен, докато се връщаше при чакащите гърци. Налагаше се да продължат да търсят. От високото беше видял, че над реката няма никакви мостове. Трябваше да намерят място, където водата е по-плитка, където някой стар нанос от камъни или чакъл е устоял на течението. Най-лоша бе мисълта, че ще трябва да пренощуват в голата равнина. Вятърът се беше засилил и развяваше дрехите и косите им. Нещо по-важно, нуждаеха се от храна.

— Можем да пратим ловци назад да потърсят дивеч — предложи Хрисоф, който сякаш повтаряше мислите му на глас.

Ксенофонт вече гледаше зад карето към сивите и зелени чукари, от които бяха слезли. Някакво движение при високия проход привлече вниманието му и той заслони очи и се загледа, след което поклати глава.

— Не мисля, че ще позволят — каза и посочи.

При прохода, от който бяха дошли, се бяха събрали безчет кардухи — повече, отколкото Ксенофонт беше предполагал, че могат да съберат. Хиляди размахваха копия и лъкове и дюдюокаха, макар че звукът едва достигаше до тях заради разстоянието и вятъра.

— Аха. Значи не можем нито да се върнем назад, нито да продължим напред — каза Хрисоф. — Мисля, че е добре да си починем един ден. Да изядем и изпием последните си запаси храна и вино. Да превържем и зашием раните. Някои страдат от треска и имаме мнозина на носилки. Нека кардухите си вият по върховете. — Спартанецът потръпна, когато

в съзнанието му изникна някакъв спомен. — А ние междувременно ще почиваме и ще си възвърнем силите.

— Ще помоля Атина да ни покаже пътя напред — каза Ксенофонт.

Хрисоф сведе глава, когато чу името на богинята.

— Почитаме я. Девата щитоноска, господарката на войната и мъдростта. Как може да не я почитаме? Тя е много спартанска богиня. Може би тя ти е пратила съня с разбиването на оковите.

Ксенофонт се усмихна.

— И аз мисля така. Даде ми надежда в момент, когато бях на крачка от отчаянието.

Хрисоф го погледна изненадано.

— На крачка от отчаянието ли? Изобщо не ти личеше.

Ксенофонт извърна поглед.

— Да кажем, че се радвам, че излязохме от планините. Имам чувството, сякаш сме прекосили царството на мъртвите и отново сме се върнали на белия свят. Разбираш ли ме?

— Разбира се — отвърна Хрисоф. — Но все пак преминахме.

Наоколо нямаше никой, който да ги чуе. Другите ги бяха изпреварили и двамата водачи крачеха сами, наслаждавайки се на момента покой.

— Аз... За мен беше чест да водя спартанци в битка — неловко рече Ксенофонт.

— Да. Винаги е чест — отвърна Хрисоф. След малко се намръщи и продължи: — Видях онзи твой млад приятел, Хефест. Главата му се е завъртяла по любовницата на Кир... как ѝ беше името?

— Палакис — тихо каза Ксенофонт. Произнесе го едва чуто и Хрисоф го забеляза.

— Искаш ли да пратя двама момци да го сплашат? Тя е твоя, ако изобщо може да е нечия.

Ксенофонт поклати глава и заби поглед в земята.

— Не. Няма да я насилвам. Тя или ще дойде при мен по своя воля, или изобщо няма да дойде. — Отвори отново уста да заспори със самия себе си, но размисли.

— Дватама изглеждат *много* близки — каза Хрисоф.

Ксенофонт рязко се обърна към спартанеца, с което предизвика смеха му.

— Извинявай. Просто те дразнех.

— Мислех си, че спартанците не се смеят — отвърна Ксенофонт: отказваше да види смешното в думите му.

— Кой ти е наговорил тези глупости? Ако не се смеехме, поне на любовта и войната, светът щеше да е много тъжен. Веднъж видях как един леопард скочи върху човек. Десет години минаха оттогава и още се размивам, когато си спомня физиономията му.

Тази нощ Ксенофонт спа неспокойно и се събужда пет или шест пъти, така че когато видя отново слънцето, имаше чувството, че изобщо не е мигвал. След седемте дни сред високите чукари седна, за да се порадва на изгрева в ранината.

Реката беше като златна лента и дори персийските васали, призвани да го спрат, изглеждаха някак величествено на тази светлина. Точно в такива моменти се крие смисълът да си жив, помисли си той. Когато си изпълнен с нещо повече от радост — с великолепно благоговение. Опита се да улови мисълта, за да я опише на Сократ. Толкова много неща имаше да казва на дъртия мошеник! На първо място беше желанието да благодари на философа за съвета му да замине. Атина беше станала неприветливо място за Ксенофонт,

макар че досега не беше в състояние да го разбере. След Кунакса, след дългия им изход от Персия той най-сетне осъзна колко дребни са били някогашните му грижи. Можеше да познае отново покоя и да загърби гнева, който го разяждаше отвътре.

— Добро утро — каза Хрисоф. — Водя двама младежи. Мисля, че ще искаш да чуеш какво имат да кажат.

Ксенофонт се прозя и разтърка очи. Беше мръсен и брадясал. Рожденият му ден беше минал преди седмици, почти без да забележи. Беше на двайсет и седем, но се почувства по-стар при вида на младите спартанци. Те стояха почти голи, ако не се брояха сандалите им. Единият беше навил наметалото си и го бе метнал през рамо, като го бе закопчал на гърлото си. Носеше колана с меч си като препаска през бедрата, докато другият беше съвсем гол и изобщо не изглеждаше да се притеснява. И двамата изглеждаха невероятно здрави, помисли си Ксенофонт, докато потъркваше брадичката си.

— Да, слушам ви. Просто се наслаждавах на изгрева. Какво има?

— С брат ми бяхме отишли на разузнаване. Вървахме час или два вчера привечер, около трийсет стадия надолу по реката. Започваше да се стъмва, когато видяхме един старец и една старица да крият дрехи или някакъв плат в камъните на отсрещния бряг. Помислихме си, че може да преплуваме, така че...

Брат му го прекъсна развълнувано:

— Захапахме ножовете си и нагазихме в реката, но водата така и не се надигна по-високо от кръста ни. Когато стигнахме другия бряг, старците бяха изчезнали и затова се върнахме.

— Видяха ли ви? Разровихте ли дрехите? — попита Ксенофонт, който вече се беше разбудил напълно.

Видя, че Хрисоф се е ухилил на реакцията му, но не му обърна внимание. В отговор двамата братя поклатиха отрицателно глави. Ксенофонт стисна радостно юмрук.

— И двамата си спечелихте благодарността ми.

— Браво на вас, момци. А сега се връщайте да проверите снаряжението си — каза Хрисоф. — Не мисля, че ще почиваме днес.

Ксенофонт се усмихна.

— Имам план, Хрисофе.

— Разбира се, че имаш.

Последните запаси храна бяха спомен и забавянето само беше отслабило колоната. Нужно беше известно време всички да бъдат накарани да станат, но слънцето още не се бе издигнало високо, когато Хрисоф поведе цялата войска покрай брега след двамата братя, които влязоха в ролята на съгледвачи. Бродът се намираще само на две мили надолу по течението, но моментът на истинската опасност беше при преминаването. Докато бяха до кръста във водата и се бореха със силното течение, гърците щяха да са ужасно уязвими. В историята на Гърция не една войска беше разбивана напълно, докато се опитва да мине през брод.

От отсрещния бряг врагът ги гледаше. Конницата започна да ги следва покрай брега, но хилядите пехотинци останаха на по-високия терен, предпочитайки изгодната позиция.

Кардухите в планината също се бяха струпали по склоновете и наблюдаваха какво става. Ксенофонт не ги изпускаше от поглед, докато вървеше с ариергарда. Все още не можеше да разбере напълно тези планинци и затова не можеше да състави план как да постъпи с тях.

Веднага щом Хрисоф се отдалечи, кардухите се спуснаха по склоновете и спряха под тях. Вероятно не възнамеряваха да нападнат, но ако им се отвореше възможност, със сигурност щяха да се нахвърлят върху гърците като вълци върху агнета. Бяха понесли жесток пердах в собствените си планини и гордостта им беше наранена.

— Спокойно, елини — извика Ксенофонт.

Капитаните знаеха какво се кани да направи и го одобряваха. Бродът беше твърде тесен и уязвим, за да се опитват да минат през него срещу добре въоръжен противник. Нещо повече, гърците бяха по-слаби, отколкото всеки друг път — нямаше смисъл да се отрича това. Трябваше им добра храна и почивка почти месец или повече, за да си възвърнат бойната форма.

Хиляди конници ги очакваха на отсрещния бряг. Вестоносци препускаха напред-назад, докато останалите стояха и чакаха, очевидно объркани или уплашени, че някъде наблизо има брод. Ксенофонт заслони очи и се помъчи да огледа войската. Може би си мислеха, че гърците се опитват да ги заблудят. Може би Тисаферн ги беше предупредил за коварството им. Той се озъби, после викна:

— Напред! Другите назад!

И първите редици на Хрисоф наскочаха във водата, вдигайки пръски, които заблестяха на слънцето като искрящи криле.

В същия момент половината хоплити от ариергарда се обърнаха и *побягнаха* назад покрай брега. Тичаха като на състезание, като се бутаха и си викаха един на друг. Единствено хората от обоза останаха на мястото си, както им бе наредено. Някои от тях носеха мечове и копия, за да се защитят при евентуална атака. Това беше най-трудното решение, но Ксенофонт все пак даде заповедта. Някоя войска не можеше да маневрира на бойно поле и в същото време да защитава десет хиляди цивилни. Ксенофонт се замоли на Атина да бди над хората от обоза, докато самият той тичаше като момче и се смееше на странността на ситуацията.

По някакъв начин пълният хаос, който бе причинил, му даваше усещането, че може да тича цял ден. Маневрата беше негова. Нямаше втори брод.

Откри, че пет хиляди гърци могат да реват страховито. Дори да разтърсят небесата, ако пожелаят. Тичаше с ясна мисъл, че трябва да прецени идеално всичко. Беше се върнал обратно, сякаш да прекоси реката на друго място. В същото време не смееше да изтощи прекалено много хората си с дългите разстояния. Рано или късно трябваше да се откаже и да се върне при брода, открит от двамата братя. Задачата му беше да откъсне врага от Хрисоф. Спартанците междуременно трябваше да минат през реката. Трудно беше да не се ухили при мисълта, че врагът ще се сблъска за първи път с такива страховити воители.

— Готови! — изрева Ксенофонт. — Загряхме достатъчно! Обратно към брода.

Воиниците спряха и се разсмяха. Духът им бе приповдигнат и всички се наслаждаваха на пълния хаос, който бяха предизвикали на отсрещния бряг.

Ксенофонт зърна движение с крайчеца на окото си и изруга. Нуждаеха се от уловката, за да объркат врага достатъчно дълго, за да могат спартанците да пресекат реката. Частта от плана, която не можеше да се предскаже, беше как ще постъпят кардухите. Както се беше опасявал, те бяха видели разделянето на силите му. Бяха видели слабост и сега се втурнаха устремно към гърците, полудели от жажда за отмъщение. Ксенофонт си пое дълбоко въздух и викна:

— Стой!

Всички рязко спряха и смехът утихна, когато видяха как виещите кардухи се спускат като лавина към тях.

— Гърци! Мъже от Коринт и Стимфал, от Тесалия и Аркадия, от Родос, Крит и Тива! Стройте се! И запомнете следното. Вече се изправихме срещу кардухите в планините им. Сега те се изправят срещу нас в равното. Никога не са виждали бойна редица с щитове, копия и мечове! Нека да дойдат с цялото им джафкане и вой! Ще се отнесем с тях като с кучета, каквито са — и ще ги посечем!

Изкрещя последните думи и войниците изреваха в отговор. Ксенофонт със задоволство забеляза, че някои от кардухите се поколебаха. Намираха се далече от закрилата на планините си и усещаха ясно огромната пустота на равнината около тях.

Изправени пред дивата им атака, гърците се подредиха в строй, който им беше познат като дишането. Намираха успокоение в това да протягат ръка и да докосват с пръсти онези пред тях, за да намерят идеалното разстояние между редиците.

— Къде ми е щитът? — извика Ксенофонт.

Един спартански илот приближи тичешком с щит на гърба и му го подаде с поклон. Беше останал с войниците, за да служи. В облекчението си Ксенофонт му благодари като на свободен, пхна лявата си ръка през единия кожен ремък и сграбчи другия. Почувства щита като част от себе си и замахна с него, наслаждавайки се на движението.

— Спокойно, елини! — извика той. — Има време. Шейсет крачки напред и спрете. Копията да са готови да отбият атаката! Спокойно!

Кардухите сигурно виждаха плътен блок от пет хиляди гърци, повече метал, отколкото плът, с реката зад тях. Ксенофонт ги беше накарал да се придвижат напред, когато си помисли за стрелците на другия бряг. Движението като че ли отрезви донякъде виещите диваци, които тичаха към тях. Кардухите виждаха огромен движещ се звяр, костенурка от бронз, вещаеща смърт. Нямаше хора от лагера, които да защитават. Гърците бяха мършави, мръсни и изморени — но *мразеха* кардухите.

Две или три хиляди планинци се нахвърлиха върху гръцкото каре като градушка върху каменна стена. Биваха посичани на мига. Скачаха и крещяха, но не можеха да пробият стената от щитове. Ксенофонт гледеше с изумление и възторг как оцелелите отстъпиха. Онези зад тях бяха забавили крачка при вида на непробиваемата формация и кръвта на сънародниците си.

— Шейсет крачки напред! — нареди Ксенофонт.

Редиците тръгнаха напред и кардухите се обърнаха и побягнаха като бити кучета — все още озъбени, но уплашени. Все повече и повече се оттегляха по склоновете и за момент на Ксенофонт му се прииска да се втурне след тях. Вместо това ги наблюдаваше как спират, подпрени на копията си, и гледат гърците. Нямаше да нападнат отново.

Ксенофонт поклати доволно глава и изрева:

— Вече ни познават!

Гърците му отговориха с ликуващ рев, който отекна от планините.

— Няма да ни атакуват отново, а ако го направят, вече им знаем мярката. Обратно към реката. Към брода. И по-бързо!

Някои от войниците запъшкаха и той им се изсмя.

— Какво? Не си ли починахте? Време е да потичаме! Нима искате спартанците да грабнат цялата слава за себе си?

Мъжете замърмориха одобрително и отново се затичаха. Зад тях кардухите най-сетне се

бяха смълчали.

Когато петте хиляди на Ксенофонт се върнаха при брода, прашни и ухилени от успеха си, приближаваше пладне. Бяха поздравени с викове от хората от лагера, които се скупчиха около тях и ги тупаха по гърбовете. Облекчението им беше осезаемо. Хората от лагера бяха гледали как защитниците им побягват в две посоки, оставяйки ги сами на вражеска земя за първи път след Кунакса.

Ксенофонт научи, че спартанците са прекосили реката без особена съпротива и са разчистили брега от всеки, проявил глупостта да им се изпречи на пътя. Покрай отсрещния бряг лежах захвърлени знамена. Ксенофонт ясно можеше да види откъде е минал Хрисоф — беше оставил диря от трупове след себе си. Стисна зъби и се запита къде ли се е дянал спартанецът. Планът беше да овладеят брода и да го изчакат да преведе хората от лагера. Противникът имаше прекалено голяма конница, за да бъде държана под контрол.

Ксенофонт потръпна, когато нагази в реката. Посегна да напълни шепи с ледената вода и да измие лицето си. Беше ужасен, че Хрисоф не е останал на брега. Трябваше да си напомни, че се доверява на спартанеца, особено след планините на кардухите. Щом Хрисоф беше решил да изостави района на брода, значи беше имал основателна причина да го направи.

Десетина хоплити застанаха в течението, за да отбележат откъде минава плитчината, и с жестове и окуражителни викове заприканваха хората да вървят напред, като в същото време внимателно следяха за внезапна поява на конници или стрелци. Петте хиляди на Ксенофонт бяха минали първи и много бързо, след което бяха подсигурили района, докато останалите се препъваха и се теглеха едни други през реката.

Ксенофонт остана във водата, макар че краката му изтръпнаха от студа. Първоначалното му намерение беше да остане само за кратко, но стотици хора, нагазили до гърди във водата, го засипваха с благословии, че ги е спасил.

Не че беше имал избор.

Когато всички стигнаха благополучно другия бряг, Ксенофонт отново строи хоплитите около тях. Страните на карето бяха тънки без Хрисоф, но Ксенофонт въпреки това ги поведе нагоре по склона и видя цялата равнина за първи път, откакто бяха стъпили на нея.

Полковете на персийските васали стояха неподвижни по билата на ниските хълмове недалеч от мястото, където Ксенофонт спря карето. Видя някои от пехотинците, които бе зърнал от другата страна: все още бяха по местата си. Бяха заели високи позиции и бяха решили да ги задържат независимо от всички трикове и игри на гърците. Едно малко каре тръгна нагоре по склона към мястото, на което се намираха. Той моментално позна кои са тези мъже и сърцето му се изпълни с гордост и тревога.

Подобно на пълзящо насекомо, спартанците изведнъж заблестяха в златисто. Цялото каре вдигна щитове, които се припокриха, за да ги защитят от валящите върху тях копия и стрели. Това беше войната, която познаваха, и Ксенофонт заповяда да тръгнат в същата посока. Врагът нямаше как да знае колко много необучени мъже и жени има в карето, а щеше да види само едно масивно настъпление. При тази мисъл Ксенофонт се усмихна и усети как умората го напуска.

Докато вървяха, си даде сметка, че равнината е много по-пуста отпреди. Огромната част от конницата сякаш беше изчезнала. Покрай целия бряг на реката лежах захвърлени знамена — прекалено много, за да са били посечени дори от спартанците. Това можеше да означава,

че врагът е напуснал бойното поле. Ксенофонт не смееше да се надява, че заключението му е правилно.

Онези, които бяха останали, стояха по склоновете, но не предприемаха нищо.

Спартанците се заизкачваха нагоре и започнаха да си пробиват път през врага като гъсеница, ядяща листо — парче по парче. Ксенофонт видя как черни фигури започнаха да се спускат по склоновете във всички посоки. Веднъж беше видял как се разбягват новоизлюпени паяци, след като едно дете беше разръчкало гнездото им. Гледката беше подобна: пълзящите войници се мъчеха да избягат колкото се може по-далече от златистите щитовете и червените наметала.

Зимните дни бяха кратки и скоро слънцето се превърна в сияеща ивица на хоризонта. Хрисоф се спусна от билото, което беше спечелил. Хората му мъкнеха целия обоз на войската, изоставен в настъпилия хаос. От пленниците научиха, че водачът, който беше избягал от бойното поле, е сатрапът на Армения Тирибаз, приятел от детинство на персийския цар. Това приятелство му бе струвало цяло състояние. Хрисоф донесе на Ксенофонт сандък, носен от двамата братя, които бяха открили брода. Беше пълен със сребърни монети — заплатата на всички наемници, събрани от Тирибаз.

— Повечето от тях избягаха, но онези на хълма не помръднаха — каза Хрисоф. — Реших да видя какво ги кара да стоят, докато всички останали бягат.

— Правилно решение — потвърди Ксенофонт и моментално му прости за всичко.

Хрисоф сведе с облекчение глава. Беше се тревожил, че Ксенофонт ще му чете конско, че е изоставил хората от лагера.

Вечерта Ксенофонт събра капитаните и вдигнаха чаши вино от плячката — лагерът на сатрапа Тирибаз беше пълен с храна и напитки. В равнината пламтяха големи лагерни огньове и всички около тях се веселяха.

За два дни се отдалечиха на трийсет мили от планините. Не бързаха. Починаха си при изворите на Тигър, след което изминаха още шейсет мили до бреговете на Телебоас. Нямаше и следа от Тирибаз. Отново започнаха да вземат каруци, мулета и роби всеки път, когато попадаха на тях. Каруците скоро се претовариха. Ксенофонт не се опита да ограничава хората си. Минаха покрай храмове на странни чуждоземни богове, където поклонници бяха оставяли дарове в продължение на столетия. Тези дарове също преминаха в ръцете на гърците.

Зимата ставаше все по-осезаема, докато пътуваха на север. Ден след ден вървяха през земи, вариращи от тъмни, подобни на кръпки ниви до гори или лозя в спретнати редици по склоновете на хълмовете. По време на дългия поход се създаваха и разваляха приятелства, отпразнуваха се сватби. Лично Ксенофонт се съмняваше, че много от тях ще се запазят, но онези, които казваха клетвите си, изглеждаха достатъчно доволни и събитието им даваше кратък момент на щастие.

По време на един от преходите Ксенофонт се озова до Палакис и Хефест. Двамата вървяха един до друг и изглеждаха като любовници. Трудно беше да се прецени със сигурност. Ксенофонт бе усещал хиляди пъти върху себе си изгарящия й поглед. Беше искал тя да го чака, да е готова за деня, когато той няма да е обременен с отговорността за толкова хора. Та нали самият той беше казал на Хефест да я пази! Тогава беше в известен смисъл посилен, прекалено зает с всички, които имаха нужда от него. Сега, докато се изкачваше по полегатия склон, не можеше да се сдържи да не й хвърля скрити погледи, като си казваше, че го прави толкова често, колкото би заглеждал и всяка друга жена. Имаше обаче чувството, че тя знае какво прави. Жените май винаги знаеха кога мъжете са заплениени от красотата им и се мъчат да не ги зяпат.

Отърси се от унеса си и си представи как ще се смее Сократ, когато го чуе. Щеше да каже, че любовта превръща всички мъже в глупаци. Досущ като виното.

Някаква суматоха отпред го откъсна от мислите му. Ксенофонт присви очи на слабото зимно слънце. Съгледвачите се бяха изкачили на едно било, за да огледат най-добрия възможен път напред. Бяха на около хиляда крачки и изглеждаха съвсем дребни, но когато ги видя, сякаш ледена ръка легна върху гърдите му. Фигурките подскачаха и размахваха ръце. Нападаха ли ги? Огледа се и видя с нови очи колко опърпани са станали хората му. Вървяха от толкова много време, че вече не приличаха на войска, а на преселение на някакви номади. Пригответи се да дава заповеди, като се оглеждаше за Хрисоф, когато видя, че няколко души в началото са се отделили и тичат към съгледвачите. Те също започнаха да викат и да размахват ръце, но този път той чу виковете им: „*Таласа! Таласа!*“ — морето. Морето.

Свали торбата от раменете си и се затича към билото заедно със стотици други. Викове пред него се засилваха. Морето. Бяха мечтали за него още в пустините. Някъде пред тях имаше гръцки селища. Гръцки градове и най-вече гръцки кораби, които можеха да ги откарат навсякъде, където поискат. Ксенофонт видя как мъже и жени падат на колене и плачат. Стоеше зашеметен, докато хората го прегръщаха и му благодаряха за всичко, което е направил за тях, за това, че ги е спасил. Усети как сълзите потичат и по неговото лице и избърса очи, като се опитваше да се овладее.

— Там! Заведете го при Ксенофонт! — разнесе се глас и когато се обърна, Ксенофонт

видя да водят при него някакво пастирче. Момчето приличаше на грък и когато заговори на гръцки, Ксенофонт извика от радост, която зарази всички наоколо.

— Аз съм свободен грък — каза момчето. — Най-големият син на Лик. Не можете да ме вземете в плен.

Ксенофонт поклати глава.

— И ти, и козите ти сте в безопасност, обещавам ти. Каж ми за Гърция. Има ли някакви новини за Атина? Нямахте ни повече от година, момче. Града има ли го още?

Момчето зяпна приличащите на диваци мъже и жени, които го гледаха с нещо като почуда.

— Има го. Ораторът Полиемид бил екзекутиран, както и Сократ. Съветът възстановил съборената от спартанците градска стена и ремонтирал храмовете на Акропола. Не си мислете, че сме някаква забутана дупка! Ние сме гръци не по-малко от вас, един от хилядата градове, също като онези в Аркадия или Тесалия.

Момчето беше грейнало, докато демонстрираше познанията си, но лицето му помръкна, когато видя широко отворените очи на пребледнелия Ксенофонт.

— Какво има? Обидих ли ви с нещо?

— Не, момче. Каза, че Сократ бил екзекутиран?

— О, не знаете ли? Бил страхотен процес. Обвинили го, че не вярва в боговете — и че атинските младежи предпочитали да го слушат, вместо да работят. Предложили му да го пратят в изгнание или да млъкне, но старият глупак избрал смъртта! Позволили му да изпие отрова. При Полиемид историята била съвсем друга, така каза баща ми. Той...

Ксенофонт обърна гръб на словоохотливото момче. Известно време се чувстваше напълно празен от мъка, сякаш никакви мисли не можеха да достигнат до съзнанието му. Беше изминал толкова дълъг път и бе научил толкова неща. Ако Сократ го нямаше, за да го изслуша... Разплака се и този път не се опита да скрие сълзите си. Седна сам, настрани от радостната тълпа, отделен от тях във всяко отношение.

След известно време чу стъпки. Отвори очи и вдигна глава. Очакваше да види Хрисоф, но вместо това пред него стоеше Палакис. Той я погледна със зачервени очи и пребледняло лице.

— Искан ми се да го познаваше — каза Ксенофонт. — Той беше наистина велик, рядък човек. И в същото време не мисля, че е написал нещо! Можеш ли да повярваш? Какво са думите. Само след век ще бъде забравен. Няма статуи на Сократ. Хората дори няма да знаят, че е живял.

— Ти можеш да запишеш онова, което си спомняш — отвърна тя. — Той сигурно би искал да го направиш. Личи си, че го обичаш.

Тя седна до него и Ксенофонт трябваше да положи усилия, за да устои на залялата го мъка и да не скрие лице в рамото ѝ. Устоя и почувства как волята му се завръща. Палакис не беше негова, макар че, от друга страна, тя сама беше дошла при него. Може би каузата му не беше чак толкова безнадеждна.

— Какво ще правиш сега? — попита тя. — Имаме сребро и злато. Ще го поделиш ли с хората? Или...

Той примигна. За момент забрави мъката си — щеше да ѝ се отдаде по-късно. Закле се, че ще почете Сократ с вдигната чаша вино и писано слово, но точно сега имаше възможност за нещо още по-голямо.

Разтърка лице с длани и се върна при групата. Видя, че на лицето на Хрисоф е изписано

искрено съжаление, но го отхвърли и го привика при себе си.

— Офицерите при мен! — извика Ксенофонт. — Всички капитани и пентакости. Хефесте, ти също.

Мъжете се събраха бързо и той ги поведе по склона на хълма, докато не стигнаха до едно маслиново дърво в пясъка, израснало от костилка, пренесена от вятъра през половината свят. Ксенофонт потупа ствола и каза:

— Това дърво е дошло отдалеч и е пугнало корени тук. Подобно на гърците по брега на морето пред нас, тук имаме семето на град. Погледнете всички онези, които доведохме тук. Имаме войници и жени, деца и роби. Имаме злато, сребро, умели и опитни хора. Имаме всичко, което ни е нужно, за да основем гръцки град в тази страна. Тук. Бихте ли поискали да се пръснем по четирите посоки на света след всичко, през което преминахме? Кажвам ви, изпитвам по-голяма близост към вас и към всички останали, отколкото към когото и да било досега. Има ли сред вас някой, който не се чувства по същия начин? Ако се приберем, ще се върнем при стария си живот и старите грижи. Защо вместо това не бъдем семето на един нов град? Нова държава. Децата ни могат да станат наследници на империя в зависимост от това, което ще решим тук. Защо не? Досега единствената ни грижа беше да оцелеем и да стигнем дотук. Ето че стигнахме, вече знаем как се прави. Защо да не започнем да строим? Достатъчно сме на брой, за да издигнем стени и домове.

Погледна настоятелно Хрисоф.

— Можем да станем нова Спарта, нова Тива. Ако изберем река, вливаща се в морето, можем да бъдем нова Атина. И да плаваме в морето с кораби, построени от самите нас.

— Ще ни водиш ли, ако решим да останем? — тихо попита Хрисоф.

Ксенофонт отвърна на погледа му, без да трепне.

— Ако го желаете, ако ме искате, да. За мен това би било чест и най-великата цел в живота ми. Мислех си, че целта ми е да ви доведе живи и здрави дотук, но може би това е само началото.

Хрисоф кимна, после каза:

— Ще трябва да питаме останалите. Разбираш, че подобно решение не може да се вземе без обсъждане.

— Да... разбира се...

Гласът му замря и той се загледа през пясъците към блещукащото море. Изпитваше болка, но кой щеше да бъде в Атина? Не човекът, който ги е спасил. Не, отново щеше да бъде неизвестен, какъвто бе преди. Без Сократ родният му град вече не беше негов дом.

— Моля те, Хрисофе, избирай внимателно. Това е единственият шанс, който ще имаме. Всички сме гърци, приятелю. Единствено ние можем да си помислим подобно нещо.

Останаха три дни на това място, при блещукащото море. Ксенофонт ги чакаше да стигнат до решение. Отговаряше на всички въпроси, които му задаваха, толкова честно, колкото можеше. Накрая те пратиха Хрисоф да каже решението им и Ксенофонт не знаеше дали то е добро, или лошо.

Стомахът му кипеше, докато ставаше да посрещне спартанеца. Хрисоф дойде и сложи ръка на рамото на атинския аристократ, който ги беше превел през цяла империя.

— Съжалявам, Ксенофонте. Искаме просто да се приберем у дома.

Думите му бяха като нож между ребрата, носещ внезапна болка, от която в очите на Ксенофонт избиха сълзи. Той наведе глава, прочисти гърлото си и осъзна, че трепери.

— Разбира се, аз... Добре, приятелю. Ти ще трябва да поделиш златото и среброто

между тях. Би трябвало да е достатъчно, за да се устроят добре и да не гладуват, докато си намерят работа.

— Ти няма ли да дойдеш с нас? — попита Хрисоф.

Очите му бяха потъмнели от мъка и Ксенофонт разбра, че това е краят между тях. Поклати глава.

— Не. Наследих малко земя в Пелопонес, недалеч от Спарта. Управителят на имението развъжда коне. Сигурен съм, че след толкова много време си мисли, че притежава имота. Не, Хрисофе, няма да остана. Не ме бива в сбогуванията, приятелю. Ще продължа сам нататък. Може би някой път ще дойдеш да ме видиш и ще донесеш вино. Бих... бих се радвал.

Хрисоф хвана ръката му и я стисна.

— Давам ти думата си. И имаш моята благодарност. Ще се видим отново, обещавам. Ще вдигнем чаши за всичко, което направихме. И за липсващите приятели.

— Успяхме, спартанецо — каза Ксенофонт и се усмихна през сълзи.

Това беше достатъчно. Без нито дума повече той тупна Хрисоф по рамото и заслиза с лека стъпка към морето.

Исторически бележки

Книгата на Ксенофонт „Анабазис“ грубо може да се преведе като „път нагоре“, „отстъпление“ или „изход“. В нея се разказва за въстанието на Кир срещу брат му, за събирането на войската, за битката при Кунакса, която губи — и след това за ужасяващата ситуация, в която се озовали гръцките наемници. Те се намирали далече от дома, заобиколени от врагове, но си оставали такава елитна сила, че не можели да бъдат унищожени с лекота. Събитията се развиват осемдесет години след битката при Термопилите и около седемдесет години преди времето на Александър Велики.

* * *

Персийски исторически контекст: Персийският цар Дарий нападнал Гърция през 490 г. пр.н.е. — и бил разбит в битката при Маратон. Събирал нова войска за втори опит, но умрял, така че делото му било продължено от сина му Ксеркс, който потеглил срещу Гърция по суша и море. Ксеркс е царят, с когото спартанците се сражавали при Термопилите. Той стигнал до Атина и я опожарил, но атинският флот спечелил невероятна победа срещу неговия и така го лишил от възможност да маневрира. Ксеркс се върнал у дома, като оставил генерала си Мардоний да се изправи срещу водената от спартанците войска на сушата. Въпреки огромното числено превъзходство на персите гръците нанесли съкрушително поражение на врага, а самият Ксеркс бил убит от началника на собствената си охрана през 465 г. пр.н.е. Синът му Артаксеркс заел престола и проявил благоразумието да остави гръците на мира, с което си осигурил мирно царуване до смъртта си през 424 г. пр.н.е.

Въпросният Артаксеркс имал трима синове. Най-големият станал цар за няколко седмици, преди да бъде убит от втория, който пък бил убит от третия — Дарий II. Дарий II имал двама синове — Артаксеркс и Кир, с които започва този разказ.

* * *

В Гърция Спарта станала господстваща сила, след като победила Атина и наложила съвет, който да управлява града — Съвета на трийсетте тирани. Младият Ксенофонт бил атински аристократ, който се възхищавал на спартанците повече, отколкото на своите вечно спорещи съграждани, които можели да изкажат десетки мнения, преди да решат дали да вечерят, или да гледат театрална постановка. Вярно е, че Ксенофонт е бил ученик на Сократ, но за разлика от най-известния ученик на Сократ Платон интересите му били насочени не толкова към екзистенциалните концепции и устройството на съвършеното общество, а към практическото приложение на философията. Ксенофонт бил един от онези атиняни, които се опитвали да създадат добър живот единствено със силата на волята, които искали да знаят как да живеят. Той намирал спартанската дисциплина и готовност за саможертва за достойни за възхищение и поради това винаги бил човек, разкъсан между двете култури — на Атина и на Спарта.

Бележка за разстоянията: Персите от периода използвали „парасанга“ като единица за време, която често се употребявала и като единица за разстояние в гръцките текстове, което понякога може да бъде обърквашо. Съвременният еквивалент на парасангата е нещо като „на един час път“. Според Херодот парасангата е приблизително трийсет „стадия“, или 3,5–3,75 мили (5,6–6 км). В текста използвам понякога мили, за да дам по-ясна представа за разстоянията на читателите, които не мислят в парасанги и стадии. Използва се и единицата „статмос“, която също не е с точно определена величина, а означава приблизително разстоянието между две спирания за нощувка, или около 18–20 мили (29–32 км). Според „Анабазис“ при похода си на изток Кир изминавал между двайсет и две и двайсет и четири мили на ден — около седем часа път, включително и почивките. Подобно темпо, поддържано по-късно и от римските легиони, е подходящо за вървене в голяма жегата. Интересно е да го сравним с темпото, записано по-късно от Ксенофонт, когато са пътували с хората от лагера. Тогава са изминавали средно по петнайсет мили на ден и е било необходимо да спират при всяка река, за да попълнят запасите си от вода.

Случката в Киликия с царица Епиакса, когато тя дала средства на Кир и прекарала нощта с него, е много интересно събитие. Искате ли да знаем повече за него, но Ксенофонт е единственият ни източник. Той описва учебна атака, която имала за цел да впечатли царицата, но случайно довела до разбиването на част от персийската войска на Кир. Ксенофонт описва и една по-дълга среща с участието на съпруга на Епиакса, цар Сиенезис от Таре — родния град на Савел Тарски, който по-късно щял да стане известен като св. Павел.

Трудността при такива подробни исторически разкази е в това, че те не пасват за роман. Ксенофонт може да опише на три реда сблъсък в планините; аз не бих могъл да го вместя в по-малък обем от една глава. За подробностите, които не успях да вместя тук, препоръчвам „Персийската експедиция“, особено на читателите, които се интересуват от начина на мислене и действие на гърците. Книгата определено заслужава да е оцеляла повече от две хиляди години. Понякога, както открих при „Тайната история на монголите“, една ключова книга може да се окаже врата към цял свят.

Ксенофонт пише, че войската на Кир била сто хиляди души, докато тази на Артаксеркс I, 2 милиона, с двеста колесници с коси на колелата и шестхилядна конница. Няма как да знаем дали тези числа не са преувеличени, макар че аз лично смятам, че войската на Артаксеркс се е състояла от около шестстотин хиляди души — огромно множество, в сравнение с което ордите на Чингис изглеждат незначителни.

Персийската войска била командвана от четирима военачалници — Аброком, Тисаферн,

Гобрий и Арбак. В романа споменах единствено Тисаферн, за да не обърквам читателя с прекалено много странни и чужди имена. Целта ми е да разказвам история. Както казва Е. Л. Доктороу, „Историкът ще ви разкаже какво се е случило. Писателят ще ви каже какво е било чувството“. Разбира се, моето намерение тук беше да направя и двете.

* * *

Във връзка с това бунтът, овладян от военачалника Клеарх, е описан подробно от Ксенофонт. До него се стигнало, когато войската разбрала срещу кого всъщност ще воюва — нещо, което може и да е било известно на военачалниците, но не и на обикновените войници. Клеарх плакал и се тръшкал пред тях и направил истинско театрално представление. Казал, че го принуждават да предаде Кир, но че никога нямало да изостави тях.

В историческия роман писателят търси ключови взаимоотношения, така че фактът, че Клеарх праща на Кир вест да не се тревожи, означава, че помежду им е имало истинско приятелство. Спартанецът спорел и увещавал, за да привлече войниците на своя страна, като апелирал към техните чувства и дълга им — и накрая уредил 50 процента увеличение на заплатите им, което свършило работата.

* * *

За битката при Кунакса знаем само от един източник — описанието на очевидеца Ксенофонт. В разказа си той се споменава само веднъж, като говори за себе си в трето лице, когато разменя няколко думи с Кир преди началото на сражението. Няма как да знаем дали сцената се е случила в действителност, или целта ѝ е била да вмъкне Ксенофонт в повествованието.

* * *

Младият Кир пратил гърците напред, но те затънали сред огромния брой войници, срещу които били изправени. Тисаферн успял да убеди цар Артаксеркс да събере войска, така че вероятно цялото начинание на Кир е било обречено от самото начало. Трудно е да се каже дали е така. Разбира се, винаги е възможно владетел да бъде убит от случайна стрела. Може би чудото на лидерите като Цезар и Чингис, които участвали лично в сраженията, е в това, че са оцелели при всички тези близки срещи със смъртта.

Кир видял, че битката може да бъде спечелена с един удар, и препуснал с личната си гвардия срещу настъпващия противник — нещо, което днес бихме нарекли безразсъдно рискуване. Той стигнал до брат си и го ранил, но бил повален от хвърлено копие. Изкушаващо е да си мислим, че го е очаквал велик живот, който така и останал неизживян — че това е един от онези моменти в историята, когато една династия е можела да достигне най-голямото си величие, но е била прекършена. Само след няколко десетилетия Александър Велики ограбил гробниците на Ахеменидите. Може би ако историята се беше развила по

друг начин, гръцкият завоевател е щял да се отнесе с по-голямо уважение към страната на Кир.

* * *

Ксенофонт описва как главата на Кир била набучена на копие и разнасяна като доказателство за смъртта му. Онова, което последвало, демонстрира мащабите на битката. Цар Артаксеркс препускал със страховития си трофей пред войниците си. В същото време Клеарх и гърците още нямали представа, че Кир е загинал. Те продължавали да избиват врага и вярвали, че са спечелили. Новината за истинското положение стигнала бавно до тях — и гърците изведнъж разбрали, че са загазили здравата. Персийската войска, доведена при Кунакса от Кир, била изтеглена от военачалника Арией. От негова гледна точка това бил разумен ход, който можел да запази живота му, но с него той оставил десетте хиляди гърци съвсем сами. Единствено невероятното превъзходство във военното дело спасило гръцките войници. В сцени, напомнящи за подвига на Леонид при Термопилите, те можели да минават през вражеските пълчища и да остават невредими. Персите просто не можели да се сравняват с тях нито по тактика, нито по екипировка, нито по дисциплина. Така се стигнало до изключително странните моменти, в които въпреки огромното числено превъзходство на врага гърците можели да правят на бойното поле каквото си поискат.

* * *

Втората част на книгата започва с необичайна ситуация. Гърците се върнали в лагера си — приблизително десет хиляди войници и още толкова цивилни. Намирали се много далече от Гърция и били лишени напълно от подкрепа, храна и вода. Пропуснах спора, в който персите наредили на гърците да предадат оръжията си. Гърците посочили, че са или съюзници и като такива са по-ценни с оръжията си, или врагове и следователно се нуждаят от оръжията си още повече. Така или иначе, нямало да се обезоръжат. Това е просто пример за гръцката логика и инат, едни от характерните черти на обществото им през онази епоха.

Включих разговора, при който на гърците било казано, че ще има война, ако потеглят, и примирие, ако останат на мястото си. В отговор те казали, че разбират, но повторили условията така, че прозвучали като заплаха: „Примирие, ако останем, война, ако тръгнем напред или назад“. Самоувереността на тези елитни воители личи ясно и двайсет и пет столетия по-късно.

* * *

Сгъстих последния месец от живота на Клеарх преди смъртта му, когато бил на около петдесет години. Уговореното примирие с Тисаферн означавало дълги дни пълно бездействие. Някои гърци увещавали Клеарх да предприеме нещо, но той отказал. Гръцкият генерал много добре си давал сметка, че не разполага с никаква кавалерия и че персийският цар има огромен брой конници и колесници, с които да ги преследва.

Вместо предателството, което описвам тук, Тисаферн ескортирал гърците от Кунакса в продължение на много дни, като им позволявал да вземат храна, но не и роби от изпречилите им се села. Гърците дори се разминали с персийска войска, която още пътувала с огромно закъснение към мястото на сражението. Подозрението между двете страни се засилило, но Клеарх се проявил като чудесен лидер. В романа можех само да очертая най-общо качествата му.

Тисаферн поканил Клеарх на вечеря с петима други пълководци, двайсетина капитани и няколко войници, които трябвало да събират провизии. След като влезли в шатрата, всички те били заловени и убити. Един умиращ грък успял да се добере до лагера и така предателството било разкрито.

Гърците грабнали оръжието, а Арией и други отишли в лагера, за да им съобщят новината и да поискат да се предадат. С напредването на нощта непосредствената опасност от кръвопролития била намаляла. В края на краищата гърците останали без командири — кой можел да ги поведе вместо тях?

* * *

Позволих си да променя името на спартанеца, помогнал на Ксенофонт в най-критичния момент — в „Анабазис“ той е записан като Хирисоф, но аз предпочетох Хрисоф, защото ми се видя по-прегледно. Така че не става въпрос за грешка, а за избор от моя страна. Хирисоф несъмнено е бил интересен човек — именно той успял да убеди гърците да приемат Ксенофонт за свой водач. Може би самият Хирисоф е щял да поеме върховното командване, но Ксенофонт го изпреварил, като взел пръв думата. Идеята за каре в карето е на Ксенофонт и той бил онзи, който разбирал, че най-големият тактически проблем на гърците е липсата на кавалерия. Накратко, Ксенофонт бил единственият, който знаел как да води по време на криза. Заставането му начело на гърците е свидетелство, че убийството на гръцките генерали не е унищожило бойния дух. Гърците си избрали нови водачи веднага щом научили новината — и никога вече не се доверили на персите.

* * *

Историята как Ксенофонт тича нагоре по планината с отряд, за да осуети засада, е взета от оригиналното повествование. Докато Ксенофонт призовавал бойците с героични думи, някой си Сотерид се обадил: „Не сме равни. Ти си на кон! А аз съм уморен и мъкна щит!“. В гнева си Ксенофонт взел щита му и се затичал с него, а останалите започнали да хвърлят камъни по мърморкото.

* * *

Изтощените от битки гърци се освободили от персийските си преследвачи едва когато навлезли в планините на кардухите. Историята за огромната персийска войска, която влязла в същите тези планини и била избита, е взета от разказа на Ксенофонт, макар че няма начин

да потвърдим достоверността ѝ. Това е първото споменаване на кардухите в историята. Възможно е те да са предците на съвременните кюрди в северната част на Ирак, Иран и Сирия. Ксенофонт пише за села, скотовъдство и земеделие, както и за жестокия и безпощаден враг, познаващ отлично трудния терен. На гърците им трябвали седем дни да пресекат планините. Разказът на Ксенофонт как гърците срещали съпротива на всяко възвишение и как отговаряли на преимуществата на враговете е невероятен.

* * *

След битката при прекосяването на реката пътуването през западната част на Армения през зимата било изключително тежко. Гърците страдали от силен снеговалеж, измръзвания, загуба на пръсти и снежна слепота. Всяка нощ умирали хора и гърците били на път да загинат, победени не от врага, а от най-ужасния студ в живота им. Съветът на Ксенофонт за предпазване от снежна слепота чрез слагане на нещо черно пред очите е направо невероятен. Той описва как войници сядали в снега и отказвали да станат, така че били оставяни да умрат. Някои молели да ги убият. Единствено заплахата от вражеската войска зад тях ги принуждавала да продължат напред.

* * *

Гърците преодолели около двеста мили, като изминавали по около петнайсет на ден, преди да се стигне до най-прочутата част от разказа на Ксенофонт, когато съгледвачите му видели морето, по чийто бряг имало гръцки селища, и завикали „Талаша! Талаша!“ — морето, морето. Ударението при гръцката дума е върху първата сричка и макар че Ксенофонт я е написал на атически диалект като Талаша, аз предпочетох алтернативния вариант Таласа. Щом чули виковете на съгледвачите, гърците започнали да се прегръщат и да плачат от радост. Най-сетне били намерили пътя към дома.

В разказа на Ксенофонт пътуването не приключва там, а продължава през земята на макроните, където гърците се сблъскали с местни воители. След това стигнали до гръцкия град Трапезунд, където останали да почиват един месец и си устроили игри — борба, юмручен бой, спринт и бягане на дълго разстояние. Именно там Ксенофонт научил за смъртта на Сократ — човека, който предпочел смъртта пред изгнанието с думите „Неизследваният живот не си струва да бъде живян“. Вярно е, че Сократ не е написал нищо — и онова, което знаем за него, е от сведенията на учениците му Ксенофонт и Платон.

В Трапезунд гърците се качили на кораби и тръгнали на грабежи, твърдо решени да си заминат с толкова много плячка, колкото са в състояние да носят. Делът на Ксенофонт му позволил да си купи имение край пътя между Спарта и Олимпия, където написал по-голямата част от историята си.

Отрязвах събитията след виждането на морето, защото те по същество са жалък завършек на историята. Нямахме как обаче да не включим идеята на Ксенофонт да си основат град — и факта, че след всичко, което преживели заедно, гърците отхвърлили предложението му. Реших, че този момент е естествен край на едно необикновено събитие — похода на десетте хиляди.

Издание:

CONN IGGULDEN
THE FALCON OF SPARTA
Copyright © Conn Iggulden, 2018

КОН ИГЪЛДЪН
СИНОВЕТЕ НА СПАРТА
Американска, първо издание
Превод *Венцислав Божилев*
Редактор *Иван Тотоманов*
Художествено оформление на корица „Megachrom“
© ИК „БАРД“ ООД, 2018
ISBN 978-954-655-877-0

---

notes

Шумерска богиня на плодородието — Б. пр.

Името Кинис произлиза от гръцката дума κύν (куче), от която произлиза и думата циник — Б. пр.

Персийска мярка за дължина, равняваща се на 30 гръцки стадия или около 4700 м (според книгата „Анабазис“ на Ксенофонт, на която е основан романът) — Б. пр.

Олигархичен режим в Атина след Пелопонеската война, управлявал от 404 до 403 г. пр.н.е. — Б. пр.

Дарик или дарейк — гръцкото наименование на златната монета, която персите наричали „стрелец“ — Б. пр.

Кон на старогръцки — Б. пр.

Зло божество в зороастризма, антипод на Ахура Мазда — Б. пр.